

Крушевац.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ
КРУШЕВАЦ

Кула Цара Лазара.

**КРУШЕВАЦ И ОКОЛИНА
У ИСТОРИЈИ
СРПСКОГ НАРОДА**

**КРУШЕВАЦ
2019**

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

**КРУШЕВАЦ И ОКОЛИНА
У ИСТОРИЈИ
СРПСКОГ НАРОДА**

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ КРУШЕВАЦ

За издавача

Ненад Соколовић

Уредници

др Ивица Тодоровић, научни саветник
проф. др Голуб Јашовић
др Иван Бецић, виши научни сарадник

Уређивачки одбор

др Ивица Тодоровић, научни саветник, др Момчило Исић, научни саветник,
проф. др Голуб Јашовић, проф. др Предраг Драгојевић, др Бранко Надовеза, научни
саветник, др Иван Бецић, виши научни сарадник, проф. др Глигор Самарцић, мр
Небојша Ђокић, Ненад Соколовић, Оливера Думић, Миломир Стевић, Славе Бојић,
Горан Жикић, Маја Тодоровић, Александар Станковић

Стручни редактор

Оливера Думић

Адреса издавача

Историјски архив Крушевац, Мајке Југовића 6, 37000 Крушевац

ISBN 978-86-80836-28-7

Тираж: 200 примерака

Штампа: Фото Груја, Крушевац

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

**КРУШЕВАЦ И ОКОЛИНА
У ИСТОРИЈИ
СРПСКОГ НАРОДА**

КРУШЕВАЦ

2019

THEMATIC COLLECTION OF PAPERS

**KRUŠEVAC AND
THE ENVIRONMENT
IN HISTORY
OF THE SERBIAN PEOPLE**

EDITORS

PhD Ivica Todorović,
PhD Golub Jašović, prof
PhD Ivan Becić

САДРЖАЈ

М. Тасић АСОЦИЈАЦИЈА ЗА КУЛТУРУ МИРА, ТОЛЕРАНЦИЈУ СА МУЗЕЈОМ МИРА КРУШЕВАЦ И КРУШЕВАЧКА ФИЛОСОФСКО КЊИЖЕВНА ШКОЛА	7
Н. Ђокић, О. Думић НЕКОЛИКО НОВИХ ПОДАТАКА О СТАРИМ ЦРКВАМА У КРУШЕВЦУ И СТАЛАЋУ	11
Д. Радисављевић ФРАГМЕНТИ МОНУМЕНТАЛНЕ КАМЕНЕ ПЛАСТИКЕ И ЛОКАЛИТЕТ БАЧВИШТЕ У ЈАСИКОВИЦИ КОД ТРСТЕНИКА	31
М. Поповић ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ НАЧЕЛСТВА И СУДА ОКРУГА КРУШЕВАЧКОГ ИЗ 1847-1849. ГОДИНЕ	45
И. Бецић ПОЛОЖАЈ КРУШЕВЦА У БАНКАРСКОМ СИСТЕМУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	51
О. Петровић АВИЈАЦИЈА У КРУШЕВЦУ ДО 1941. ГОДИНЕ	63
С. Бојић ОД ИНДУСТРИЈСКЕ ЕЛЕКТРИЧНЕ ХИДРОЦЕНТРАЛЕ „ОБИЛИЋЕВО“ ДО ПРВЕ ЈАВНЕ ТЕРМОЦЕНТРАЛЕ 1922. ГОДИНЕ У КРУШЕВЦУ ДОЛАЗАК ЂОРЂА СТАНОЈЕВИЋА САРАДНИКА НИКОЛЕ ТЕСЛЕ У КРУШЕВАЦ 1903. ГОДИНЕ	85
И. Тодоровић СРПСКИ МИТ ПРИЛОГ ОПШТЕМ САГЛЕДАВАЊУ ОСНОВНИХ ОБРАЗАЦА И КОДОВА	96
Н. Ђокић ГРАД СТАЛАЋ	103
Славица Д. Јовановић ДВА ЛИЦА ЉУБИШЕ ЂИДИЋА	111
Голуб Јашовић ОНОМАСТИКА ПОТКОПАОНИЧКОГ СЕЛА БАБИЦА КОД ЛУКОВСКЕ БАЊЕ	115
Душан Р. Стефановић МУШКИ ЛИЧНИ НАДИМЦИ У ВИТКОВЦУ И СРЕЗОВЦУ (КОД АЛЕКСИНЦА)	125
Јована С. Мицић ЛИЧНИ НАДИМЦИ У НЕКИМ СЕЛИМА ОПШТИНЕ ЗВЕЧАН	131
Томица Мојашевић ГОЛИ ОТОКО КАО ХРОНОТОП ПАТЊЕ	139
Миломир Стевић, Небојша Ђокић ПОПИСИ ЦРКАВА И МАНАСТИРА У ОКРУЖЈУ КРУШЕВАЧКОМ 1836. И 1837. ГОДИНЕ	145
Nebojša Đokić PRILOG POZNAVANJU JUGOSLOVENSKEG REGISTRA CIVILNIH AVIONA OPŠTE NAMENE 1960 - 1990. GODINE	151

THE CONTENT

M. Tasić ASSOCIATION FOR CULTURE OF PEACE, TOLERANCE WITH THE PEACE MUSEUM KRUSEVAC AND KRUSEVAC PHILOSOPHICAL LITERARY SCHOOL	7
N. Đokić, O. Dumić SEVERAL NEW DATA ABOUT THE OLD CHURCHES IN KRUSEVAC AND THE STALAC	11
D. Radisavljević THE FRAGMENTS OF THE MONUMENTAL CHURCH ELEMENTS AND BAČVIŠTE ARCHAEOLOGICAL SITE IN JASIKOVICA NEAR TRSTENIK	31
M. Popović CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE MUNICIPALITY AND THE COURT OF THE KRUSEVAC COUNTY IN 1847-1849	45
I. Becić POSITION OF KRUSEVAC IN THE BANKING SYSTEM OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA	51
O. Petrović AVIATION IN KRUSEVAC UNTIL 1941	63
S. Bojić FROM INDUSTRIAL ELECTRICAL HYDRO POWER PLANT "OBILIČEVO" TO THE FIRST PUBLIC THERMOCENTRAL IN 1922 IN KRUSEVAC	85
I. Todorović THE SERBIAN MYTH – A CONTRIBUTION TO A GENERAL CONSIDERATION OF BASIC PATTERNS AND CODES	96
N. Đokić THE FORTIFIED TOWN OF STALAC	103
Savica Jovanović TWO FACES OF LJUBIŠA DJIDIĆ	111
Golub Jašović ONOMASTICS OF THE BABICA VILLAGE SITUATED AT THE KOPAONIK FOOTHILL NEAR LUKOVSKA BANJA	115
Dušan R. Stefanović MALE PERSONAL NICKNAMES IN VITKOVAC AND SREZOVAC (VILLAGES NEAR ALEKSINAC)	125
Jovana S. Micić PERSONAL NICKNAMES IN THE VILLAGES OF ZVEČAN MUNICIPALITY	131
Tomica Mojašević GOLI OTOK AS A CHRONOTOPE OF SUFFERING	139
Milomir Stević, Nebojša Đokić LISTS OF CHURCHES AND MONASTERS IN THE KRUSEVAC COUNTY 1836 AND 1837	145
Nebojša Đokić CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE YUGOSLAV REGISTRY CIVIL GENERAL PURPOSE AIRCRAFT OF 1960 - 1990	151

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Влада Тасић
Крушевац

АСОЦИЈАЦИЈА ЗА КУЛТУРУ МИРА, ТОЛЕРАНЦИЈУ СА МУЗЕЈОМ МИРА КРУШЕВАЦ И КРУШЕВАЧКА ФИЛОСОФСКО КЊИЖЕВНА ШКОЛА

Крушевац је за својих 647. година постојања, постао истинит духовни, културни и привредни центар Србије. О духовности, и привредном животу и културним достигнућима Крушевца, кроз историју постојања града било је узлета и падова, који су овај прави Српски град сврставали у сам врх наших градова али на жалост и на маргинална места, због урушавања вредности које су у граду годинама изграђиване, па на крају свесно или несвесно урушаване.

Желим овим радом, да укажем на нека развојна културна достигнућа, која се у Крушевцу у последњих 60 година развијана, а која су далеко више позната у свету него у Србији, па и у самом Крушевцу. У Крушевцу је развијена оригинална миротворна филозофска школа, која се бави проучавањем крхких путева мира и толеранције и јачањем свих видова активности које стварају услове за једанокост међу људима, народима и државама света. Ова активност у Крушевцу, као својерстан допринос развију опште културе српске нације препозната је од Међународне заједнице опредељене за изградњу трајног светског мира па је Крушевац одликован са два највећа светска миротворна признања “Медаља мира Уједињених нација” 1986. године и “Весник мира” 1991. године. Тако да је Крушевац као једини град у свету истовремено носилац два највећа миротворна признања Организације Уједињених нација.

Своју миротворну активност Крушевац, Крушевац одвија у оквору Асоцијације за културу мира и толеранцију са Музејом мира без зидова.

КРАТАК ИСТОРИЈАТ АСОЦИЈАЦИЈЕ ЗА КУЛТУРУ МИРА, ТОЛЕРАНЦИЈУ СА МУЗЕЈОМ МИРА КРУШЕВАЦ

Асоцијација за културу мира, толеранцију, са Музејом мира без зидова Крушевац, основана је 1960. године, у Крушевцу, у Учитељској школи. Асоцијација је основана са циљем, подизања културе, образовања и васпитавања генерација у духу мира и толеранције на темљима духовне и културне историје српског народа.

Асоцијација је регистрована као невладина организације у складу са важећим законом о удружењима грађана као “Одељење за културу мира и толеранцију, са музејом мира у Крушевцу”. Током 2009. године у складу са важећим законом о удружењима извршена је пререгистрација “Одељења за културу мира долеранцију са музејом мира у Крушевцу” у “Асоцијацију за културу мира, толеранцију, са музејом мира Крушевац”.

Оснивачи Асоцијације за културу мира и толеранцију са музејом мира у Крушевцу, су познати јавни и културни радници Крушевца и Србије, професори Универзитета, чланови Удружења књижевника Србије, адвокати, просветни радници, лекари, апотекари ...

Током 58 година рада на култури мира и толеранцији, Асоцијација је превазишла границе свога народа и постала значајан и признати чинилац у међународној заједници, која се бави подизањем нивоа културе мира и толеранције.

Због свог активног вишедеценијског рада на задацима и циљевима пропагирања културе мира и толеранције, и предствљања града Крушевца као седишта Асоцијације, Крушевац је одликован са два највиша светска миротворна признања: Медаљом мира и Весником мира ОУН. Створен је аутономни систем миротворних вредности,

Крушевац и околина у историји српског народа

које јесвег подигао као пример других народа. О раду Асоцијације, дајући подршку оваквим оригиналним активностима, на подизању културе мира и толеранције, подршку су дале најзначајније личности које се баве миротворством у данашњем свету, међу којима су: Српски патријарси поч. Павле и садашњи Иринеј, Васиљенски патријарх Вартомолеј први, Московски партираси и целе Русије, поч. Алексеј Први и актуелни Кирил, Генерални секретар УН Бан ки Мун, шефови држава и валада Португалије, Словеније, Хрватске, Италије, Немачке, Аустрије.

Асоцијација је била организатор и домаћин трију светских конференција Међународне Асоцијације Градова Весник мира, са присуством делегација са свих континената. Асоцијација је издала више научних и стручних публикација, које су презентоване у најзначајнијим библиотекама света. Уџбеник “Философија мира” промовисан је у кантону Женева у организацији председника кантона Андре Хедигера. У циљу подизања нивоа културе мира и толеранције у Крушевцу, су на

искључиву идеју Асоцијације, подигнута два јединствена споменика у славу мира и то: Споменик мира на Тргу мира и споменик Мајка Србија и мајка Гракиња на Расинском тргу.

Такође, у више наврата, расписивани су конкурси за ликовно и књижевно стваралаштво на тему мира. У музејском фонду Асоцијације постоји више стотина ликовних и књижевних радова, који чине ову музејску збирку изузетно богатом.

“Музеј мира без зидова” Асоцијације за културу мира и толеранцију броји више стотина експоната, који се по идеји Асоцијације презентују јавности на Изложби експоната и виртуелно на сајту Асоцијације.

КРАТАК ПРЕГЛЕД НАЈВАЖНИЈИХ ПРОГРАМСКИХ АКТИВНОСТИ АСОЦИЈАЦИЈЕ ЗА КУЛТУРУ МИРА, ТОЛЕРАНЦИЈУ СА МУЗЕЈОМ МИРА БЕЗ ЗИДОВА КРУШЕВАЦ

1. Издавање Универзитетског уџбеника “Философија мира” 1993. г. издвача “Научна књига”, аутор проф. др Павле Бубања;

2. Подизање и отварање Споменика мира 1995. г. у Крушевцу;

3. Научна књига “Свет и ми за мир”

издвач Историјски архив Крушевац, група аутора, 2005. г.;

4. Организација Међународне конференција Извршног комитета “Асоцијација градова Весник мира” у Крушевцу од 6. до 9. марта 2007. године.;

5. Организација Генералне скупштине “Асоцијације градова Весник мира” у Крушевцу у периоду 26. - 30. август 1999. године.;

6. Отварање спменика “Мајка Грчка и мајка Србија” аутора Милића Станковића, по идеји Асоцијације за културу мира 28. јуна 1999. године у Крушевцу;

7. Организација Генералне скупштине Међународне “Асоцијације градова Весник Мира” у Крушевцу 2007. г.;

8. Друго издање научне књиге “Педагогија мира” аутор проф др Павла Бубања 2006. године.;

9. Издавање публикације о споменику “Мајка Грчка и мајка Србија”;

10. Издавање научне књиге “Очеви рата и мајке мира” аутора проф. др Павле Бубања у припреми за штампу;

11. Организација Академије 24. 10. 2010. године о 45 година рада и стваралаштва Асоцијација за културу мира и толеранцију у Крушевцу;

12. Конкурс за ликовно, прозно и поетско стваралаштво поводом 45 година рада Асоцијације, на тему “Мир и толеранција данас”. Пристигло неколико стотина радова.

13. Отварање поставке “Музеја мира без зидова” новембар месец 2011. године;

14. Вишегодишњи рад на оснивању секција за неговање културе мира и толеранције по школама;

15. “Симболи мира” аутора Владимира Тасића, 2015. године. Асоцијација за културу мира и толеранцију Крушевац

16. “Стварање философије мира”- прилог за биографију др Павла Б. Бубање, Милутин В. Тасић 2014. године. Арт клуб СПС Крушевац

17. Крушевачка философија мира - Симбол миротворства у Срба, Владимир Тасић, 2018, Асоцијација за културу мира и толеранцију Крушевац.

60. ГОДИНА КРУШЕВАЧКОГ ИСТРАЖАВАЊА У ТРАГАЊУ ЗА ПУТЕВИМА ИЗГРАДЊЕ МИРА ИТОЛЕРАНЦИЈЕ И АФИРМАЦИЈЕ КРУШЕВЦА КАО ВЕСНИКА МИРА

Философ, теолог, научни радник, редовни професор универзитета др Павле Бубања, кроз огроман научни опус (универзитетски уџбеници, монографије, научни радови, прикази, интервјуи) објављује своје внаучне визије, којима покушава да на својствен, оригиналан начин да допринос проучавању и даљем развоју философије мира као јединствене научне дисциплине. Овом научно делу аутор је дао симболични назив «Да земља не остане без човека». Није нам намера да полемишемо око наслова, јер једном мислиоцу какав је професор Павле Б. Бубања и приличи да своје дело назове тако да се и о самом делу може, треба и мора размишљати.

Сигурно је, да наслов није провокативан, јер педесетогодишњи рад на проучавању философије мира, искуство аутора и сам аутор који је увек опште стављао испред личног, овом приликом има само један циљ: да педагогијом културе мира и толеранције најширу јавност упозна са радом Крушевачке миротворне школе током 60 година трајања.

У години када Крушевац обележава 50 година рада на трагању за културом мира и толеранцијом, оваквим научним делом на најбољи могући начин обележава се миротворни јубилеј са којим се мало градова у свету, могу похвалити. Поносни смо што је то баш град Крушевац у прилици да учини, јер га и овакви јубилеји уздижу изнад просечности у породици српских, а богами и светских градова. Град Крушевац је јединствен по својим активностима на пољу афирмације миротворног покрета и чињења да се миротворство из философске општости уздигне до прагматичне активности и радње. Само спојем философског мишљења и конкретних радњи и дела, културу мира и толеранције из празноречја издигемо на пиједастал правих људских вредности.

Философска размишљања о могућем начину трагања ка расветљавању путева мира и толеранције и доказа о постојању конкретних радњи којима се идеја успостављања мирз оплемењује и развија, даје се велики допринос педагошком приступу у проучавању и афирмисању једне идеје која преокупира људски род од

настанка до данас.

Крушевачка школа мира и толеранције, као јединствена васпитно - образовна институција развијана је у оквиру оригиналног утемељења философије мира у делу универзитетског професора др Павла Бубање, који се као један од ретких светских аутора осмелио да отвори путеве научног истраживања мира. Идеја је у Крушевцу прихваћена и зато данас Крушевац као јединствен град у Србији има топониме мира и толеранције: «Трг мира», «Насеље Уједињенин нација» вртић «Голуби мира», јединствен први у свету некомеморативан «Споменик мира», споменик «Мајка Грчка Мајка Србија» - као симбол пријатељства два народа.

СТВАРАЊЕ КРУШЕВАЧКЕ ФИЛОСОФСКО КЊИЖЕВНЕ ШКОЛЕ У ЦИЉУ АФИРМАЦИЈЕ ИЗГРАДЊЕ ОРИГИНАЛНЕ МИРОТВОРНЕ ШКОЛЕ У КРУШЕВЦУ

Стварање Крушевачке философско - књижевне школе није баш тако лако само казати. Зашто? То је пре свега једно мукотрпно развијање идеје која тумачи потребу једне средине да је једна Књижевна трибина у свом мислилачком и књижевном изразу доста могућа и потребна.

Бивша Учитељска школа у Крушевцу је радила на тој идеји годинама, пре фактичког утемељења школе као институције историјског и философског ума.

Наставници, професори преко философске трибине Учитељске школе, покренули су иницијативу код градских власти да Крушевац поради на оснивању једне философске - књижевне трибине, заједно са Философским друштвом Србије и Удружењем књижевника Србије, и тако и формално започне рад на успостављању школе као новог облика окупљања стваралаца широм Југославије.

Кратак историјат рада на стварању Крушевачке философско-књижевне школе детаљније је презентирани у листу «Победи» од 18. маја 1990. године.

Нешто мало о историјату школе. Она успешно ради близу три деценије, нужно је казати то етике и истине ради. Пошто главнином следи праксу: поштуј дело, заобиђи аутора, неки људи, лажљиви и несавесни, грабећи психологију посесивне праксе, примитивно и злонамерно књиже у своје штимоване биографије и ауторство

Крушевац и околина у историји српског народа

на идеји и полетима рада ове значајне интелектуалне и духовне творевине Крушевца, Философског друштва Србије и Удружења књижевника Србије. У некакве” дебеле” и мрзотворне књиге, уписују туђа достигнућа као своја, и тако се доследно уписују у становнике осме, девете и десете Заповести Господње. Дао Бог да неки пут и дођу до освешћења! Признањем и покојањем!

Крушевачка философско - књижевна школа, бар тако смо и тада резоновали треба да настави и тамо где је своје трајање завршила Философска летња школа на Корчули, ако су за ту школу и чули отимачи идеје и утемељења Крушевачке - философско књижевне школе, граду Корчули, оток Корчула, Република Хрватска.

Корчуланска летња школа, 1963 - 1974, завршила је своје историјско, стваралачко и визијско трајање онда када су друштвен прилике вредносно и политички хитале према своме крају.

НЕКЕ ВРЕДНОСНЕ ПОСТАВКЕ ПРИРОДНОГ ПРАВА НА ФИЛОСОФИЈУ ОВЕ УГЛЕДНЕ ФИЛОСОФСКО КЊИЖЕВНЕ ШКОЛЕ У КРУШЕВЦУ

1. Крушевачка Философско - књижевна школа је битно маркирала философско - књижевни живот у нашој Републици. Некада и на југословенским просторима.

2. Школа је постала право место философске и књижевне мисли у Србији на просторима окружења, а и на ширим просторима. Школа је sui generis један отворени позив на дискусију, неговање философског дијалога у чему је, с обзиром на учешће бројних философских и књижевних ауторитета била и остала препознатљива и утицајна. Дуготрајне полемике и дискусије у којима је сваки учесник без сметњи и бојазни могао да изнесе своја уверења.

3. Развој критичке мисли на Крушевачко - књижевној школи био је једна врста аутентичне интелектуалне климе где се неговала свест о унутрашњој ограничениости схватања философије и књижевности. Унутар Крушевачке философско - књижевне

школе развијан је илити боље речено простор заштићен од конфоризма. Негована је мисаона за будућност.

4. Школа је била и јесте један институционални модел демократизовања права на философију. Плурализам говорних могућности редовно је потенцирао право, природно право на философију

5. Демократски дух Крушевачке философско - књижевне школе профилисао се у дијалогско оспоравање присвајање знања.

6. Школа је неговала и негује расправу у правцу тзв. животних проблема: историјских, социјалних и политичких расправа.

7. Школа је постала боравиште живе мисли и философске спонтаности и развијање философског сензибилитета. Књижевна компонента битно употпуњава тумачење и разумевање света. Дакле, за Крушевачку Философску књижевну школу, свакако можемо рећи да је жива и критичка философска и књижевна мисао, једно велико трагичко поље, отворено поље потенцирања и неговања отворених хоризоната као самих момената подстицања критичког мишљења, дијалог

ЛИТЕРАТУРА:

- Философија мира, др Павле Бубања
Философско теолошки лексикон, др П. Бубања
Педагогија мира, др П. Бубања
Крушевац трага за миром, др П. Бубања, М.Тасић, дипл.ецц.
Мајке мира, др П. Бубања
Часопис Багдада
Часопис Голуб мира
Часопис Путеви културе
Лист”Победа” Крушевац
Лист “Град”Крушевац
Дневни лист “Политика”
Архива Асоцијације за културу мира и толеранцију
Интернет портали Економски факултет Ниш, Међународна Асоцијација градова Весник мира, Културни центар Крушевац,

Небојша Ђокић,
Српски научни центар, Београд

Оливера Думић,
Српски научни центар, Београд

НЕКОЛИКО НОВИХ ПОДАТАКА О СТАРИМ ЦРКВАМА У КРУШЕВЦУ И СТАЛАЋУ

Кључне речи: Први српски устанак, Крушевац, црква Лазарица, Живко Павловић, Михаило Валтровић, Сталаћ, Стеванац,

Апстракт: У раду је укратко скренута пажња на неколико нових података о цркви лазарици у крушевцу као и о две цркве у Граду Сталаћу: Св. Духа у самом насељу и Св. Јована Главосека у Стеванцу.

Крушевац

Мало је људи у Србији који нису чули за цркву Лазарицу у Крушевцу. Са друге стране изненађује колико ми о тој цркви мало знамо – посебно о њеној историји. Овог пута ћемо покушати да дамо мали прилог историји ове цркве. Поред тога рећи ћемо нешто укратко и о једној другој крушевачкој цркви о којој је писани траг оставио само аустријски обавештајца Митесер у свом опису Крушевца из 1784. године. Управо ћемо и кренути од тог Митесеровог извештаја.

Успеси Русије Катарине Велике у источној политици изазвали су велику забринутост у Бечу. Заузета опасним борбама са Пруском, Аустрија није могла за читав четврт века да буде активна на Балкану, и сада је доживела да се Руси спусте на домак дунавске линије, да узму решавање Источнога питања у своје руке и да постану нека врста заштитника православног становништва Балкана. Када није могао да у источној политици иде против Русије, онда Јосифу II није остајало друго него да иде са њом, да не би, на крају, остао без икаква учешћа у добити. Вођен тим разлозима, Јосиф II је, одмах по неуспелом рату за Баварску, изменио своју дотадању политику и пришао Русији, са којом је год. 1781. склопио савез. Премда су почеле и раније, аустријске власти су најживљи рад на припремама за рат започеле 1781. године. Озбиљан значај су придавали придобијању српског

народа на своју страну, као и прикупљању обавештајних података по Србији. Многи виђенији Срби, нарочито из крајева близу Дунава и Саве, били су повезани са аустријским агентима међу којима су главни били капетани Михаљевић и Маховац и мајор Лидерскрон. (Павловић Д., 1910, 8) Међу, многим аустријским обавештајцима који су тих година крстарили Србијом прошао је 1784. године Јозеф Паул Митесер Темнићем и том приликом током боравка у Јасици прикупио податке о Крушевцу. Митесер овако описује Крушевац: “У овом месту има 120 хришћанских и 150 турских кућа, једна још добро саграђена црква и једна веома велика озидана већ оронула црква која је била дворска црква Србина Лазара, па две озидане још постојеће и једна већ оронула мошеја; осим овог усред места, зидови порушене палате Лазара у чијем обиму још 7 подигнутих кућа. ...” (Пантелић Д., 1936, 72)

Шта знамо о овој “још добро саграђеној цркви” која се у писаним изворима помиње само код Митесера. На њу се до сада осврнуо само Павле Васић у монографији “Уметничка топографија Крушевца”. (Васић П. 1990, 188 – 190) Међутим, готово све што је уважени професор написао о овој мистериозној цркви је нетачно. Најпре, не наводећи извор, он тврди да је та црква била саграђена на месту где се данас налази црква св. Ђорђа. Даље наводи, да се она налазила на том месту до 1838. године када је на њеном месту саграђена црква брвнара која је порушена када је почетком XX века саг-

Крушевац и околина у историји српског народа

рађена данашња црква св. Ђорђа. На основу сачувана два детаљна пописа цркава у крушевачком крају из 1836. и 1837. године а које смо већ публиковали (Ђокић Н., 2005, 266 – 274; Стевић М., Ђокић Н., 2005, 278 – 279) не постоји ни једна друга црква у Крушевцу осим Лазарице. Постоје сумарни пописи и из 1841, 1851. и 1854. године и ни у њима се не јавља ни једна друга црква у Крушевцу. Врло детаљно смо прегледали архивску грађу Митрополије у Архиву Србије од 1836. до 1858. године (укључујући све Деловодне протоколе) и нигде се не јавља никакв траг другој цркви у Крушевцу. Значи да са великом сигурношћу можемо да тврдимо да приликом ослобођења Крушевца није било друге цркве осим Лазарице. Не стоји ни тврђење П. Васића да је прошло много времена док црква Лазарица није оспособљена за службу. Као што ћемо видети касније било је покушаја да се црква оспособи још последњих дана 1832. године али већ крајем пролећа 1833. године црква је била у функцији. Не знамо одакле подаци П. Васићу да црква ни 1838. године није била у функцији. Коначно не слажемо се ни са тврђењем П. Васића да је та друга црква била брвнара. Он то закључује на основу тога што је митесер за

њу употребио термин *erbaut* а за Лазарицу *gemauertte*. Први термин значи саградити, подићи и није нам јасно зашто би то значило да је црква брвнара кад у немачком језику постоји термин за цркве брвнаре *Holz-kirche* који су употребљавали и аустријски обавештајци у Србији крајем XVIII века кад су спомињали цркве брвнаре. Зашто би овде био изузетак. Поготово што не стоји ни тврђење Васића да термин *gemauertte* значи да је црква Лазарица зидана каменом – баш напротив значи да је црква зидана опеком. Ми сматрамо да је Митесер хтео да каже да је та друга црква била сазидана само каменом или можда омалтерисана и окречена док се код Лазарице видео њен већ познати начин зидања каменом и опеком.

Кад је реч о тој другој слабо познатој цркви она се по предању налазила у кругу данашње касарне Цар Лазар а не у порти цркве Св. Ђорђа. Ту су пре тридесетак година и нађени темељи објекта који би могли да буду од цркве. Око темеља је ископано више гробова. С обзиром да су и темељи и гробови нађени у кругу касарне даљих археолошких истраживања није било. Што се гробова тиче званично је саопштено да је реч о жртвама које су Аустро – угари побили 1917. године што је очигледна

бесмислица тако да се не би ни задржавали на том објашњењу. Само би напоменули да су, приликом разних грађевинских радова, гробови налажени и изван касарног круга али наравно у непосредној близини. Средином XIX века забележено је једно сасвим друго интересно предање. А то је да су ову цркву срушили српски устаници кад су ослободили Крушевац почетком 1806. године јер се у цркви налазио гроб на коме је био урезан натпис Вук. Устаници су мислили да је ту сахрањен Вук Бранковић па су до темеља срушили цркву и прекопали његов гроб. Да у овом предању има истине говори чињеница да Срби нису ни покушали да обнове ову цркву а после 1821. године би вероватно добили дозволу од надлежног Шашић паше. Поготово што се црква налазила на тадашњој далекој периферији вароши без обзира дали се налазила код данашњег цркве Св. Ђорђа или у кругу касарне. Ни после ослобођења 1832. тј 1833. године нема никаквог покушаја да се ова црква обнови – као да су Срби то место сматрали уклетим. Међутим, могућност да се црква Лазарица оспособи за службу јануара 1790. године само за неколико дана као и поново 1833. године говори да је ипак у близини постојала нека црква из које су 1790. године узете утвари а да су 1833. године искоришћене утвари сачуване из те цркве. То је све што за сада можемо да кажемо о овој цркви.

Кад је реч о Лазарици у време Првог српског устанка основно је питање кад је и у ком обиму она обнављана – пре, у време и непосредно по устанку. О овом је већ раније писао ал ми ћемо се задржати само оном шта је навео П. Васић који је једини покушао озбиљније да датира живопис на чије је трагове наишао Петар Поповић при реконструкцији Лазарице. Он најпре као време кад је Лазарица могла да буде обновљена наводи периоде 1650. до 1690. године и од 1717. до 1739. године. Ми овде не би ни коментарисали његове наводе јер то што он наводи се односи на Смедеревски санџак и српске земље под аустријском управом. Што се тиче Крушевца још најповољније време је могло да буде од 1690. до 1717. године кад је наступио први период либеризације у издавању дозвола за обнову цркава и манастира. Међутим, пошто се црква налазила унутар тврђаве тешко је да су Срби могли да добију дозволу за обнову Лазарице без обзира што је тврђава у то време била демилитаризована и без војне посаде. С друге стране морамо се сложити са њим да није било времена да се црква обнавља приликом ослобађања 1737. или 1790. године. (Васић П., 1990, 189) Интересно је да је Васић уопште не спомиње ослобођење Крушевца 1689. године а управо тада је овај град најдуже био слободан пре Првог српског устанка – тачно годину дана. Наиме, трупе маркгрофа

Крушевац и околина у историји српског народа

Баденског су ослободиле Крушевац почетком септембра 1689. године (по старом календару) док су српски устаници негде у исто време сами ослободили тврђаве Маглич и Козник. Када је кроз годину дана 29. августа/8. септембра 1690. године генерал Гвидо фон Штаремберг потписао капитулацију Ниша након неколико дана аустријске трупе су напустиле и Крушевац. (Веселиновић Р., 1972, 119 – 120; Ђокић Н., 2008, 49 – 78) Као што видимо Крушевац је био слободан око годину дана и сасвим је сигурно да је Лазарица за то време била појушча. Чак су и неке мање поправке могле да буду обављене али је искључено да је у то време могао да буде рађен живопис на чије је остатке наишао Поповић приликом рестаурације Лазарице пре нешто више од једног века. Ми сматрамо да је црква тад променила и патрона (оригинални патрон је био Св. Стефан). Наиме, Крушевац је ослобођен око 1. септембра а пошто црква дуго времена није била у употреби да би се служило у њој било је неопходно поново извршити освећење. Најлогичније је било да се то уради 8. септембра на празник Рождества Пресвете Богородице а управо овом празнику је бар од Првог српског устанка посвећена црква Лазарица.

Приликом прве службе јануара 1790. године неће се чекати на правилно поновно освећење али видећемо касније и зашто.

Крушевац је следећи пут ослобођен, највероватније, 29. јун / 10. јула 1737. године када је у њега ушао обер капетан Станиша Марковић Млатишума са својом Српском милицијом. Падом Ниша у турске руке 5/16. октобра 1737. године била је запечаћена и судбина Крушевца из кога су се морали повући и пуковник Лентулус са својим одредом ћесароваца и обер капетан Станиша Марковић Млатишума са својом Српском милицијом и другим устаницима. (Костић М., 1930, 213 – 214; Веселиновић Р., 1972, 125 – 126) Јасно је да за ова три – четири месеца није могло бити никаквих озбиљнијих радова на цркви Лазарици осим чишћења цркве.

Споменимо да се, урезивањем, на северном зиду приправе у цркви у Штави код Луковске бање највероватније 1771. године потписао поп Милић из Крушевца.¹

Трећи пут је Крушевац ослобођен 23. децембар 1789/3. јануара 1790. године након победе у боју бијеном испред самог града а у којем је пуковник Михаљевић са својим јединицама потукао турски гарнизон. Сутрадан, 24. децембар 1789/4. јануара пуковник је свечано ушао у варош и у њој остао читав тај дан. По његовом наређењу је одмах очићена, колико се могло, задужбина кнеза Лазара Лазарица коју су Турци користили за коњску стају. У олтару је постављена часна трапеза, те је одслужена служба. (Anonim, 1854, 324; Милићевић М., 1876, 754; Павловић Д., 1910, 97 – 98 нап. 2; Веселиновић Р., 1972, 130) Разлог за овакву журбу у оспособљавању цркве је лежао у томе што је та прва служба била на Бадњи дан. Ипак, по опису који даје Михаљевић у свом извештају изгледа да је ипак обављена нека врста малог освећења. Што се тиче радова на цркви пошто је Михаљевић морао до лета 1790. године да напусти Крушевац наравно да није било времена за озбиљније радове на цркве а поготово не на изради живописа.

Из свега што смо навели можемо да закључимо да пре ослобођења Крушевца 1806. године није било могуће изводити веће радове на обнови цркве а поготово не радити живопис. Сматрамо да је до промене патрона цркве дошло приликом новог

¹ Прве две цифре су сасвим сигурно 17 трећа је скоро сигурно 7 четврта би могла да буде и 4 а не 1.

освећења цркве 8/18. септембра 1689. године на Рождество Пресвете Богородице.

Кад говоримо о обновама Лазарице споменимо једно предање које је почетком XX века забележио Петар Поповић у Крушевцу: “Пред први Карађорђевић устанак некој баби у Крушевцу дође у сну један светац (Лазар) и нареди јој да оде у тврђаву и измоли од Турака да се црква мало очисти и покрије. Она то и учини и Турци допусте Крушевљанима да цркву дотерају. Она је тада покривена великим старинским ћерамидама од којих сам и ја налазио остатке, но служила није. Овако сам слушао пре двадесет година од старих људи у Крушевцу.” (Поповић П., 1928, 229 – 230) Ма колико овај податак изгледао сумњив не треба га и одбацити без провере јер управо су пред Први српски устанак Турци дозволили радове на неколико цркава у околини Крушевца. Тако је 1803. године саграђена црква у Кожетину а 1804. или 1805. године је обнављана Наупара. (Поповић Љ., Ђокић Н., Стевић М., 2005, 29 – 41; Ђокић Н., Стевић М., Думић О., 2006, 95 – 112)

На основу раније донете одлуке, на смедеревској скупштини, да устаничке снаге продру на неослобођену територију и тако предухитре турску офанзиву, Карађорђе је наредио: Миленку Стојковићу да заузме Пореч и Кладово, Петру Добрњцу да дејствује долином Мораве ка Параћину и Ражњу а Станоју Главашу да заузме Крушевац и наступа у правцу Куршумлије. Радич Петровић је добио задатак да продре у долину Ибра и наступа ка Новом Пазару, а одреди Милана Обреновића према Вишеграду и Новој Вароши. Јакову Ненадовићу је наређено да освоји Шабац, а према Босни да се држи дефанзиве. У почетку своје превентивне офанзиве, јануара и фебруара 1806. године, устаници су постигли знатне успехе. Станоје Главаш је ослободио Крушевац и очистио истоимени округ од Турака. Петар Добрњац је освојио Параћин, Ражањ и Алексинац, а трупе Османа Пазван – оглуа (3.000 јаничара на коњима) потукао на Џивџибари, северно од Соко – бање и нанео им велике губитке. Мало је недостајало па да и сам Пазван – оглу буде заробљен. Миленко Стојковић је ноћним препадом 25/26. јануара 1806. године заузео Пореч и продужио дејства ка Неготину и Кладову, које ипак није успео да заузме. Једино су турске снаге (око 3.000 бораца) одбациле одред Радича Петровића са Дежеве, код Новог Пазара. (Скоко С.,

1983, 335; Стевић М., 2007, 93 – 102)

Тако се Крушевац нашао у ослобођеној Србији и остаће слободан током седам и по година (са мањим прекидима). Ово је први период по коначном паду под Турке 1455. године да је црква Лазарица могла да буде озбиљније обновљена и готово је сигурно да је тада на њој и рађено. То је време када су обновљене цркве у Орашју (Јовановић И., 2010, 201 – 206) и Својнову, (Ђокић Н., 2011, 329 – 344) манастир Велућа и још неки други црквени храмови у околини Крушевца па нема разлога да сумњамо да је обновљена и Лазарица.

Морамо признати да су наша сазнања о црквеном животу у крушевачком крају од Велике сеобе 1690. године до ослобођења Крушевца у зиму 1832/33. године више него скромна. Тешко да би сви познати писани извори из тог период попунили и једну страну текста ако искључимо пар писама из времена књаза Милоша а која се односе на манастир Св. Роман. Нема ни трагова осталих у уметничким делима. П. Васић напомиње да је вероватно, по њему, негде пред Први српски устанак у крушевачком крају радио један зограф, прилично сигуран у свом послу, представник стила који наглашава графички хијератизам и чија рука одаје сигурног мајстора. Он је ставио два циклуса икона – један у манастиру Св. Роман а други у цркви Успења Богородице у Варварину. (Васић П., 1990, 190) Ако упоредимо са другим деловима Карађорђевиће Србије рад на изградњи и обнови цркава је више него скроман. Немамо податке о ни једној ново саграђеној цркви (црква у Кожетину је саграђена пре ослобођења Жупе) и само три обновљене цркве (Лазарица, Својново, Орашје²) што је заиста зачуђујуће мало. Пред устанак поред споменуте цркве у Кожетину и (вероватно) Наупаре, постојала је већ раније спомињана црква у Крушевцу, црква у Великој Врбници, манастир Орашје и Св. Петка у Трњану. Наравно ту је и манастир Св. Роман. Додуше постоје индиције да је постојала и црква у Јасици а да је и Дренча била појушча до 1809. године. Кад је реч о Јасици познато је да је гроб сестрића грофа Орурка био поред самог олтара са спољне стране старе цркве за коју не постоје поуздани подаци када је саграђена. Грб је премештен при изградњи данашње јасичке цркве. Тешко је претпоставити да су градитељи цркве, ако

² Орашје је током устанка поново обновљено.

Крушевац и околина у историји српског народа

је она саграђена на почетку владавине књаза Милоша (1824. године сигурно постоји), баш нишанили где ће градити цркву тако да гроб буде до олтара. Пре ће бити да је црква постојала 1810. године па да је руски официр сахрањен поред олтара. Што се тиче Дренче интересантно је да село Дренча и суседна села нису припали Кожетинској цркви када је она саграђена 1803. године. Ми не знамо којој су цркви су припадала та села до 1809. године ал тад су припојена удаљеној Велући а не оближњем Кожетину. По предању забележеном средином XIX века они су све до Првог српског устанка припадали цркви у Дренчи (која је у то време била мирска црква) док је је Велућа коришћена као Дренчина капела. Приликом једног напада Турака 1809. године Дренча, која је већ била у врло рушевном стању, је дефинитивно страдала. Због тога је обновљена Велућа која је била у релативно добром стању и парохије које су биле при Дренчи су припојене Велући.

Вратимо се Лазарици. Као што смо већ навели Лазарица је могла у ово време да буде живописана јер је било довољно времена. Међутим, једна од ретких ствари са којом се можемо сложити са П. Васићем кад је позна историја цркве Лазарице то је да је њу осликао Живко Павловић а видећемо касније и тачно кад јер постоје трагови о томе. Са друге стране Лазарица је сасвим сигурно добила иконостас. Из пописа из 1836. године јасно се види да црква има иконостас (2 престоње и 13 малих икона, 3 завесе на дверима – види даље). Да је реч о новом иконостасу израђеном у периоду од 1833. до 1836. године не би Живко Павловић већ 1844. године радио нови иконостас. Поред тога споменути период од 1833. до 1836. године је добро покривен у архивској грађи и ту нема трага о некој изради новог иконостаса. Тешко је претпоставити и да је било могуће негде тек тако набавити стари иконостас. Реч је о старом иконостасу Лазарице само је спорно да ли је тај иконостас стајао у цркви од 1813. до 1833. године или је 1813. године скинут па 1833. године враћен. Пошто је овај иконостас замењен већ 1844. године а у попису из 1836. године се не наводи да су иконе у лошем стању³ пре ће бити да је реч о старим иконама које су највероватније 1806. године узете из порушене цркве у касарнском кругу и постављене у Лазарици.

³ У овом попису из 1836. године увек се наводи ако су иконе у лошем стању.

Значајно је напоменути да је Лазарица 1812. године добила звоно изливено у београдској тополивници а које је цркви лично поклонио Карађорђе. На звону је био урезан следећи текст: “Сему звону бистъ титоринъ господаръ Георгіе Петровичъ верховный вождь народа сербскаго. За церковъ града Крушевца церкви храма Рождества пресваті Богородици слито въ Белградъ 1812 године. Сему звону бистъ руководѣлецъ Иоанъ Ерделанъ”. (Стошић А., 1971, 19)

На крају ћемо укратко дати податке о оспособљавању цркве Лазарице за службу и о њеним првим реконструкцијама по ослобођењу пошто о овоме код П. Васића има много погрешних података.

Одмах по уласку устаника у Крушевац крајем новембра 1832. године (по старом календару) покушало се са оспособљавањем цркве Лазарице за службу. О овоме је Милета Радојковић обавестио писмом књаза Милоша 14. јануара 1833. године. Због интересантних података који се дају у њему дајемо цело писмо у савременој транскрипцији: (АС - КК XVII – 40)

“Вашој светлости, милостивиј господару!

По вашој заповести дошао јесам у Крушевац и нађем капетана Илију и капетана Веселина из Пепељевца гди беју сабрали неколико људи да цркву отворе, које у тој буну и ја сам дођем и зауставим да не отварају цркву, но измеђ њи пошљу једног човека да упитају шта ће бег рећи. Бег говори, аир то бити не може. Ако оћете цркву да отворите, а ја да јашем ата, па да идем, ал бар чекајте докле рамазан испостим, после ја сам ћу идем и с нама се лепо прилично поздрави и једнак ми се поче тужити: шта је то кнеже Милета, јесмо ли рекли да више нема буне а сада оћеду цркву да отварају, куда ћу ону џебану. Не подноси да ју у мој конак метнем, јербо, сами знате како је она ствар и не може друго бити. Ако цркву отворе, ваља ми једнако јаати ата па ићи, а ја сам зауставио док од ваше светлости заповести примим.

У Крушевцу

Остаје ваш покорни

служитељ

14. јануариј 1833. године

Милета Радојковић”

Међутим, када су после пар недеља ипак преузели цркву Срби су утврдили да су пред ослобођење Турци у Лазарици држали

пексимит а не барут. Цркву су брзо колико – толико довели у ред а да би се у цркви могло обављати богослужење књаз Милош је писмом од 20. маја 1833. године обећао суду нахије крушевачке да ће им бити послан један архимандрит да цркву освети. Међутим, пошто нико није долазио суд нахије крушевачке је 19. јуна 1833. године замолио Суд народа српског да се омогући да се хитно освешта црква и на основу ове молбе Крушевљана суд је 21. јуна 1833. године замолио књаза да им хитно пошаље једног свештеник да освешта цркву. Коначно је то по одобрењу београдског митрополита, по свему судећи, саветење обавио архимандрит Сава Петровић из манастира Свети Роман. (АС – КК – XXXV – 559) Током 1834. године набављена су и послата три звона за Крушевац - прво од 273 ½ фунте, друго од 169 фунте и треће од 113 фунте. За сва три звона је укупно плаћено 2110 гроша и 5 паре (укупна маса звона 555 1/2 фунте). (Петровић М., 1899, 617)

Прве детаљније податке о цркви Лазарици имамо из 1836. године. (АС - ДС - II Бф1Но30/836) Из пописа обављеног те године сазнајемо следеће о цркви Лазарици. Храм цркве је Рождество Богородице. Црква је лежала “на обрежку, после кога се даљне равница простире, а лежи готово на крај Крушевца. Порта и место око цркве доста пространо”. О томе ко је и када саградио цркву комисија је записала следеће

“ по сказивању у време Србски владатељи ил’ од Кнеза Лазара ил’ од сина његовог Стефана, а управо се незна од кад ни од кога.” О самој цркви је речено “Од камена са циглом мешано, а у стању је худом јер је сва излупљена а с некиј се места и обурвала.” Напоменимо да се и по једном, нешто каснијем, званичном извештају из фебруара 1837. године црква Лазарица налазила у лошем стању. (АС КК – XIV – 1443)

Од црквених утвара Лазарица је те 1836. године имала један путир, један дискус, 3 звезде сребрне и калајне, једна кашичица, једно копље, један воздух од штофа и један од цица, 2 дарка од цица и 2 од штофа, један крст седефа, 4 чирака, 6 кандила, 2 кадилнице, 4 покрива на часној трпези и 3 на проскомидији, 3 завесе на дверима, један антимиш, 2 престоне иконе и 13 малих икона, један барјак од “ђеџије”, један полијелеј, 2 камена чирака пред престолом чирака, маказе, 2 налоњице, 3 послужавника и једно мало звонце. Од одејанија црквеног црква је имала један епитрахил, један стихар, један појас, једну наруквицу и један фелон с округом од штофа, и поред тога још један епитрахил, 2 стихара, пафте сребрне, један појас, 2 наруквице, један фелон и 4 ђачка стихара. Црква је имала и књиге и то један Тестамент, једно Евангелије, један Апостол, 2 Осмогласника, један Служевник, један Псалтир и 2 Часловца. Црква је поседовала три звона. Од готовог новца је имала 2084

Крушевац и околина у историји српског народа

гроша и 20 пара а на облигацији 9755 гроша. Лазарица није поседовала покретно имање а од 3 куће под ћерамидом од којих је једна била на два ката са 6 соба а од преостале две једна је имала на доњем кату две собе а друга једну собу. Поред тога постојале су и 4 куће под сламом од које су две биле са по две собе а две са по једном собом.

Из те 1836. године имамо и први детаљни списак свештеника у Србији па тако и у Крушевцу. У то време Крушевац је имао три свештеника. Николаја Поповића кога је још 13. јула 1792. године рукоположио у Нишу епископ Макарије. Милована Протића је 24. марта 1824. године рукоположио епископ Венедикт у Лесковцу. Павла Тодоровића је 28. марта 1829. године, такође у Лесковцу, рукоположио епископ Јосиф. Интересантно је да је у то време окружни протопресвитер био Милоје Живковић из Љубеша. (АС - ДС - РНо 196/837)

Коначно да пар речи кажемо о већ неколико пута спомињаном живопису у цркви Лазарици. Као што смо већ навели о томе је много писано нарочито о томе да ли је Лазарица била живописана у средњем веку али и о сачуваним остацима. Интересантно је да многобројни учесници ових расправа обично прескачу један битан извештај Михаила Валтровића из 1888. године.

Мих. Валтровић је од 26. јула до 11. августа 1888. године пратио др Белу Џобора професора археологије на пештанском свеучилишту у путу по Србији (Раваница, Манасија, Љубостиња, Жича, Студеница, Наупаре, Лазарица, Ниш и неке старине у његовој околини, Пирот и најзад Софија). О овом путу је оставио кратке али занимљиве белешке у Старинару нарочито о Лазарици. Лазарица, у то време није имала своју јурисницу као ни Жича ни Наупара. По подацима до којих је тад дошао Валтровић крушевачка црква је оправљена и већим делом поново живописана 1843. године док су се те 1888. године остаци старог живописа видели само у кубету. По њима је Валтровић судио да је сликар Лазарице био више занатлија него вештак. То исто је тврдио и за сликара Раванице и Љубостиње у којим се црквама живопис такође само у одломцима сачувао. По њему, бољи је живопис у Манасији, где га је такође 1888. године мало преостало. (Валтровић М., 1888, 87, 93 и 109) Пре него што прокоментаришемо ове Валтровићеве податке споменимо, да је по неким другим званичним подацима крушевачка црква храм Рождество Пресвете Богородице

обновљена 1858. године. (Нишка епархија, 1899, 66)

Валтровић тврди да су се остаци старог средњовековног живописа те 1888. године видели у кубету. Чак их упоређује са живописима Раванице, Љубостиње и Манасије. Валтровић је врло угледан и поуздан аутор тако да ово његово тврђење треба врло озбиљно узети у обзир при даљим расправама о томе да ли је црква била живописана или не у средњем веку. Што се тиче његових податка да је црква обновљена и живописана 1843. године то се одлично уклапа са познатим чињеницама да је Живко Павловић довршио иконостас у истој цркви 1844. године. (Васић П., 1990, 190) Поготово што би и по неком нормалном редоследу ишло – обнова цркве, живопис па иконостас.

Крушевац је у време ослобођења 1806. године имао две цркве – Лазарицу и другу која се налазила у данашњем кругу касарне Цара Лазара. По предању ову другу цркву су разрушили српски устаници јер се у њој налазила гробница са натписом Вук а они су мислили да је реч о Вуку Бранковићу. Иконостас и остале утвари из те цркве су пренете у Лазарицу која пре тога није била у функцији премда постоји могућност да је обновљена 1804. године. Током периода

Црква Св. Духа у Граду Сталаћу

од 1806. до 1813. године црква је вероватно донекле обновљена а добила је и звоно, изливено у београдској Тополивници, које јој је даривао сам Карађорђе. Премда је било покушаја да се црква оспособи за службу одмах по ослобођењу последњих дана 1832. године, црква је сређена тек у пролеће 1833. године а освештана почетком лета 1833. године.

По запажањима Михаила Валтровића Лазарица је вероватно била живописана још у средњем веку јер је он 1888. године открио остатке старог живописа у поткуполном делу. Нови живопис је урадио Живко Павловић 1843. године, непосредно пре него што је 1844. године довршио иконостас у истој цркви.

Сталаћ

Цркве и црквине Мојсињских планина често се спомињу у литератури, али од 1907. год. када је објављен рад архитекте Косте Јовановића (Јовановић К., 149 - 165) није било другог синтетичког рада који би их детаљно обрадио.

Први је о њима писао Др Јанко Шафарик у свом Извјестију о путовању по Србији 1846. године, али је својевремено 1850. године, објављен само први наставак овог рада у листу Шумадинка Љубе Ненадовића. Како је већ следећи број Шумадинке забрањен, део који се односи о Мојсињским планинама је објављен тек 1993. године. (Шафарик

Ј., 1993) Ове цркве (као целину) први је публиковао М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд, 1876, на странама. 720-721 но о појединим црквама је и раније писано. У стручној литератури прва је публикована црква Св. Николе у Браљини. Њу је спомену још Хан у својој књизи: J. G. v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 1861, 131 као Kloster Sweti Nikola. О истој цркви као и црквама Св. Нестор, Св. Духа у Сталаћу, манастиру Св. Роман писано је у и Митрополитъ Михаилъ, Православна српска црква у княжеству Србији, Београд, 1874. године. У овој књизи се спомињу и још неке друге цркве из овог краја а митрополит Михаило се њима враћа и у свом делу Православна српска црква у Краљевини Србији, Београд, 1895. године. Сличан, сажети преглед ових цркава налазимо и у Глас нишке епархије са Шематизмом нишке епархије за 1900. годину, Ниш, 1899. године. Врло интересантне податке о цркви у Граду Сталаћу налазимо у раду Гаврила Витковића Извештај Максима Ратковића из 1733. године, Гласник СУД књ. 56, Београд, 1884. године.⁴ Нешто података о њима можемо наћи и у црквеној штампи⁵ из XIX и почетка XX века и њих ћемо често користити у овом раду. Премда у свим овим радовима

⁴ Ово је у ствари врло битан извор за цркву Св. Духа у Граду Сталаћу на жалост потпуно неискоришћен.

⁵ Ређе и у другој штампи али ипак има – види даље.

има пуно корисних података у њима се на жалост говори, скоро искључиво, о црквама у којима се активно служи а на Мојсињу преовлађују остаци напуштених цркава.

Михајло Ризнић је први, још 1891. г. покушао да синтетички обради све ове цркве у свом раду Старине у планини Мојсињи и околини - Старе цркве по Мојсињи, Старинар VIII, Београд, 1891. године. Нешто касније је то исто покушао архитекта Коста Јовановић, такође у Старинару у раду Старе цркве у Мојсињу, Старинар II-2 1907, Београд 1908, 149 - 165.

На цркву Св. Јована Главосека у Стеванцу се осврнуо Милоје Васић у својој књизи Жича и Лазарица, Београд 1926, 94 - 95 указујући на чињеницу да је основа цркве у Стеванцу у зависности са основом Спасове цркве у Жичи.

На цркву Св. Духа у Граду Сталаћу осврнули су се А. Дероко и И. Здравковић у раду Старе цркве код Лепенца, Мелентије и Сталаћа, Старинар нова серија књ. I, Београд 1950, 227 и том приликом дали прилично тачне цртеже. Из нама непознатих разлога овај рад се обично изоставља у већини каснијих радова о овој проблематици.

Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година овог века Р. Станић, тадашњи директор регионалног Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, у неколико радова (Станић Р., 1973, 11 - 14; Странић Р., 1980, 65 - 73) се осврнуо на неке од ових цркава, али без упуштања у извођење неких анализа. Ни тада нису дати нови цртежи цркава.⁶ Аутори који су се бавили овом проблематиком били су присиљени да користе цртеже К. Јовановића па чак и Михајла Ризнића (Ризнић М., 1891, 71 - 91) старе више од једног века. Наравно, ту је и неколико радова објављених у часопису Рашка баштина али се они своде искључиво на археолошке извештаје при чему аутори показују врло слабо познавање историјских извора и литературе.⁷

При прослави шест векова Крушевца одржан је и научни скуп о историји крушевачког краја. Том приликом је, између осталог, презентован и реферат Милоша Благојевића, Манастирски поседи крушевачког краја, Крушевац кроз векове, Крушевац, 1971. године. Но, у њему

6 Изузетак чине одлични цртежи С. Ђорђевића цркве Св. Духа у Граду Сталаћу објављени у Рашкој баштини бр. 1, с. 315.

7 На ове радове ћемо се осврнути на одговарајућим местима у раду.

нема скоро ништа о црквама на Мојсињу јер о њима, заиста, готово да и нема средњовековних писаних извора, осим два или три и њих ћемо касније детаљније обрадити. Са друге стране прави продор у овој области су омогућили радови Милана Васића, Становништво крушевачког санцака и његова друштвена структура у XVI вијеку, Крушевац кроз векове, Крушевац, 1971. г. и нарочито књига Олге Зиројевић, Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683, Београд, 1984. године.

Међутим, интересантно је да се у три референтне књиге у којима би требало да има нешто више о мојсињским црквама а реч је о књигама Марица Шупут, Споменици српског црквеног градитељства XVI - XVII века, Београд 1991, Надежда Катанић, Декоративна камена пластика Моравске школе, Београд 1988, и Владислав Ристић, Моравска архитектура, Крушевац 1996. о овом проблему крајње неодређено пише.⁸

Постоји још доста радова у којима се спомињу мојсињске цркве али се ми овде не би задржавали на њима јер се у њима углавном понавља оно што је написано код Ризнића, Јовановића и Станића. На неке од њих ћемо се осврнути даље у тексту. Наравно, има и доста радова који, премда се не односе директно на Мојсиње, могу и те како корисно да се употребе да се да што тачнија реконструкција историје и изгледа ових цркава и на њих ћемо се позивати на одговарајућим местима.⁹

Интензивна теренска истраживања¹⁰

8 Покојни др Владислав Ристић је раније био ватрени присталица схватања да је већина ових цркава саграђен у време Османске владавине. Међутим, пошто је био доста добро упознат са током теренских истраживања (био је незванични консултант - због болести није желео да се активније ангажује) пред смрт је углавном прихватио мишљење да је реч о црквама саграђеним пре доласка Турака при чему су неке настале и знатно пре кнеза Лазара. У својој последњој књизи Моравска архитектура, Крушевац, 1996 ове грађевине углавном третира као средњовековне.

9 За аналогију су веома значајни књига Радослава Прокића, Средњовековна архитектура Петрушке области, Крагујевац 1986. и рад Б. Кнежевић, Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице, Зборник за ликовне уметности 16, Нови Сад 1980.

10 У склопу научног пројекта "Капија Поморовља" под руководством академика В. Стојанчевића истраживани су војни (утврђења и шанчеви) и културно историјски споменици на простору од Јастребца и Алексинца на југу до Јагодине и Рековца на северу и од Буковика на истоку до Трстеника и Жељина на западу. До данас су интензивно истражени само напред споменути простори. Истраживања се

Мојсињских и Послонских планина, Загрлате, Туријске реке, Алексиначке котлине, Темнића и других оближњих крајева, током задњих двадесет година, дају могућност, уз интензивно коришћење турских извора (од XVI до XVIII века) као и домаћих архивских извора из XIX века,¹¹ да се учини значајан напредак у истраживању мојсињских цркава који је већ и верификован у стручним историографским (и археолошким) круговима. Циљ нам је да ове резултате презентујемо и ширем кругу заинтересованих (пре свега историчара уметности) да би им дали употребљив материјал за њихова даља истраживања. Врло је значајно напоменути да је премеравање цркава аутор вршио у више наврата и са разним сарадницима од којих су неки врло искусни у том послу (грађевински инспектори или геометри).

настављају.

¹¹ За споменуте крајеве (нарочито за Темнић) постоји и богата архивска грађа у Архиву Србије и Архиву САНУ (па и у локалним архивима) и то не само за XIX и XX век. Има доста докумената који нам омогућавају да врло поуздано реконструишемо неке догађаје све до задњих деценија XVIII века. Коришћење ове грађе као и поновно пажљиво ишчитавање извора и историјске литературе о Првом српском устанку и Србији са краја XVIII века нам даје сасвим другу слику о обнови цркава пре Првог српског устанка. Изненађујуће много цркава је обновљено пре Кочиного рата 1788-1791. године, што нарочито важи за простор северно од Западне Мораве и Сталаћа (Јагодинска и Ђупријска нахија као и нахија Ресава).

Разлог овом вишеструком мерењу је управо тај што се добијене основе често драстично разликује од, већ публикованих, основа које је исцртао К. Јовановић.

Кнез Лазар је даровао манастиру Раваници **“панагјор Петров у Сталаћу сь вродомъ”**. (Новаковић С., 1912, 770) Тај панагјур у Сталаћу помиње 1473. године и један Дубровчанин. (Храбак Б., 1952, 61) Овај податак нам говори да је у Сталаћу, у време кнеза Лазара а и касније постојала црква посвећена Св. Петру при којој је одржаван панагјур. С обзиром на положај утврђеног града Сталаћа и цркве Св. Духа непосредно испод самог утврђења готово је извесно да је данашња стара црква Св. Духа некадашња црква Св. Петра. Њен положај је омогућавао одржавање панагјура у њеној порти и непосредно у равници испод ње.

Архаичан изглед ове црквице као и налаз византијског златног новца у њеним темељима из X века говоре нам да би она могла да буде и знатно старије од времена кнеза Лазара. Она има доста елемената тзв војних цркава из времена Византије X - XI века. Наиме, при већим византијским војним гарнизонима тога времена постојале су посебне цркве намењене војницима из посаде. У тим црквицама су чуване и војне заставе јединице које су изношене из ње пред почетак похода којим је командовао сам командант јединице.

Крушевац и околина у историји српског народа

После Пожаревачког мира, Сталаћ је припао Аустрији и из тог времена имамо нове податке о цркви у Сталаћу. По Најперговом извештају Сталаћ је 1718. године био пуст. (Поповић Д., 1950, 17) Сталаћ је 1733. године припадао Параћинској парохији али тадашњи параћински свештеник Петар није служио у Сталаћу јер је био исувише удаљен. За нас је значајније да је у Сталаћу постојала стара (“древна”) црква која је била потпуно празна и којој се није, са сигурношћу знала посвета. (Витковић Г., 1884, 127 и 170; Поповић Д., 1950, 153) Нешто раније, почетком двадесетих година XVIII века формиран је Сталаћки капетанат са седиштем у Сталаћу који је бројао стотину хајдука који су држали стражу у 11 чардака. Први капетан је био Андреас Хостински. (Веселиновић Р., 1984, 16) Роман Николић, капетан сталаћки, помиње се на народној молби из 1727. године за одржавање народних привилегија. (Јовановић А., 1902, 443) По списку од 1. новембра 1739. г. налазило се у Срему из сталаћке компаније 34 пешака и 28 коњаника. Капетан сталаћке компаније је био умро. (Поповић Д., 1950, 80)

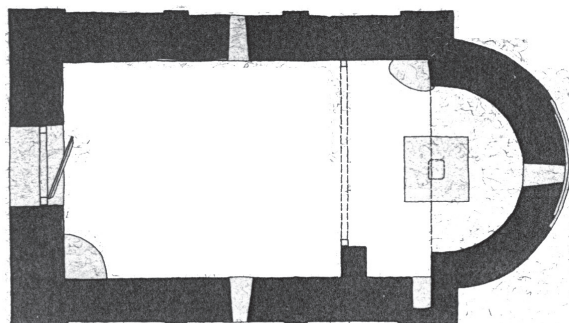
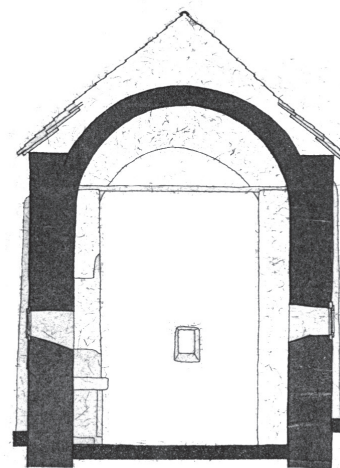
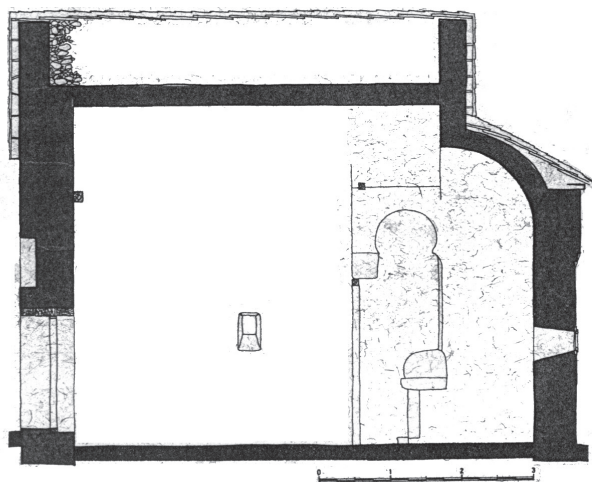
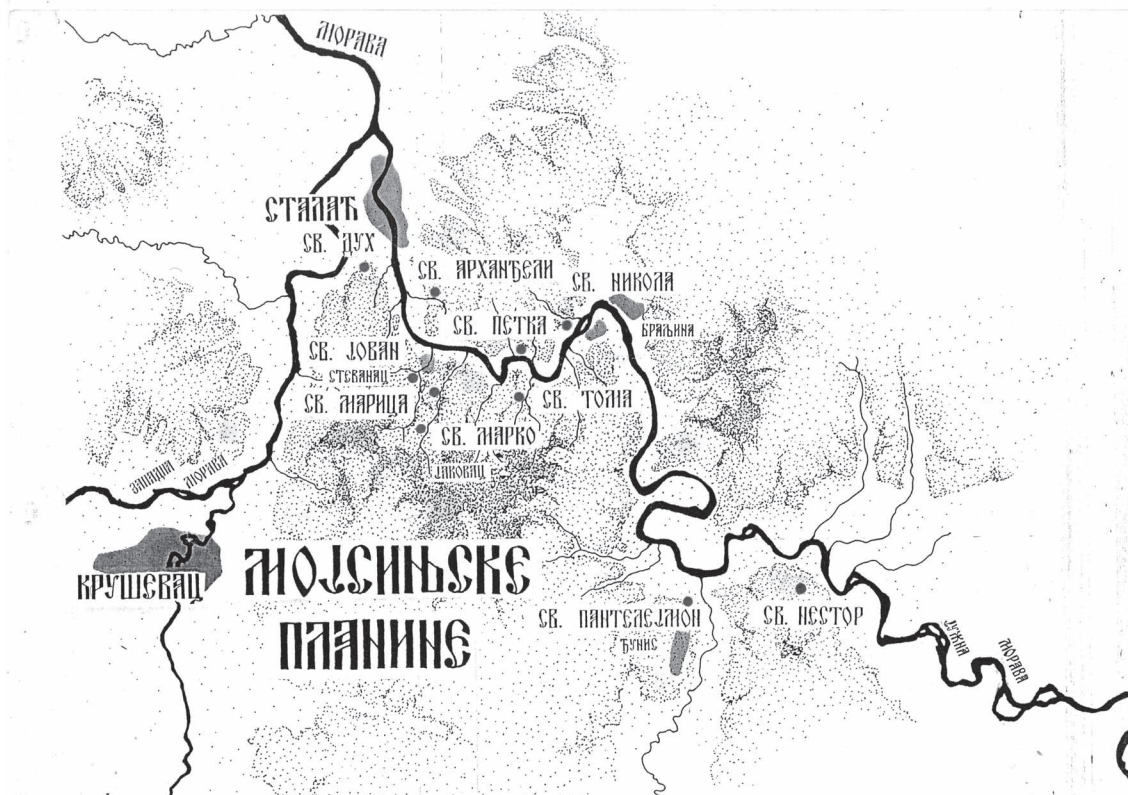
Томић Милић, кнез ражањски, војвода и дипломата се родио, око 1740. године у Дечанима у Метохији одакле је око 1750. године његов отац Тома са породицом пребегао у Сталаћ. Милић је у Граду Сталаћу (крушевачком Сталаћу) одрастао и

оженио се а када му је жена умрла преселио се у Ђићевац ушавши у кућу некој богатој удовици Станки. (Милићевић М., 1959, 347; Перуничкић Б., 1971, 56) Станка је, из првог брака имала сина Стевана, који ће касније погинути 1809. године на Каменици. Милић и Станка су добили два сина - старијег Стојана и млађег Дмитра. Каснији прота Стојан се родио 1783. године у Ђићевцу а млађи Дмитар 1787. године. (Милићевић М., 1959, 348)

Милић је био паметан човек и врло способан па је своју женидбу са богатом удовицом искористио да изађе на глас у околини. Веома се ангажовао и током Кочине крајине због чега је након завршетка рата изабран од Срба за кнеза нахије ражањске што је потврђено и од турских власти. (Милићевић М., 1959, 348)

Када је Први српски устанак захватио и ражањски крај и кнез Милић је био међу првима који је устао на оружје. Синови и пасторак су ишли у рат кад год им је отац отишао премда је Стојана још 25. марта/5. априла 1805. године у Нишу рукоположио за јереја нишки митрополит Макарије. Кнез Милић је био потчињен војводи кнежине ражањске Ђорђу Крагићу, из села Скорице, све до Ђорђевог погибије на Чегру. Обојица су обично била у Делиграду, познатом “Зајажилу Турства”. Милић је са пасторком и синовима учествовао у бици на Каменици (Чегар) 1809. г. у којој је Стеван погинуо док

Црква Св. Духа
у Граду Сталабу

су Милић и његова два сина једва преживели. Године 1812. кнез Милић Томић је заједно са Стеваном Јевтићем и Ивом Протићем послан у Цариград да уговара са Турцима мир. М. Ђ. Милићевић је забележио да се у Ђићевцу и околини причало да је кнез Милић два пута по народном послу ишао у Цариград. По пропасти устанка, Турци су 1813. године ухватили кнеза Милића са синовима Дмитром и Стојаном и хтели су њиховом смрћу да застраше народ. Кнеза Милића и Дмитра су набили живе на коље на Мечки код Ражња, док је Стојан то гледао и чекао на свој ред. Пошто је био поп, за њега су припремили зелено обојен колац. Неки присутни Срби стану молити Турке да поштеде попа Стојана али ови, не обазујући се, почну да набијају живог Стојана на колац. Тада Срби понуде 25 кеса (12.500 гроша) за попа Стојана те Турци, пошто им старешина манастира Св. Роман изброја новац, пустише већ израђављеног попа. Пошто се вратио кући, Стојан је продао 400 свиња и вратио дуг манастиру. Неки Срби из околине скину тела Милића и његовог сина Дмитра и сахране их више олтара цркве манастира Св. Романа. (АС-Државни Совјет -РН^о 196/837, число – 174, лист 65; Милићевић М., 1959, 172, 205 и 348)

Кнез Милић је живео 73 године. Носио је зелену доламу, припасивао силаје и оружје, имао је дугу косу сплетену у плетеницу; брада му је била велика, густа, у младости црна а под старост бела. (Милићевић М., 1959, 205 и 349)

Нешто касније, по везировој заповести, окују попа Стојана са још 60 других Срба и отерају га код Шашит-паше Френчевића у Крушевац. Међутим, пошто је Шашит-паша био некада познаник са кнезом Милићем, он Стојана пусти. Када су после неког времена Турци послали 30 каваза из Ниша да га поново ухвате, поп Стојан, кога је унапред обавестила нека Туркиња, баба Тана из Ражња, побегне преко Мораве у Варварин. Кавази потраже попа Стојана у Ђићевцу, па чак сиђу све до Мораве где на њих припуцају са српске стране. После тога се кавази врате у Ђићевац где опљачкају и попале сву попову имовину. Стојану Милићевићу је, на захтев књаза Милоша, тадашњи београдски митрополит Агатангел почетком 1817. године дао у парохију села Варварин, Маскаре и Бошњане. (АС, Збирка Мите Петровића бр.498; Милићевић М., 1959, 205 - 206; Перуничкић Б., 1971, 53 - 54)

Црква Св. Духа

Мирска црква у Граду Сталаћу, храм Свете Тројице “пограђивана је” тј обновљена 1836. године од житеља села Сталаћа. (АС - КК XIV-1443) Комисија коју су сачињавали протопрезвитер крушевачки Милован Протић и Член Исправничества Окружја Крушевачког Радован Поцић у свом извештају о црквама и манастирима у Окружју крушевачком из 1836. године наводи да јој није познато ко је и када саградио првобитну цркву, али потврђује податак да је црква обновљена те 1836. године од “села Сталаћа”. (АС - ДС - II БФ-1Н^о30/836, лист 131-132 - число 3.)

По подацима комисије црква се налазила поред села на брду, “простора прилично има, али није најбоље место.” Црква је била сазидана од камена и опеке и те 1836. године била је у добром стању. Од утвари црквених поседовала је: један путир, један дискус, једну звездицу, једно копље, 2 дарка, један воздух, 3 кандила, једну кадионицу, један антимијс, 2 покроба на часној трпези, 2 покроба на проскомидији, 3 завесе на двери и 10 иконица. Све ове утваре су биле од различног метала и материјала осим од сребра и свиле. Од одејанија црквеног постојао је само један стихар од цица док књига и звона црква није имала као ни готовог новца или новца на облигацији. Сталаћка црква 1836. године није поседовала ни покретно имање а од непокретног је имала само једну кућу под сламом са две собе. (АС - ДС - II БФ-1Н^о30/836, лист 131-132 - число 3.)

Прилог цркви у Сталаћу 1880. године

Љубисав Катић, четовођа из Сталаћа приложио је једну кадионицу у вредности 24 динара и Панајот Николић, механџија, једну сребрну кашичицу за причест, у вредности 8 динара. На овом усрдном прилогу поред топле молитве за здравље и спасење њихово и њихових “домаћи” свештеник и татори су им захвалили у Хришћанском веснику бр. 10 од 15. маја 1880. године. (Anonim, 1880, 239)

Записи и натписи у цркви

На једној икони на иконостасу постоји следећи натпис:

“За вечну успомену и здравље себи и

Св. Јован у Стеванцу

својој супрузи Милки прилаже ове царске двери цркви сталаћској г. Тодор Илић трговац из вароши Крушевца.”

На другој икони пише:

“Љубомир Благојевић - обућар приложи цркви Сталаћској за спомен свом нигда незаборављеном другу поч. Живку Тодоровићу. - 1882. год. Крушевац.”

Натпис на спољном западном зиду цркве

“Црква града Сталаћа храм Сошествија Светог Духа подигнута трошком парохијана 1836. г. - 1907. г.”

Св. Јован Главосек у Стеванцу

Кад се пође путем Сталаћке клисуре од града Сталаћа ка Ђунису на неких четири километара од Сталаћа налази се село Стеванац. Данас је ово село пусто - последњи становник је умро пре десетак година. Непосредно изнад села је напред споменуто касноантичко утврђење Укоса. У њему је пронађен археолошки материјал из касне антике (IV - VII век), као и средњовековни из X - XI века. Споменимо узгред, мада није у контексту текста, да је у утврђењу пронађен археолошки материјал из праисторије - гвоздено доба (гвоздено доба I по М. Гарашанину). У самом селу Стеванцу масовно је коришћена касноантичка опека

за изградњу кућа. Село Стеванац је младо село, јавља се у званичним пописима у другој половини XIX века, а живот је у њему трајао веома кратко - само непун век.

Кроз село протиче Стеваначки поток. Кад се пође уз поток на неких педесет метара од села на једном малом платоу, испод ког се у Стеваначки поток улива један други мањи поток - налази се црква св. Јована Главосече.

Сама црква св. Јована Главосече била је у доста добром стању све до друге половине XIX века. По подацима које је објавио М. Ризнић све до 1870. године били су сачувани сводови и купола. Тада су се срушили. Премда је током следећих сто година црква више пута обнављана, никад јој није враћен првобитни изглед, чак ни приликом последње стручне заштите крајем седамдесетих година овог века, коју је обавио Регионални завод ЗСК из Краљева. Само је стављен кров а да нема ни свода ни куполе. Шта рећи о основи?

Још је М. Васић у свом капиталном делу Жича и Лазарица навео да основа св. Јована Главосека веома подсећа на основу Жиче. Ми би навели да је основа св. Јована Главосека готово идентична са основама неких цркава на Каблару (црква Благовештења). (Васић М., 1926, 94 - 95; Шупут М., 1991, 102 - 104) Треба рећи да је основна разлика између

Крушевац и околина у историји српског народа

цркве Благовештења и св. Јована Главосече у томе што друга има једновремено зидану припрату. Изненађујуће је да св. Јован својим пропорционалним карактеристикама пре свега одговара полимским црквама Добриловина (Шупут М., 1991, 65 - 66) и Мајсторовина (Шупут М., 1991, 140).

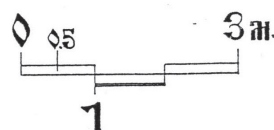
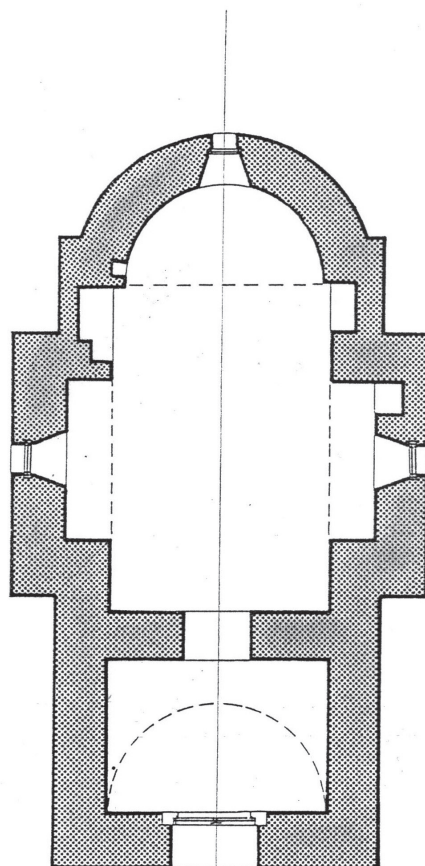
Црква св. Јована Главосека у селу Стеванцу је једнобродна грађевина са три поља по дужини и изнутра и споља полукружном апсидом на источној страни. Обликом своје основе припада архитектонском решењу слободног крста, чији су попречни краци краћи него што је уобичајено код објеката који припадају рашком типу. Апсида је засведена полукалотом, а певнички простори и нартекс полуобличастим сводом. Северно и јужно од доле налазе се певнице које делимично испадају из равни фасада. Источни травеј је намењен олтарском простору, док је западни травеј очигледно у функцији припрате. Северни део олтарског простора решен је у облику две неједнаке лучно засведене нише које служе за проскомидију, а ђаконикон замењује правилно обликована ниша која се завршава готским преломљеним луком. Црква је осветљена прозорима на олтарској апсиди и певницама. Она је на својим унутрашњим зидним површинама имала фреско декорацију, чији су трагови данас једва приметни.

Већ смо навели Ризнићев (Ризнић М., 1891, 20) податак по коме је црква имала куполу. Треба истаћи да та купола, ако је постојала, није логички конструктивно постављена, али са друге стране статички сасвим могућа. С обзиром на статички распон свода имала је унутрашњи пречник од 0,75-1 м.

Црква је веома солидно зидана и споља и изнутра. Оригинална висина зида споља је око 1,5-2 м. са јужне и северне стране, а око 3 м. са западне и источне стране. Западна страна је обзидана веома правилним каменим блоковима, од пешчара, који се наизменично ређају са редовима опеке (опеке су постављене у три а местимично у четири реда). Слично је и са друге стране само што је висина очуваног дела мања. Интересантно је да су унутрашњи зидови оригинални све до висине свода, где редови опеке и камена иду све до краја с тим што су камени блокови мањи него на фасади. На основу сачуваности зидова унутар цркве можемо закључити да је сва фасада споља била од правилних редова камена и опеке. Захваљујући оштећењу у зиду уочљиво је са су зидови били ојачани сантрачима прилично великих димензија, распоређених на сваких 75 цм.

Премда су сачувани само фрагменти свода јасно је да су саграђени од врло правилних елемената сиге. Од истог

**Св. Јован Главосек
Стеванац код Сталаћа**

материјала израђене су полукалоте олтарске апсиде. Данас није сачувана камена пластика споља али на основу сачуваних фрагмената који су узидани у зидове приликом неке од многих реконструкција, извесно је да је црква имала камени фриз при врху одмах испод крова. Сам фриз је релативно просте профилације.

Црква је имала иконостас и то по свему судећи дрвени јер су сачувани елементи за његово укрућење у зидну масу. Данашњи иконостас је импровизиран од комерцијалних, штампаних икона.

Археолошког истраживања саме цркве није било. Са друге стране, утврђено је да су почетком деведесетих година XX века тзв. “трагачи за благом” детектором за метал поред темеља открили малу оставу бугарског новца из средине XIII века.¹² И данас је под цркве на више места откопан од стране “трагача за благом”.

Непосредно поред цркве, на неких десетак метара од западне фасаде цркве налазе се темељи неког објекта димензија приближно 5x3 м.

На основу података добијених ископавањем синаитских цркава у околини Параћина и у Горњачкој клисури, можемо претпоставити да су и цркве св. Марко - Јаковац, св. Арханђели - Сталаћ и св. Јован

Главосек - Стеванац синаитске. Основе ових цркава одговарају основама неких цркава које су сигурно повезане са синаитима. Један од главних аргумената за овакав став јесу мале приправе, зидане истовремено са осталим делом цркве, које и немају улогу као код уобичајених цркава, већ посебну улогу у исихастичкој служби.¹³

Наравно, ово је ствар за дискусију, али је неоспорно да се основе неких Мојсињских цркава могу повезати са манастирима Горњачке клисуре као и реке Црнице и црквама Овчара и Каблара. Интересантно је да су њихове основе веома сличне са основама манастира на Фрушкој Гори, с том разликом што су фрушкогорски манастири већих димензија.

Да ли је случајно да је масовнија изградња фрушкогорских манастира започела само пар година по првом организованом великом пресељењу Срба из централне Србије 1480. године и то баш из околине Крушевца, што значи и са Мојскињских планина. Можда је у питању коинциденција, али у даљем истраживању треба проверити утицај мојсињских цркава на фрушкогорске.

¹² Подаци добијени у Нумизматичком клубу у Крушевцу, где се новац појавио у продаји.

¹³ Све ово треба повезати са Божанском светлошћу - главним аспектом исихастичког учења.

Необјављена архивска грађа

Архив Србије

АС – ДС – II Бф1Но30/836, Цркви налазе се у Окружју Крушевачком и описаније сваке цркве понаособ у целисти њеном состојанију

АС – ДС – РНо 196/837, Списак свештештва монашког и мирског реда у целој Србији године 1836

АС – КК – XIV – 1443, Списак свију црква налазе се у Окружју крушевачком високо – војне Моравско – подринске команде, од 8. фебруара 1837. године

АС – КК – XVII – 40, Писмо Милете Радојковића књазу Милошу о отварању цркве Лазарице од 14. јануара 1833. године

АС – КК – XXXV – 559, Молба Суда народа србског књазу Милошу, од 21. јуна 1833. године да, пошаље једног архимандрита да освети цркву и постави антимиц

АС, Збирка Мите Петровића бр.498, Писмо Агатангела митрополита београдског кнезу Милошу од 1/13.марта 1817. године

Објављена грађа

Перунички Б., 1971: Бранко Перунички, Крушевац у једном веку 1815-1915, Крушевац 1971.

Петровић М., 1899: Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842. књ. III, Београд, 18

Литература

Anonim, 1854: Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch – türkischen Kriegen, Wien 1854.

Anonim, 1880: Прилог цркви у Сталаћу, Хришћански весник бр. 10 од 15. маја 1880, 239

Валтровић М., 1888: М. Валтровић, Бе-лешке с пута, Старица 3/1888, Београд, 1888.

Васић М., 1926: М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1926.

Васић П., 1990: П. Васић, Уметност у Крушевцу, у: Уметничка топографија Крушевца, Нови Сад – Крушевац 1990

Веселиновић Р., 1972: Рајко Веселиновић, Крушевац и Крушевљани у аустро – турским ратовима XVII и XVIII века, у: Крушевац кроз векове, Крушевац 1972

Веселиновић Р., 1984: Рајко А. Весели-

новић, Војна крајина у Србији 1718-1739, Зборник историјског музеја Србије 21, Београд 1984.

Витковић Г., 1884: Гаврило Витковић, Извештај Максима Радковића из 1733. године, Гласник СУД књ. 56., Београд 1884.

Ђокић Н., 2005: Н. Ђокић, Попис црква и манастира у окружју крушевачком 1836. године, Расински анали бр. 3 (за 2005), Историјски архив – Крушевац, Крушевац, 2005.

Ђокић Н., Стевић М., Думић О., 2006: Небојша Ђокић, Миломир Стевић, Оливера Думић, Кратки прилози за историју црква у Жупи и околини у XIX веку, Расински анали бр. 4, (за 2006), Крушевац, 2006.

Ђокић Н., 2008: Небојша Ђокић, Ратне операције у јужној и старој Србији и Македонији 1689 – 1690. године, Лесковачки зборник XLVIII, Лесковац 2008.

Ђокић Н., 2011: Небојша Ђокић, Прилог познавања историје две средњовековне цркве посвећене Светом Николи у Својнову и Брањини, у: Капија Поморавља, Варварин 2011.

Јовановић А., 1902: Алекса Ц. Јовановић, Рашковићи стара српска властела, Коло књ. IV, св.8., Београд 1902.

Јовановић К., 1907: Коста Јовановић, Старе цркве у Мојсињу, Старица II-2 1907, Београд 1908, 149-165

Јовановић М., 2010: Иван Јовановић, Село и манастир Орашје код Варварина, у: Историја Поморавља и два века од Варваринске битке, Крушевац 2010.

Костић М., 1930: Мита Костић, Устаника Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737 – 1739 и сеоба у Угарску, Гласник Скопског научног друштва књига VII – VIII, Скопље 1930

Милићевић М., 1876: М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876.

Милићевић М., 1959: Милан Ђ. Милићевић, Поменик, Београд 1959.

Нишка епархија, 1899: Глас нишке епархије са Шематизмом нишке епархије за 1900. годину, Ниш, 1899.

Новаковић С., 1912: Стојан Новаковић Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912.

Павловић Д., 1910: Драг. М. Павловић, Србија за време последњег Аустројско-турског рата (1788-1791), Београд, 1910

Пантелић Д., 1936: Д. Пантелић, Војно – географски описи Србије пред Кочину Крајину из 1783. и 1784, Споменик СКА 82, Београд 1936.

Крушевац и околина у историји српског народа

Поповић Д., 1950: Душан Поповић, Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира (1718-1739), Београд 1950.

Поповић Љ., Ђокић Н., Стевић М., 2005: Љуба Поповић, Небојша Ђокић, Миломир Стевић, Прилог познавању историје манастира Наупаре до Првог светског рата, Расински анали бр. 3 (за 2005), Историјски архив – Крушевац, Крушевац, 2005.

Поповић П., 1928: Петар Поповић, Старинар св. 4, Београд 1926/1927, Београд 1928

Ризнић М., 1891: Михајло Ризнић, Старине у планини Мојсињи и околини - Старе цркве по Мојсињи, Старинар VIII, Београд 1891, 71 - 91.

Скоко С., 1983: Саво Скоко, Карађорђевиратни и почетни операцијски планови, у: Историјски значај српске револуције 1804. године, Београд 1983.

Станић Р., 1973: Радомир Станић, Споменици културе на саставу Западне и Јужне Мораве, Багдала, децембар 1973, 11 - 14;

Станић Р., 1980: Радомир Станић, Сре-

дњовековне цркве у Сталаћу и околини, Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије, Београд 1980, 65 - 73

Стевић М., Ђокић Н., 2005: М. Стевић, Н. Ђокић, Попис цркава и манастира у окружју крушевачком 1837. године, Расински анали бр. 3 (за 2005), Историјски архив – Крушевац, Крушевац, 2005.

Стевић М., 2007: Миломир Стевић, Ослобођење Крушевца, Ражња и Алексинца 1806. године, у Делиград од устанка ка независности 1806 – 1876, Београд 2007.

Стошић А., 1971: Адам Стошић, Крушевац и околина, Културно – историјски споменици, Крушевац 1971.

Храбак Б., 1952: Богумил Храбак, Дубровачка насебина у копаоничком руднику Белом брду, Огледи, 1952.

Шафарик Ј., 1993: Јанко Шафарик, Извјестије о путовању по Србији 1846. године, Ваљево 1993.

Шупут М., 1991: Марица Шупут, Споменици српског црквеног градитељства XVI-XVII века, Београд 1991.

Summary

SEVERAL NEW DATA ABOUT THE OLD CHURCHES IN KRUSEVAC AND THE STALAĆ

Krusevac has emerged as the market is probably around year 1200. Around this time he got his first church, which was located in the present ports, around the monument to Prince Lazar. As in the Middle Ages was the custom only market town developed around the church. Knez Lazar is close to the old church, probably 1377/8. the court's built a new church. Stefan known as Lazarica. It is not clear whether the old church was already demolished or later during the Ottoman rule. Ottomans Lazarica used as a warehouse but is not transformed into a mosque. Kruševac at the time of liberation in 1806 had two churches - Lazarica and the other was located in today's barracks Cara Lazara. According to tradition, this second church was destroyed by Serbian rebels because it contained a tomb with the inscription Vuk but they thought it was a Vuk Brankovic. The iconostasis and other trappings of the church were transferred to Lazarica, which had not previously been in operation although there is the possibility that renewed in 1804. During the period from 1806 to 1813 the church was probably slightly renovated and has got a bell, cast in Belgrade Foundry that she was giving himself Karađorđe. Although there were attempts to empower the church for the service immediately after the liberation of the last days of 1832, the church was arranged only in the spring of 1833 and consecrated in early summer 1833.

According to the observations of Mikhail Valtrovića Lazarica was probably painted in the Middle Ages because he was in 1888 discovered the remains of old murals in the dome part. New paintings he did Zivko Pavlovic 1843, just before the 1844 finished the iconostasis in the same church.

ФРАГМЕНТИ МОНУМЕНТАЛНЕ КАМЕНЕ ПЛАСТИКЕ И ЛОКАЛИТЕТ БАЧВИШТЕ У ЈАСИКОВИЦИ КОД ТРСТЕНИКА

Апстракт: Рад представља резултат антрополошко-археолошког рекогносцирања атара села Јасиковице и Бучја, на јужном делу територије општине Трстеник, у централној Србији. Главни повод за теренска истраживања је био покушај убикације цркве Мати Божје Бучјанске, која се помиње у повељи којом су монахиња Јевгенија (кнегиње Милице) и њени синови, кнеза Стефан и Вук, потврдили раније и даривали нове поседе манастиру Св. Пантелејмона на Атосу 1395. године. Међутим, током рада на терену дошло се до сазнања о средњовековним археолошким локалитетима у атару Јасиковице, до сада непознатих широј научној јавности, а које овом приликом саопштавамо.

Кључне речи: Јасиковица Михаилова, Мати Божја Бучјанска, Јасиковица, Бучје, црква „Св. Ружица“, моравска камена пластика, отомански дефтери, повеља манастиру Св. Пантелејмона на Атосу, манастир Мојсилова (Мишлилова), манастир Пречиста, Округлица

Јасиковица се налази 7 km ваздушном линијом југоисточно од Трстеника, у централној Србији. Атар насеља захвата простор око горњег тока Јасиковачке реке, и источна побрђа Бучке планине (668 m). Село припада разбијеном типу, и подељено је на три већа засеока : Велику, Малу и Доњу Јасиковицу¹.

На око 300 m источно од центра Велике Јасиковице, и сеоске продавнице, смештен је потес Бачвиште, који представља плато, чија се јужна падина благо спушта ка потоку Тршевини, десној притоци Јасиковачке реке.²

По народном предању, на Бачвишту су се у прошлости постојали црква „Св. Ружице“, чији је грађевински материјал, након рушења, искоришћен за зидање манастира Велућа, 4.5 km југоисточно од Јасиковице,

на реци Сребрници³.

Сам локалитет Бачвиште⁴ (43.557 N, 21.042 E), на ком се по легенди налазила црква „Св. Ружица“ са гробљем, захвата површину од око 40 ари, и био је место молитвеног окупљања становника Јасиковице „од памтивека“. У централном његовом делу је, у периоду од 1996. до 2006. године, саграђена црква посвећена Св. Јовану Крститељу⁵. На око 8 m западно од ње сазидан је парохијски дом са помоћним објектима⁶.

Приликом подизања цркве Св. Јована и

3 Рекогносцирање је обављено од стране аутора овог рада током априла 2018. и маја 2019. године. Све прикупљене податке смо добили од информаната Љубишава Љубе Смиљковића и Слободана Малићанина из Јасиковице, којима се овом приликом најсрдачније захваљујемо.

4 Потес је још познат и под називима Бачевиште и Бачиште.

5 Црква Св. Јована је саграђена на катастарској парцели бр. 1644/3, површине 559 м², која је сада у власништву цркве Св. Ане у Бучју. Пројекат нове цркве је урадио архитекта Александра Лукића из Новог Села, а храм је фрескописао Јован Атанасковић из Београда.

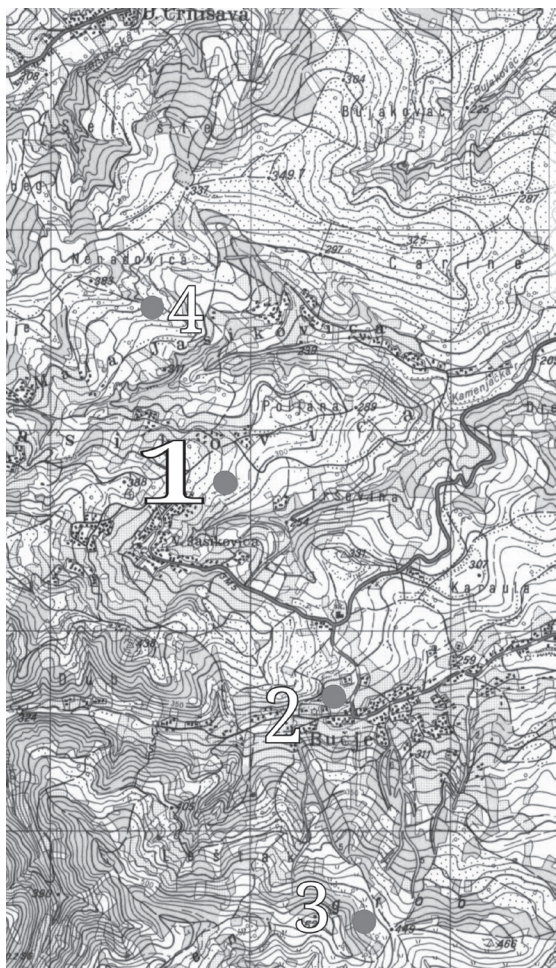
6 Парохијски дом се налази на јужном делу парцеле бр. 1658/1, површине 2194 м², у власништву Тодоровић Ранка Животе. Сви подаци у овом раду, који се односе на бројеве, власнике и површине парцела су преузети са сајта Републичког геодетског завода <https://a3.geosrbija.rs/>

1 Топографска карта 1 : 25 000, секција Крушевац 3-3 (Трстеник), број листа 531-3-3, Војногеографски институт, Друго издање, Београд, 1971

2 На Бачвиште (Бачиште) се ка северу и североистоку наставља потес Селиште, где су мештани на својим њивама ископавали зидове од камена и огњишта, за које се верује да представљају остатке средњовековног села. У близини је и равница Пољане, где су по легенди били виногради цара Лазара (Тодосијевић 2005 : 710). Провером на терену маја 2019. године наши информанти су негирали постојање потеса под називом Селиште.

Крушевац и околина у историји српског народа

Карта 1: 1. Локалитет Бачвиште у Јасиковици (средњовековна некропола и налаз моравске камене пластике); 2. Црква Св. Ане (Мати Божја бучјанска) у Бучју; 3. локалитет где се по народном предању налазила црква или испосница на брду Печени Гроб у Риђевитици; 4. Некропола Старо гробље у Малој Јасиковици.

парохијског дома нису уочени зидови неког старијег објекта, као ни грађевински шут. Међутим, током копања темеља будућег храма откривен је већи број гробова са добро очуваним остеолошким материјалом. Један гроб је откопан је на месту улаза, док су четири скелета пронађена у простору олтара цркве. Сви покојници су били положени на леђа и оријентисане по оси запад-исток, са главом на западној страни. Дубина гробних јама се кретала између 80 cm и 1 m од садашњег нивоа терена. Поред скелета није било покретног археолошког материјала, који би помогао у ближе датовању некрополе. Скелети нису померани са првобитних положаја, већ су пре наставка градње храма само прекривени најлоном.

Локалитет Бачвиште са црквом Св. Јована у Јасиковици, поглед са севера

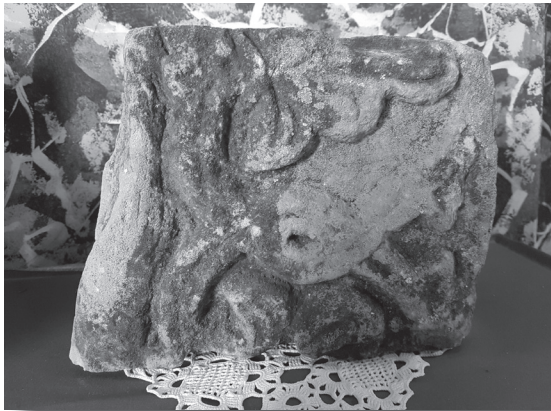
Два или више скелета су пронађена приликом ископавања јама за гашење креча, на око 18 m југозападно од цркве. Скелетни материјал је прикупљен и смештен у пластичну врећу, а затим покопан поред бетонског стуба далековода на око 60m источно од цркве.

Некропола захвата и већи део катастарске парцеле бр. 1646, површине 1703 m², у власништву Пантић Мирослава Светлане, источно од цркве Св. Јована. Постојање некрополе у овом делу локалитета је посведочено ископавањем великог броја људских костију приликом ригловања, и других пољопривредних радова, у винограду, који се ту раније био засађен. Сада је та површина под детелином, и на терену се не може уочити никакав остеолошки и покретни археолошки материјал.

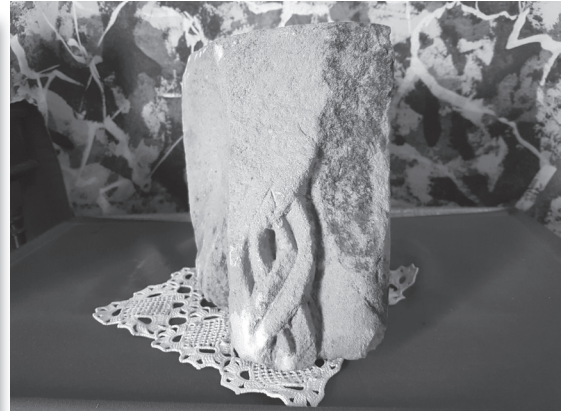
Омогућем постојању старијег сакралног објекта на Бачвишту, поред народног предања о цркви „Св. Ружице“, сведоче и три фрагмента камене монументалне пластике са карактеристичним „моравским“ преплетом, који су се „од како се памти“ налазили наслагани на међи између катастарских парцела бр. 1663 и 1658/2⁷, на око 25 m западно од савремене цркве, испод крушке „медунка“. Почетком 90-их година 20. века их је власник парцеле 1663, Малићанин Зоран, однео двадесетак метара јужније, поред атарског пута. Један фрагмент је пренет у савремену цркву, након њене изградње, где се чува попут реликвије у стакленој витрини. Приче

⁷ Катастарска парцела бр 1663 је власништво Малићанин Љубисава Зорана, захвата површину од 1662 m². Парцела 1658/2 је површине 1785 m², а власник је Тодоровић Ранка Горан.

*Лице фрагмента монументалне
камене пластике*

*Мотив преплета на ужој страни фрагмента
камене пластике из Јасиковице*

информаната о остала два фрагмента слажу се у чињеници да их је неко пренео у Завод за заштиту споменика културе или у Народни музеј у Краљево. Даља судбина ова два фрагментована комада камене монументалне пластике није позната. Међутим, у запису насловљеном „Слово о светом камену“, који су нам доставили Љ. Љ. Смиљковић и С. Малићанин, стоји да су остала „два камена у Трстенику у Завичајном музеју“⁸.

Камени квадер од пешчараима димензије 26 x 25.5 x 21 x 21 цм. Ширина му, зависно од степена оштећења, варира од 10 до 18 цм. На предњој страни фрагмента се налази дубоко уклесан мотив вреже, састављен од наизменично рељефно приказаних листова и преплета. Један лист има очувана три режња, али се може претпоставити да их је првобитно било пет. Од њега полази двочлана (канелирана) трака, која се преплиће и образује вертикалну, и у горњем делу, отворену осмицу. Из трака, изнад преплета, излазе два наспрамно постављена пупољка. Рељефни низ се наставља листом, од ког су данас видљива само два режња. Доњу ивицу фрагмента чини заобљенатрака са једним окруженим пупољком, испод отворене осмице. Једна од ужих страна је доста оштећена, и на њој се уочава преплет састављен од две двочлане (канеловане) траке. Канеловање је вршено длетом под углом од 45 степени. Задња страна фрагмента је у једном делу⁹ клесањем сужена до ширине од 10 цм.

Најближе аналогije приказаним

⁸ Контактirали смо историчарку Јелену Вукчевић из Завичајне збирке Народног универзитета у Трстенику, која нам је саопштила да се наведени фрагменти не налазе у поседу музеја.

⁹ У делу према ужој украшеној страни.

Унутрашњи портал цркве манастира Велућа

мотивима из Јасиковице налазимо на надвратнику унутрашњег портала цркве манастира Велућа (Бошковић 1955 : 69-70)¹⁰. Низ у Велућу чини наизменично исклесаних пет преплета и четири петолатична листа. Једину разлику представљају траке, које су на квадеру из Јасиковице двочлане, а на порталу Велућа једночлане. Довратнике пролаза између припрате и наоса, у

¹⁰ Ђ. Бошковић не даје детаљнији опис унутрашњег портала, већ само наводи да је на свом првобитном месту и да је украшен клесањем у плитком рељефу. На стр. 66 свог рада о архитектури и скулптури Велућа прилаже и његову фотографију портала између припрате и наоса (Бошковић 1955 : 66, 69-70).

Крушевац и околина у историји српског народа

Надвратник унутрашњег портала цркве манастира Велућа (детал)

манастирској цркви Велућа, кресе исклесане двочлане преплетене траке, истоветне онима са уже стране фрагмента из Јасиковице.¹¹

На основу општих карактеристика очуваног фрагмента монументалне камене пластике из Јасиковице, и аналогјама са идентичним распоредом мотива у Велућу, може се закључити да је био саставни део портала цркве. Двочлана преплетена трака краси само уже стране пролаза у Велућу, док се не уочава на надвратнику. На овом степену истражености, и услед недостатка других информација, тешко је одредити да ли је украшени квадер из Јасиковице био део архитравне греде или пак довратника портала.

У наставку рада ћемо, кроз тумачење српских средњовековних извора и отомањских дефтера 15. и 16. века, покушати да дођемо до одговора на питање о могућем постојању средњовековне цркве у Јасиковици или њеном ближем окружењу.

Током јуна 2019. године обављено је, од стране аутора овог рада, ревизионо рекогносцирање села Бучја, ради прикупљања додатних информација о првобитном положају средњовековне цркве Мати Божје Бучјанске. Том приликом нам је протојереј Милан Поповић указао на посуду делимично фрагментованог обода, која је обликована

кlesaњем глачањем из једног комада камена. Суд је пронађен приликом радова на уређењу порте цркве Св. Ане у Бучју осамдесетих година 20. века (43.548 N, 21.049 E). Посуда непознате намене има висину од 17 cm. Дно јој је равно и кружног облика, пречника 15 cm. На седмом центиметру од дна, посуда из кружног прелази у квадратни облик. Реконструисане димензије горњег квадратног дела посуде износе 17 x 17 cm, док кружни отвор реципијента има пречник од 11 cm. Дубина коничног реципијента је 11 cm. Горње стране посуде имају дебљину од 3 cm, док се у угловима она повећава на 5 cm.

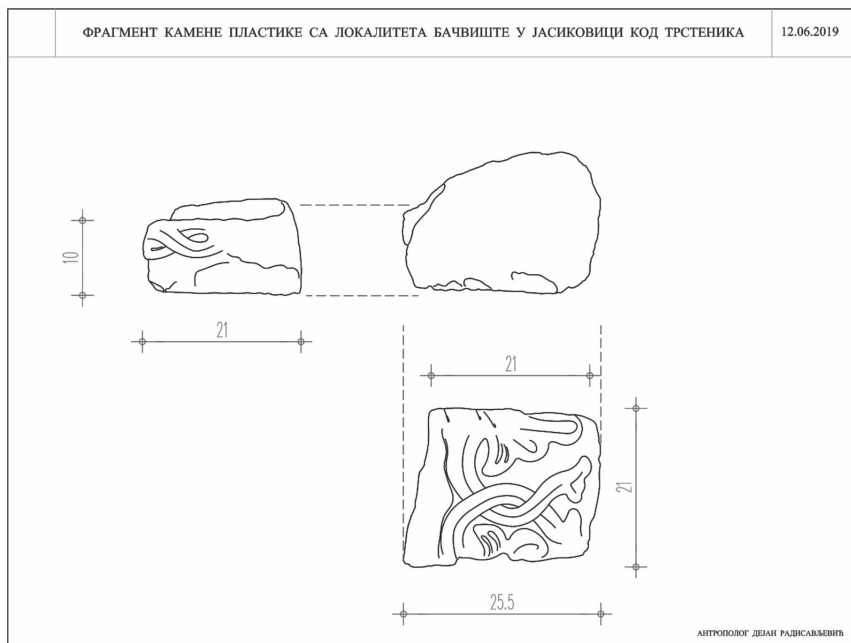
На угловима посуде, дуж обода на спољашњој страни, се налазе клесањем пластично обликована два људска лица. Треће рељефно лице се уочава на одваљеном фрагменту, док претпостављено четврто недостаје. Овална лица имају висину од 10 cm, и највећу ширину 8 cm. На сачуваним представама очи и носеви су рељефно приказани, док су линије ушију, и на доле повијених уста, само урезане. Обрве чине саставни део линије носа.

Питање првобитне намена наведене посуде, због немогућности да се пронађу одговарајуће аналогје, за сада мора остати отворено.

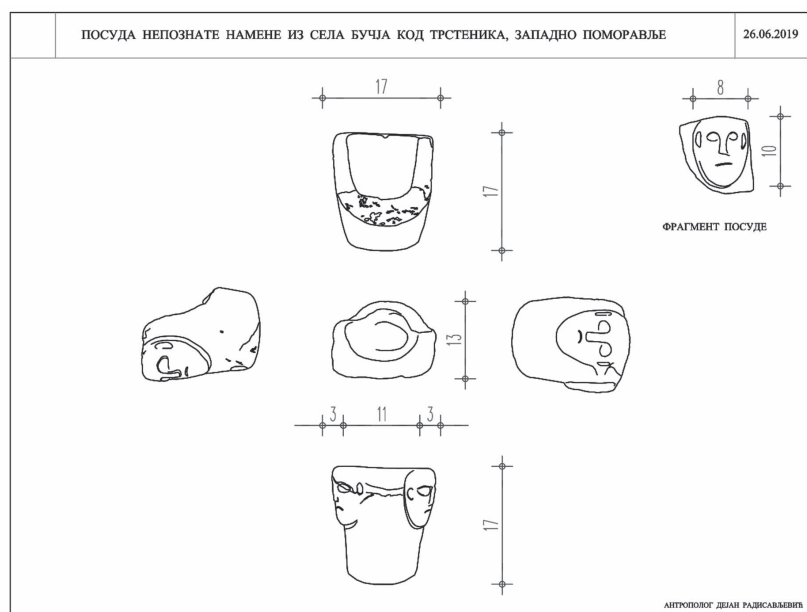
Међутим, уочава се сличност у обликовању лица на посуди из Бучја са исклесаним главама на фунерарним средњовековним споменицима, како положеним плочама, тако и усадницима, на простору

¹¹ Опис исклесаних мотива на унутрашњем порталу у Велућу представља запажање аутора овог рада током теренских истраживања јуна 2016. године.

Фрагментована посуда непознате намене пронађена код цркве Св. Ане у Бучју

југозападне Србије. Истоветност је нарочито изражена у урезивању линије уста, чије су крајеви повијени на доле. Такође, на посуди из Бучја и на надгробницималинија обрва, изнад рељефно исклесаних очију, чини јединствену целину са приказом носа (Ердељан 1996 : 45-46, 63-68, 77). Надгробни белези области Раса, са мотивима лица сличним онима са фрагментоване посуде из Бучја, се оквирно хронолошки датују у период од средине 14. до краја 16. века (Ердељан 1996 : 93-94).

Запажа се и сличност исклесаног лица на посуди из Бучја са истоветним мотивом на парпетној плочи са приказом серафима, која је као сполија уграђена у северну фасаду спољне припрате храма манастира Хиландара на Светој Гори, коју је саградио кнез Лазар Хребељановић око 1380. године (Гаврић и Ковачевић 2015 : 153).

Сличност мотива на надгробним белезима области Раса, и парпетној плоче из Хиландара, са лицима на посуди из Бучја имплицира исто време клесања, које се за сада само оквирно може датовати у период од средине 14. до краја 16. века, али највероватније ближе доњој граници.

Први пут се село Јасиковица, колико нам је за сада познато, јавља у повељиписаној у Новом Брду, којом су монахиња Јевгенија (кнегиња Милица), и њени синови, кнез Стефан и Вук, потврдили раније, и заједно са властелом, даривали нове поседе манастиру Св. Пантелејмона на Атосу 1395. године (Младеновић 2007 : 295).¹²

Део текста повеље у којем се помиње Јасиковица гласи: „Црковъ Мати Божіа Бучајска съ сели, Бучіе, Округлица. и Долня Округлица. Јасиковица Михаилова¹³, съ всеми метоси и мегъми и правинами сель тѣх и Цркъве.“ (Младеновић 2007 : 295).

У хрисовуљи из 1395. године спомињу и други поседи светогорског манастира у кнежевини Србији : Спасова црква у Хвосну, као и црква Св. Николе на Лабу са неколико села (Закут, Трнава, Луковац и Свети Петар),

¹² Повеља је сачувана у два преписа. Један носи датум 8. јун 1395. године, а од другог је очуван само завршни део са убележеним 8. јуном 1400. године, и потписом кнеза Стефана и госпође Јевгеније монахиње (кнегиње Милице) (Стародубцев 2014 : 113). Повеља из 1395. године је писана српскословенским језиком на пергаменту величине 59 x 38 cm. Документ се данас чува у Архиву манастира Св. Пантелејмона под бројем 58 (Младеновић 2007 : 294).

¹³ Изнад краја речи Јасиковица и изнад почетка речи Михаилова стоји неки запис, који се на основу доступног снимка повеље није могао протумачити (Младеновић 2007 : 298).

које суприложили челник Муса и његови синови Стефан и Лазар (Младеновић 2007 : 95), а за које се, на основу сачуване оригиналне Лазареве повеље, поуздано зна да су поклоњени 1380/81. године. Пошто првобитна хрисовуља о прилогу цркве Мати Божје Бучјанске са околним селима Св. Пантелејмону није сачувана, а она се прва јавља у наведеном низу дарова кнеза Лазара споменутих 1395. године, могло би се време њеног доношења оквирно везати за период непосредно пре 1380. године. (Стародубцев 2014 : 114).

Уговор о двадесет адрфата¹⁴ склопљен је између игумана манастира Св. Пантелејмона Никодима и госпође монахиње Јевгеније (Јевгеније) са синовима кнезом Стефаном и Вуком 1396. године. Није сачуван његов почетак, у ком су набројани прилози манастиру из 1395. године, већ само завршни део, где се објашњавају услови под којима се чланови породице Лазаревић могу користити споменутих адрфата (Младеновић 2007 : 315). У једном делу наведеног уговора се напомиње да је кнез Лазар био ктитор Св. Пантелејмона, јер је саградио нешто у манастиру и „ѡже приложи метохіе Цркъвъ Боучајскоуею же и вѡше вѡспоменуѡхом, с вѡсѡми сельі и правинами сель тѣх“ (Младеновић 2007 : 318).

Највећи број поменутих места из повеље Св. Пантелејмону је сасвим поуздано убицирао Радослав М. Грујић. Међутим, десиле су се и неке омашке. Мати Божју Бучанску није идентификовао, а село Бучје из повеље је препознао у називу места Буци, у општини Крушевац. Међутим, аутор је на приложеној карти Бучје убележио у околини Трстеника, тако да ова његова омашка није посве јасна. Јасиковицу и Округлицу је правилно лоцирао на територији општине Трстеник (Грујић 1955 : 63, 75). Милош Благојевић је у свом раду исправио овај недостатак (Благојевић 1972 : 40). Бучје, Јасиковица и Округлица су последњих деценија 14. века чинили заокружену целину, и билијасно омеђен посед цркве Мати Божје Бучјанске, и метох манастира Св. Пантелејмона (Ђокић 2014 : 378-380).

Из повеље Св. Пантелејмону састављене 1395. године сазнајемо и за постојање села Михаилове Јасиковице, која је припа-

¹⁴ Израз адрфат или аделфат се односи на „давање издржавања од стране манастира лицу које је својим мање или више уносним поклоном, у имању или новцу, то себи обезбедило“ (Живојиновић 1968 : 241; 320).

дала метоху цркве Мати Божје Бучјанске. Михаило је највероватније био неки локални властелин или властеличић¹⁵, а могуће и оснивач насеља, које је по њему понело део свог назива. Нажалост, о Михаилу немамо других писаних података из сувремених или доцнијих средњовековних извора.

Примере да су нека села именована по својим оснивачима или тадашњим поседницима налазимо у истој повељи, па на метоху Св. Пантелејмона у Топлици срећемо Дучину и Парцанову Прецрешњу¹⁶ (Младеновић 2007 : 295), али и Хлапову Пољану¹⁷, коју је манастиру поконио војвода Михал (Младеновић 2007 : 296).

Идентификација цркве Мати Божје Бучјанске¹⁸ од пресудног је значаја за дефинисање простора који је обухватао метох Св. Пантелејмона, споменут у хрисовуљи из 1395. и уговору о адрфатима из наредне године.

Дуго се већ у научним круговима води полемика око прецизне убикације цркве Мати Божје Бучјанске. Б. Тодић ју је поистоветио са Велућем, искористивши као главни аргумент то што је данашња храмовна слава манастирске цркве празник Ваведење Пресвете Богородице (21. новембар/4. децембар). Други његови разлози за ову претпоставку су : географска близина Велућа и Бучја, помињање манастира Пречисте код села Круглице, односно Круга (данашње Округлице) уотоманским дефтерима из 1536.¹⁹ и 1576.²⁰ године, фреска Св. Пантелејмона која заузима истакнуто место на западној страни југоисточног пиластра, као и непостојање средњовековног насеља под именом Велуће (Тодић 1989 : 67-76).

Међутим, села Велухка Горња и Велухка Доња се спомињу у хрисовуљи кнеза Лазара манастиру Раваници из 1381. године (Шкриванић 1967 : 240). Г. Шкриванић је ова

15 Наши закључци се поклапају са мишљењем Д. Јечменице да је Михаило свакако био припадник властелског слоја током владавине кнеза Лазара (1371-1389) (Јечменица 2014 : 197).

16 Данашње село Претрешља у општини Блаце.

17 Данашње насеље Лапово у истоименој општини, у средњем Поморављу.

18 За детаљне информације о прецизном лоцирању Мати Божије Бучјанске, и границама бучког метоха, видети рад Д. Радисављевић-Покушај убикације цркве Мати Божје Бучјанске, 2019.

19 Манастир је тада имао једног монаха и приход од 200 акчи.

20 У манастиру тада живе 2 монаха, и приход му је 500 акчи. Два монаха су била у манастиру и крајем 16. века, али му је приход смањен на 300 акчи.

села на приложеној карти, и у тексту, јасно убицирао југоисточно од града Трстеника, и пише : „СЕЛА : Велухка Горња и Велухка Доња, данас постоје као једно село ВЕЛУЋЕ, југоисточно од Трстеника на реци Зап. Морави“ (Шкриванић 1967 : 240)Из неког разлога Б. Тодић је превидео ове чињенице, и наводи да је Г. Шкриванић споменута села лоцирао у околини Малог Поповића, североисточно од Јагодине (Тодић 1989 : 76).

М. Благојевић, следећи Г. Шкриванића, такође села ВелухкуГорњу и ВелухкуДоњу смешта у атар данашњег Велућа, у општини Трстеник. Поред ова два насеља, у хрисовуљи је забележено и село Трстеник, за које аутор претпоставља да се налазило не месту данашњег Старог Трстеника, такође у општини Трстеник (Благојевић 1972 : 35-36), на левој обали доњег тока реке Сребрнице. Локација овог села је, судећи по прикупљеним покретним археолошким налазима, који се хронолошки датују у период 14. и 15. века, била на потесу Трновача у атару Старог Трстеника, северно од пруге и магистралног пута Крушевац - Краљево (Рашковић-Берић 2002 : 141; Рашковић 2011 : 163).

Село Горње Велуће, са четири дома, је забележено у отоманском дефтеру из 1444/1445. године, и тада је припадало Крушевачком санџаку и нахији Козник (Зиројевић-Ерен 1968 : 384; Ђокић 2014 : 380).

Прве научне потврде о постојању средњовековне цркве у Бучју налазимо у веома кратком извештају Ивана М. Здравковића, насталом након мултидисциплинарних истраживања „старина“ у околини манастира Велућа, крајем четрдесетих година 20. века. Аутор наводи да су раније у Бучју били видљиви остаци старе цркве. По тврдњи тадашњег свештеника, на њеним темељима је сазирана садашња црква, али другачијег стила и начина градње. Око цркве је уочено „старо“ гробље, али и већа гомила камена и земље уз сам зид храма. И. М. Здравковић је претпостављао да ова гомила представљала локацију првобитне цркве. У време његовог теренског рада, на хумци је била саграђена дрвена звонара. У једном делу наведене узвишења, састављеног од шута, је пронађен фрагмент „венца од камена са орнаментима у виду палмете“ (Здравковић 1951 : 254).

Скромна археолошка ископавања потврдила су да је садашња црква у селу Бучје саграђена на темељима старије грађевине, којасе на основу уочених елементима архитектонске камене пластике можесврстати у групу моравских сакралних споменика. В. Ристић је тврдио да нема материјалних остатака средњове-

Крушевац и околина у историји српског народа

ковне цркве у Бучју, и поред тога што је почетком деведесетих година 20. века, заједно са Е. Томић и Н. Ђокићем, радио на сондажним археолошким истраживањима споменутог локалитета. Тада је утврђено да је садашњи храм изграђен на старијим темељима, које не прати у потпуности. Сачувани фрагменти камене пластике непобитно указују на чињеницу да је првобитна црква саграђена у периоду Моравске Србије (Ђокић 2014 : 380; Цветковић-Гаврић 2015 : 30-31).

Н. Ђокић сумира изнете чињенице и на недвосмислен начин показује да се манастир Велуће ни на који начин не може поистоветити са црквом Мати Божје Бучјанске (Ђокић 2014 : 379-381), са чиме се у потпуности слажемо (Радисављевић 2019 :).

Данашњапарохијска црква у Бучју, посвећена Св. Ани, је подигнута на старијим темељима 1902. године. Земљотрес ју је тешко оштетио 1927. године, па је ова сакрална грађевина морала бити обновљена 1938. године²¹ (Тодосијевић 2005 : 679).

Током рекогносцирања села Бучја у мају 2019. године, пронашли смо,прислоњену уз спољашњи зид олтарске апсиде, фрагментовану плочу од пешчара са ћириличним натписом: „Под владом његовог ве(ли)чанства краља Александ(ра) развалину цркве свете Ан(е)...грађани села Буча ...Госп...“Уклесани натпис представља још један уверљив доказ да је садашња црква Св. Ане у Бучју саграђена на рушевинама неког старијег црквеног храма. Наведени натпис, монументална архитектонска пластика, средњовековна некропола и сондажна археолошка истраживања непобитно указују да се Мати Божја Бучјанска, позната из средњовековних извора са караја 14. века, налазила на месту данашње цркве Св. Ане, на доминантном брегу изнад центра данашњег села Бучја.

Вратимо се сада Јасиковици. Ово село се, осим у повељи монахиње Јевгеније и њених синова манастиру Св. Пантелејмона 1395. године, јавља и у османским дефтерима из 15. и 16. века. Наредбом султана Мехмеда II Освајача (1444-1446, 1451-1481) је изведенпопис Смедеревског санџака 1476. године, и у њему је убележена Јасковица (Јасиковац), која је припадала нахији Маглич, кадилуку Брвеник и зеамету Лепеница, познатом и под именом субашлук Трстеник²². Поменути зеамет је обух-

21 Пројекат реконструкције цркве Св. Ане у Бучју је израдио арх. Драгољуб Перчевић (Тодосијевић 2005 : 679).

22 Уживалац прихода читавог зеамета је био Мустафа-бег Чашнигир, који је био у служби смедеревског санџакбега Мехмет-бега Минетоглуа (Сотировић

ватао следећа насеља : Косорићи, Трстеник²³, Броска²⁴, Војин Брод²⁵, Чучовица, Јасковица²⁶, Стопања²⁷, Лазица²⁸, Бохнија, Доња Дренова²⁹, Кртица, Шајин и Тимуча, и три влашка села : Камељар³⁰, Лука и Сливица³¹ (Сотировић 1999 : 40, 42-43)³².

У попису спроведеном током владавине султана Селима I (1512-1520) 1516. године, Јасковица (Јасиковац) је поново уписана као селоу нахији Маглич смедеревског санџака, са 12 домова чији је годишњи приход износио 1992 акчи (Тодосијевић 2005 : 709; Ђокић 2014 : 380).

По сумарном попису Смедеревског санџака из 1523. године, Јасковица (Јасиковац) је такође припадала нахији Магличу, и била је део тимара Зекура, са годишњим приходом од 1797 акчи (Аличић 1985 : 24).

Јасковица, чије је друго име Јастовци (Karye-i Yasikofça nam-i diğer Yastovci), се јавља и у дефтеру из 1530. године, али као село у

1999 : 42)

23 Данашњи Стари Трстеник, у општини Трстеник.

24 Броска је имала 29 кућа, а становници су израђивали лађе на Морави. Насеље је имало и јавни прелаз скелом (гечид) преко реке (Сотировић 1999 : 48).

25 Сотировић је Броску и Војин Брод убицирао западно од трстеничког теснаца и села Осаонице, у атару данашњег Штулца, који се не спомиње ни у једном отоманском дефтеру (Сотировић 1999 : 49).

26 Данашња Јасковица, у општини Трстеник.

27 Данашња Стопања, близу ушћа Сребрнице у Западну Мораву, у општини Трстеник.

28 Највероватније на локалитету Буњиште, у атару Беле Воде,код скеде на левој обали Западне Мораве, у општини Крушевац или потес Селиште, испод села Бресног Поља, у делу атара према Глободеру, са обе стране магистралног пута Крушевац-Краљево.

29 Вероватно данашња Велика Дренова, у општини Трстеник.

30 Можда данашње село Камењача, североисточно од Јасковице, у општини Трстеник.

31 Остала наведена насеља су се можда налазила дуж обе обале Западне Мораве, и у њеном ближем залеђу, на територији између града Трстеника и села Бресног Поља, које је још од пописа 1444/1445. године припадало Крушевачком санџаку. Бресно Поље се бележи као ново село, које је имало 3 дома, и годишњи приход од 300 акчи (Зиројевић-Ерен 1968 : 379; Стојић 2009 : 7). Бресно Поље (Bresne-Polye karye, Alaca-hisar n.: 407) је у дефтеру 1530. године, такође, уписано као саставни део Крушевачког санџака,и нахије Алаџахисар (167 Numarli muhasebe-i vilayet-i rum-ili defteri (937/1530) II 2004 : 81).

32 У наведеном дефтеру су на територији данашње општине Трстеник, јужно од Западне Мораве, убележена и села Почеквина (Почуковина-28 кућа), Горња Црнишава (31), Доњи Трстеник (Стари Трстеник-24) и Лопаш (Лубаш-7), која нису била саставни део зеамета Лепеница (субашлука Трстеник), и у њима су живели власи (Сотировић 1999 : 40, 47).

нахији Козник, која је припадала Крушевачком санџаку (167 Numarli muhasebe-i vilayet-i rum-ili defteri (937/1530) II 2004 : 94; Стојадиновић 2015 : 38).

У дефтеру Смедеревског санџака из периода око 1540. године Јасиковица (Јасиковац) је уписана као село са два дома, и истим бројем баштина, у нахији Маглич. Становници насеља су обрађивали, као своје сејалиште, мезру Оброва. Укупни годишњи приход је износио 915 акчи (Аличић 1985а : 513). Јасиковица (Јасиковац)³³ се као пусто село, чију земљу обрађују становници Лопаша³⁴ и други у околини, наводи и у детаљном попису Смедеревског санџака спроведеном 1572. године, по наредби султана Селима II (1566-1574). Припадала је и даље нахији Маглич, и кадилуку Пожеги. У истом периоду је мезра Обрва била сејалиште поменутог села (Аличић 1985а : 416; Сотировић 1999 : 61).

У дефтеру из 1516. године је, поред села Јасиковице, уписан манастир Мојсилова (Moysilova (Milišlova)mn., Koznik n., 411). У дефтеру из 1530. године, код истог села је убележен манастир Милишлова (Milišlova mn.), чије је друго име Мојсилова (Moysilova) (167 Numarli muhasebe-i vilayet-i rum-ili defteri (937/1530) II 2004 : 92; Ђокић 2014 : 380).

У попису из 1536. године се поред села Круглица³⁵ бележи манастир Пречиста³⁶ са 33 Занимљив је податак да се Јасиковица једино у пописима 1516. и 1530. године бележи као део нахије Козник у Крушевачком санџаку, док је у свим осталим дефтерима била саставни део Смедеревског санџака. Највероватније је граница наведених санџака ишла развођем између Јасиковачке (Камењачке) и Бучке реке и пресекала доњи ток Сребрнице, и излазила на Западну Мораву између данашње Стопање и Бресног Поља. Стопања је у свим доступним отоманским дефтерима бележена као саставни део Смедеревског санџака, док је Бресно Поље припадало Крушевачком санџаку. Из за сада непознатих разлога је горњи део слива Јасиковачке реке само током првих деценија 16. века изузет из Смедеревског и припојен Крушевачком санџаку.

34 Лопаш, село у општини Трстеник, на средњем делу тока Јасиковачке (Камењачке, Лопашке) реке, на око 3 km североисточно од Јасиковице. Јасиковачка река на свом току мења назив зависно од имена села кроз која протиче.

35 Данашња Округлица на доњем току Бучке реке, леве притоке Сребрнице, на око 3 km југоисточно од Јасиковице.

36 Б. Тодић манастир Пречисте код Округлице, убележен у османским дефтерима из 16. века, поистовећује са манастиром Велућем (Тодић 1989 : 72). Округлица се налази на Бучкој реци, док је манастир Велуће смештен на левој обали Сребрнице. Низводно од места Велућа, и настављајући се на њега, се налази село Тоболац (Karye-i Topolci nam-ı diğer Sredne-Bleva), како је убележено и у османском дефтеру

једним монахом, и годишњим приходом од 200 акчи. Исти манастир се у османском дефтеру из 1575/76. године смешта код села Круг³⁷, и тада је имао два монаха и приход од 500 акчи. Последњи пут се манастир Пречисте помиње у отоманском дефтеру из 1584. године, када је, такође имао два монаха, и годишњи приход од 300 акчи (Зиројевић 1984 : 77; Ђокић 2014 : 380-381).

Н. Ђокић је мишљења да је манастир Мојсилова или Милишлова добио име по властелину Михаилу, који се посредно помиње у повељи Св. Пантелејмону на Атосу из 1395. године. Исти манастир, који после пописа из 1536. године носи назив Пречиста, по својој храмовној посвети, аутор повезује са црквом Мати Божје Бучјанске, која је у неком претходном периоду променила функцију (Ђокић 2014 : 380-381).

Дакле, споменути манастир је у дефтерима из 1516. и 1530. године убележен поред Јасиковице, док се након 1536. пописује код села Округлице. Главни разлог за ову промену је највероватније био тај што је Јасиковица напуштена у неком периоду након 1540. године, јер се у дефтеру из 1572. године јавља као пусто село, чију земљу обрађују мештани оближњег Лопаша и суседних насеља.

Разлози за напуштање Јасиковице средином 16. века можда субливишеструки. Било је то време честих епидемија заразних болести, које су могле изазвати пресељење становништва и изумирање насеља. Други разлог би требало тражити у освајањима области северно од Дунава и Саве од стране Османске државе. Заузимање нових територија је пратило и пресељење становништва у освојене области, у потрази за обрадивом земљом, привилегијама и мањим наметима (Ђоровић 1993 : 312-317).

Манастир у близини Јасиковице и Округлице, на територији данашње општине Трстеник, се више не јавља у писаним изворима након 1584. године.

Поставља се питање где се налазио поменути манастир. Наша размишљања могу водити у неколико правца. У атару данашњег

из 1530. године, када је припадало Крушевачком санџаку и нахији Козник (167 Numarli muhasebe-i vilayet-i rum-ili defteri (937/1530) II 2004 : 96). Свакако би бележник пописа манастир Пречисту, да је реч о Велућу, пре везао за Тоболац који је ближи и налази се на Сребрници, него за Округлицу, која је лоцирана преко брда Штитара, на Бучкој реци.

37 Видети фусноту бр. 21.

Крушевац и околнина у историји српског народа

села Округлице, за коју се везује манастир Пречиста у периоду од 1536. до 1584. године, не постоје никакви остаци сакралних грађевина, а није сачувано ни народно предање и сећање на њу.

С друге пак стране, у недалеком Бучју, као што смо и показали, постојали су све до почетка 20. века остаци средњовековне цркве, који је, судећи по описаним елементима архитектонске пластике, саграђен у другој половини 14. века, и која се недвосмислено може везати за цркву Мати Божу Бучјанску, споменути у хрисовуљи из 1395. и уговору о двадесет адрфата из 1396. године.

Н. Ђокић сматра да би баш на месту цркве у Бучју требало тражити манастир Мојсилову (Милишлову, Пречисту), који је под различитим називима забележен током 16. века у османским дефтерима (Ђокић 2014 : 381), чему ћемо се касније вратити, у контексту расправе о пореклу камене пластике из Јасиковице.

Проналазак монументалне камене пластике у Јасиковици, која је била саставни део неког црквеног здања, отвара могућност за различите интерпретације.

Да ли је у самој Јасиковици постојала нека средњовековна црква или су украшени фрагменти донети са развалина неког сакралног објекта у ближој околини? По причању информаната, током радова на изградњи садашње цркве Св. Јована и парохијског дома, средином 90-их година 20. и почетком прве деценије 21. века, нису запажени зидова неке старије грађевине на локалитету Бачвиште.

Земљаним радовима, који су претходили зидању храма Св. Јована, констатовани су само гробови са добро очуваним скелетним остацима покојника, оријентисаним по оси запад-исток³⁸. Грובהа није било западно од цркве, на делу терена обухваћеним парохијским домом. Највећа концентрација грובהа је уочена на простору олтарског дела садашње цркве и југозападно од ње. Као што смо већ навели, велики број људских костију је откопан и током пољопривредних радова у пређашњем винограду на парцели бр. 1646, источно од цркве.

38 М. Тодосијевић наводи да је данашњи храм Св. Јована саграђен на „старим зидинама“ цркве Ружице, која је била посвећена Св. Петки, и недалеко од извора Пета (Тодосијевић 2005 : 710, 717). Међутим, као што смо више пута нагласили, наши информанти, који су учествовали у изградњи цркве Св. Јована, апсолутно негирају постојање било каквих ранијих остатака зидова или темеља на локалитету Бачвиште.

На основу наведених информација може се закључити да је некропола обухватала источни део локалитета Бачвиште, док јој западну границу представља данашњи улаз у цркву и простор непосредно ка југозападу.

Међутим, фрагменти камене пластике су сеу прошлости налазили под једном крушком, на граници парцела бр. 1663 и 1658/2, где се по мишљењу мештана, и локалној легенди, налазила црква „Св. Ружица“. На том делу локалитета до сада нису констатовани трагови некрополе, и по нашем мишљењу, а на основу горе наведених чињеница, она није ни захватала тај простор.

Отомански дефтери из 1516. и 1530. године бележе постојање манастира Мојсилова (Милишлова) у близини Јасиковице. Поставља се питање да ли би се на локалитету Бачвиште могли тражити остаци овог, судећи по броју монаха, малог манастирског комплекса. У прилог постојању манастира говоре пронађени комади средњовековне монументалне камене пластике, некропола, народна легенда о постојању цркве „Св. Ружице“ и споменути османски дефтери из првих деценија 16. века.

Међутим, у повељи Св. Пантенејмону на Атосу из 1395. године помиње се село Михаилова Јасиковица, али не и нека црква у оквиру насеља. С друге пак стране, у суседном Бучју јасно се наводи постојање храма Мати Божје Бучјанске, коју је са околним селима, судећи по наводима из хрисовуље, даривао кнез Лазар споменутом манастиру око 1380. године. Да је и у Јасиковици у доба кнеза Лазара, и његових наследника, постојала црква, она би свакако била споменути у хрисовуљи из 1395. године.

Готово идентичност мотива на каменој пластици пронађеној у Јасиковици, и оног на порталу, између припрате и наоса, манастирске цркве Велућа³⁹, јасно говори у прилог претпоставци о блиском времену клесања, али и о могућем раду истог мајстора.

Време градње манастирског храма у Велућу различито је хронолошки датовано. На основу стилских карактеристика живописа и монументалне камене пластике В. Петковић и Ђ. Бошковић су сматрали да би време подизања цркве у Велућу требало тражити у периоду између 1381. и 1390. године (Петковић 1955 : 59; Бошковић 1955: 74). Ђ. Стричевић је Велуће сврставао у

39 Идентични мотиви се јављају на једном фрагменту, који се налазио прислоњен уз манастирску цркву у Велућу, фотографисаном од стране Ђ. Бошковића (Бошковић 1955 : 70)

ране споменике Моравске стилске групе. На основу концепцијских сличности архитектуре „и начина њене реализације“ аутор је период подизања Велућа везивао за изградњу цркве Св. Стефана (Лазарице) у Крушевцу, и оквирно га је датовао око 1377/1378. године, а свакако пре Косовске битке (1389. године) (Стричевић 1956 : 121-123). Б. Тодић је идентификовао манастир Велуће са црквом Мати Божјом Бучјанском, забележеном у повељи монахиње Јевгеније, и њених синова, из 1395. године. Сматрао је на основу тога да је Велуће саградила нека непозната властеоска породица око 1377/78. године, а да је храм живописан тек око 1389. године (Тодић 1989 : 75). Н. Ђокић доста убедљиво поистовећује Велуће са црквом Св. Николе у Сребрници, коју су Св. Пантелејону приложили 1395. године властелин Никола⁴⁰ и његова супруга Видослава, сродница Лазаревића. Аутор закључује да је ктитор манастирске цркве Велућа највероватније Видослава, ћерка деспота Иваниша, и која је насликана на фресци на западно зиду наоса, северно од врата, како држи модел храма у руци. Црква је била саграђена на поседу, можда чак и баштини, деспота Иваниша, у периоду између 1370. и 1375. године (Ђокић 2014 : 391). Б. Цветковић и Г. Гаврић износе нешто другачије мишљење. Мушки лик приказан на фресци северно од врата, на западном зиду наоса, идентификује са господином Вуком Лазаревиће, па живописање Велућа и његову градњу оквирно смештају у време између 1405. и 1410. године (Цветковић-Гаврић 2015 : 81).

Већина аутора, са изузетком Б. Цветковића и Г. Гаврић, зависно од чињеница и претпоставки на којима граде своја мишљења и тумачења, се слажу да би датум подизање манастирске цркве у Велућу требало оквирно тражити у осмој или на самом почетку девете деценије 14. века.

Идентичност мотива на каменој пластици из Јасиковице, и оној са унутрашњег портала у Велућу, директно имплицира приближно исто време клесања. На основу наведеног, градња цркве, којој је припадала споменута камена пластика из Јасиковице, се такође може везати за осамдесете, или сам почетак деведесетих година 14. века.

С обзиром на то да повеља Св. Пантелејону из 1395. године не бележи постојање цркве у Јасиковици, а нису до сада

откривени ни њени архитектонски остаци, поставља се питање порекла фрагмената камене пластике пронађених на локалитету Бачвиште, која је на основу општих карактеристика морала бити исклесана пре доношења споменуте хрисовуље.

Најближа сакрална грађевина, посведочена у средњовековним изворима, остацима украсне пластике, пронађеним натписом из првих деценија 20. века и археолошким ископавањима, налазила се на месту данашње цркве Св. Ане у Бучју.

Локалитет цркве Св. Ане, на ком су раније били видљиве рушевине средњовековне Мати Божје Бучјанске, удаљен је само око 1 км јужно од некрополе на потесу Бачвиште у Јасиковици. Забележени подаци о каменој пластици из Бучја говоре о украсима у облику палмете и „моравским преплетима“ (Здравковић, Ђокић), што имплицира сличност са мотивима из Јасиковице. На основу наведеног, тешко је и претпоставити да су на таквом малом растојању постојале две цркве саграђене у истом средњовековном добу.

Три фрагмента камене пластике из Јасиковице су донета у неком периоду на локалитет Бачвиште са зарушене Мати Божје Бучјанске, инаконтотога супослужили као место култног и молитвеног окупљања локалног становништва.⁴¹ Име цркве „Св. Ружице“ је највероватније производ интерпретације мештана настао сагледавањем уклесаних мотива, који неупућеном посматрачу могу личити на латице руже.

Сумирајући све наведене податке и прикупљене информације доазимо до закључка да је црква Мати Божје Бучјанске саграђена највероватније у другој половини осме деценије 14. века од стране неког властелина за сада непознатог имена.

⁴¹ Постоји неколико претпоставки када би комади камене пластике могли бити пренети из Бучја у Јасиковицу. Могуће је да је одмах након разарања манастирског храма део грађевинског материјала донесен на некрополу Бачвиште, где су украшени фрагменти послужили као надгробници. Ова опција је најмање вероватна, с обзиром да је Јасковица запустела након 1540. године, како потврђују и отомански дефтери. Пошто су фрагменти дуго стајали између две парцеле, могло би се претпоставити да су служили у неком периоду као међаши, што време њиховог доношења са рушевина цркве у Бучју помера на крај 18. или почетак 19. века, када долази до поновног засељавања Јасиковице. Чини нам се ипак највероватнијом наша претпоставка, саопштена у раду, да је «свето камење» пренето на Бачвиште како би служило као место религијског и молитвеног окупљања становника Јасиковице, пошто насеље током 19. и већег дела 20. века није имало своју цркву.

40 Н. Ђокић овог властелина поистовећује са војводом Николом Зојићем (Ђокић 2014 : 391).

Крушевац и околина у историји српског народа

Цркву са околним селима, која су чинила јасно ограничен метох, је манастиру Св. Пантелејмона приложио кнез Лазар Хребељановић 1380/81. године. Посредно се, на основу истоветности украсних мотива на каменој пластици, коју је можда клесао и исти мајстор, градња Велућа мора датовати у време пре 1380. године. Слажемо се са претпоставком Б. Тодића да је Св. Пантелејмон изгубио своје властелинство у Бучју и околини највероватније 1427. или 1444. године, након отоманских освајања крушевачке области (Тодић 1989 : 75). Дефититивно је оно свакако престало да постоји након пада Крушевца и околине у турске руке 1455. године. У дефтеру из 1444/45. године се не спомињу села која су била метох Св. Пантелејмона (Бучје, Округлица, Јасиковица). Како је Мати Божја Бучјанска била мирска црква у том периоду, и није била поседник земље, ни њу не спомињу турски пописивачи. На самом крају 15. или током прве деценије 16. века црква у Бучју постаје манастирска. Дефтер из 1516. године помиње манастир Мојсилову код Јасиковице. Попис из 1530. године бележи манастир Мишлишова, чије је друго име Мојсилова, такође поред Јасиковице. Можемо се сложити са мишљењем Н. Ђокића, који је у називу манастира пре-познао искривљену верзију имена Михаило, свакако властелина чији је посед Јасиковица била у време или непосредно пре издавања повеље Св. Пантелејмону 1395. године, односно у време Лазаревог даривања 1381. године. Остаје отворено питање зашто је у ова два споменута дефтера манастир убележен поред села Јасиковице, а не у Бучју, које је као насеље постојало 1530. године. Манастир је пописан у дефтерима из 1536, 1575/76. и 1584. године, али под називом Пречиста, а којисе убицира код села Круглица или Круг (Округлица). Из истих дефтера дознајемо да је Јасиковица напуштена након 1530. године, јер се јавља као пусто село у попису из 1575/76. године. Можда је иста судбина задесила и Бучје, па је логично да је манастир убележен поред Округлице, која се налази на око 3 км источно, и низводно Бучком реком. Очигледно је да црква од оснивања, па до последњег помена 1584. године, није мењала свог свеца заштитника Пресвету Богородицу. Од средине девете деценије 16. века, па све до почетка 20. века нема помена у историјским изворима цркве, али ни манастира у Бучју.

Народно предање, забележено у селима Бучје и Риђевштица, говори о постојању

цркве или манастирске испоснице, на западној падини брда Печени Гроб (524 m), које представља развође Сребрнице и Бучке реке. Турци су цркву спалили заједно са монасима, па је и само брдо, због изгорелих људских тела, добио назив Печени Гроб (информанти Новица Јовановић из Риђевштице и протојереј Милан Поповић из Бучја; Тодосијевић 2005 : 673, 675).

Локалитет претпостављене цркве на Печеном Гробу⁴² је сада зарастао у готово непроходну шикару глога, оструге и трњине, и на његовој површини се не запажају трагови архитектуре.

На посредан начин легенда сведочи о постојању манастира у ближој околини Печеног Гроба. Могуће је да народно предање представља само бледо сећање на паљење и уништење манастирског храма у оближњем Бучју, и убиство и мучење његових монаха.

Време разарања и запуштања манастира у Бучју, на овом степену истражености, нијемогуће поуздано утврдити. Индиректне податке добијамо проучавањем „Старог гробља“ испод врха Ненадовице (383 m), у засеоку Мала Јасиковица. На некрополи се запажају надгробници, који по својим стилским особеностима припадају другој половини 17. века. Међутим, на овом локалитету долази до прекида сахрањивања крајем истог столећа, и поновног обнављања тек крајем 18. века, услед миграционих кретања и досељавања новог становништва. Досељеници су затечену некрополу означили термином „Старо гробље“, вероватно због још видљивих надгробника са уклесаним хришћанским мотивима (Радисављевић 2019a : у припреми за штампу). Може се на основу изнетих чињеница закључити да су Јасиковица, и суседно Бучје, више пута напуштана и засељавана у временском периоду од средине 16. до краја 18. века.

Некропола на локалитету Бачвиште посредно се може везати за Михаилову Јасиковицу са краја 14. века, јер локално становништво нема никаквих предања везаних за њу, а свакако представља најстарије гробље у атару села. Некропола на Бачвишту је вероватно коришћена до средине 16. века, када је Јасиковица опустела. Један краћи период је насеље егзистирала током

42 Под руководством М. Марић, из Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, обављено је археолошко рекогносцирање дела атара села Риђевштице, и том приликом су запажени : локалитет Црквина и остаци старих, највероватније касноантичких, рударских активности на Печеном Гробу (Марић 2017 : 292).

друге половине 17. века, када се премешта ка западу, а његови становници образују нову некрополу на потесу „Старо гробље“ испод Ненадовице.

Како не располажемо подацима о кретању становништва на територији села Бучја у датом периоду, информације о оближњој Јасиковици нам могу, на посредан начин, помоћи у одређивању датума напуштања и страдања Богородице Бучјанске (Мојсилова, Милишлова, Пречиста). До разарања храма у Бучју је морало доћи раније у прошлости од времена досељавања новог становништва, на самом крају 18. и почетком 19. века, акоје није могло имати никаквих сећања на првобитну посвету цркве⁴³.

Време рушења манастирске цркве у Бучју би на основу изнетих запажања требало претпоставити у период краја 16. или почетка 17. века, тј. у време пећког патријарха Јована (1592-1614), када су стални немири и устанци потресали читав простор насељен српским становништвом од Јадранског мора до Темишвара, а што је потакло Синан-пашу, главног заповедника турске војске, да 1594. године узме мошти Св. Саве из Милешеве и спали их у Београду. Патријар Јован и сам бележи у једном рукопису послатом у Хиландар на Светој Гори: „Хришћанин нигде не беше миран“ (Ђоровић 326). Други су у истом периоду записали: „Тада отац чедо за хлеб продаваше, и син оца, и кум кума, и брат брата. Оле беде! Тада беше роб по 5 гроша, а во по 15 дуката, кило жита по пет гроша, пинта вина по дукат.“ Један анонимни хришћанин пише: „Тада се умножила свака неправда међу људима и бешчашће родитељима од њихове деце. И усахну свака љубав блага код људи.“ Колике су биле тешкоће ратних сукоба и глади сведочи и следећи запис: „Ох беда, ох туга, ох скрби те године од проклете деце агаренске на хришћански род. Ох, ох, ох!“ (Ђоровић 1993 : 328).

Пошто за дати временски период не располажемо информацијама о размерама сукоба у трстеничком крају, ова наша претпоставка, уз чињеницу да се манастир Пречиста не спомиње у изворима након 1584. године, и да новодосељено становништво Бучја и Јасиковице није знало његову првобитну посвету, остаје за сада на нивоу радне хипотезе, али подстрек и основ за нека будућа истраживања прошлости ове области.

43 У натпису на плочи из првих деценија 20. века се наводи да је порушевина црква била посвећена Св. Ани.

Наша досадашња теренска истраживања, прикупљена археолошка и историјска грађа, као и локалне легенде и сведочења мештана, несумњиво указују да се на локалитету Бачвиште у атару Јасиковице налази средњовековна некропола. Фрагменти камене пластике из друге половине 14. века су највероватније припадали цркви Мати Божје Бучјанске, која је почетком 16. века претворена у манастир.

Такође, питање постојања цркве „Св. Ружице“ у Јасиковици, коју спомиње народно предање, за сада би требало оставити отвореним, иако наша досадашња истраживања иду у прилог претпоставци да на Бачвишту није постојао средњовековни храм.

Потврду наших сазнања могу дати само нека будућа геомагнетна и археолошка истраживања Бачвишта у Јасиковици, али и простора око цркве Св. Ане у Бучју.

ЛИТЕРАТУРА

167 Numarlimuhasebe - ivilayet - irum - ilidefteri (937/1530) II2004: TC Başbakanlık devlet arşivleri genel müdürlüğü, Osmanlı arşivi daire başkanlığı, Yayın Nu 69, Defter-i Hakani Dizisi IX, Ankara

Аличих 1985: Ахмед С. Аличих. *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век II*. Историјски архив-Краљево, Међуопштински историјски архив-Чачак, Историјски архив-Титово Ужице, Чачак

Аличих 1985а: Ахмед С. Аличих. *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век III*. Историјски архив-Краљево, Међуопштински историјски архив-Чачак, Историјски архив-Титово Ужице, Чачак

Благојевић 1972: Милош Благојевић. *Манастирски поседи крушевачког краја*, у Крушевац кроз векове, Зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. године у Крушевцу, ур. Адам Стошић и др, Народни музеј у Крушевцу, Крушевац, 25-48

Бошковић 1955: Ђурђе Бошковић. *Манастир Велуће, архитектура и скулптура*. Старица, Орган Археолошког института, Нова серија, књига III-IV, (1952-1953), Београд, 60-76

Грујић 1955: Радослав М. Грујић. *Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку*. Историски часопис, Орган Историског института САН, Књига V, Београд, (1954-1955), 53-77

Ђокић 2014: Небојша Ђокић. *Нека запажања о ликовима на живопису Велуће*. У Власт и моћ, властела моравске Србије од 1365. до 1402. године. ур. проф. Др. Синиша Мишић, Крушевац, 369-395

Живојиновић 1968: Мирјана Живојиновић. *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*. Зборник радова Византолошког института, књига XI, Београд, 241-27

Крушевац и околина у историји српског народа

- Здравковић 1951: Иван М. Здравковић. *Старине из околине манастира Велућа*. Старинар, Орган Археолошког института, Нова серија, Књига II, Београд, 254
- Зиројевић 1984: Олга Зиројевић. *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, прво издање, Историјски институт у Београду, Народна књига, Београд
- Зиројевић - Ерен 1968: Олга Зиројевић-Исмаил Ерен. *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446)*. Брањски гласник IV, Брање, 377-416
- Јечменица 2014: Дејан Јечменица. *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у моравској Србији*. у Власт и моћ, властела моравске Србије од 1365. до 1402. године. Ур. проф. др. Синиша Мишић, Крушевац, 183-207
- Марић 2017: Марија Д. Марић. *Касноантичка купатила у рударским доменима: Нова истраживања на Гочу*. Зборник Народног музеја-Београд XXIII/1, Археологија, Београд, 283-312
- Младеновић 2007: Александар Младеновић. *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића*. Чигоја штампа, Београд
- Петковић 1955: Владимир Петковић. *Манастир Велуће, историја и живопис*. Старинар, Орган Археолошког института, Нова серија, књига III-IV, (1952-1953), Београд, 45-59
- Радисављевић 2019: Дејан Радисављевић. *Покушај убицације цркве Мати Божје Буџанске*. У припреми за штампу
- Радисављевић 2019а: Дејан Радисављевић. *Средњовековне некрополе на територији општине Трстеник јужно од Западне Мораве*, рад у припреми за штампу
- Рашковић 2011: Душан Рашковић. *Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја*. Крушевачки зборник 15, Крушевац, 153-181
- Рашковић-Берић 2002: Душан Рашковић-Никола Берић. *Резултати рекогносцирања античких и средњовековних локалитета трстеничке општине и суседних области*. Гласник српског археолошког друштва 18, Београд, 137-156
- Сотировић 1999: Милан Д. Сотировић. *Трстеник од најстаријих времена до 1900. године*. Вицом график, Земун
- Стародубцев 2014: Тајана Стародубцев. *Писани извори о црквама и манастирима подизаним или обнављаним у областима Лазаревића и Бранковића, II Повеље*. Саопштења, књига 46, Београд, 107-123
- Стојадиновић 2015: Милош Стојадиновић. *Насеља у крушевачком и левачком крају 1530. године*. Расински анали 13, Крушевац, 31-45
- Стојић 2009: Милош Стојић. *Бресно Поље*. Библиотека „Хронике села“, Књига 337, Културно-просветна заједница Србије-Београд и Народна библиотека „Јефимија“-Трстеник, Београд
- Стричевић 1956: Ђорђе Стричевић. *Хронологија раних споменика Моравске школе*. Старинар, Орган Археолошког института, Нова серија, Књига V-VI, (1954-1955), Београд, 115-128
- Тодић 1989: Бранислав Тодић. *Прилог бољем познавању најстарије историје Велућа*. Саопштења, књига 20-21, Београд, (1988-1989), 67-76
- Тодосијевић 2005: Момчило Р. Тодосијевић. *Поджупска села трстеничког краја*. Библиотека „Хронике села“, Књига 300, Културно-просветна заједница Србије-Београд и Народна библиотека „Јефимија“-Трстеник, Народни музеј-Трстеник, Београд
- Ђоровић 1993: Владимир Ђоровић. *Историја Срба*. Друго издање, Београдски издавачко-графички завод, Београд
- Цветковић-Гаврић 2015: Бранислав Цветковић-Гордана Гаврић. *Манастир Велуће*, Краљево, Завод за заштиту споменика културе, Краљево
- Шкриванић 1967: Гавро Шкриванић. *Равничко властелинство*. Историјски часопис, Орган Историјског института, Књига XVI-XVII, Београд, (1966-1967), 235-254

Summary

THE FRAGMENTS OF THE MONUMENTAL CHURCH ELEMENTS AND BAČVIŠTE ARCHAEOLOGICAL SITE IN JASIKOVICA NEAR TRSTENIK

This article is based on the results of the archaeological and anthropological survey in the area of Jasikovica and Bučje villages, in the Trstениk municipality. The main reason for the field research was the attempt to locate the church *Mati Božija bučjanska*, mentioned in the charter of the princess Milica and her son, Stefan and Vuk, to the St. Panteleimon monastery on Athos, in 1395 AD. During the fieldwork we find the remains of the medieval necropolis and fragments of the church architecture on Bačvište site in Jasikovica, dated at the second half of the 14th century.

др Мирослав М. Поповић*
Библиотека Одељења за историју
Филозофски факултет, Београд

ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ НАЧЕЛСТВА И СУДА ОКРУГА КРУШЕВАЧКОГ ИЗ 1847-1849. ГОДИНЕ

Апстракт: Следећи редови односиће се на покушаје пресељења Начелства Округа крушевачког, жалбе на Окружни суд у Крушевцу, спор Суда и Начелства истог града, као и тужбу Начелства против окружног благајника, који су се збили 1847-1849. године. Случајеви који су пред нама одраз су живота у малој средини у унутрашњости Србије средином 19. века.

Кључне речи: Начелство Округа крушевачког, Суд Округа крушевачког, Петар Лазаревић Цукић, Радован Петровић, браћа Симићи, Крушевац

Принуђен Абдулином и Добрњчевом буном у Пожаревачкој нахији, кнез Милош је 1821. основао у Пожаревцу први нахијски суд.¹ Године 1823. кнез Милош је установио нахијске судове у Чачку, Јагодини, Смедереву, Ваљеву и Шапцу. Ваљевски суд је установљен маја, шабачки августа, а остали новембра исте године. Године 1824. установљени су судови за Нахију рудничку, у Брусници, ћупријску, у Свилајнцу и ужичко-соколску, у Ужицу. У лето 1826. установљен је Суд за Нахију крагујевачку у Крагујевцу, а октобра 1827. и Суд за Нахију београдску са седиштем у селу Рогачи. Сваки нахијски суд имао је два члана, једног писара и два пандура.² Године 1833. установљени су нахијски судови у Крушевцу, Алексинцу, Бањи, Књажевцу, Зајечару и Неготину. Суд из Свилајнца је пребачен у Параћин. Од Нахијског ужичког суда одвојен је Соколски суд и у Рогачици смештен за Нахију соколску, подринску.³

У периоду 1815-1820. године, од устанка до појаве установе судова у држави кнеза Милоша, истиче се апсолутна надлежност полицијске власти за све државне послове, полиција је судила све грађанске и кривичне ствари осим случаја смртне казне. Ус-

постављањем судова у време кнеза Милоша, полиција губи судску власт. Нахијски (окружни) судови називани су до маја 1835. године магистратима, а од тада до септембра 1837. године исправничествима, када им је враћен претходни назив. Исправничества су била мешавина судских и полицијских власти, у градовима су вршила локалну полицијску власт, а у окрузима судили грађанске и кривичне ствари. Уставом из 1838. године полицији је одузета судска и велики део административне власти. Истим уставом основане су три врсте судова: у свакој општини «примирителни», у сваком округу по један првостепени и у престоници један апелациони суд.⁴ Такође, устав је одредио и надлежност окружних и среских старшина. Кнежевим указом 1839. године постављени су окружни начелници свих 17 округа Кнежевине Србије. Јула 1839. издата су наставленија окружним, среским и општинским властима за вршење државне управе. Према *Устројенију окружних начелстава* из јула 1839. године, у надлежност полицијских власти спадала је и брига за јавни ред и мир, одбрана и заштита народа од злочинаца, скитница и развратника, истрага кривичних дела.⁵

* miroslav.popovic@f.bg.ac.rs

1 Д. Јанковић, *Историја државе и права Србије у 19. веку*, Београд, 1955, 63-64.

2 М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842 I*, Београд, 1901, 605.

3 *Исто*, 614.

4 Р. Љушић, *Законодавни рад Првог намесништва (1839-1840)*, *Историјски гласник* 1-2 (1981), 118-119.

5 D. Alimpić, *Policija*, u: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III*, Zagreb, 1928, 535-536; Lj. Popović, *Načelstvo Okruga šabačkog 1839-1890*, Arhiv Srbije, Beograd, 1974, 10.

Крушевац и околина у историји српског народа

Следећи редови односиће се на покушаје пресељења Начелства Округа крушевачког, жалбе на Окружни суд у Крушевцу, спор Суда и Начелства истог града, као и тужбу Начелства против окружног благајника, који су се збили 1847-1849. године. Ови случајеви су занимљиви јер су сви на неки начин везани за локалне моћнике у Крушевцу, без чијег учешћа и знања се мало тога могло догодити, а то се такође односило и на материјалну корист. И поред бројних жалби на локалну власт, коју су добрим делом контролисали, дуго година су ове личности несметано деловале. Случајеви који су пред нама одраз су живота у малој средини у унутрашњости Србије средином 19. века.

Како примећује историчар Крушевца, Буда Илић, „Грађански законик (донет 1844. – прим. М. П.) са гаранцијом и заштитом неограничене приватне својине, привредна политика са еснафском уредбом, приученим занатлијама и слободом да свако „води трговину“, распадање сеоских задруга, презадуженост сељака, обмане зеленаша, претрпаност судова парницама због баштине и дугова, неписменост судског особља – све је то пружало могућност злоупотребе влас-

ти, корупције и стварања неприкосновених трибуна и у чаршији и у чиновничком апарату.“ Навешћемо пар примера. Занимљив је случај подмићивања службеника, када је због лошег владања на прво познато јавно батињање осуђен писар Милош Плавшић. Пошто је после немилосрдног батињања био неспособан за рад и смењен, није више био потребан трговцима и механцијама, који су га тужили због исплате дуга. Суд је утврдио да је писар морао годинама да отплаћује дугове Сави Гоџићу, трговцу, и механцијама Павлу Тројановићу и Јањи Живковићу. Такође, Лазарчани су одбили да плаћају порез Крушевачкој општини, али су и даље продавали со, опанке, луч и друго што су доносили на пијацу. Општина се 1845. године обратила суду, а у тужби навела да су Лазарчани правили ђубре и одбијали да граде пут, имали касапницу за коју се није плаћао закуп, те тиме штетили Општину, која је давала под закуп право продаје меса у граду.⁶ Познат је и инвентар ствари у Суду Округа крушевачког из 1844. године.⁷

6 Б. Илић, *Историја Крушевца 1371-1941*, Крушевац, 1971, 130-132.

7 Б. Перуничкић, *Крушевац у једном веку 1815-1915*, Крушевац, 1971, 393-394.

Личности које су главни актери приче која је пред нама су крушевачки окружни начелник Радован Петровић, државни саветник Петар Лазаревић и браћа Симићи. Према Буди Илићу, Радован Петровић, окружни начелник, био је познат по томе како је примао мито, присиљавао народ да кулуком обрађује његову земљу, секао општинску шуму, присвајао државну земљу. Једном приликом Крушевљани су се жалили кнезу на Радована Петровића, а кнез је наредио да се строго казне јер су „увредили достојанство кнеза тражећи од њега да их брани од зулума његових чиновника“.⁸ Петар Лазаревић Цукић је 1833. био старешина Крушевачког среза и један од најмоћнијих људи у Крушевцу у време кнеза Милоша. Петра Лазаревића, рођеног у селу Стопањи, у Крушевачкој нахији, усвојио је Павле Цукић, војвода жупски, који се 1812. повукао у Трстеник. Лазаревић је службовао у Београду, Карановцу (Краљеву), а затим је постао окружни начелник у Крушевцу, где је остао до 1842. године. У време Вучићеве буне 1842, Лазаревић је доведен у Београд као заточеник, али је, захваљући пријатељству са Томом Вучићем Перишићем, ослобођен и исте године постао члан Државног савета, што је остао до смрти 1849. године.⁹ Стојан и Алекса Симић били су блиски људи из околине кнеза Милоша. После присаједињења шест нахија Стојан Симић је 1833. постао старешина у Левчу, а Симићи су Крушевац, место којим је командовао њихов отац у време Карађорђа, узели за породично средиште. Од кнеза су добили на поклон имања браће бегова Френчевић (Вренчевић), који су због отмице две Српкиње завршили у Београду пред судом. Кнез је претходно откупио имања Френчевића и то новцем из државне касе.¹⁰ Народ је тешко схватао разлику између породице Френчевића и Симића, јер, мислили су, није било велике

разлике. Знано се да је Стојан Симић добио „на зајам“ 50.000 дуката ради агитације у корист Карађорђевића.¹¹

Пошто држава у Крушевцу није имала потребне зграде за смештај својих органа власти, браћа Симићи су почетком марта 1847. године предложили да им држава да на пет година 10.000 царских дуката без камате, а Симићи би уступили држави своја добра на коришћење. У кући браће Симића могло се сместити, према њиховој процени, окружно начелство, а ако би се на другој постојећој згради од цигле подигао још један спрат, постојали би услови и за смештај окружног суда. У великој кући постојале су четири собе на горњем и четири собе у доњем делу. У згради од цигле постојале су две веће и две мање магаци (складишта), од којих су се могле направити собе, и под целом зградом налазио се један мали и два велика подрума, од којих су могле настати апсане. На плацу близу чаршије се, такође, налазила кућа близу велике куће, са три собе и једном кухињом. Начелство је могло у овим зградама одмах наћи смештај, а тренутно се за смештај истог плаћала годишња кирија од 50 царских дуката, за услове који нису пружали удобност. Такође, имовину браће Симића која се састојала од воденице и земље, баште и винограда, држава је, и у случају да јој нису потребни, могла издати под закупнину од 150 царских дуката годишње.¹²

Начелство Округа крушевачког било је смештено у згради која је била у власништву државног саветника Петра Лазаревића, који ју је држави издавао под кирију. Петар Лазаревић је намеравао да 1848. године ову зграду прода, а купац би, по свој прилици, тражио велику кирију. Начелству је предстојала селидба, између осталог, и зато што је у старој згради постојала опасност по архиву институције. По овом питању, Начелство је послало Министарству унутрашњих послова предлог да се пресељење изврши у државни магацин, који се налазио на лепом и удобном месту и није био у употреби. Био је зидан од цигле и могао се преуредити да у њему буду четири собе за смештај. Оправка не би коштала више од 200 царских дуката, а Начелство би у тој згради могло остати

11 Б. Илић, *Историја Крушевца 1371-1941*, 132.

12 Б. Перуничкић, *Крушевац у једном веку 1815-1915*, 451-452; Архив Србије (=АС), Министарство унутрашњих дела, Полицајно одељење (=МУД-П), ф5 р15а/1847

8 Б. Илић, *Историја Крушевца 1371-1941*, 132.

9 М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1979, 806-810; Б. Илић, *Историја Крушевца 1371-1941*, 107, 117.

10 А. Столић, *Ђорђе Симић: последњи српски дипломата 19. века*, Београд, 2003, 14; М. Гавриловић, *Милош Обреновић 3*, Београд, 1978, 424; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1986, 29-30; М. Стевић – Н. Бабић, *Конфискација имовине бегова Френчевића*, *Расински анали* 13 (2015), 85-92. О браћи Симићима в. и Н. Катанић, *Учешће браће Стојана и Алексе Симића у културним прегнућима XIX века*, Саопштења 14 (1982), 183-200; М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, 637-640, 643-648.

Крушевац и околина у историји српског народа

Крушевац. Гимназија са Начелством.
Krouchevas. La gymnase avec Préfecture.

више година. Министарство унутрашњих послова је молило Државни савет да изда решење поводом овог питања.¹³ Савет је Министарству унутрашњих послова препоручио да извиди да ли је зграда браће Симића, која се налазила у Крушевцу, била погодна да се Начелство у њега смести, а да се не морају чинити нови издаци на поправке. У случају да стање одговара, Министарство је требало да уђе у погодбу са браћом Симићима, те сазна по којој би цени они држави уступили зграду и да о томе поднесе представку Савету.¹⁴

Никола Јовановић се априла 1848. жалио кнезу на Суд Округа крушевачког, а нарочито на чланове Суда, секретара Прокића и Лазара Марића, који нису желели да окончају две Јовановићеве парнице, једну око дуга, а другу са чланом Савета Петром Лазаревићем због баште, поведену пре осам година. Чланови Суда су забрањивали Јовановићу да продаје своја интабулирана добра, да он не би имао прихода и да би одмах Суду положио интабулацију, који би добра бољем купцу продао испод руке. Јовановић је молио за правду, а Кнежево представништво је молбу послало Министарству правде на надлежни поступак.¹⁵

13 Б. Перуничкић, *Крушевац у једном веку 1815-1915*, АС, Државни савет (=ДС), Но. 152/1848.

14 АС, Државни савет (=ДС), Но. 152/1848.

15 АС, Министарство иностраних дела, унутрено одељење (=МИД-В), ф1 р254/1848

Новембра 1847. године избио је неспоразум између Суда и Начелства Округа крушевачког. У питању је било решење крушевачког Суда о чувању апсеника, које је, према тврдњи Начелства, било више одлука секретара Суда Марића, него решење самог Суда, пошто је потписано од секретара и члана Суда, који у том тренутку није био присутан. На такво решење Начелство је дало одговор, који Суд није хтео да прими и по практиканту га је вратио са изјавом секретара Марића „носи, носи, носи ту бљувотину, поздрави господу Началничества нека учтивије пише и казни их кад не уме боље да решава, нека чека г. началника из Београда за закљученијем, наждеру се јутром ракије па не знаду шта раде“. Начелник Округа крушевачког, Радован Петровић обратио се Министарству унутрашњих послова с молбом да оно надлежним путем преда спорни акт Суду Округа крушевачког, те да код Министарства правде издејствује да секретар Суда убудуће не наноси увреде Начелству и његовим члановима. Начелство се позивало на Јована Шурдиловића, практиканта Суда који је вратио акт Начелству, и благајника Јованчу Вељковића, који се затекао у канцеларији када је секретар Марић увреду изговорио. Министарство унутрашњих послова је писало Министарству правде да, пошто се и само увери да у поступку Суда постоји грешка, наложи истом да акт послат од Начелства прими, па ако има нешто

против њега, поступи како је службено прописано.¹⁶ Министарство правде је издало налог Суду Округа крушевачког да прими решење Начелства, пошто је Суд био дужан да сваки акт Начелства прими и обрнуто, па уколико постоји противљење, нужно је било поднети жалбу против решења Министарству правде.¹⁷ Фебруара 1848. Суд Округа крушевачког је Министарству правде описао цео случај и по актима и извештају Суда видело се да је Суд у свему поступио према дужности и да му се кривица за неспоразум није могла приписати. Суд је молио Начелство за ствар коју је оно по дужности требало да чини, тј. апсанција је увек требало да буде код апса, да преступник не би имао могућност да побегне. Неспоразум између Начелства и Суда Округа крушевачког због Стефана пандура, који је био одсутан за време чувања апсеника, решен је налогом Министарства унутрашњих послова да Начелство мора одредити једног пандура који је требало да надгледа само апсану, без других дужности, како апсана не би остала без контроле.¹⁸

¹⁶ Начелник Округа крушевачког Радован Петровић Министарству унутрашњих послова, 7/19. 12. 1847; Министарство унутрашњих послова Министарству правде 20.12.1847/1.01.1848, АС, МУД-П, ф6 р5/1848.

¹⁷ Министарство правде Министарству унутрашњих послова, 31.12.1847/12.1.1848, АС, МУД-П, ф6 р5/1848

¹⁸ Привремени министар правде Стефан Сте-

Октобра 1848. године начелник Округа крушевачког Радован Петровић жалио се Министарству унутрашњих послова на окружног благајника Јованчу Вељковића, који је одбио да, после притужбе пандура, изврши наређење окружног начелника и уклони свог коња из штале у којој је држава плаћала кирију само за пандурске коње. Притом је благајник упутио начелнику многе безобразне и неприкладне речи, те је начелник Петровић у жалби Министарству тражио од истог да реши овај случај. Министарство унутрашњих послова се обратило Министарству финансија да оно наложи Јованчи Вељковићу да спорног коња уклони из штале за коју је држава плаћала кирију и опомене га на понашање. Министарство финансија је испитало благајника Вељковића о овом случају кад се нашао у Београду, те одлучило да га за сада не опомиње, јер, по исказу Вељковића, спорни коњ више није био у пандурској штали, а љага непристојног понашања више је падала на окружног начелника. Министарство финансија је сматрало да би се тек подробном истрагом могло доћи до истине који је од двојице, начелник или благајник, прешао границу пристојности.¹⁹

фановић Министарству унутрашњих послова, 29.05/10.06.1848; Министарство унутрашњих послова Министарству правде, 7/19.06.1848, АС, МУД-П, ф6 р5/1848

¹⁹ АС, МУД-П, ф1 р9/1849

Крушевац и околина у историји српског народа

Јованча Вељковић се жалио Министарству финансија на окружног начелника Петровића, како му је овај својим грдњама нанео многе увреде и нарушио му част. Министарство финансија је жалбу Вељковића проследило Министарству унутрашњих послова, те ставило акценат на то да се окружни начелник према нижим чиновницима опходи са мржњом и самовлашћу, а на тај начин су се ширили омраженост и неповерење. Министарство унутрашњих послова је жалбу послало Радовану Петровићу, да се изјасни поводом ње. Министарство унутрашњих послова је, пак, нашло да тужба благајника Вељковића нема утемељење и да је неистинита, те тражило од Министарства финансија да Вељковића због сплетки и поступака који су сејали раздор, укори. Интерес државе јесте био да се виши чиновници према млађима опходе са предусретљивошћу и да их не омаловажавају код виших власти, али такође, с друге стране, да млађи чиновници поштују старије, те да их не понижавају и да не шире непослушност и неуважавање. Начелниково изјашњење је посредством Министарства унутрашњих послова прослеђено Министарству финансија, које је нашло да се оно заснива на празним речима и да је наружено непристојним изразима, које је тужилац, благајник Вељковић, навео у тужби, те да се наводи оптуженог начелника не могу уважити. Наиме, Министар финансија је начелника упитао да ли жели да се личне увреде постојеће између њега и благајника комисијски иследе, а овај је одговорио негативно, уз жељу да се његовим речима да пуно поверење и тиме навукао још већу сумњу да благајникова тужба у нечему мора бити основана. Министарство финансија је фебруара 1849. године сматрало да овај предмет треба оставити да мирује, пошто је благајник премештен у Округ ћупријски, а

оставило могућност мешовите комисијске истраге.²⁰

Наведени случајеви говоре о функционисању државних власти на локалном нивоу у Србији средином 19. века. Видимо да локални моћници, који су понекад истовремено били у самим врховима државне или и сами представници локалне власти, учествују или утичу на рад локалних државних органа, у циљу остварења сопствених интереса и личне користи. Врло често је добар део локалне имовине био у власништву ових моћника. Према нижим чиновницима и обичним људима су се понашали као наредбодавци, њихова реч се углавном свуда чула и сви послови у локалу су се одвијали на неки начин у вези са њима. Против локалних моћника постојале су бројне тужбе на злоупотребе, али и поред њих су се они одржавали на положају и несметано деловали. Врло је приметно да је читава Србија била под контролом и управом малог круга елите локалних моћника са добрим везама и положајима у врху државне власти, који су били међусобно повезани и сарађивали, а некада су им се интереси и сукобљавали. Такође, наведени случајеви су сведочанство да је и у раду самих државних органа било међусобних трвења и нетрпељивости и да сарадња различитих институција власти није увек била на највишем нивоу. С друге стране, надлежни у министарствима су тужбе начелника из унутрашњости ипак разматрали и нису увек прихватили сервиране информације олако, те локални моћници, нпр. начелник Петровић, нису увек добили решење које су испрва желели, већ оно које је више било ствар компромиса, тј. најмање штетно по странке, истину и саму државну управу.

Summary

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE MUNICIPALITY AND THE COURT OF THE KRUŠEVAC COUNTY IN 1847-1849

The following lines will refer to attempts to move the Kruševac Municipality, appeal against the Kruševac County Court, the quarrel between County Court and the Municipality, as well as the lawsuit of the Municipality against the District Treasury cashier, which took place in 1847-1849. The cases before us are a reflection of life in a small environment in the inland Serbia in the mid-19th century.

²⁰ Исто.

ПОЛОЖАЈ КРУШЕВЦА У БАНКАРСКОМ СИСТЕМУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Апстракт: У последњој четвртини XIX века у Србији се појавио велики број малих новчаних завода на акционарској основи. Сваки град и велики број вароши добио је своје локалне банке, а у Крушевцу су основана четири новчана завода. После Првог светског рата банкарство се развијало још интензивније, поготово у првој послератној деценији. Анализа финансијске моћи крушевачких новчаних завода и њихово поређење са банкама у другим градовима у источном делу Краљевине Југославије даје сазнања о могућностима крушевачких банака за финансијску подршку привредном развоју града.

Кључне речи: Крушевачка задруга, Крушевачка банка, Крушевачка кредитна банка, Крушевачка кредитна банка, главнице банака, економска криза

Са стицањем независности 1878. године Србија се почела убрзано приближавати европским вредностима и у привредном погледу. Радило се на развоју рударства, док је трговина постала једна од најзначајнијих привредних грана. Србија је већ 1879. и 1880. године закључила трговинске уговоре са Италијом, Русијом, Швајцарском, Белгијом и Великом Британијом, а наредних година са Аустро-Угарском, Француском, Немачком, Бугарском, Османским царством и Румунијом.¹ Повећавао се обим трговине на градским пијацама, па су јаја из Пирота, ћурани и друга живина из Лесковца, кајмак из Крагујевца и Крушевца постали тражени у свим већим местима, а посебно у Београду.²

По ослобођењу од османске власти Крушевац је постао важно тржиште за стоку, воће, ракију, вино, жито и др. У вароши су трипут годишње одржавани велики сајмови,³ а истовремено са трговином развило се и занатство, са којим је Крушевац постао центар за своју област. Пошто се није налазио на Цариградском друму, а и ослобођен је нешто касније од моравских градова, и занати и трговина спорије су се развијали. Крајем XIX века подигнута су у Крушевцу прва индустријска предузећа (барутана Обилићево и фабрика сапуна). Интен-

зивнији индустријски развој започео је после изградње железничке пруге Сталаћ - Краљево 1909. године. Временом се развила индустрија грађевинских и рударских машина и металних конструкција, индустрија металних производа, хемијска, прехранбена, грађевинског материјала, дрвна, млинска и цигларска.⁴

До краја XIX века у Крушевцу су основана два новчана завода: *Крушевачка задруга за помагање и штедњу*, основана 7. фебруара 1887. године и *Крушевачка занатлиско-радничка задруга за узајамно потпомагање и штедњу*, која је отпочела са радом 18. јануара 1896. године. Основни капитал *Крушевачке задруге за помагање и штедњу* био је 250.000 динара у сребру, подељених у 2.500 акција вредности по 100 динара.⁵ Оснивачи *Крушевачке занатлиско-радничке задруге за узајамно потпомагање и штедњу* били су: Војин Ваљаревић, Љубомир М. Арсић, Живојин А. Илић, Петар М. Јанковић, Коста М. Петровић, Драгутин Арсић, Јездимир Симић, Илија Р. Ђурковић и Љубомир Ристић.⁶ Већина оснивача били су трговци, што је био случај у готово свим новчаним заводима у Србији, а банчин капитал временом је повећан на 200.000 динара. На ванредној скупштини акционара, одржаној 8. августа 1904. године, завод је променио име у *Крушевачка банка*.⁷

1 Иван М. Бецић, „Крушевачка кредитна банка“, *Жупски зборник*, 9, Александровац 2014, 33.

2 И. М. Бецић, „Крушевачка банка“, *Крушевачки зборник*, 16, Крушевац 2014, 318.

3 Сајмови су одржавани у следећим терминима: 7–9. априла, 24–26. јуна и 8–10. септембра. (*Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1928, 711).

4 „Kruševac“, *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb 1962, 436.

5 *Правила Крушевачке задруге*, Крушевац 1910, 3–4.

6 *Правила Крушевачке банке пређе Крушевачке занатлиско-радничке задруге за узајамно помагање и штедњу*, Крушевац 1905, 27.

7 И. М. Бецић, „Крушевачка банка“, *Крушевачки*

Крушевац и околина у историји српског народа

Изузетан значај за развој српске привреде на почетку XX века имао је царински рат са Аустро-Угарском 1906–1911. године. После дугог периода слободне трговине, Србија је је у време царинског рата направила продор у правцу јаче протекционистичке спољне трговине, како би могла да надомести недостатак увоза. Ефекти ембарга појачани су у време анексоне кризе 1908–1909. године, пошто је динар задржао једнаку вредност са француским франком, па, како се осећала оскудица новца, створени су повољни услови за оснивање великог броја есконтних банака. Међу новооснованим банкама нашле су се и *Крушевачка окружна банка* и *Окружна кредитна банка*, основане 1912. године.⁸

Новоосноване крушевачке банке ипак не нису нашле у прилици да искористе позитивне ефекте Царинског рата јер је од јесени 1912. године Србија ушла у период ратова. Избијање балканских ратова свело је пословање старијих банака на минимум, а новоосноване су се суочиле са немогућношћу уплате пројектоване главнице, што је значило одлагање почетка њиховог рада. Иако су у периоду од 1900. до 1913. године *Крушевачка банка* и *Крушевачка задруга* доносиле стабилну дивиденду својим акционарима, успешно пословање током балканских ратова забележило је једино техничко одељење *Крушевачке банке* које је пословало са пољопривредним алаткама и машинама.⁹

Окружна кредитна банка отпочела је са радом тек 1. јануара 1914. године, а за првих шест месеци уплаћено је 50.000 динара оснивачког капитала, што је чинило трећину предвиђеног.¹⁰ *Крушевачка окружна банка* отпочела је са радом 5. маја 1914. године, а одлагање рада услед ратних околности одразило се на оснивачки одбор, који се смањило, а самим тим и на количину капитала који је могао бити уложен у овај новчани завод. За разлику од првог одбора, у коме су се могли наћи привредници из целог округа, у новом одбору сви чланови били су из Крушевца, осим Аранђела Ђокића, који је био из Бивоља.¹¹ Кратак период рада,

зборник, 16, 319.

8 И. М. Бецић, „Крушевачка кредитна банка“, *Жупски зборник*, 9, 34.

9 *Крушевачка банка, Извештај о раду у 1912. години*, Крушевац 1913, 5; *Крушевачка банка, Извештај о раду у 1913. години*, Крушевац 1914, 5.

10 Архив Југославије, фонд министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије, фонд 65, ф. 1315, ај. 2299, (у даљем тексту АЈ, 65–1315–2299), Извештај Управног одбора Окружне кредитне банке од 23. августа 1920.

11 АЈ, 65–1315–2299, Оглас Крушевачке окружне бан-

услед избијања Првог светског рата, овим банкама у суштини је донео много више расхода од прихода, будући да нису имале залихе из претходних година, а уместо да развијају послове и нађу своје место на новчаном тржишту, биле су принуђене да изврше редукцију свог пословања.

Како је Београд био на самој граници са Аустро-Угарском, *Привилегована Народна банка Краљевине Србије* пребацила је сав новац у злату, сребру и новчаницама, оставе, књиге и друге вредности у Крушевац и сместила их у зграду Окружног начелства. Ова имовина налазила се у згради начелства све до јесени 1915. године, када је због непријатељске офанзиве, 10. октобра одлучено да се пребаци у Скопље.¹² Крушевачки заводи прикључили су своју покретну имовину контингенту *Народне банке* и на тај начин је заштитили. Главне књиге, портфељ, залог и кауције предале су *Крушевачка окружна банка*, *Крушевачка задруга* и *Крушевачка банка*. Овим је, све осим непокретности и робе техничког одељења било заштићено, а по повратку *Народне банке* у Београд и враћено заводима. Имовина техничког одељења *Крушевачке банке* страдала је у рату, будући да окупатор није поштовао ниједну међународну конвенцију о имовини и већ по доласку у Крушевац поставио је своје стражаре код магацина и насилно преузео све од алатки и машина, не издајући ни реверс за одузето.¹³ Судбина портфеља *Окружне кредитне банке* била је другачија. За разлику од осталих банака, дежурни чланови Управног одбора Кредитне банке, Милија Урошевић и Радован Минић, нису желели да ризикују предају банчаних књига, главне књиге, меничног портфеља и вредносних папира никоме у време евакуације и личним трудом и пожртвованошћу сачували су имовину до краја рата.¹⁴

Иницијативом и под притиском аустро-угарских окупационих власти 26. августа 1917. године отпочео је са радом *Крушевачки кредитни завод*.¹⁵ Иако је оснивање извршено по српском закону о акционарским друштвима и српском трговачком закону, правила овог завода штампана су на латиници и капитал је био изражен у крунама (250.000). Оснивачи

ке од 6. маја 1914.

12 *Народна банка 1884–1934*, Београд 1934, 90–91.

13 АЈ, 65–1315–2299, Записник са XX редовног збора акционара Крушевачке банке од 29. августа 1920.

14 И. М. Бецић, „Крушевачка кредитна банка“, *Жупски зборник*, 9, 36.

15 АЈ, 65–1316–2300, Допис Крушевачког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 20. маја 1919.

су били привредници из Крушевца, Јагодине, Трстеника, Александровца и Бруса.¹⁶ Главна активност ове установе било је финансирање становништва града и околине за набавку животних намирница (со, шећер, гас, дуван итд).¹⁷ *Кредитни завод* пословао је до напуштања окупационих власти из Србије, а ликвидирао је 1921. године.¹⁸

Период ратова оставио је дубоке последице по Краљевину Србију. У ратовима је страдало више од четвртине становништва, док је материјална штета износила неколико милијарди златних франака, од чега је штета нанета новчаним заводима процењена на 100 милиона златних франака.¹⁹ Осим у материјалном погледу крушевачке банке изгубиле су и део својих истакнутих акционара. У рату су погинули оснивач и управник техничког одељења *Крушевачке банке* Светислав Хајдуковић и чланови управног одбора Милан С. Михајловић и Јездимир Симић.²⁰ Управни одбор *Кредитне банке* у рату је изгубио двојицу својих чланова: потпредседника Морица Тајтацака и Тодора Матејића,²¹ док су умрли једни од оснивача и чланови Управног и Надзорног одбора *Крушевачке задруге*: Прокопије Љотић и Глигорије К. Јанковић.²²

Крај рата није значио и нормализацију стања у банкарству. Услед мораторног стања на отплату предратних дугова, банке нису биле у могућности да нормално послују па су период од склапања примирја па до половине 1920. године проводили у прикупљању својих ресурса (пословних књига, обнови уништеног канцеларијског намештаја и материјала) и чекали закон о ликвидацији мораторног стања да би кренули са обављањем послова. Крушевачке банке су у овом периоду обновиле само најнужније пословање и вршиле наплату по меницама од оних клијената који су својевољно хтели да регулишу своје обавезе, примале уплате по акцијама услед неопходног повећања капитала и давале зајмове по меницама када је било вишка новца у каси. Камата по меницама, залогама и текућим рачунима обрачунавана је у смислу закона о ликвидацији мораторног стања.²³

Послератни инфлаторни период обезвредио је постојеће капитале банака па су све оне биле принуђене да повећају своје главнице уколико су желеле да наставе са радом. До краја 1920. године *Крушевачка банка* повећала је своју главницу на милион динара, *Окружна кредитна банка* променила је име у *Крушевачка кредитна банка* и повећала главницу на 264.950 динара, капитал *Крушевачке окружне банке* износио је 139.172 динара, док је капитал *Крушевачке задруге* износио 250.000 динара.²⁴

Табела 1. Главне позиције активе крушевачких банака у 1922. години²⁵

Новчани завод	Есконт меница	Текући рачуни	Непокретности	Индустријска предузећа
Кредитна банка	245.750	11.966	-	1.477.181
Крушевачка банка	640.585	1.702.197	1.102.590	371.273
Крушевачка задруга	1.090.150	421.519	95.955	4.584.520
Окружна банка	3.001.360	1.259.842	-	-

16 *Pravila Kruševačkog Kreditnog zavoda u Kruševcu, osnovanog 26. jula 1917. godine*, Beograd 1918, 3–23.

17 АЈ, 65–1316–2300, Допис Крушевачког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 2. септембра 1920.

18 АЈ, 65–1316–2300, Одлука Првостепеног суда у Крушевцу од 24. маја 1921.

19 Мари–Жанин Чалић, *Социјална историја Србије 1815–1941, Успорени напредак у индустријализацији*, Београд 2004, 203.

20 АЈ, 65–1315–2299, Записник XX редовног збора акционара Крушевачке банке од 29. августа 1920.

21 АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Окружне кредитне банке од 23. августа 1920.

22 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на ванредном збору акционара 20. јануара 1921.

23 АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Другом редовном збору акционара одржаном 17. априла 1921.

24 АЈ, 65–1315–2299, Измена правила Крушевачке банке на XXI редовном збору акционара од 12. фебруара 1921, АЈ, 65–1315–2299, Рачун изравнања Крушевачке кредитне банке на дан 31. децембра 1920, Рачун изравнања Крушевачке окружне банке на дан 31. децембра 1920 и Рачун изравнања Крушевачке задруге банке на дан 31. децембра 1920.

25 И. М. Бецић, „Крушевачка кредитна банка“, *Жупски зборник*, 9, 43.

Крушевац и околина у историји српског народа

Табела 2. Главне позиције пасиве крушевачких банака у 1922. години²⁶

Новчани завод	Капитал	Улози	Резервни фонд	Добит
Кредитна банка	600.000	703.078	7.392	-
Крушевачка банка	2.510.555	2.287.698	280.292	-
Крушевачка задруга	2.000.000	2.077.777	100.000	322.862
Окружна банка	2.000.000	1.523.309	250.000	413.742

Потреба за повећањем главнице осетила се и током наредних година, па је основни капитал крушевачких банака достигао суме приказане у Табели 2. Једина промена у висини основног капитала уследила је код *Крушевачке банке*, која је у 1923. години свој капитал повећала на 3 милиона динара.²⁷ У 1922. години дошло је до покушаја оснивања још једног новчаног завода, под именом *Ратарска банка*. Главни иницијатор за оснивање нове банке био је Живко Петковић, али заинтересовани за учешће у овом акционарском друштву нису успели да прикупе довољно новца за уплату, па су крајем 1922. године одустали.²⁸

У Табели 1. приметно је да су чак три од четири крушевачка новчана завода имала ангажован капитал у индустријским предузећима. Овакав вид пословања није био необичан за послератни период јер се, услед великих материјалних губитака у рату, наметала потреба прехране становништва и изградње, па су се банке јавиле као власници низа магацина, индустријских постројења, трговачких фирми итд. Да би се бавила небанкарским видом пословања *Крушевачка банка* отворила је филијалу и магацин у Београду већ почетком 1921. године, а за пословање са Италијом отворила је филијалу на Сушаку. У сарадњи београдске и бечке филијале, коју је *Крушевачка банка* имала још пре рата, државној штампарији испоручено је 1921. године хартије у вредности од 3,5 милиона динара, а директор београдске филијале Радомир Копша закључио је посао са Боривојем Јовановићем око експлоатације шуме „Песача“ на Дунаву, при чему је *Крушевачка банка* инвестирала пројекат са 60%, а Јовановић са 40% од укупног

²⁶ Исто, 43.

²⁷ АЈ, 65–1315–2299, Рачун изравнања Крушевачке банке на дан 31. децембра 1923.

²⁸ АЈ, 65–1315–2299, Допис Ратарске банке министру трговине и индустрије од 30. децембра 1922.

капитала.²⁹

Пословање београдске филијале није дало очекиване резултате јер је Радомир Копша, заједно са чланом управног одбора Миленком Миленковићем из Београда, знатан део банчаних средстава пласирао у сопствене послове који су се показали неретабилним, па су се појавили велики губици. Да би повећала обртни капитал и надокнадила губитке, *Крушевачка банка* отпочела је продају некретнина у Београду и Крушевцу, а нова управа продала је почетком 1923. године банчино право на експлоатацију шуме, мада је исте године кредитирала *Друштво „Рашка“*, које се такође бавило експлоатацијом шума. До краја године ликвидирани су сви послови у овим предузећима, а највећи проблем у пословању банке представљали су дугови београдске филијале који су износили чак 4,1 милион динара. Сва зарада коју је централа остваривала са каматом од 12% и додатних 18% провизије, преливала се стога у покривање дугова изазваних неправилностима у раду својих филијала, како у Београду, тако и на Сушаку.³⁰

Смена управе 1925. године омогућила је да постане видљиво алармантно стање у *Крушевачкој банци* изазвано пословањем београдске филијале, која је централу оптеретила са непокривеним кредитима код других банака. Нова управа је у првих пет месеци 1925. године успела да смањи обавезе по потраживањима за 1,5 милиона динара и да повећа пословање по есконту са 689.650 на 4.102.645,65 динара, чиме је овај вид пословања постао основни за ову банку.³¹

²⁹ АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Крушевачке банке поднет на XXII редовном збору акционара од 12. марта 1922.

³⁰ АЈ, 65–1315–2299, Извештај Министарству трговине и индустрије од 19. маја 1924.

³¹ АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Крушевачке банке поднет на XXVI редовном збору акционара од 20. маја 1925 и Рачуни изравнања Крушевач-

Током читаве афере о пословању филијала *Крушевачке банке* централа је остваривала приходе, али они нису доносили дивиденду њеним акционарима. Зарада је углавном коришћена да се покрију губици београдске филијале, па је банчин обртни капитал био далеко испод могућности.

За сличан начин пословања током првих послератних година определила се и *Крушевачка кредитна банка*, која је на лицитацији 1921. године купила право да експлоатише шуму на Јастрепцу.³² У ту сврху подигла је парну стругару, три куће и шталу изнад села Пећине и у тај посао уложила 300.653,26 динара. Стругара је производила железничке прагове, па је *Кредитна банка* закључила уговор са државом за испоруку 60.000 железничких прагова, од којих је 40.000 било из банчине шуме, а 20.000 из државне шуме. *Кредитна банка* обезбедила је себи право да може произвести и продати још 20.000 прагова, те је у ту сврху њој уступљено још 2.000 букви, тако да је поседовала више од 5.000 комада дрвећа, која је планирала да искористи за грађу и прагове. Управни одбор полагао је много наде у овај посао, јер да би зарада повећала капитал *Кредитне банке*.³³

Међутим, фебруара 1922. године држава је изменила уговор, уневши у њега да се прагови предају само онда када ради завод за импрегнирање, а да се сви дотле израђени сматрају за шкарт. Овом изменом уговора проглашено је шкартом 6.800 већ израђених прагова у власништву *Кредитне банке*, а да нису били ни прегледани. Банчина управа известила је дирекцију железнице у Београду да више неће производити прагове и да је задржала право на накнаду штете која је износила више од 150.000 динара.³⁴

Главни посао стругаре постала је производња грађе и огревног дрвета. Управни одбор *Кредитне банке* закључио је уговор са грчким предузећем из Пиреја о испоруци 300 кубних метара дасака, у чему је видео шансу за пробој на страно тржиште, а и наручена количина оцењена је као значајна.³⁵ С обзиром на велик

капитал, Управни одбор предложио је да се он удвостручи, односно повиси на 1,2 милиона динара. На овај начин управа је желела да надомести одлив улога на штедњу у 1922. години, чија је висина смањена за више од 200.000 динара, односно, преко трећине банчиног основног капитала. Кривица за одлив капитала приписивана је појединим бившим члановима управе, који су негативно агитовали у погледу ситуације у овој установи.³⁶

Гласине о стању у *Кредитној банци* убрзо су се показале истинитим. Банком су од краја априла 1923. године управљали Милан Милосављевић и Милутин Маринковић, као дежурни чланови Управног одбора.³⁷ Они су одлучили да обуставе рад у стругари и задужили су се код *Крушевачке задруге* за 60.000 динара уз 30% камате. Седнице Управног одбора нису заказивали, док је Надзорни одбор узалуд покушавао да изврши проверу пословања, јер су Милосављевић и Маринковић пренели банчине књиге у своје дућане.³⁸ На ванредној скупштини акционара одржаној јануара 1924. године утврђене су бројне неправилности у раду и проневере Милосављевића и Маринковића, које су се огледале у неодобреним кредитима код других банака, књижењу нижих цена за продату грађу, присвајање грађе у банчином поседу, продавању производа из својих дућана по вишеструко већим ценама од тржишних итд, што је *Кредитној банци* начинило штету од преко милион динара.³⁹

Без обзира на озбиљне оптужбе, Милосављевић и Маринковић продали су 28. марта 1924. године стругару за милион динара, без решења управе, а од ове суме положили су у банчину касу свега 430.000 динара.⁴⁰ Све учењено довело је до тога да се *Кредитна банка* ускоро нашла у званичној ликвидацији и није наставила са обављањем икаквих послова. Локал у коме је Банка радила је затворен, а све покретноси узете су у попис по разним забранама.⁴¹ Према

36 АЈ, 65-1315-2299, Исто.

37 АЈ, 65-1315-2299, Извештај дела Управног одбора Крушевачке кредитне банке од 11. фебруара 1924.

38 АЈ, 65-1315-2299, Исто.

39 АЈ, 65-1315-2299, Исто.

40 АЈ, 65-1315-2299, Записник са седнице Управног и Надзорног одбора Крушевачке кредитне банке акционарима банке од 3. априла 1924.

41 АЈ, 65-1315-2299, Допис Градског и среског суда Министарству трговине и индустрије од 8. децембра 1924.

ке банке на дан 31. децембра 1924. и 1925. године.

32 АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке кредитне банке од 27. марта 1921.

33 АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке кредитне банке од 16. октобра 1921.

34 АЈ, 65-1315-2299, Извештај Управног одбора Крушевачке кредитне банке од 22. априла 1923.

35 АЈ, 65-1315-2299, Исто.

Крушевац и околина у историји српског народа

извештају комесара Министарства трговине и индустрије од 26. септембра 1924. године види се да је имовина Банке била уништена, заједно са акционарским капиталом и да је начињени губитак износио 965.784,85 динара.⁴² Иследни судија крушевачког Првостепеног суда утврдио је да је банчина главница пропала још две године пре ликвидације и да је право стање Банке прикривено од акционара на тај начин што им је приказан лажни биланс.

Небанкарским видовима пословања у првим послератним годинама бавила се и *Крушевачка задруга*. Крајем 1920. године почела је да послује са животним намирницама и купила је храну за 410.337 динара. Иако је стање било неповољно за пословање, *Задруга* је успела да увећа своје фондове за скоро 11.000 динара и подели дивиденду акционарима.⁴³ Своја новчана средства *Задруга* је уложила у довршење аутомаског парног млина „Расина“, чије су зграде подигнуте још пре рата. Радови су започети августа 1921. године, а мада је управа сматрала да ће радови бити завршени до лета наредне године, Млин је отпочео са радом тек 28. новембра 1922. године.⁴⁴ За управника млина постављен је члан Управног одбора Петар Љ. Љотић, а своје индустријско предузеће *Крушевачка задруга* сматрала је једним од најмодернијих у техничком смислу, док је капацитет прераде млина био 5 вагона пшеничног брашна на 24 сата. Своје разлоге за инвестирање у млинарску индустрију управа *Крушевачке задруге* нашла је у томе што су пољопривредници тог краја до тада извозили пшеницу у Београд, Смедерево и друга места, а отуда довозили брашно и тиме се излагали трошковима. Овакав вид пословања утицао је на то да су цене брашна и хлеба биле виша него у престоници, иако се радило о пољопривредном крају.⁴⁵

Иако је током 1922. године млин радио свега месец дана, а потрошња брашна, услед

неродне године, била слаба, он је ипак донео зараду од 243.046,30 динара. Изградња млина, са свим машинама и зградом, у прве две године значила је за *Задругу* инвестицију од 4.584.520,90 динара, али је управа сматрала да је предузеће већ тада вредело двоструко више, јер су и материјал и радна снага, а нарочито машине, постале знатно скупље.⁴⁶ Већ у 1924. години приходи од млина износили су 2.982.237,96 динара, што је *Задрузи* донело профит од 850.000 динара, на име камате и провизије.⁴⁷ Током 1927. године млин је дозидан и подигнут је резервоар за воду.⁴⁸

Изменом правила 1927. предвиђена је могућност да *Задруга* може узети у закуп пекаре у којима би израђивала хлеб и остале пекарске производе и продавала их.⁴⁹ Будући да је финансијски била стабилна, *Задруга* је купила зграду која им је служила за пекару и на тај начин продавала готове производе, чиме је требало да оствари већи приход. Додатне инвестиције ипак нису донеле повећање обима продаје робе, јер услед новчане кризе и велике конкуренције зарада на млину није дала очекиване резултате. Уз то, у ноћи између 12. и 13. септембра 1927. године срушио се силос у коме се налазила пшеница, што је нанело штету од око 500.000 динара.⁵⁰ Ипак, *Задруга* није одустајала од своје највредније инвестиције, па је уз млин и већ постојеће магацине саграђен нови силос за чување жита, које се на тај начин чувало од влаге. Капацитет овог силоса био је око 20 вагона пшенице.⁵¹

Млин је био у могућности да задовољи тржиште како квалитетом, тако и солидном ценом, а испоруке су вршене одмах јер су се и брашно и остали млински производи константно налазили на лагеру. Одређени проблем у пословању огледао се у томе што је пшенице у околини Крушевца било

46 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 15. фебруара 1923.

47 АЈ, 65–1316–2300, Рачун изравнања Аутоматског парног млина Крушевачке задруге на дан 31. децембра 1924.

48 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Крушевачке задруге Министарству трговине и индустрије од 1. јуна 1928.

49 АЈ, 65–1316–2300, Измене и допуне правила Крушевачке задруге на ванредном збору акционара одржаном 12. децембра 1927.

50 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 15. фебруара 1928.

51 АЈ, 65–1316–2300, Извештај председника Управе за заштиту индустријске својине од 29. новембра 1928.

42 АЈ, 65–1315–2299, Допис Министарства трговине и индустрије Градском и среском суду од 25. фебруара 1925.

43 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 6. марта 1921.

44 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 15. фебруара 1923.

45 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 19. марта 1922.

мало, тако да је набављана са стране, што је повећавало трошкове, али и по одбитку камате и провизије на пласирани капитал *Задруге* млин је остваривао зараду.

Почевши од 1924. године *Крушевачка задруга* располагала је са довољно средстава да може кредитирати клијенте без обзира на висину тражње. Већ ове године менични портфељ био је увећан за 2.600.000 динара у односу на претходну, а тренд повећавања се наставио, да би се од 1928. до почетка банкарске кризе 1931. године усталио на висини од преко 12 милиона динара.⁵² У 1924. години забележен је и велики скок улога на штедњу, за 3.534.358,35 динара и једино ће у 1927. години, у којој је забележена рекордна висина штедње бити постигнут већи скок штедње у односу на претходну годину. *Задруга* је била власник спратне зграде у улици Стевана Високог број 1. На делу спрата биле су смештене њене канцеларије, а преостали део био је дат у закуп Поштанско-телеграфској станици. Приземни део зграде *Задруга* је користила за своју пекару.⁵³

Приликом потребе за додатним капиталом *Крушевачка задруга* користила се реесконтом меница код *Народне банке* у суми од 1.387.150 динара и кредитом код *Поштанске штедионице* од 667.148 динара. Од 1927. године у банчин основни резервни фонд средства више нису уплаћивана, будући да је исти достигао суму од 400.000 динара, што је чинило 20% основног капитала и колико је по правилима износио максимум резервног фонда. Међутим, *Задруга* је јачала друге фондове и они су свој максимум постигли 1930. године када су достигли суму од 6.507.186 динара. Наредна година била је врхунац у пословању овог завода јер је есконт меница био у вредности од 12.919.000 динара, док су улози на штедњу били готово девет пута већи од основног капитала и износили 17.805.000 динара.⁵⁴ Криза у југословенској привреди, која се осећала од 1925. године, рефлектовала се и на наплату зајмова, тако да је у 1928. години *Задруга* имала код судова на извршење меница у вредности од 776.260 динара и протествованих за 180.840 динара. Већина ових мени-

ца била је обезбеђена интабулацијама на непокретна имања.⁵⁵

Замерке на пословање банчине управе упутио је председник Управе за заштиту индустријске својине који је сматрао недопустивим да су чланови управе есконтовали менице клијената у својим радњама, које су потом реесконтовали у *Задрузи* и тиме су од дужника наплаћивали веће камате од оних које су плаћали *Задрузи* при реесконту. Уједно, контрола је била мишљења да је наплаћивање камате од 20% лихварство и да је реална каматна стопа износила до 12%.⁵⁶ Висина активне каматне стопе правдана је висином пасивне, односно интереса на штедне улоге, који је у овој банци износио и 12%. Разлог за несмањивање пасивне каматне стопе био је у томе што су највеће штедне улоге у *Задрузи* имали управо чланови Управног одбора, тако да су на овај начин, преко високих каматних стопа, остваривали додатну зараду и нису морали да се упуштају у ризичне послове инвестирања.

Успешност пословања *Крушевачке задруге* огледа се у високој дивиденди која је дељена акционарима у периоду од 1926. до 1931. године. У 1926. години она је износила 15%, од 1927. до 1929. 20%, 1930. забележила је рекордних 25%, да би у 1931. години износила 15%.⁵⁷

Осим неопходног повећања главнице и развоја банкарских послова, *Крушевачка окружна банка* је од октобра 1921. године покренула и робно одељење, које је својим пословањем дало добре резултате. Осим трговине и есконта меница, од краја 1922. године *Окружна банка* отпочела је рад и са кредитима по текућим рачунима, чиме је акценат стављен првенствено на банкарске видове пословања. Управа Банке није желела да улази у послове који су носили велики ризик, већ се бавила кредитирањем на бази сигурних и лако ликвидних подлога. Овакав начин пословања није доносио превелику зараду, поготово ако је кредитирање вршено са умереном висином камате, али је значајно пре свега сигуран вид пословања. Висина дивиденде од 20% ипак наговештава да је *Окружна банка* успешно пословала јер је проценат зараде акционара био далеко из-

52 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 15. фебруара 1925.

53 АЈ, 65–1316–2300, Извештај Управног одбора Крушевачке задруге поднет на збору акционара 15. фебруара 1926.

54 *Анализа биланса*, 15, Београд 9. април 1932, 100;

55 АЈ, 65–1316–2300, Извештај председника Управе за заштиту индустријске својине од 29. новембра 1928.

56 Исто.

57 *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslaviens*, Wien 1926, 322; *Compass*, 1930, 410; *Анализа биланса*, 15, Београд 9. април 1932, 100.

Крушевац и околина у историји српског народа

над просечних у Краљевини СХС.⁵⁸ Успешно пословање Завода утицало је на управу да ове године оснује и пензиони фонд чиновника и службеника, али и да се дневнице чланова управе повећају.

Тражња за новцем током 1923. и 1924. године била је изузетно висока, а добрим делом била је изазвана дефлационим мерама министра финансија Милана Стојадиновића, са циљем јачања курса динара и његовом стабилизацијом. *Окружна банка* вршила је редовну исплату штедиша, што јој је обезбеђивало поверење и нова улагања. Управа је сматрала да је Банка одговорила пуном мером друштвеним потребама јер је кризу кредита, која се осећала током целе године, ублажавала кредитирањем индустријског, занатлијског, трговачког и осталог привредног света, до крајњих граница својих могућности. Ипак, да је пословање Банке првенствено било руковођено прагматичним разлозима може се видети по рекордној заради од 1,2 милиона динара.⁵⁹

Размере кризе кредита изгубиле су сваку контролу 1924. године тако да *Окружна банка* није била у стању да подмири сва потраживања, тако да се због помањкања новца није размишљало о повећању главнице уписом нових акција, већ је управа од добити за претходну годину основала „Фонд за повећање Друштвене главнице”, у који је ушло 372.289,50 динара чисте добити.⁶⁰

Да би се прилагодила новим условима на тржишту новца од 1925. године, насталим стагнацијом послова, *Окружна банка* снизила је каматну стопу крајем те године, а нове клијенте потражила је у земљорадницима, којима је новац константно недостајао, услед неколико неродних наредних година. Највећи део капитала *Окружна банка* и даље је пласирала у краткорочне зајмове по сигурним залогама, али како се ни наредних година кризи није видео крај, управа се бојала да не настану општа стагнација послова и прилив новца у трезорима, па је желела да део новца пласира и у друге гра-

58 Дивиденда у 1922. години у просеку је у хрватским банкама 11,2%, у српским 11,1%, а у словеначким 10,7%. (Драгутин В. Гајић, *Карактеристике развоја банкарства у Југославији између два светска рата*, докторска дисертација на Економском факултету у Београду, Београд 1965, 115).

59 АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Петом редовном збору акционара одржаном 17. фебруара 1924.

60 АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Шестом редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1925.

не рада. Неангажована средства покушали су да понуде поновним спуштањем каматне стопе, али су је 1927. године спустили и за штедне улоге и тако прилагодили новчаним условима у крају.⁶¹

Од 1928. године *Окружна банка* је део капитала пласирала у хартије од вредности, првенствено у обвезнице Ратне штете. Управа је планирала да овом виду пословања посвети посебну пажњу јер је он био најлакши начин давања обезбеђења банкама за повучени кредит. Управа је овај вид рада сматрала подесним и за своје комитенте, јер он није захтевао жиранте као код есконтног кредитирања, а и каматна стопа била је 2% нижа него код есконта. Успешност рада *Крушевачке окружне банке* до 1930. године видљива је по томе што је овај новчани завод, од почетка свог послератног рада 1921. године константно делио дивиденду својим акционарима. Она је 1922. године износила 20%, 1923. године 15%, да би свих осталих година износила 10%. Једина година у којој дивиденда није дељена је 1925, али је то урађено да би се избегла висока пореска оптерећења од стране државе, па је ове године зарада убачена у фонд за повећање банчине главнице, који је био у саставу резервног фонда.⁶² Развој ове установе приметан је и по повећању штедних улога, који су свој максимум достигли 1929. године када су износили 10.976.600 динара. Раст улога на штедњу приметан је и код осталих новчаних завода, посебно од 1925. године, а довео је до промене структуралног односа између властитих и туђих средстава којима су банке располагале. Док је тај однос 1920. године био 43%:57%, због знатног пораста улога 1929. године износио је 24,1%:75,9%.⁶³

Уколико би се крушевачке банке упоредили по висини основног капитала са банкама у другим градовима источног дела Краљевине СХС/Југославије који су представљали одређене економско-финансијске центре, добила би се слика њихове финансијске моћи и ниво могућности да учествују у кредитирању стновништва и развоју привреде у свом крају. Изабрана је 1928. годи-

61 АЈ, 65–1315–2299, Извештај Управног одбора Крушевачке окружне банке поднет на Деветом редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1928.

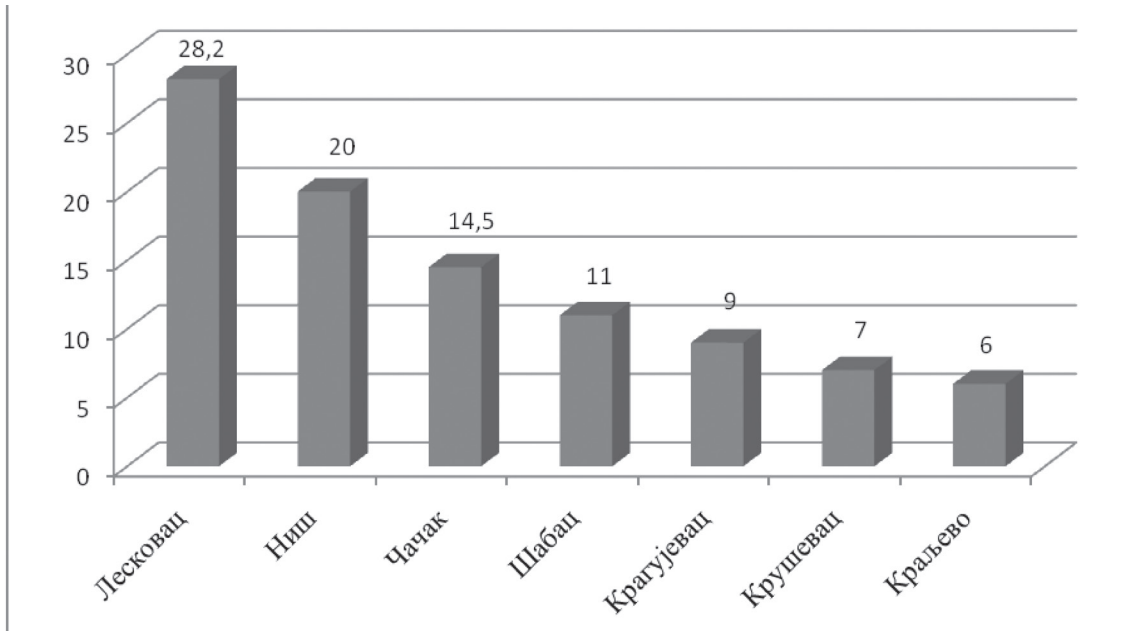
62 АЈ, 65–1315–2299, Рачуни изравнања на дан 31. децембар од 1921. до 1923. године, Извештаји Управних одбора Крушевачке окружне банке поднети на зборовима од 1924 до 1928, *Compass*, 1931, 322, *Compass*, 1932, 320.

63 Joso Lakatoš, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb 1933, 216.

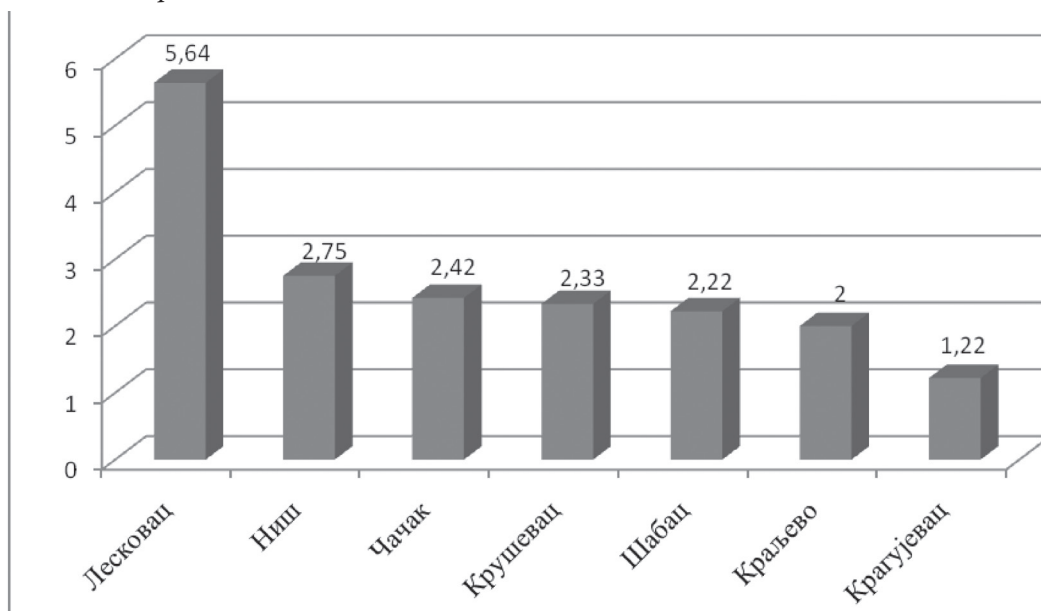
на из разлога што се је до те године већ искристалисало које банке послују, а које су посустале и што је од наредне године дошло до новог административног уређења (подела државе на бановине), а тиме и донекле измењеног политичко-економског положаја градова.

капитал износио 20 милиона динара,⁶⁴ што је ову установу чинило финансијски најјачом на простору Србије (без Београда), Јужне Србије и Црне Горе. У односу на банке у приказаним градовима крушевачки новчани заводи налазили су се при дну према количини основног капитала и располагали су

Графикон 1. Финансијска снага банака по одређеним местима у 1928. години (у милионима динара)

већим средствима једино од краљевачких банака.

Из Графикона 1. очита је доминација лесковачких банака што није изненађујуће, с обзиром да се ради о финансијском и индустријском центру источног дела Краљевине Југославије и да је у њему било седиште Лесковачке централне банке чији је основни

Графикон 2. Количина уплаћеног капитала у односу на број банака (у милионима динара)

⁶⁴ Чед. М. Јоксимовић, *Српски Манчестар, Лесковац у 1930. години*, Лесковац 1930, IX.

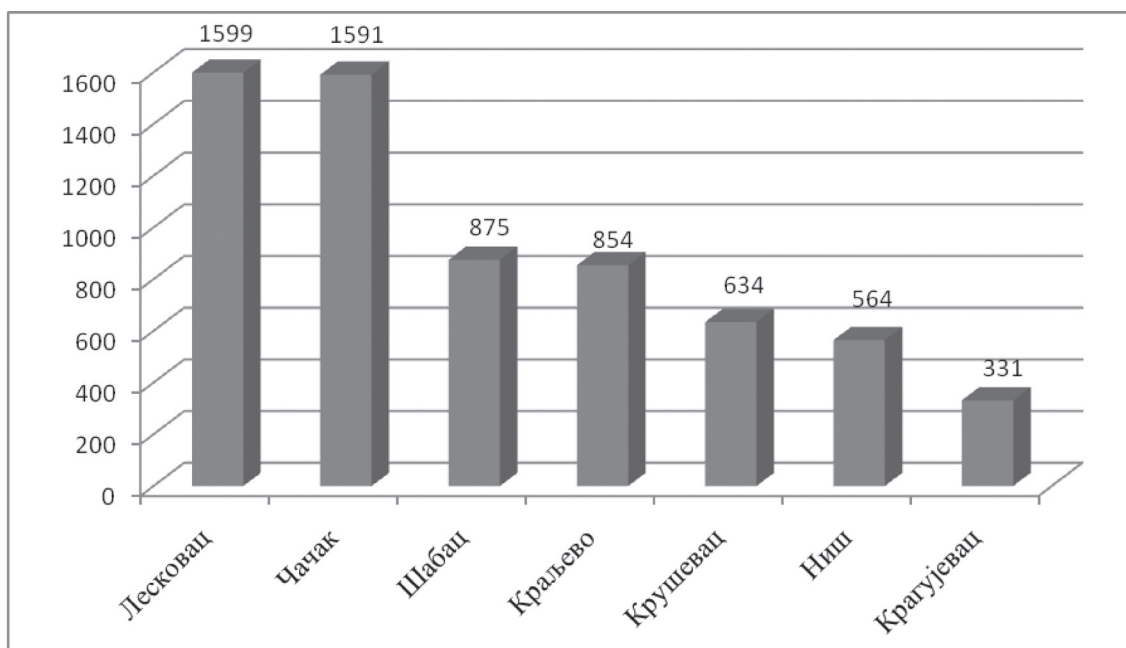

Крушевац и околина у историји српског народа

Уколико би се основни капитал поделио са бројем новчаних завода онда би слика њихове снаге била измењена. Осим лесковачких банака, које и у овом случају доминирају, локалне финансијске установе у другим местима показују приближно исту снагу, осим банака у Крагујевцу, које су по количини капитала далеко заостајале. Финансијска моћ крушевачких новчаних завода налазила се на самој средини што је, с обзиром на географски положај места, ван Цариградског друма и главног пута за Црну Гору или близине суседне покрајине, било више нег задовољавајуће.

била је привидна, јер су у Нишу послова-ле филијале великих београдских банака, као и државне банке (Државна хипотекарна банка и Поштанска штедионица), тако да су становници седишта Моравске бановине од 1929. године били у могућности да добију кредите и од банака чији је капитал био изван Ниша. Ипак, крушевачки новчани завод испуњавали су у највећој мери потребе становништва и локалне привреде за кредитима.

Избијање светске кризе изазвало је масовну беспослицу и снижавање дневница радницима, а цене пољопривредних произ-

Графикон 3. Количина основног капитала по глави становника 1931. године (у динарима)

Упоређивање висине банчаних главница са бројем становника градова даје доста измењену слику у односу на претходна поређења. Краљево и Чачак су били градови са најмањим бројем становника, па су главнице банака у том погледу биле „вредније“, јер су омогућавале располагање са већом количином новца по глави становника. Шта више, Чачак је у том погледу практично био изједначен са Лесковцем, док су краљевачке банке располагале са новцем готово колико и шабачке, које су на трећем месту, док су се иза краљевачких банака нашле крушевачке, нишке и крагујевачке. Овај податак јасно ставља до знања да су центри у Србији располагали са веома мало капитала да би могли да се јаче привредно развију. Предност Крушевљана у односу на Нишлије

вода доживљавале су свакодневни пад. Друга област финансијских поремећаја били су кредити, што је још негативније утицало на однос производње и потрошње. Банкарство је била трећа област поремећеног финансијског пословања јер су смањење инвестиција и кредита и инсолвентност дужника оставиле банке без зараде и повраћаја уложених средстава, што је изазвало панику код штедиша и власника рачуна и масовну навалу на шалтере. Да би заштитила сељаштво у Југославији, краљевска влада донела је Закон о заштити земљорадника, који је ступио на снагу 19. априла 1932. године. Овим законом уведена је мораторијум на исплату сељачких дугова, чиме је рад највећег броја банака био паралисан.

Успешно пословање Крушевачке банке било је прекинуто избијањем банкарске кризе у Краљевини Југославији 1931. године, јер је повлачењем штедних улога ова установа остала без средстава за пословање,

будући да је наплата потраживања од чланова управног и надзорног одбора, који су уједно били највећи дужници Банке, од предузећа „Рашка”, *Балканске банке*, браће Петровић, била немогућа, јер су сви дужници дали гаранције на неупоредиво ниже суме.⁶⁵

Криза је жестоко погодила и *Крушевачку окружну банку* и она није била у могућности да настави са нормалним пословањем. Потпуна замрлост послова у неколико наредних година била је продубљена захтевима штедиша да им се исплати новац похрањен у Банци. Због велике количине штедних улога, рад *Крушевачке окружне банке* свео се на довијање око удоваљења захтевима својих улагача. Проблеми са исплатама трајали су током читаве четврте деценије XX века, а Банка је, због немогућности благовремене исплате, често била прозивана.⁶⁶

Избијање банкарске кризе *Крушевачка задруга* дочекала је у изузетно стабилном стању. С обзиром на уложена средства добит *Задруге* у 1931. години није била висока, јер је уведени житни режим утицао на ниво зараде, али је била задовољавајућа. Пад курсева хартија од вредности током 1931. године није нанео *Задрузи* нарочиту штету, иако је њен пласман по том послу прелазео милион динара. С обзиром да се осећала стабилном, *Задруга* се није користила законским олакшицама петогодишњег отписивања, већ је сву претрпљену курсну разлику отписала директно кроз рачун расхода у рачуну добитака и губитака. Улагачи нису наваљивали на шалтере *Задруге*, што је била реткост и улози су на крају 1931. били већи него у 1930. години. *Задруга* се строго придржавала принципа да у своје индустријско постројење пласира само сопствена средства, а не штедне улоге, што је доказ веома ригорозне пословне политике. Приходи од млина у 1931. години износили су 550.000 динара и била је то најнижа зарада у последње три године.

Ипак, у периоду од 1931. до 1933. године улози на штедњу опали су за 6,8 милиона динара, односно за трећину. *Задруга* је имала могућности да спречи толики одлив, али из разлога престижа и традиције то није хтела да искористи. Увек и у свако доба исплаћивала је све улоге захваљујући обазривости код ранијих активних опре-

рација, које су све биле веома ликвидне и краткорочне. Улози су истовремено били једина туђа средства којима се Банка користила, а све исплате вршене су искључиво смањењем активних послова, а не новчаним задужењем. Менични портфељ смањен је за четвртину, за 3 милиона, текући рачуни за 2 милиона динара. Банка је смањила режијске трошкове за 100.000 динара, али је порез без обзира на немогућност нормалног пословања, у 1933. години увећан за 8.000 динара.

Током наредних година *Крушевачка задруга* наставила је са политиком смањивања трошкова, тако да је број чланова Управног одбора смањен на три, а услед смањених могућности враћања штедних улога измењена су банчина правила, чиме је уведен отказни рок, чија је дужина била условљена вишином суме која је повлачена са штедње. У оваквим околностима јасно је да је рад *Крушевачких банака* током тридесетих година XX века био паралисан, што је уосталом био случај са готово три четвртине приватних новчаних завода на подручју Краљевине Југославије.

Необјављени извори:

Архив Југославије, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије

Објављени извори:

Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1928.

Крушевачка банка, Извештај о раду у 1912. години, Крушевац 1913.

Крушевачка банка, Извештај о раду у 1913. години, Крушевац 1914.

Правила Крушевачке банке пређе Крушевачке занатлиско-радничке задруге за узајамно помагање и штедњу, Крушевац 1905.

Правила Крушевачке задруге, Крушевац 1910.

Pravila Kruševačkog Kreditnog zavoda u Kruševcu, osnovanog 26. jula 1917. godine, Beograd 1918.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslavien, Wien 1926.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930, Jugoslavien, Wien 1930.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931, Jugoslavien, Wien 1931.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932, Jugoslavien, Wien 1932.

65 AJ, 65-1315-2299, Извештај комисије за преглед Крушевачке банке од 7. марта 1932.

66 AJ, 65-1315-2299, Жалба Радомира Виријевића.

Крушевац и околина у историји српског народа

- Штампа: Економском факултету у Београду, Београд 1965.
- Анализа биланса*, Београд 1932–1934. *Енциклопедија Југославије*, 5, Загреб 1962.
- Литература: Јоксимовић, Чед. М, *Српски Манчестар*, Лесковац у 1930. години, Лесковац 1930.
- Бецић, Иван М, „Крушевачка кредитна банка“, *Жупски зборник*, 9, Александровац 2014. Lakatoš, Joso, *Jugoslovenska privreda*, Загреб 1933.
- Бецић, Иван М, „Крушевачка банка“, *Крушевачки зборник*, 16, Крушевац 2014. *Народна банка 1884–1934*, Београд 1934.
- Гајић, Драгутин В, *Карактеристике развоја банкарства у Југославији између два светска рата*, докторска дисертација на Чалић, Мари-Жанин, *Социјална историја Србије 1815–1941, Успорени напредак у индустријализацији*, Београд 2004.

Summary

POSITION OF KRUSEVAC IN THE BANKING SYSTEM OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

During the first post-war decade, four local financial institutions operated in Krusevac. Due to the poor business policy of the administration and certain malpractices, Krusevacka kreditna banka has ceased its operations, and the irregular operation of the branches of Krusevacka banka has greatly affected the success of the business of this monetary institution. All Krusevac-based money institutions engaged in non-banking business, investing their capital in the timber and mill industries, as well as in trade. Stable dividends in this period were realized by the Krusevac Co-operative Society and the Krusevac County Bank.

Compared to local money institutions in other centers of the eastern part of the Kingdom of SHS / Yugoslavia, Krusevac banks had a modest total capital, but their strength individually put them in the middle, but they were not far behind, except in the case of Leskovac, banks in other cities. On the other hand, the amount of money that Krusevac banks were able to offer to the population of Krusevac and the surrounding area was solid for the local environment between the two wars, but certainly not sufficient for larger economic ventures.

The outbreak of the banking crisis in the Kingdom of Yugoslavia in 1931 affected the operations of all private money institutions in the country. Krusevac Bank was weakened by the large debts of the board members and the companies it invested in, while the District Bank and Krusevac Cooperative were in a much better position. However, the length and depth of the crisis has led to the transformation of these institutions' operations into the payment of savings deposits, while any form of business activity has been hindered.

АВИЈАЦИЈА У КРУШЕВЦУ ДО 1941. ГОДИНЕ

Сажетак: Први сусрет Крушевљана с авијацијом десио се у ратним околностима крајем октобра и током новембра 1915, приликом повлачења Српске војске. Тада је Кошијско поље, будући крушевачки аеродром, било база француске и српске војне авијације. Током ослобођења Србије, у октобру 1918, авиони Немачке војске дејствовали су из Крушевца. Убрзо по ослобођењу града, 9. новембра 1918, на Кошијско поље је, због квара, слетео први српски авион, двокрилац Бреге 14. Месни одбор Аероклуба Крушевац конституиран је 22. маја 1925. а на Видовдан, 28. јуна одржана је свечана прослава у част почетка рада аероклуба. У следећим годинама чланови аероклуба су радили на пропагирању ваздухопловства и сакупљању средстава за куповину авиона. Први авион, Сим VIII, стигао је 1934. у Крушевац као први аероклупски авион у Краљевини Југославији који је купљен сопственим средствима. До 1941. Обласни одбор Аероклуба Крушевац користио је још два школска авиона (ФН-Валтер и Анрио-Валтер) а агилни чланови Аероклуба изградили су један авионет ХМ.14 Небеска ваш и започели градњу лаког авиона Едо и друге, модификоване Небеске ваши. Чланови Једриличарске групе Јастреб саградили су две једрилице-клизача, типа Цеглинг и Врабац.

Кључне речи: Кошијско поље, аеродром Крушевац, Обласни одбор Крушевац, Аероклуб “Наша крила”, Војно-технички завод “Обилићево”, Једриличарска група “Јастреб”, СИМ-VIII YU-PCI, ФН-Валтер YU-PDK, Анрио-Валтер YU-PEK, Небеска ваш, Цеглинг YU-K1, Врабац YU-K2.

Крушевац је од мале паланке оријенталног карактера, какав је био до краја деветнаестог века, израстао у један од индустријских центара Краљевине Србије и касније Краљевине Југославије. Већи број индустријских предузећа настао је у другој половини деветнаестог и почетком двадесетог века (“Мерима”, Барутана “Обилићево”, “Циглана”), нека од њих су била војна а нека цивилна. По броју високо образованих техничких лица, Крушевац је до Првог светског рата био на трећем месту у Србији. Сва најновија техничка достигнућа бивала су врло брзо примењивана у крушевачкој индустрији као и у граду. Да поменемо само електрификацију (први агрегат за струју постављен је у Барутани већ 1890, а први у граду 1902), увођење аутобуског саобраћаја (1909) и железнице (1912), изградњу електричне централе (1923), итд. Двадесети век обележила је авијација, која није могла мимоићи ни Крушевац.

Ваздухопловна догађања у Крушевцу имају дугу историју, али је о њима врло мало писано, а како вео заборавља све више прекрива те догађаје, овај текст има за циљ да подсети на везе Крушевца са ваздухопловством до Другог

светског рата.

Први аероплани у Крушевцу

Ваздухопловство у Краљевини Србији јавља се непосредно пред почетак балканских ратова.¹ Ваздухопловна команда Српске војске основана је 24. децембра 1912. у Нишу. Први летови ваздухопловима тежим од ваздуха са српским пилотима, изведени су у зиму 1912/1913. Већ од почетка 1913. српски пилоти из састава Ваздухопловне команде летели су са летелишта Трупалско поље код Ниша. Мада немамо потврда, веома је вероватно да су при неким летовима надлетали и Крушевац.

Први сигурни сусрет Крушевљана са авионима десио се у тешким данима повлачења Српске војске, у јесен 1915. године. Неких пола године раније, у марту 1915, у склопу савезничке помоћи Србији, у Београд је из Француске преко Солуна возом стигла једна ком-

¹ Краљевина Србија је ваздухопловство практично добила 1909. када је купила два везана балона Парсевал Зигсфелд (Parseval Siegsfeld) типа Драке (Drache) и један слободни сферни осматрачки Кугелбалон (Kugelballon) назван “Србија”.

Крушевац и околина у историји српског народа

плетна ескадрила француског ваздухопловства.² Та јединица, позната код Срба као Француска аеропланска ескадрила (скраћено ФАЕ)³ била је наоружана аеропланима Морис Фарман МФ.11 (Maurice Farman MF.11)⁴. ФАЕ је током пролећа и лета 1915. водила борбу са непријатељском авијацијом на небу Србије и Војводине. Све до Макензенове офанзиве, ФАЕ је уз помоћ српске Аеропланске ескадре (АЕ) из састава Ваздухоловне команде имала апсолутну надмоћност у ваздуху. Непосредно пред поменуту офанзиву, Немци и Аустријанци су концентрисали 10 својих ескадрила и постигли ваздушну надмоћност, приморавајући ФАЕ и Ваздухопловну команду да се заједно са копненим јединицама повлаче ка југу.⁵ Пред офанзиву, једно из ФАЕ издвојено оделење од пет авиона пребачено је у Ниш за дејство на Бугарском фронту. Ти авиони су добили у Нишу српске ознаке припадности за разлику од осталих авиона ФАЕ који су задржали оригиналне француске ознаке.⁶ Крај октобра 1915. једно оделење је дочекало у Јагодина, а друго у Нишу.

Оделење ФАЕ из Јагодине је 25. октобра извршило два извиђачка лета.⁷ Услед повлачења Српске војске и оно је морало поново да одступи, овог пута за Крушевац, где се 1. новембра спојило са делом ескадриле из Ниша.⁸

2 Народни музеј Чачак. *Оперативни дневник Француске аеропланске ескадриле* (ФАЕ). Ескадрила МФС.99 (Escadrille MFS.99, при чему S стоји за Serbie, па би пуни назив јединице гласио: Ескадрила Морис Фарман у Србији бр. 99) је основана специјално за дејства у Србији и била је формацијски много јача од стандардних ескадрила француског војног ваздухопловства (Aéronautique Militaire). Командант ескадриле је био мајор Роже Витра (Roger Vitrat) истакнути организатор поменутог ваздухопловства. Ескадрила је била потпуно самостална јединица опремљена свим потребним позадинским елементима.

3 Велики рат Србије, књ. VIII, 79-80. Француска аеропланска ескадрила, скраћено ФАЕ, је званични српски назив за ескадрилу МФС.99, одређен наређењем српске Врховне команде, ОБр. 12229 од 28. марта 1915. године.

4 Петровић 2015, 86, 90, 91. Француски извиђачки двоседи двокрилац са гондолом и потисном елисом, Maurice Farman MF 11, познат и као Туре 1914 или Modèle 1914 погоњен мотором Renault 8V од 80 KS, почео је у пролеће 1915. да се уводи у службу француских јединица. ФАЕ је била међу првим јединицама које су опремљене тим типом. Укупно је коришћено 18 авиона овог типа у ФАЕ, током службе ове јединице у Србији док су остаали (минимум 6) остали у Крушевцу и спаљени.

5 Петровић 2015, 105-106.

6 Ђокић, Петровић 1991; Петровић 2015, 97.

7 Микић 1932, 106.

8 Šmoldas 1989, 2/482.

Побољшање временских услова омогућило је оделењу из Ниша да 25. октобра настави са извиђањем. Тог дана извршена су чак четири извиђачка лета дуж српско-бугарске границе и долином реке Јужне Мораве.⁹ Већ сутрадан су почеле припреме за евакуацију које су трајале до 28. октобра, када је наређено повлачење ка Прокупљу. Међутим, 29. октобра је стигло измењено наређење да се повлачење врши ка Краљеву, а прва етапа је био Крушевац. Земаљско особље и опрема су већ били раније послати у истом правцу, а у 11.00 сати су из Ниша полетела само три авиона МФ.11. Пилот потпоручник Милан Штефаник¹⁰, који је био у четвртном апарату, није могао да полети због сломљене елисе. Међутим, убрзо су се на аеродром вратили француски пилоти наредник Рене Корнмон (René Cornemont) и поднаредник Алсид Пете (Alcide Pété), први због оштећења крила, други због квара на мотору. Једино је пилот наредник Марсел Тируен (Marcel Thirouin) тога дана стигао у Крушевац. Штефаник је тек 31. октобра, по добијању нове елисе, прелетео као последњи у Крушевац, али је при слетању поново сломио елису. Оштећени Штефаников авион МФ 499 је 1. новембра предат Србима, а он је добио исправни МФ 528.¹¹ Штефаник је добио тај нови авион 2. новембра, истог дана када је командант ФАЕ мајор Роже Витра напустио Крушевац заједно са српском Врховном командом.¹² У међувремену је део ескадриле већ одлетео за Рашку.¹³

Три преостала авиона МФ.11 полетела су 3. новембра за Рашку из Крушевца. На циљ је стигао само мајор Роберт Данжелезер (Robert Dangelzer) док су се пилоти Штефаник и капетан Пјер Бастид (Pierre Bastide) вратили у Крушевац. Штефаник је при слетању лако оштедио стајни трап, али је до 10 сати увече авион био поправљен. Сутрадан, 4. новембра, ова двојица пилота поново узлећу и лете према

9 Микић 1932, 159.

10 Словачки добровољцац Др Милан Ростислав Штефаник (Dr M.R.Stefanik), пилот у Француској војсци, је у септембру 1915, прекомандован у Француску ваздухопловну мисију у Србији (Aviation Française en Serbien), поставши пилот ФАЕ (MFS.99). Касније је постао бригадни генерал, а 26. септембра 1918. именован је за министра војног Владе Чехословачке Републике са седиштем у Паризу. Погинуо је 4. маја 1919. у Братислави, када се срушио италијански авион Капрони (Caproni), којим се Штефаник враћао из Италије. За показану храброст на српском фронту одликован је "Златном медаљом за храброст".

11 Šmoldas 1989, 2/482; Циглић 2008, 94-95; Петровић 2015, 107, 108.

12 Šmoldas 1989, 3/483; Петровић 2015, 107.

13 Spasić 1985, 356; Микић 1932, 160.

Александровцу Жупском. Дижу се на висину од преко 2000 метара да би прелетели Копаоник, али услед отказа мотора Бастид је морао принудно да слети на кукурузно поље у близини села Стањева код Александровца, тешко оштетивши стајни трап. Ни Штефаник се није одважио да прелети високи Копаоник. Због непознавања терена и недостатка горива и он је слетео код Стањева, као и Бастид. Сутрадан, 5. новембра, Штефаник је са својим механичарем Бурдоном, покушао да узлети, али се поломила елиса. Бурдон је онда уградио елису са Бастидовога авиона, али при поновном покушају узлетања и ова елиса се поломила. Штефаников авион МФ 528 је спаљен 6. новембра у 4 часа ујутру, а посада је наставила пут пешке.¹⁴

Аероплански парк под командом поручника Жил Де Ларанти-Толозана (Jules de Larenty-Tholouzan), који је добио још 20. септембра наређење за евакуацију за Јагодину и Параћин, утоварен је 10. октобра на воз за Крушевац. Три расклопљена неисправна апарата, спремна за транспорт у Француску, спаљена су. Око 20. октобра у Крушевац су стигли из Солуна сандуци са 10 нових МФ.11. Њихово склапање текло је споро услед лошег времена и тешких услова на Кошијском пољу, летелишту поред Крушевца. Тада је већи број МФ.11 био на располагању, а неки су могли да се уступе српској Аеропланској ескадри. Припадници парка вршили су евакуацију горива и мазива из Јагодине и Параћина, а 23. октобра је наређено повлачење за Краљево. Парк је успео да евакуише из Крушевца 6000 литара горива, 3 мотора, камион-радионицу и нешто резервних делова, док је много опреме и материјала остало заглављено у возу у Крушевцу. Неколико механичара је остало на Кошијском пољу да би склопили нове авионе и сачекали долазак ескадриле.¹⁵ Велика количина резервних делова и материјала, као и девет МФ.11 остављени су на Кошијском пољу и препуштени српској Ваздухопловној команди.¹⁶

Пилот АЕ, поручник Миодраг Томић извршио је 8. октобра из Пожаревца последњи лет на свом старом авиону Блерио Жени (Blériot XI-2 Génie), а два дана касније тај последњи српски авион упућен је у Ниш истовремено са наредбом да ће се убудуће летови обављати искључиво са Морис Фарманима добијеним од ФАЕ. Пилоти, капетан Живојин Станковић и поручник Томић, и механичар Стојан Антић,

преузели су 23. октобра у Крушевцу два МФ.11 из Авијатичарског центра ФАЕ. Први задаци су извршени 26. октобра изнад Дунава. Пар дана касније поручник Томић је летео изнад јужног Баната са румунским официром Попескуом. При слетању, по мраку, Томић је закачио телеграфски стуб код села Жабара и разбио авион. Идућег дана, отпутовао је за Крушевац и преузео нови МФ.11.¹⁷

Од краја октобра АЕ се налазила на летелишту Добричево код Ђуприје. Приликом пребазирања АЕ у Варварин, капетан Станковић је, на слетању на ново летелиште, поломио 3. новембра свој МФ.11. Поручник Томић је, после два извиђања реона Јагодине током 5. новембра, по мраку прелетео у Крушевац, слетевши ван летелишта. Сутрадан је прелетео на Кошијско поље, истовремено кад је стигла српска АЕ. Капетан Станковић је преузео један МФ.11 и извршио један лет над околином. Томић и Станковић прелетели су 7. новембра са два МФ.11 у Блаце, а сутрадан су полетели за Приштину.¹⁸

Прикупљање ескадриле код Рашке је трајало до 5. новембра. Спасен је сав материјал на точковима и шест аероплана МФ.11. После ових догађаја ФАЕ је са српским ваздухопловцима наставила повлачење према Албанији, одакле су Французи отишли за Француску а Срби на грчко острво Крф.

По наређењу Врховне команде управник Водоничне централе послао је 22. октобра из Ниша у Крушевац два змај-балона, пољски чекрк, две балонске корпе и један котур балонског кабла. Сав тај материјал био је уништен у Крушевцу, услед немогућности даљег транспорта.

На Кошијском пољу налазило се девет француских МФ.11 и три српска авиона који су пребачени из Ниша крајем октобра. Та три авиона српске Ваздухопловне команде били су Блерио 50 КС (Blériot Type XI Militaire), РЕП тип Ф (R.E.P. Type F 1912) и Депердисен тип Т (Deperdussin Type T). Сви ти авиони и ваздухопловни материјал на Кошијском пољу спаљени су услед немогућности транспорта.¹⁹

Поменимо и то, да је пред повлачење Ср-

17 Циглић 2008, 99; Огњевић и др. 2015, 31; Петровић 2015, 110.

18 Циглић 2008, 100; Петровић 2015, 110.

19 Миленковић, sine anno; Циглић 2008, 100; Петровић 2014, 124, 131; Петровић 2015, 110. Миленковић се позива на наређење о евакуацији материјала из Ниша крајем октобра 1915: "да се сместа евакуише сав исправни материјал (наводе се ставке)... и три исправна авиона и то један Блерио 50 КС, један РЕП и један Депердисен".

14 Šmoldas 1989, 3/482.

15 Циглић 2008, 94-95; Петровић 2015, 107.

16 Циглић 2008, 95-96; Петровић 2015, 107.

Крушевац и околина у историји српског народа

пске војске, у Крушевцу спаљен сав материјал Главног депоа горива, мазива и гаса (за осветљење), којим је командовао инжењер Марко Марковић “Марколеско”.²⁰

У борбама током октобра и новембра 1915. Немци су користили авијацију за уобичајене задатке: артиљеријску реглажу, бомбардовање и извиђање, али такође и за бацање летака. У крушевачком крају немачки аероплани су били ангажовани углавном за бацање летака. На морал српских војника је веома лоше утицало бацање “прогласа за предају” које је непријатељ нештедимице расипао из аероплана. Тако су, на пример, 3. новембра на отсеку 15. пука III позива, бачена из немачких аероплана четири аутографисана писма српских заробљених војника, датирана 28. октобра и упућена Спаси Николићу, полицајцу из Призрена, Радоју Јовановићу из Горњег села са Шар-планине, Васи Ивковићу из Зебинца код Ђилиана и Милану Милосављевићу из Азање. У тим кратким, шаблонски писаним писмима се говорило о добром животу, солидној храни и одличним условима у немачким логорима. Истог дана слична писма су бацана и код Комаричке чуке.²¹

Непосредно пре уласка немачких трупа у Крушевац, 7. новембра 1915, један непријатељски аероплан је надлетао српске положаје и сам град Крушевац, на висини мањој од 300 метара. Гађан је безуспешно пешадијском и артиљеријском ватром²²

Ваздухопловна дејства у време ослобођења 1918. године

Следећи директни сусрет житеља Крушевца са аеропланима, и овога пута немачким, био је у октобру 1918. године. Приликом повлачења из Србије, Немци су специјализованим возовима превозили ваздухопловни материјал, радионице и људство, пратећи своје ескадриле при пребазирању. Тако су, по одступању из Ниша, били у стању да одмах бомбардују тај град јер су возови са ваздухопловним материјалом напустили Ниш дан пред повлачење ескадрила. Један воз је отишао за Алексинац, а други за Крушевац. Немачке ескадриле су по напуштању Ниша, прелетеле у Алексинац и Крушевац, снабделе се на лицу места горивом и муницијом, непосредно из возова, и

20 Син инжењера Марка Марковића, изјава дата у Београду 21. јануара 1997. Предрагу Миладиновићу из Музеја Југословенског ваздухопловства (сада Музеј ваздухопловства).

21 Миленковић 1936, 291.

22 Исто, 291.

предузеле одмах бомбардовање Ниша и Прокупља. Воз у Крушевцу био је постављен у близини железничке станице, а немачки аероплани су слетали на импровизовано летелиште у пољу поред пруге, практично преко пута железничке станице. Дан касније и возови и ескадриле су наставили повлачење ка Београду.²³

После ослобођења Ниша, Немци су имали само два поменута специјализована воза за транспорт ваздухопловног материјала, јединица и људства две ескадриле. Те ескадриле нису биле стандардне јединице опремљене одређеним типом аероплана, већ су се састојале од авиона разних типова²⁴, преосталих из свих немачких ваздухопловних јединица на Солунском фронту. Ипак и те ескадриле су представљале велику ваздухопловну снагу, тим пре што српски и француски авиони нису могли да лете у то време над централном Србијом, јер су им базе остале далеко на југу. Два немачка воза су се повукла према Београду, један преко Крушевца, Краљева и Крагујевца, други директно долином Велике Мораве, задржавајући се на успутним станицама ради дејстава по наступајућој Српској војсци, а често и по цивилним циљевима.

Немачке ваздухопловне снаге интензивно су наставиле да лете над Поморављем, одмах по повлачењу Немаца из Ниша. У тим дејствима трпеле су и губитке. Тако је 13. октобра 1918, негде између Ниша и Алексинца, пушчаном ватром српске пешадије оборен један немачки аероплан. Том приликом погинула су оба авијатичара.²⁵

Током 14. октобра, немачки аероплани бацали су бомбе на варош Ниш. У тим нападима било је жртва међу становништвом. Истог дана непријатељски аероплани бацили су неколико бомби и на Прокупље, али без последица.²⁶

Немачки аероплани надлетали су градове Прокупље и Ниш и 15. октобра и у Прокупљу

23 Непотписан текст у часопису *Ваздухопловни гласник* бр. 9/1930, 20.

24 Не могу се са сигурношћу утврдити тачни типови немачких аероплана коришћених за дејства током повлачења кроз централну Србије, али се може претпоставити да су Немци одабрали најновије (дакле најмање истрошене и најспособније) од преосталих типова аероплана за наоружање својих последњих оперативних ескадрила на јужном фронту. Највећи број тих аероплана су сигурно били Албатроси типа Д (Albatros D.V и D.Va), а врло вероватно је био и изванредан броја аероплана Роланд типа Д (LFG (Roland) D.II и D.III).

25 Велики рат Србије 1937, 3.

26 Исто, 4 и 6.

је било жртава.²⁷ Истога дана упућен је један артиљеријски вод из Дунавске дивизије на Бубањ код Ниша ради одбране од непријатељских аероплана.²⁸

Алексинац је био мета напада немачких аероплана 16. октобра. Током целог преподнева смењивали су се непријатељски аероплани у нападима у којима су рањена четири српска војника и неколико коња а убијено је и 7 волова. Било је жртава и међу грађанством.²⁹

Немачка авијација била је нарочито активна 20. октобра, тражећи српску пешадију и артиљеријске батерије и дејствујући по њима митраљеском ватром, али без веће штете по Србе. Истовремено, са успехом је регулисала артиљеријску ватру сопствених батерија.³⁰ У то време непријатељски аероплански хангари били су смештени у селу Добричеву.³¹

Дана 21. октобра 1918. два немачка аероплана бацила су осам бомби на штаб Пољског артиљеријског дунавског пука смештеног код Великог Шиљеговца. При експлозији једне аеропланске бомбе изгубио је живот редов Маринко Мандић из штаба поменутог пука, а други редов је тешко рањен.³² Непријатељски авиони су током дана више пута летели над левом и десном колоном Дунавске дивизије, а у више наврата су бомбардовали, потпуно безразложно, Алексинац и Крушевац.³³

Сутрадан, 22. октобра око 16.30 часова, шест немачких аероплана поново је напало Крушевац, бацивши око 30 бомби. При бомбардовању периферије града, погинуо је од аеропланске бомбе редов Исидор Веселиновић из IV пешадијског пука Дринске дивизије.³⁴ Он и поменути М. Мандић били су једине (до сада познате) војне жртве немачких аеропланских напада у крушевачком крају.

Два дана касније, 24. октобра по подне, немачки аероплан гађао је скуп цивила окупље-

них на јасичком гробљу поводом парастоса. Од аеропланске бомбе погинуле су две жене, Вукосава (стара 19 година), кћи Милије Јелића из Срња и Младена (65), жена Томе Димитријевића из Велике Крушевице.³⁵ Разлог због којег је немачки пилот напао мирни скуп цивила на гробљу није познат. Може се претпоставити да је Немац, учивши групу људи на гробљу у близини северне обале реке Западне Мораве, највероватније мислио да су то делови српских јединица које су прешле реку и да је због тога извео напад. Друга могућност је да је пилот намерно напао цивиле на гробљу.

Према досадашњим сазнањима ово је био последњи напад немачких аероплана на циљ у околини Крушевца. Очигледно су немачки возови са аеропланима, после 24. октобра, пребазирани даље на север и тиме је Крушевац са околином изашао из радијуса дејства немачких аероплана.

После пробоја Солунског фронта непријатељ је био приморан на брзо повлачење према северу Србије. Услед пораза и повлачења, непријатељска команда је настојала да створи предах својим трупима изазивајући велика разарања у крајевима из којих се повлачила. Непријатељ је, потпуно безразложно с војне тачке гледишта, бомбардовао већ заузета места, вароши и градове, што је изазвало тешка разарања и велике жртве цивилног становништва. Због таквих срамних догађаја српска Врховна команда је, 22. октобра 1918, наредила Оперативном одељењу у Солуну да објави у свим земљама комунике следеће садржине:

«И поред уверавања немачке владе, да је својој војсци забранила нечовечна дела и рђаво поступање са становништвом, немачке трупе на нашем фронту свакодневно бомбардују са аероплана наше отворене вароши: Ниш, Пирот, Алексинац и Крушевац без икакве војне потребе. Исто тако без разлога бомбардују Крушевац својом артиљеријом чинећи пустош међу иначе бедним становништвом. Тако 21. овог месеца пало је на Крушевац 150 топовских зрна и 30 бомби са аероплана.

Сем тога, једна немачка патрола прешла је Мораву и у селу Читлуку заклала три мештанина и једнога одвела собом.

Најзад Немци и Аустријанци натерују мештане да им у ватреној зони копају ровове.

Док наши непријатељи, у својој немоћи, сатиру и последње остатке српског народа, дотле Српска војска чини нечувене напоре да у опустелој земљи смести и нахрани многоброј-

35 Симић 1998. Дана 24. октобра, на јасичком гробљу одржан је парастос Томиславу Лазићу из Велике Крушевице.

27 Исто, 35.

28 Исто, 57.

29 Исто, 64.

30 Исто, 218.

31 Исто, 217.

32 *Протокол умрлих од 1914. до 1928. г. Цркве Светог Архангела Гаврила у Великом Шиљеговцу; Велики рат Србије 1937, 261-262. Редов М. Мандић је рођен и живео је у Рипњу. Сахрањен је на гробљу у Великом Шиљеговцу.*

33 Велики рат Србије 1937, 262

34 *Протокол умрлих Цркве Св. Ђорђа у Крушевцу; Велики рат Србије 1937, 288. И. Веселиновић је био редов III чете, II батаљона, IV пешадијског пука Дринске дивизије. Био је родом из Калуђерице, срез Врачарски, где је пре рата живео. Сахрањен је на крушевачком гробљу.*

Крушевац и околина у историји српског народа

не аустријске и немачке заробљенике и рањенике, третирајући их као и своје сопствене људе.

Време је, да се непријатељи бар у последњем часу одрекну ових нискости, недостојних великих народа и војсача.»³⁶

Наравно, немачка војска је и даље наставила са праксом тоталног разарања (уништавајући чак и железничке шине), све до капитулације. Од чувеног “витешког” ратовања немачке војске, о којем се много причало, није остало ништа.

Српски Бреге у Крушевцу

По пробоју Солунског фронта, ескадриле Српске авијатике³⁷ пратиле су Српску војску док су трупе биле у радијусу дејства авиона базираних на аеродромима у северној Грчкој. Брзим напредовањем према северу Србије српске трупе су остајале без заштите своје авијације, која због катастрофалних саобраћајних услова није могла брзо да премешта аеродроме. Српске ваздухопловне јединице стигле су у Ниш тек крајем октобра 1918. где су задржане краће време. У то време, на небу Србије често су се могли видети српски и француски аероплани који су летели на разним задацима.

Полетевши 9. новембра 1918. из Ниша на планирани лет за Београд, потпоручник Јанко Маркићевић, пилот Прве српске ескадриле³⁸, посетио је непланирано Крушевац. После лета од 50 минута, мотор његовог аероплана типа Бреге 14 (Breguet Bre XIV)³⁹ се покварио и Маркићевић је морао принудно да слети на Кошијско поље код Крушевца.⁴⁰ Тај ратни

36 Бојводић, Живојиновић 1970, 472-473.

37 Српска авијатика је службени српски назив за српско војно ваздухопловство на Солунском фронту а службени француски назив је био *Aéronautique de l'Armée Serbe*.

38 Прва српска ескадрила је прва ваздухопловна јединица на Солунском фронту, комплетно попуњена српским људством. Основана је од француско-српске ескадриле из састава Српске авијатике, са службеним француским називом *Escadrille AR.521*, кога су Французи и даље користили, чак и по доласку у Србију.

39 Авион Бреге 14 (Breguet XIV), једномоторни двокрилни двосед мешовите конструкције, опремљен мотором Рено (Renault) од 300 KS, био је најпознатији и најбољи француски бомбардер и извиђач у завршном периоду I светског рата. Део јединица Српске авијатике је преоружан тим типом пред сами пробој Солунског фронта. Тип Бреге 14 се задржао у наоружању код нас до половине тридесетих година.

40 Кошијско поље, јужно од Крушевца, поред пута за Брус, данас је практично у граду. Међутим, у првим деценијама 20. века, ово поље је било далеко ван града. Понекад се чује, а и у штампи се погрешно назива Кошинско поље.

авион, са великом српском тробојком исцртаном на боковима трупа изазвао је одушевљење међу Крушевљанима. Српска тробојка се стандардно постављала на авионе Српске авијатике у последње две године на Солунском фронту, као додатна ознака припадности, што је у овом случају показало праву вредност при сусрету са народом.

Авион је остао у Крушевцу скоро месец дана. Оправљао га је механичар Благоје Станојевић, а радови су били завршени тек 8. децембра, када су пилот Маркићевић и механичар Благојевић одлетели за Ниш. Ово је био други сусрет Крушевљана са српским авионима и српским пилотима.⁴¹

Обласни одбор Аероклуба Крушевац, рани период и неки ваздухопловни догађаји у Крушевцу

У првим послератним годинама, новостворена држава, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (КСХС), притиснута великим проблемима и оскудицом, није имала услове за стварање цивилне авијације. И поред тога, на иницијативу српских авијатичара ветерана са Солунског фронта и резервних официра, у Београду је 22. октобра 1921. основан Српски аероклуб, као прва цивилна ваздухопловна организација у земљи. Следеће године, 14. маја, Српски аероклуб је прерастао у Аероклуб Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и званично назван “Аеро Клуб Краљевине СХС “Наша Крила””.⁴²

Делатност Аероклуба (АК), уз свесрдну помоћ Министарства војске и морнарице

41 Оригинална књижица летења (издата у Француској 1916) пилота потпоручника Јанка Маркићевића, у колекцији Милана Мицевског из Београда. Ј. Маркићевић је завршио пилотажу у Француској 1916, служио у Српској авијатички на Солунском фронту до краја рата а после рата наставио пилотску и официрску каријеру у Ваздухопловству војске. До 22. септембра 1918. летови и примедбе у његовој књижици уписивани су на француском језику, а од 27. октобра (тј. 14. октобра по старом календару) летови су исписивани на српском језику и по старом календару, тада још важећим у Краљевини Србији. Летови који се односе на Крушевац су овако записани (по старом календару):

- 27 / X 18. - Ниш-Крушевац (полазак за Београд, пан мотора атр. у Крушевац), 0.50/2000.

- 25 / XI.18. - Крушевац-Ниш, мех. Благ. Станојевић, 0.50/2000.

Као што се види, и даље су у употреби остале поједине француске речи из ваздухопловне области, сада писане ћирилицом и онако како се изговарају: пан (panne) - квар; атр., скраћено од атерисаж (aterisage) - слетање. Бројеви 0.50/2000 се односе на 50 минута лета на највећој висини од 2000 метара.

42 *Наша крила* бр. 2-3, 38. јун 1994.

(МВиМ), била је у почетку да, упознавајући јавно мњење, допринесе решавању питања унапређења цивилне авијације, што му је у наредном периоду и успело. Један од циљева био је и успостављање домаћег ваздушног путничког саобраћаја у земљи.

АК КСХС је издавао свој месечни часопис "Наша крила", чији је први број изашао јуна 1924. а у тој години АК је имао у целој земљи 15 Месних одбора (МО) са укупно 6000 чланова и био је члан "Интернационалне аеронаутичке федерације".⁴³ Месни одбор Аероклуба (МО АК) Крушевац конституисан је 22. маја 1925. а на Видовдан, 28. јуна, одржана је свечана прослава у част почетка рада аероклуба. Тога дана, око 17.00 Кошијско поље је било прекривено огромном масом света која је дошла да посматра авионе и летачки програм. Из Новог Сада дошло је шест аероплана из 1. ваздухопловног пука. На ловцу Девоатин Д.1 (Dewoitine D.1 C1) №6 летео је млади поручник Еуген Његован и током лета од 20 минута приказао разне летачке фигуре одушевљеним Крушевљанима. Крушевачка публика је уживала посматрајући сребрнати авион који се бљескао на небу изводећи акробације. У то време, предсеријски №6 био је једини примерак Девоатина у Ваздухопловству КСХС, а 44 серијских ловаца биће испоручено током следеће, 1926. године. Уместо команданта 1. ваздухопловног пука, потпуковника Јована Јутовића, на свечаности је био присутан његов заменик мајор Јовановић.⁴⁴

Први председник крушевачког аероклуба био је тадашњи велики крушевачки жупан Михаило Павловић. Други председник постао је пуковник Драгутин Гавриловић, командант 47. пешадијског пука, а после њега изабран је Анта Стефановић, председник крушевачке општине. На развоју клуба су се веома ангажовали и Стеван Николајевић, технички директор фабрике "Мерима" и Чедомир Илић, трговац.⁴⁵

Нешто касније, 1. маја 1927, дошао је на чело клуба ђенерал Милош Обрадовић, управник Војно-техничког завода (ВТЗ) "Обилићево", под чијим је руководством клуб почео нагло да се развија. Организују се месни одбори у среским местима крушевачке Жупаније: Ражњу, Брусу, Трстенику, Александровцу и Врњачкој Бањи. Нарочито се по масовности истицао Месни одбор у Ражњу, који је за то, у мају 1929, добио похвалу Обласног одбора (ОО) Крушевац. Скупштина ОО донела

је 1928. одлуку да се набаве финансијска средства за куповину друштвеног (клубског) авиона. Читав следећи период до 1933. био је у знаку прикупљања новца на чему се ангажовала цела тадашња управа.⁴⁶

Крушевачки аероклуб је, то време, добио и свог првог pilota, Ђорђа М. Арсића, надзорника у заводу "Обилићево" и резервног ваздухопловног официра. Током тих година, одбор у Крушевцу бавио се разним активностима организујући разне приредбе, игранке, концерте и изложбе, прикупљање добровољних прилога, пропагирање ваздухопловства, итд, али на жалост, попут многих других места у земљи, ни Крушевац још није био у могућности да набави авион.⁴⁷ Средишња управа (СУ) АК "Наша крила", као централна институција, трудила се да организује куповину авиона према својим могућностима, тако да је 1929/1930. у Краљевини било укупно 17 цивилних авиона (не рачунајући наравно саобраћајне), а од тог броја 14 је било власништво АК или његових чланова.⁴⁸

За крушевачки ОО стање се поправило на прелазу деценија. На IX редовној годишњој земаљској скупштини Аероклуба "Наша Крила" одржаној 2. јуна 1930. у Београду, инжењер Милутин Вукадиновић из Крушевачког одбора изнео је да су Крушевљани сакупили 170.000 динара за набавку авиона, али да тренутно немају средства за одржавање авиона и плаћање pilota.⁴⁹

Током тих година, а и касније, на крушевачки аеродром често су долазили војни авиони разних ваздухопловних јединица, чије су посаде извршавале различите задатке обуке и тренинга, често у садејству са војним јединицама стационираним у Крушевцу. Стицајем околности у стању смо да из заборавља истргнемо један такав догађај из августа 1930. када су ваздухопловци из 1. ескадриле 1. ваздухопловног пука из Новог Сада, дошли на крушевачки аеродром на заједничку вежбу са пешадијом из Крушевца. Један од pilota био је тада двадесетогодишњи ваздухопловни поднаред-

46 Исто. Управа Аероклуба Крушевац у том периоду је била: председник ђенерал Милош Обрадовић, потпредседник Петар Љотић, банкар и индустријалац, секретар инж. Милутин Вукадиновић и благајник Мићић.

47 На основу новинских извештаја из тог времена знамо за велики број забава, игранки и концерата, на пример, из децембра 1929. и 10. августа 1930, или избор "Мис Крушевца" на балу Аероклуба 1. јануара 1931. Ове приредбе су служиле пре свега за прикупљање пара за набавку авиона.

48 *Наша Крила* бр. 74. јули 1930.

49 IX годишња скупштине 1930.

43 Сондермајер 1929, 573.

44 *Наша Крила* бр. 4, јули 1925; Петровић 2000, 47-48.

45 Рад Аеро-клуба 1931.

Крушевац и околина у историји српског народа

ник Данило М. Петковић, родом из Ђићевца, који је летео на борбеном двоседу Бреге 19-Рено 550 KS. Током два дана (24. и 25. августа) вршене су вежбе садејства са пешадијом у околини Крушевца као и фотографисање околине. Ваздухопловци су, сваке вечери одлазили у Краљево на преноћиште, а ујутру би се враћали у Крушевац.⁵⁰

Неких месец дана касније, тачније 24. септембра 1930. десио се још један несвакидашњи ваздухопловни догађај, слетање осматрачког балона Ваздухопловства војске (ВВ) код села Головоде у близини Крушевца. На маневрима трупа V армијске области, које су извођене крајем септембра на просторији Ниш-Параћин, учествовале су јединице 3. ваздухопловног пука и 1. балонског батаљона. Један везани осматрачки балон из комбиноване 1. балонске чете налазио се поменутог дана јужно од села Трубаревца дуж пута Соко бања-Алексинач на висини од 150 метара. Посада двоседог борбеног авиона Икарус Потез 25 А2 (Potetz 25 А2) №38 из 71. ескадриле 3. ваздухопловног пука, у намери да баца извештај команданту дивизије, понирући под пуним гасом, налетела је авионом на телефонски кабл балона, који је пре него што је пукао, скренуо авион за 180 степени и набацио га на уже (трос) балона. Уже је пресекао врх доњег левог крила авиона а потом се и скидало. Авион се одржао у ваздуху, бацио извештај и касније успешно слетео на свој аеродром, а балон, ослобођен тежине ужета, нагло се попео у облаке. Плашећи се судара са авионом, чији је звук мотора чуо, потпоручник Сотир Т. Станковић, војни извиђач и специјализовани балониста, који се налазио у балону, убрзао је дизање избацивањем баласта, достигавши висину од 2800 метара. Балон је, ношен ветром, летео без икакве оријента-

50 Музеј ваздухопловства, Београд, *Оригинална књижица летења пилота Данила М. Петковића*. Летови изведени авионом Бреге XIX-Рено 550 KS, који се односе на Крушевац, уписани су у периоду 24-26. август 1930. а та страница књижице је оверена печатом 1. Ескадриле, која је припадала 1. Ваздухопловном пуку из Новог Сада. Ево шта је записано:

- 24. VIII 1930. - Путовање Н. Сад - Крушевац, 2 сата и 30 минута, висина лета 1200 m
- 24. VIII 1930. - Путовање Крушевац - Краљево, 30 минута, 600 m
- 25. VIII 1930. - Путовање Краљево - Крушевац, 30 минута, 600 m
- 25. VIII 1930. - Веза са пешадијом у околини Крушевца, 2 сата и 15 минута, висина лета 2000 m
- 25. VIII 1930. - Извиђање и фотографисање у околини Крушевца, 30 минута, висина лета 600 m
- 25. VIII 1930. - Путовање Крушевац - Краљево, 30 минута, висина лета 600 m
- 26. VIII 1930. - Путовање Краљево - Н. Сад, 1 сат и 30 минута, висина лета 1200 m.

ције, а Станковић је због близине бугарске границе, почео да спушта балон испуштајући гас. На висини од 1000 m угледао је Јужну Мораву, а затим је, због опасности да део ужета који је висио закачи земљу, морао да избаци преостали баласт. У то време је већ угледао два димњака Барутане "Обилићево" код Крушевца, и свестан опасности од паљења водоника, одлучио је да избаци и један падобран као баласт, чиме је нешто олакшани балон успешно прелетео Барутану и одмах затим се, око 14.45, спустио код села Головоде, на обали реке Расине, два-три километара од саме Барутане. Већ у 15.15 код балона је стигао део земаљске посаде. Све чланове посаде авиона и балона похвалио је писменом наредбом министар Војске и Морнарице, истичући их као пример.⁵¹

Крајем 1931. АК "Наша крила" има 24 ОО, 192 МО и 12 аероплана, али у току те године крушевачки ОО још увек није набавио авион.⁵² Делатност чланова је и даље била иста као и претходних година.

Интересантан догађај се десио у Крушевцу 1932. На аеродром на Кошијском пољу слетео је неки Швајцарац у двокрилном авиону Кодрон (Caudron) са француском цивилном регистрацијом F-AEZZ. Авион је био двосед са седиштима у тандему. Пилот је сам летео из Каира директно за Женеу, али га је над Средоземним морем задесило велико невреме па је залутао, а појасеви за везивање су попуцали тако да је разбио главу о шипке на плафону кабине. Док се пилот, сав крвав, с тешкоћом извлачио из кабине, авиону је пришао ђак крушевачке гимназије Миодраг Радовановић родом из села Дворана. Како је Миодраг учио француски, започео је разговор са пилотом који га је прво упитао да ли је он то слетео на тле Африке. Радовановић му је одговорио да је ово Југославија, односно Србија и град Крушевац, но пилот је опет поновио да је то ипак Африка, показујући на црнопуте Роме из оближњег насеља (Циганска мала), који су се окупили око авиона. Пилот је пребачен војним аутомобилом у болницу где му је указана помоћ. После три дана, одлетео је за Швајцарску, а Миодраг Радовановић је ускоро од њега добио на поклон књигу за моделаре.⁵³

51 Буразовић 1930.

52 *Наша Крила* бр. 90/91, новембар/децембар 1931.

53 Изјава инж. Миодрага Радовановића, пензионера из Београда, који је 1932. био ђак крушевачке гимназије, дата Огњану Петровићу 24. новембра 1989. у Крушевцу.

Први крушевачки авион Икарус СИМ-VIII

Иако у току 1933. још увек није набавио авион, ОО Крушевац је успео да сопственим средствима створи погодне услове за рад клуба. Уређен је аеродром, а 1934. саграђен је мањи хангар од тврдог материјала, кућица чувара и метеоролошка станица и најзад, на бављен је потпуно нови авион. Изградњом хангара, крушевачки аеродром постао је један од 13 југословенских аеродрома који су имали хангаре. Година 1934. ће остати запамћена као једна од најуспешнијих, не само по доласку авиона у Крушевац, већ и по другим постигнутим резултатима. У току те године ОО Крушевац је радио на обнови месних одбора, одржао је већи број предавања и два митинга, један велики у Крушевцу на којем је учествовало и ВВ и један у Ђуприји, затим један аеродан у Крушевцу. Забележен је број од 10900 посетилаца на ваздухопловним пропагандним приредбама, а било је 455 “ваздушних крштења”. Крушевачки ОО је 1934. имао седам МО и то: 1. Крушевац, 2. Ђуприја, 3. Јагодина, 4. Бачина, 5. Варварин, 6. Ражањ и 7. Алексинац. У Крушевцу је било 1371 чланова АК (док их је 1933. било 577) и 37 претплатника часописа “Наша крила”. Иако је ОО Крушевац по својој територијалној величини био најмањи, показао је знатан успех у својим активностима на клупским задацима, како је званично оцењено.⁵⁴

Куповином авона, ОО Крушевац је постао један од пет ОО у Краљевини (ОО Загреб, Љубљана, Сарајево, Краљево и Крушевац) који су располагали са по једним пропагандним аеропланом у летњој сезони 1934. док осталих десет ОО нису имали своје авионе. Осим тих авиона, СУ је имала још 10, шест школских и четири пропагандна аероплана. Током 1934. АК је примио седам нових авиона а један од њих је био крушевачки.⁵⁵

Обласни одбор АК из Крушевца наручио је од фабрике “Икарус” А. Д. из Земуна израду једног авиона типа Сим-VIII по цени од 170.000 динара. Авион СИМ-VIII (или Сим 8, а понекад зван и Сим-Сименс) био је спортско-туристички двоседи висококрилац врло погодан за туристичка путовања и употребу у клубовима. Његов конструктор, ваздухопловни инжењер Сима Милутиновић (отуда у ознаци типа скраћеница СИМ) радио је извесно време у Крушевцу⁵⁶, о чему ће нешто касније бити речи. Крушевачки авион био је први “Икару-

сов” примерак, односно трећи од укупно четири направљена авиона овог типа. Први лет крушевачког СИМ-VIII изведен је 11. априла 1934, како је уредно записано у књизи евиденције летова фабрике “Икарус”. Пошто су извршена испитивања и пробни летови, сребрнато-црвени авион СИМ-VIII одлетео је 14. априла 1934. за Крушевац.⁵⁷

Први авион ОО Крушевац, Икарус СИМ-VIII, фабрички број (c/n, construction number) 3, уписан је 1934. у југословенски цивилни Регистар. При упису добио је цивилну регистарску ознаку (регистрацију) YU-PCI, број документа иматрикулације (CofR – Certificate of Registry) 60 и дозволу за пловидбу (CofA – Certificate of Airworthiness) бр. 58 нормалне категорије.⁵⁸

Тако су Крушевљани, скоро девет година по оснивању аероклуба, добили свој први аероклупски авион. Био је то велики скок за ОО Крушевац, који је био један од ретких клубова у унутрашњости који је располагао сопственим авионом. Тај први авион крушевачког аероклуба био је једини авион у земљи који је купљен сопственим новцем за неки аероклуб, осим мотора који је добијен од Команде ВВ. За 17. јун 1934. заказан је аеромитинг на Кошијском пољу, а ОО Крушевац је својом позивницом од 25. маја, позвао “Његово Краљевско Височанство Принца Павла, доживотног председника Аероклуба Краљевине Југославије” да присуствује крштењу и освештењу новог крушевачког авиона. Ево садржаја текста исписаног на позивници, коју су потписали секретар инж. Миодраг Димитријевић и председник арт. техн. ђенерал Милош Обрадовић:

“Обласни одбор Аеро Клуба “Наша Крила” из старе српске престонице Цара Лазара, својим властитим средствима подигао је на Кошијском пољу, где је некада Цар Лазар приређивао кочијске трке, слетиште, дом и хангар и купио аероплан, знак модерних кочија, од домаће фабрике “Икарус” А. Д. из Земуна.

Средишња Управа Аеро Клуба “Наша Крила” из Београда одредила је освештење дома и хангара, крштење авиона и митинг за 17. јуни 1934. године.

Аеро Клуб Крушевац сматра за највећу част и дужност да позове Свог Доживотног Председника.

У случају да Ваше Височанство је у немогућности да присуствује, молимо Вас да одре-

54 Миросављевић 1935, 153.

55 Исто, 150, 153.

56 Јанић, Петровић 2017, 147.

57 Музеј ваздухопловства, Београд, Евиденција извршених летова Икаруса 1931-1941; Јанић 1982; Петровић 2013б, 198.

58 Преглед аероплана 1936, 226.

Крушевац и околина у историји српског народа

дите свог изасланика.”⁵⁹

У недељу, 17. јуна 1934. освећене су просторије и хангар на Кошијском пољу и крштен први авион ОО Крушевац именом “Престолонаследник Петар”. Догађај је прослављен врло свечано. На свечаности је учествовало 15 авиона, три из Београда два из Земуна, један из Борова и 10 војних ваздухоплова. Са фотографија⁶⁰ је познато да су тога дана у Крушевцу били следећи авиони: Дехевиленд Пас Мот (DH Puss Moth) YU-PAX (власништво фабрике “Бата” из Борова), Физир-Ципси YU-PAZ и Сим-VIII YU-PBD (оба из СУ), ДХ 60 Мот (DH 60 Moth) YU-SAI и Потез 29-2 (Potez 29-2) YU-SAB (оба власништво авиопревозне компаније “Аеропут”), један ФН-Мерцедес и два ФН-Валтер (оба из ВВ). Тадашњи дописник “Политике” описао је овај изузетан догађај.

“Данас је у Крушевцу на свечан начин одржан велики аеро-митинг. За ову свечаност у грађанству је владало велико интересовање, тако да је данас на Кошијском пољу где је митинг одржан, присуствовала маса света од око десет хиљада људи. Обласни одбор Аеро-клуба “Наша Крила” обавио је на данашњи дан освећење овога свога дома и хангара као и крштење свога првог авиона.

Још данас око 9 часова пре подне почели су да долазе авиони из Београда, Земуна и Борова. Тачно у 10 сати отпочела је свечаност којој је присуствовао изасланик кума Њ. В. Краља, пуковник г. Прибић, који је крстио авион именом Престолонаследника Петра. Председника аеро-клуба Кнеза Павла заступао је инжењер г. Тадија Сондермајер, бана Моравске бановине заступао је срески начелник г. Илић, средишњу управу аеро-клуба у Београду пуковник у пензији г. Влајић, аеро-клуб из Алексинца председник аеро-клуба бригадни генерал г. Александар Стојановић са својих 12 чланова. Свечаности су присуствовали још г.г. Крста Новаковић, председник крушевачке општине, Михајло Дамјановић, државни тужилац и друге угледне личности. Крштење авиона извршио је садашњи прота г. Велимир Савић. После крштења авиона генерал г. Обрадовић, председник аеро-клуба из Крушевца, одржао је свој велики говор

59 Архив Југославије, Београд, Факсимил позивнице ОО Крушевац Њ. В. принцу Павлу.

60 У АК Крушевац постоји једна врло оштећена и пожутела фотографија (непогодна за репродукцију), снимљена 17. јуна 1934. на дан крштења првог крушевачког авиона. На њој се види низ од 8 авиона (YU-PAX, YU-PAZ, YU-PBD, три војна Физира ФН, YU-SAI и YU-SAB) поређаних на стајанци испред “противавионских шупа” и хангара на аеродрому Кошијско поље.

у коме је изнео чињенице, подвлачећи да се снага једне земље мери снагом њене авијације.

После крштења авиона и освећења дома и хангара гости су извршили летење авионом, а после њих је летело још 93 лица над Кошијским пољем. Том приликом авиони су у времену од два и по сата извршили 250 успешних летова... У 1 сат по подне у Обилићеву приређен је банкет у част гостију на коме су одржали говоре генерал г. Обрадовић, председник крушевачке општине г. Новаковић и други.

После банкета на Кошијском пољу у 3 сата приређена је утакмица авиона аеро-клуба... После тога су вршене акробације...

Свечаности су завршене сутрадан увече организовањем другарске вечери.”⁶¹

Крушевачки Сим-VIII YU-PCI имао је важну и кључну мисију у пропагирању ваздухопловства у централној области Србије коју је покривао ОО Крушевац. Међутим, два месеца по крштењу, у рану зору 19. августа 1934. авион је имао удес после полетања из Крушевца на заказани аеромитинг у Осијеку. На висини од 500 метара отказао је мотор и пилот Ђорђе Арсић био је приморан да принудно слети у околини села Стопање, на неких 14 km од Крушевца према Краљеву. На жалост, приликом слетања авион је ударио у један усамљени брест на невеликој ливади и био оштећен, мада не нарочито тешко – остао је на ногама стајног трапа. Пилот Арсић и механичар Душан Мачкић остали су неповређени и поред испадања из апарата по удару у дрво.⁶²

Кад се вратио са поправке авион СИМ-VIII је показао своју вредност омогућивши ОО Крушевац велику активност, нарочито током 1935. године. У току исте године, авион је провео у ваздуху 28 сати и прешао 5862 km узимајући учешћа на 8 ваздухопловних приредби. На њему је извршено 80 “ваздушних крштења” (израз “ваздушно крштење” користио се пре Другог светског рата за први лет неке особе). Ти подаци речито говоре колико је важна била улога овог авиона. У току 1935. године, ОО Крушевац одржао 7. јула аеромитинг у Ђуприји (3000 гледалаца и 65 крштења), 1. септембра аеромитинг у Крушевцу (10000 гледалаца, 182 крштења), 15. септембра аеродан у Ражњу (3200 гледалаца), 6. октобра аеромитинг у Јагодини (5000 гледалаца и 79 крштења).⁶³

После успешне летачке сезоне у 1935, СУ из Београда преузела је почетком 1936. авион СИМ-VIII YU-PCI од ОО Крушевац. Разлог

61 Политика 18. јун 1934.

62 Крунић 1994.

63 XV земаљска скупштина 1936, 198.

за ово преузимање лежао је у великом долету авиона СИМ-VIII, што га је чинило погодним за дуге летове потребне приликом одласка на аеромитинге у иностранство. А људи из СУ често су одлазили у иностранство и био им је потребан такав авион. Тако је први крушевачки авион Сим-VIII завршио своју кратку службу у Крушевцу.⁶⁴

Подаци авиона СИМ-VIII

Опис⁶⁵

Једномоторни подупрти моноплан висококрилац, двосед са отвореним седиштима у тандем распореду, претежно дрвене конструкције са челичним оковима, са фиксним стајним трапом класичног типа.

Погонска група⁶⁶

Један ваздухом хлађени 7-цилиндарски звездасти клипни мотор Siemens & Halske Sh 14 максималне трајне снаге 80,90 kW (110 KS) и двокрака дрвена елиса фиксног корака.

Карактеристике⁶⁷

Димензије:

- размах - 9,80 m
- дужина - 6,60 m
- висина - 2,54 m
- површина крила - 15,40 m²

Масе:

- сопствена (ТС) - 445 kg
- укупна (ТУ) - 675 kg
- гориво (ТГ) - 78 kg
- корисна (ТК), пилот и путник - 152 kg

Перформансе:

- највећа брзина - 173 km/h
- пењање на 1000 m - 4 минута
- плафон - 5000 m
- радијус дејства - 450 km
- дужина слетања - 45 m

Други крушевачки авион Змај ФН-Валтер

У замену за свој СИМ-VIII, ОО Крушевац добио је почетком 1936. нови авион. Средњина управа из Београда испоручила је Крушевцу нови двоседи двокрилац типа ФН (Физир Наставни) или ФН-Валтер, који је био по-

64 Изјава инж. Радовановића, 1989 (тада питомца Војно-техничког завода "Обилићево").

65 *Наша Крила* бр. 82/83, март/април 1931; *Алманах* ЈВ, 1932.

66 Gersdorf, Grasmann 1981.

67 *Алманах* ЈВ, 1932; Микић 1932, 679; Петровић 2013б, 206.

годнији за вршење пропаганде имајући у виду конфигурацију терена овог одбора.⁶⁸ Авион ФН, због типа мотора познат и као Физир-Валтер, био је веома популаран и код цивилних и код војних пилота, као веома добар и поуздан школски авион, тако да крушевачки аероклуб није био оштећен заменом.

Авион ФН пројектовала су тројица инжењера, Рудолф Физир, Душан Станков и Иван Рукавина. Произвођене су две верзије (1931-1940): ФН-М са мотором Мерцедес код "Змаја" (60 авиона) и ФН-В са мотором Валтер код "Змаја" (72), код "Рогожарског" (40) и код "Албатроса" (20).⁶⁹ У цивилном ваздухопловству, тачније у аероклубовима, коришћени су само ФН-В, три оригинална аероклубска авиона (ФН АК) од 1930. и 17 бивших војних авиона (ФН-В) додељених Аероклубу у периоду 1934-1938. године.⁷⁰

Тај други по реду крушевачки авион, ФН-Валтер, произвела је фабрика авиона "Змај" из Земуна. Авион је носио фабрички број (с/н) 49, а у југословенски цивилни Регистар уписан је крајем 1935, добивши регистрацију YU-PDK, број документа иматрикулације 84 и пловидбену дозволу бр. 82 нормалне категорије.⁷¹

Крушевачки Физир-Валтер био је обојен стандардном маслинасто-зеленом бојом за војне авионе ВВ. Регистарске ознаке (YU-PDK) биле су исписане стандардизованим црним словима на четири прописане позиције (с обе стране трупа, на горњој страни горњег и на доњој страни доњег крила). Преко целог кормила правца простирала се југословенска тробојка. На плавом пољу заставе исписани су уобичајени натписи, назив авиона (ФИ-ЗИР-Н) а испод њега и фабрички број (№49). На средњем белом пољу, у четири реда, исписане су масе авиона. Сви натписи су црни. На вертикалном стабилизатору налазио се бели знак фабрике "Змај".

До доласка у Крушевац тај Физир ФН служио је кратко време у СУ, а 1. јуна 1936. свечано је крштен у Крушевцу и том приликом 40 особа имало је "ваздушно крштење".⁷² На утакмици по итиниреру Рајловац-Високо-Брезе-Илица-Рајловац коју је, у склопу свог аеромитинга, одржао ОО Сарајево 7. јула 1936. на ае-

68 *Наша крила* бр. 273-274, 25. април 1936; XV земаљска скупштина 1936, 198.

69 Јанић, Петровић 2010, XIII; *Исти*, 2017, 189, 205, 228.

70 Петровић 2013а, 207, 215.

71 Преглед аероплана 1936.

72 XVI годишња скупштина 1937, 27-38. Иако нема потврде, крушевачки Физир је крштен именом "Крушевац". На такав закључак наводе сви остали примери крштених авиона ФН.

Крушевац и околина у историји српског народа

родрому Рајловац код Сарајева, “друго место је заузео авион крушевачког аероклуба, којим је пилотирао капетан г. Душан Софиљ”⁷³ Пошто у то време крушевачки ОО није имао свог пилота, његовим аионом пилотирао је војни пилот.

Међутим, појавио се један проблем у вези смештаја авиона. Пошто је Физир имао већи распон крила од авиона Сим-VIII, није могао да стане у хангар на Кошијском пољу. Зато су на бочним зидовима хангара отворени прорези за крила авиона Физир, која нису могла да уђу у хангар и тако је решен проблем.⁷⁴

Крушевачки Физир-Валтер коришћен је у Крушевцу током 1936. али услед кварова авиона и због тога што Крушевац није имао квалификованог пилота, ОО Крушевац није могао развити јачу деланост са овим авионом. Авион је слат у СУ на оправку⁷⁵

Половином 1937. крушевачки Физир-Валтер био је повучен из ОО Крушевац и предат Пилотској школи АК у Панчеву и тако је и други крушевачки авион напустио Крушевац. После овога ОО Крушевац остао је извесно време без авиона све док му СУ није доделила школски Анрио.⁷⁶

Подаци авиона ФН-Валтер

Опис⁷⁷

Једномоторни двокрилац, двосед са отвореним тандем седиштима, претежно дрвене конструкције, са фиксним стајним трапом класичног типа.

Погонска група⁷⁸

Један ваздухом хлађени 9-цилиндарски звездасти клипни мотор са редуктором Влајковић Валтер NZR-120 (југословенски дериватив чехословачког мотора Walter NZR-120) номинане снаге 88,26 kW (120 KS) при 1400 min⁻¹ на висини 0 m, полетне снаге 95,61 kW (135 KS) при 1750 min⁻¹ и двокрака дрвена елиса фиксног корака типа Станков (“Змај” или “Рогожарски”).

73 *Наша Крила* бр. 289-290, 15. август 1936.

74 Изјава пилота АК Крушевац, Момчила “Јоксе” Јоксимовића из Крушевца дата 18. септембра 1996. године О. Петровићу на аеродрому у Крушевцу.

75 XVI годишња скупштина 1937, 38.

76 Изјава инж. Радовановића 1989; Петровић 1998, 115.

77 Петровић 2013а, 219.

78 *Исто*, 220.

Карактеристике⁷⁹

Димензије:

размах - 10,80 m
дужина - 7,25 m
висина - 3,05 m
површина крила - 26,80 m²

Масе:

сопствена (ТС) - 619 kg
укупна (ТУ) - 870 kg
гориво (ТГ) - 89 kg
корисна (ТК), пилот и путник - 162 kg

Перформансе:

највећа брзина - 148 km/h
најмања брзина - 62 km/h
пењање на 1000 m - 6 минута и 24 се-

кунде

пењање на 3000 m - 28 минута 8 секун-

ди

плафон - 3750 m

долет економични - 320 km

Крушевачки авионет Небеска ваш

На XV годишњој земаљској скупштини Аероклуба у марту 1936. дат је извештај у коме се каже да је “ОО Крушевац предузео градњу једног авионета типа Небеска ваш”⁸⁰ Неки агилни чланови аероклуба су, угледајући се на тадашњи тренд и моду у многим европским земљама, одлучили да сами саграде у то време веома популарну лаку летелицу (авионет) типа ХМ.14 (НМ.14) коју је конструисао француски конструктор Анри Миње (Henry Mignet) и која је била предвиђена за самоградњу. Пошто су из Француске набављени планови и упутства⁸¹, радови су започети 1935. и током те и следеће године у радионицама ВТЗ “Обилићево”, уз дозволу војне управе, рађени су делови за крушевачку Небеску ваш.

Небеска ваш (француски: Pou du ciel), оригинални и минијатурни авион (авионет тј. авиончић, или што би се модерним језиком

79 Поповић 1938 (ТТ подаци); Лучић, Живић 1940, 366-367 (масе и перформансе); *Алманах ЈВ* 1932 (димензије).

80 XV земаљска скупштина 1936, 198.

81 Према сећању инж. Радовановића, назив публикације од око 280 страница, коју је набавио крушевачки аероклуб и према којој је грађена “Небеска ваш” био је: Henry Mignet, *LE SPORT DE LAIR, LE POU DU CIEL*, Paris, 1934. Ђерка мајстора Мачкића, Мира, поклонила је ову публикацију неком ваздухопловном инжењеру, наводно родом из Крушевца, који је имао рад о “Небеској ваши” на Машинском факултету у Београду. Инж. Радовановић је годинама покушавао да уђе у траг том човеку, желећи да тај оригинални упут Анри Мињеа буде сачуван за музеј, али на жалост није успео.

рекло ултра-лаки авион), рађен у Француској и Енглеској у тридесетим годинама, био је представник авиона за “кућну градњу”, категорије ваздухоплова која и данас постоји.

Авионет су изградили чланови аероклуба, механичар Душан Мачкић, Ратко Томић и Миодраг Миловановић. Од материјала је коришћено дрво, платно, и у мањој мери, лим. Елису су израдили од дрвета Мачкић и столар Добривоје Стевановић. Мотор је био преузет са мотоцикла. Точкове су направили Мачкић и Живојин Обрадовић “Ера” користећи термички омекшан дуралуминијумски лим, челичне главчине, челичне прстенове, разне врсте завртњева и трупац сувог бреста пречника 480 mm и дужине 250 mm и одговарајући алат за формирање точкова. Гуме (пнеуматике) 100 x 450 mm су, од марта до јуна 1936. израдили у гумарском техникуму Завода “Обилићево” мајор инж. Ђорђе Петровић, гумарски техничар Јосип Хребинац “Ригула”, механичар Душан Мачкић и хемичар-лаборант Миодраг Радовановић. За израду пнеуматика употребљена је сирова гума која се користила за израду образине војне гас-маске М-36 (тада у освајању), памучна оковратна трака гас-маске М-34, унутрашња гума за мотоцикл 100 x 750 mm скраћена на 100 x 450 mm, закривљени вентили, итд... Алат (калуп) за пнеуматике израдили су Мачкић, Обрадовић и Хребинац. Ти пнеуматици са ниским притиском од 0,9 бара, направљени од црно-зелене гумене смеси за гас-маске, били су први тип гуме пуњене ваздухом која је урађена у ВТЗ “Обилићево”. Завод је 1936. израдио 12 точкова са гумама. То је била прва производња авио-гума код нас, што је посебан куриозитет, с обзиром да је данашњи наследник “Обилићева”, крушевачка фабрика “Trayaal” у последњим деценијама 20. века постала велики произвођач разних типова пнеуматика.⁸²

Главни мајстор за израду Небеске ваши био је Душан Мачкић који је у Крушевац дошао 1934. и у њему остао све до рата. Приликом израде делова за Небеску ваш вршене су и неке мање преправке и дораде у односу на планове. На пример, између жица затеге убачена је профилисана балза, жичана команда замењена је пуним профилом који је преузет са авиона ФН. Велики труд чланова аероклуба се на крају исплатио, авионет је био завршен,

82 Изјава инж. Радовановића 1989. Податке о крушевачкој Небеској ваши уредно је записао инж. М. Радовановић, врло ситним рукописом на полеђини фотографије на којој је снимљена монтажа Небеске ваши на Кошијском пољу. Фотографију је снимио 28. јуна 1936. својим апаратом марке Velta.

монтиран и офарбан (сребрансто са црвеним шарамма) и спреман за лет. Крушевачка Небеска ваш летела је месец дана на основу писмене дозволе Команде за летење изнад аеродрома како би се извршиле пробе. У међувремену је у европским земљама било забрањено летење на овом типу због учесталих несрећа. Због тога су и наше ваздухопловне власти донеле исту одлуку стављајући забрану на летење која је трајала до 1940.⁸³ И тако, и поред великог ентузијазма исказаног од стране мајстора Мачкића, чланова аероклуба и других добронамерних помагача, иако је градња била успешно завршена и авионет испробан у лету, крушевачка “Небеска ваш” није никада добила регистрацију и дозволу за летење.⁸⁴

Крушевачка “Небеска ваш” била је обојена сребрнастом бојом. Труп је обојен са две боје, сребрнастом и црвеном. Цео вертикални реп је покривен са три траке југословенске заставе.

Овај апарат су запленили Немци у априлу 1941. који су одмах однели мотор, док су остале делове разнели сељаци.⁸⁵ То је био крај крушевачке Небеске ваши, једног од шест апарата овог типа израђених у Краљевини Југославији.

Подаци авионета ХМ.14 Небеска ваш

Опис:

Лаки моторни једносед врло малих димензија без крилаца и хоризонталног стабилизатора, са два крила једним иза другог (јакно истурени двокрилац).

Карактеристике⁸⁶

Димензије:

размах – 6 m
дужина – 3,5 m
висина – 1,68 m

Перформансе:

највећа брзина - 105 km/h
брзина полетања - 55 km/h

Друга крушевачка Небеска ваш

Поред авионета ОО Крушевац, у том граду су били прављени делови и за другу Небес-

83 Изјава инж. Радовановића 1989.

84 Изјава инж. М. Радовановића дата О. Петровићу 16. јуна 1994. у Београду.

85 Изјава инж. Радовановића 1989. Инж. Радовановић је током разговора са О. Петровићем рекао и следеће: “... Можда неки делови и данас постоје код њих?” мислећи при том на сељаке који су 1941. разнели Небеску ваш.

86 Исто.

Крушевац и околина у историји српског народа

ку ваш, власништво мајстора Мачкића. После завршеног аероклупског авионета, мајстор Мачкић је започео 1940. градњу своје приватне Небеске ваши. На основу искуства којег је стекао током градње и пробних летова аероклупског авионета, Мачкић је на новом примерку предвидео и неке веће измене, као што су уградња крилаца (елерона) и кормила дубине. Задржан је стари тип команде, али је требало да се одреди нападни угао и да се фиксира. Очигледно, Мачкић је хтео да дорадом авионета избегне забрану летења. Тај модификовани апарат није био завршен и сам Мачкић га је спалио пред долазак Немаца. Да је завршен, то би био седми авионет Небеска ваш у Краљевини Југославији.⁸⁷

Лаки авион сопствене конструкције Доминко Едо

Осим Небеске Ваши чланови ОО Аероклуба у Крушевцу градили су још један мали авион. Тај други по реду лаки авион, назван Едо, рађен је 1937. у ОО Крушевац, према цртежима које је израдио војни инжењер Иван Доминко из Краљева. По опису инж. Миодрага Радовановића, тај авион је био негде између авиона Рогожарски П.В.Т. и Сим-VIII, али је донекле подсећао и на Рогожарски РВД-8. Није био завршен, урађен је само костур. Радове је изводио механичар Едуард Штор, а авион је грађен у радионици аутобуске станице. Аутобуско предузеће је држао приватник Трипковић код цркве Св. Ђорђа (Нове цркве) у Крушевцу (дуго година после рата у тој радионици била је каменорезачка радња) и он је дозволио изградњу авиона у својој радионици. Мотор је био БМВ (BMW) од 35 KS, са супротно постављеним хоризонталним цилиндрима (такозвани "боксер" тип), преузет са тешког мотоцикла. У априлу 1941. Немци су запленили и тај недовршени авион и он је доживео исту судбину као и Небеска Ваш, материјал и точкове разграбили су мештани.⁸⁸

Трећи и последњи крушевачки авион Анрио-Валтер

Као што је већ речено, после одласка ФН-Валтера, ОО Крушевац је остао доста дуго без авиона. Неки чланови су били ангажовани на градњи једрилица, али није било добро за је-

дан аероклуб, који је већ пар сезона имао авион, да остане без моторне летелице.⁸⁹ У извештају за летачку сезону 1938. не помиње се да је ОО Крушевац имао свој авион. Срећом, Команда ВВ опет је додељивала Средишној управи своје старе школске авионе, овога пута су то били авиони Анрио (Hanriot H.320), па је један од њих додељен Крушевцу. Био је то последњи предратни крушевачки авион, који је дошао у Крушевац у септембру (или октобру?) 1938. а почео је да лети у сезони за 1939. годину.⁹⁰

Авион Анрио, производ француске фабрике Анрио (Hanriot) уведен је 1927. у наоружање Војног Ваздухопловства, као стандардни школски тип. Матична фирма испоручила је (1927-1931) 45 авиона Анрио-Салмсон (Hanriot H.320 Model 1926) а фабрика "Змај" произвела је (1928) још 25 примерака (Hanriot H.320 Model 1928). Поред тога "Змај" је израдио (1929) и 20 Анрио-Сименс (Hanriot H.310 Model 1929).⁹¹ Пред рат, развијена је модификована конверзија Анрио-Валтер, као покушај ревитализације старијих верзија.

Аероклуб је користио 27 авиона Анрио добијених од ВВ у периоду 1933-1938. године.⁹² Када је 11 бивших војних Анриоа додељено 1937. за расподелу по аероклубовима, један од њих је отишао у ОО Крушевац, који у то време, чека авион нешто више од годину дана. Крушевачки Анрио је имао регистрацију YU-PEK, фабрички број 1001, број уверења о упису 113, повидбена дозвола 110, категорија нормална. У цивилни регистар КЈ био је уписан у августу 1937. на име СУ Београд.⁹³

Крушевачки Анрио био је обојен стандардном сиво-маслинастом бојом за бојење авиона ВВ. Преко целог кормила правца исцртана је уобичајена државна застава, а регистрација је исписана црном бојом на четири стандардне позиције.

Авион испоручен крушевачком ОО био је трећа верзија основног типа H.320, названа Анрио-Валтер, која се појавила нешто иза половине тридесетих, у време кад је H.320 био у процесу повлачења из активне војне службе. То је била модификација на нови мотор, домаћи Валтер 120 KS (Walter N.Z.R.), производ фабрике „Влајковић“ из Раковице по лиценци чехословачке фирме „Валтер“. Један од власника фабрике "Змај", инж. Јован Петровић, који је имао удела и у власништву фабрике „Влај-

89 Изјава инж. Радовановића 1989.

90 Петровић, Ђокић 1997.

91 Јанић, Петровић 2010, XV; Петровић 2000, 58-59.

92 Петровић 1998, 146.

93 Преглед аероплана 1938, 38; Петровић 1998, 118, 141.

87 Петровић 1998, 127, 144.

88 Изјава инж. Радовановића 1989; Петровић 2000, 115, 144.

ковић“, био је иницијатор и покретач те модификације у циљу обезбеђивања посла својим фирмама, а нова верзија је била намењена аероклубовима. Уградња Валтера извршена је у „Змају“ а број модификованих авиона није познат, мада се оправдано претпоставља да је било само два примерка. Разлог за мали број модификација била је несташица мотора Валтер (последњих 20 мотора предати су фабрици „Албатрос“ за уградњу у 20 њихових нових авиона ФНг). Први Анрио-Валтер био је YU-PEK (№1001), а други YU-PEL (№1002) – за обележавање новог типа уведен је нови низ бројева. Оба су цивилно регистрована августа 1937. на име СУ КЈАК, а први авион предат је септембра 1938. Обласном одбору у Крушевцу.⁹⁴

Аероплан YU-PEK служио је у Крушевцу све до рата, летећи на разним задацима за потребе ОО Крушевац. Мада нема много података о служби крушевачког авиона Анрио, целокупна ситуација у цивилном ваздухопловству Краљевине Југославије била је знатно отежана током последње две-три године мира. То се нарочито односило на моторну пилотажу па су се клубови углавном бавили једрилицама. Слично је било и код ОО Крушевац. У априлу 1941, крушевачки Анрио запленили су Немци као и све друге летелице на аеродрому Кошијско поље.

Подаци авиона Анрио-Валтер

Опис

Једномоторни двокрилац, двосед са отвореним тандем седиштима, претежно дрвене конструкције, са фиксним стајним трапом класичног типа.

Погонска група

Један ваздухом хлађени 9-цилиндарски звездасти клипни мотор са редуктором Влајковић Валтер NZR-120 номинане снаге 88,26 kW (120 KS) при 1400 min⁻¹, на висини 0 m полетне снаге 95,61 kW (135 KS) при 1750 min⁻¹ и двокрака дрвена елиса фиксног корака типа Станков („Змај“ или „Рогожарски“). Године 1937. смањен је број обртаја моторима NZR-120 на 1600 min⁻¹.

Карактеристике

Димензије:

размах - 9,20 m
дужина - 7,27 m
висина - 3,13 m

површина крила – 31,30 m²
Масе:
сопствена (ТС) - 611 kg
укупна (ТУ) - 870 kg
гориво и мазиво (ТГ) - 89 kg
корисна (ТК), пилот и путник - 170 kg
Перформансе:

Подаци о перформансама непознати, слични као код авиона са мотором Салмсон, с обзиром да је и Валтер имао исту снагу; масе према натписима на модификованом авиону №1001 YU-PEK.

Прва крушевачка једрилица Цеглинг 31

Крушевљани су релативно касно добили своју прву једрилицу. Нагли развој једриличарства био је убрзан и чињеницом да су сви авиони ФН били ангажовани крајем тридесетих за школовање пилота у полу-војним школама, тако да је већина аероклубова остала без авиона. Иако је крушевачки ОО имао у то време свој авион, ипак су и његови чланови следили тадашњи југословенски тренд убрзаног развоја једриличарства и праксу самоградње једрилица. Једриличарство у Крушевцу се први пут помиње у годишњем извештају о раду АК „Наша крила“ у 1938, при чему је у том сажетом извештају наведена само једна реченица⁹⁵: „ОО Крушевац са једном едриличарском јединицом“.

Била је то једрилица клизач, врло распрострањен тип између два светска рата, пројекат познатих немачких конструктора Александра Липиша (Alexander Lippisch) и Фрица Стамера (Fritz Stammer) из 1926. године. Тип Цеглинг (Zögling DFS 108-11) био је зачетник масовне производње једрилица клизача у Европи која је започета крајем двадесетих. Од основног модела настале су бројне верзије, израђиване широм света.⁹⁶

У периоду између два светска рата почетна обука пилота једриличара изводила се на такозваним клизачима. То је била врста једрилице која је служила да ученик стекне прве појмове о управљању једрилицом и осећај положаја у простору. Полетање се вршило помоћу аутовитла или помоћу гумених трака. Лет је обично кратко трајао, само неколико минута.

Питомци војно-занатске школе ВТЗ „Обилићево“ основали су 1938. Једриличарску групу (ЈГ) „Јастреб“ при ОО Крушевац. Чланови групе израдили су добровољним ра-

⁹⁵ *Годишњак ЈВ*, 1939, 18.

⁹⁶ Колунџић 2016, 19.

⁹⁴ Петровић 1998, 141; Петровић 2000, 59, 79.

Крушевац и околина у историји српског народа

дом у радионицама Завода школску једрилицу (клизач) типа Цеглинг 31 (Zögling Z1). Израда је трајала од октобра 1938. до јула 1939. године. Градитељи су били: Стеван Јеротијевић “Цига”, Миодраг Радовановић “Штор”, Цветко Фердинанд “Фердо” (сви питомци V разреда), Јанко Адамовић (питомац IV разреда, радио цртеже у размери 1:1) и Јосип Раца (питомац III разреда, бојио и радио ознаке).⁹⁷

Крушевачки клизач био је опремљен точковима иако то није било предвиђено по оригиналном пројекту. Точкови су били израђени у радионици Гумарског техникума Завода “Обилићево” по поступку из 1936. за авионет Небеска ваш. Сребрно обојена једрилица Цеглинг добила је у августу 1939. цивилну регистрацију YU-K1 (слово К стајало је за Крушевач, а број 1 је означаво једрилицу бр. 1 крушевачког аерокулба). На репу је поред ове регистрације био исписан и тип (Z1), а на троугластој вертикалној површини изнад крила ћирилицом је исписано име једриличарске групе (ЈАСТРЕБ).⁹⁸

Од краја лета 1940, уведена је измена регистравања у Краљевини Југославији, по којој су једрилице добиле уобичајену регистарску ознаку “авионског типа”. Уведен је нови систем 5-словне YU регистрације, код које су иза слова YU коришћена још три слова. Крушевачки Цеглинг YU-K1 добио је у септембру 1940. нову регистарску ознаку YU-KAD.⁹⁹

Месец дана раније, почетком августа, једрилица је крштена именом “Соко” на свечаном крштењу обављеном на Кошијском пољу.¹⁰⁰ Летела је у Крушевцу до краја сезоне 1940. а у Априлском рату су је запленили Немци.

Подаци једрилице Цеглинг

Опис:

Једноседа школска једрилица дрвене конструкције са подгрупном скијом за слепање.

Карактеристике

Димензије:

размах - 10,04 m
 дужина - 5,29 m
 висина - 2,01 m

⁹⁷ Изјава инж. Радовановића 1989.

⁹⁸ Изјава инж. Радовановића 1989; Писани текст на полеђини фотографије једрилице Zögling YU-K1 “Јастреб” снимљене на Кошијском пољу у фебруару 1940.

⁹⁹ Петровић 1989, 129, 144.

¹⁰⁰ *Наша Крила* бр. 499, 1940, стр. 6; Календар Аероклуба 1940, 8.

површина крила - 15,00 m²

Масе:

сопствена - 75 kg

полетна - 150 kg

Друга крушевачка једрилица Врабац

Већ од 1939, а нарочито током 1940, у гла-силу АК “Наша крила” све је мање вести о авионима а све више о једрилицама и моделарству. У штурим и кратким новинским вестима о “летећим парковима” многих клубова помињу се само једрилице. Од јуна до децембра 1940. није поменут ни један авион ниједног ОО, мада је о сваком било речи.¹⁰¹ Уосталом и сам инж. Ненад Миросављевић, високи функционер Краљевског Аеро-клуба, под насловом “Из Нашег покрета – шта смо пропустили” између осталог наводи “... Аеро-клуб ове године води само једриличарство и моделарство...”¹⁰²

У том тренду, крушевачка ЈГ “Јастреб”, осокољена успешном изградњом своје прве једрилице Цеглинг, одлучила је да направи и другу једрилицу. Од октобра 1939. до јула 1940. чланови аероклуба у Крушевцу израдили су у радионицама Завода “Обилићево” школску једрилицу (клизач) типа Врабац, користећи планове купљене од Једриличарске задруге “Утва” из Земуна.¹⁰³

Подстакнут великим успехом немачког клизача Цеглинг, млади инжењер Иван Шоштарић, технички директор “Утве”, пројектовао је 1938. клизач Врабац.¹⁰⁴ За разлику од немачког типа, Врабац није имао затеге и централну пирамиду већ су му крила била подупр-та упорницама. Развијена су два модела, Врабац А и Врабац Б, са различитим аеро-профилима крила. Резултати су показали да је Врабац А био спорији али покретљивији и због тога погоднији за школовање. Лака израда омогућила је да се тај тип израђује у великом броју у аероклупским радионицама.¹⁰⁵

Када је завршена, друга крушевачка једрилица добила је у јулу 1940. регистрацију YU-K2 (тј. Крушевац, једрилица бр. 2) и уведена у службу крушевачке једриличарске групе.¹⁰⁶

¹⁰¹ Петровић 1998, 129.

¹⁰² *Наша Крила* бр 512/513/514, Божић 1941.

¹⁰³ Податке о једрилице Врабац YU-K2 коју је сам снимео у августу 1940, написао је на полеђини фотографије инж. М. Радовановић, тада члан и наставник једриличарства у аероклубу Крушевац.

¹⁰⁴ Јанић, Петровић 2017, 233.

¹⁰⁵ Колунџић 2016, 26.

¹⁰⁶ Изјава инж. Радовановића 1989.

На дан Св. Илије, 2. августа 1940, када се у Крушевцу одржава велики годишњи вашар, на Кошијском пољу је уприличена велика свечаност и аеромитинг које је организовао ОО Крушевац. У часопису “Наша Крила” под насловом “Свечано крштење једрилица у Крушевцу” објављен је краћи чланак из кога преносимо најважније:

“... Прошле недеље на аеродрому Обласног одбора, у присуству управника Војно-техничког завода, генерала г. Антонијевића, делегата Средишне управе Краљевског Аеро-клуба г. Миодрага Пауновића, делегата Месног одбора из Јагодине, генерала у пензији г. Миленка Миљковића, шефова свих државних и самоуправних надлештава као и свих чланова Обласног одбора на челу са председником г. Бранком Јановићем, адвокатом, обављено је свечано крштење нових једрилица типа Врабац и Цеглинг.

...

Богослужење и обред крштења је извршио свештеник г. Јеврем Новаковић. Затим је кума, супруга генерала г. Антонијевића, крстила једну једрилицу именом “Ласта”. Другу једрилицу крстио је именом “Соко” г. Милутин Урошевић “Лувр”, трговац из Крушевца, који је као свој кумовски дар приложио једриличарима платно за једрилице у вредности 1000 динара.

По обављеном чину крштења наставник-једриличар г. Миодраг Радовановић, питомца Војно-техничког завода “Обилићево”, извршио је један лет, бурно поздрављен од присутних. После г. Радовановића летели су и остали чланови групе “Јастреб”¹⁰⁷

Завршетком летеће сезоне за 1940. завршена је и употреба крушевачког Врапца, јер летећа сезона за следећу годину није отворена због Априлског рата. Немци су запленили све крушевачке ваздухоплове, укључујући и једрилицу Врабац.

Подаци једрилице Врабац

Опис:

Једноседа школска једрилица дрвене конструкције са подгрупном скијом за летање.

Карактеристике

Димензије:

размах - 10,00 m

дужина - 6,03 m

висина - 2,15 m

површина крила - 15,00 m²

Масе:

¹⁰⁷ *Наша крила* бр. 499, 1940.

сопствена - 90 kg

полетна - 170 kg

Перформансе:

минимална брзина - 42,5 km/h

максимална брзина - 70 km/h

финеса - 1 : 11,7

Последњи период рада ОО Крушевац

Поред пожртвоване омладине и чланова, крушевачком аероклубу је, половином и крајем тридесетих година неизмерни допринос дао Завод “Обилићево” без чије помоћи клуб не био могао да изгради своје две једрилице и авионет.

У последњем периоду, од 1938, у крушевачком аероклубу је, као што је речено, радила једриличарска секција “Јастреб” у којој су школовани једриличари. За подизање клизача се углавном користило витло. Пропагандне и друге активности ОО Крушевац су биле прекинуте све до сезоне 1939. када је у Крушевцу почео своју службу Анрио-Валтер.

Током те и следеће сезоне, ОО Крушевац, поред интензивне обуке и тренинга једриличара, као и градње своје друге једрилице, бави се и пропагандном делатношћу организујући аеромитинге са “ваздушним крштењима”, а његови чланови и летелице су често гостовали у другим местима, на разним ваздухопловним манифестацијама и приредбама.

Укупно је у ОО Крушевац, између 1934. и 1941. летело три авиона (Сим-VIII, Физир-Валтер и Анрио-Валтер), један авионет (Небеска ваш) и две једрилице (Цеглинг и Врабац), а рађени су још један авионет (модификована Небеска ваш) и авион сопствене конструкције (Едо), што значи да је Крушевац пре Другог светског рата имао укупно осам ваздухоплова.

Остале везе Крушевца са Ваздухопловством, Фабрика вагона

Крушевачка Индустрија “14. октобар” била је пре Другог светског рата, а и дуго година после њега, позната у народу крушевачког краја под једноставним називом “Фабрика вагона”. Међутим, то предузеће, пословало је у периоду између два светска рата под три назива.

Сходно политици ослањања на сопствене снаге и производњу, где год је то било могуће, цивилне и војне власти КСХС помагале су почетком двадесетих оснивање привредних предузећа. Међу многим фирмама основаним

Крушевац и околина у историји српског народа

у то време, нашла се и фабрика за оправку и ремонт вагона, основана 1923. у Крушевцу.

По завршетку Првог светског рата, железнички возни парк Краљевине био је скоро потпуно неупотребљив. Пошто производних капацитета и стручне снаге није било (или их је било мало) возни парк је обнављан увозом из Мађарске, Аустрије и Чехословачке под неповољним финансијским и другим условима. Због тога је Влада одобрила улагање иностраног капитала у послове оправки и израде железничких вагона, под условом да буде инвестиран заједно са домаћим капиталом у односу 50:50.

У таквим околностима, аустријска фирма “АФЕЦ” (AFEC) из Беча, основала је “Српско акционарско друштво за обнову и израду вагона и локомотива”. У рукама аустријских и мађарских индустријалаца било је преко 90 % акција а доминирала је фирма “Биндерман” (Bindermann A.G.) из Беча. Фабрику су пројектовали аустријски и мађарски инжењери. Убрзо је у њој радило преко 430 радника, углавном из Крушевца и околине. Међу њима је било око 60 стручњака и вискоквалификованих радника из Аустрије.¹⁰⁸ Географски положај Крушевца и постојање железничке везе омогућили су добре услове за развој и фабрика је од самог почетка успешно радила, стално повећавајући обим послова. Половином двадесетих било је покушаја да се у фабрици организује лиценцна производња војних аероплана за ВВ. На жалост, ти покушаји су пропали о чему ће касније бити речи. Привредена криза из 1929. довела је фабрику под стечај. Страни капитал се повукао заједно са страним персоналом а фабрику је на основу судске одлуке, преузела “Прометна банка” из Београда као највећи кредитор домаћих акционара. Фабрика је регистрована под називом “Одељак Прометне банке – Крушевац” и у њој је наставило да ради око 250 домаћих радника. Производни програм фабрике био је прилично широк. До 1939, део програма обухватао је производњу за потребе железнице (израда теретних вагона, израда и монтажа железничких мостова и скретница за нормалан и узани колосек), а такође и за потребе других купаца (челичне конструкције (мостови), рударски вагонети и опрема, цевоводи за наводњавање). Од ваздухопловног материјала крушевачка фабрика израђивала је у истом периоду авионске бомбе за ВВ.¹⁰⁹

“Прометна банка” продала је 1940. крушевачку фабрику вагона познатим предрат-

ним индустријалцима инжењерима Николи Станковићу (власнику фабрике “Вистад” из Вишеграда) и Милошу Савчићу. Нови власници регистровани су предузеће под називом “Крушевац А. Д.” и проширили програм производње започевши израду поштанских вагона, челичних конструкција за високоградњу, челичних цистерни (заковане и заварене изведбе) и наоружања за Југословенску војску. У време избијања Другог светског рата, септембра 1939, фабрика је имала око 500 радника 150 машина алатљика и око 1500 m² радне површине.¹¹⁰

Већ је поменуто да је фабрика производила између два рата разну војну опрему, међу којом и ваздухопловно наоружање. Краљевина Југославија набавила је из Немачке велики број ручних бомби, тзв. Вирф (Würf) гранате. Одлучено је да се те ручне бомбе преправе у лаке авио-бомбе на начин на који су их употребљавали Немци у Првом светском рату. Да би се ово остварило, било је неопходно, да се временски упаљачи замене ударним упаљачима специјалног типа. Фабрика је урадила тај посао за кратко време, па су бомбе уведене у наоружање аероплана типа Бреге 19 и Потез 25.

За потребе против-ваздушне одбране (ПВО) “Фабрика вагона” је произвела већи број постоља за противавионске топове М 5/32 калибра 76,5 mm, као и противавионска постоља за митраљезе типа Шварцлозе (Schwarzlose), Максим (Maxim), Хочкис (Hitchkiss) и Сент Етјен (Saint Ethienne).¹¹¹

Рани покушаји ваздухопловне производње у Крушевцу

Половином двадесетих година, крушевачка “Фабрика вагона” преговарала је са Командом Ваздухопловства о изради борбених авиона по француској лиценци коју је откупила држава. Упоредо са вођењем преговора у фабрици су вршене припреме за очекивани почетак производње, а тим припремама руководио је, тада млади ваздухопловни инжењер Сима Милутиновић (касније најплоднији и најпознатији српски конструктор авиона и професор на Техничком факултету у Београду), који је управо био завршио постдипломске студије у Француској. Његов први посао по повратку у земљу био је баш овај у “Фабрици вагона”, што указује на то да ја та фабрика била

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Нерегистровани документи и цртежи, Историјски архив Крушевац.

¹⁰⁸ Фото-монографија “14. октобар”.

¹⁰⁹ Исто.

технолошки спремна за производњу борбених авиона. Међутим, ствари се нису развијале добро за крушевачку фабрику, јер су власници, браћа Биндерман, постављали неприхватљиве услове, које Команда није могла никако да прихвати и поред тога што је крушевачка фабрика била модернија, на вишем технолошком нивоу, већа и са повољнијом локацијом од конкурентске фабрике "Икарус".¹¹²

Управа и власници "Икаруса" изашли су у сусрет захтевима Команде и одлучили су да преселе фабрику у Земун па су тако и добили посао, потписавши у априлу 1927. уговор са Командом о производњи 200 двоседих "бојних аероплана" типа Потез 25 А2 (Potez 25 А2), а касније је тај број повећан за још 20 авиона.¹¹³

Тако је "Фабрика вагона" изгубила могућност да производи борбене авионе. Браћа Биндерман су онда ангажовали неке политичаре покушавајући да добију посао производње школских авиона, такође по француској лиценци, а тиме су у исто време покушавали да онемогуће конституисање фабрике "Змај" у Земуну, која је управо у пролеће 1927. почињала свој живот. Иако су на лицитацији браћа Биндерман понудила боље услове и јефтину производњу, Команда је, имајући лоше искуство са двојицом браће, посао израде школских двокрилаца Анрио (Hanriot H.320) уступила "Змају". Тако је пропао и други покушај да се раде авиони у Крушевцу.¹¹⁴

Желећи да ипак омогући какву-такву ваздухопловну производњу и Крушевцу, Команда је доделила крушевачкој фабрици производња крила за тада већ старе извиђачко-бомбардерске авионе Бреге 14, који су се у већем броју још увек налазили у наоружању ВВ. Потписан је уговор и Команда је одмах исплатила браћи Биндерман одређени аванс. Међутим, и тај трећи покушај ваздухопловне производње у крушевачкој фабрици је пропао, јер су браћа Биндерман, купивши новац од аванса пребегли у Мађарску, чиме се завршио њихов петогодишњи боравак у Крушевцу. Због ове и претходних сличних махинација, "Фабрика вагона" морала је 1928. да прогласи банкротство. Уместо крушевачке фабрике крила за Бреге 14 израђивала је фабрика "Рогожарски" из Београда.¹¹⁵

112 Нешић 1996.

113 Јанић 1996, 187-188.

114 Нешић 1996.

115 Исто.

ВТЗ "Обилићево"

Следећа веза Крушевца са ваздухопловством, не рачунајући наравно АК, десила се тридесетих година када је крушевачки војни завод експериментисао са употребом бојних отрова из авиона. У том циљу су, на пар авиона типа Бреге 19 (Breguet 19) уграђени специјални распршивачи бојних отрова. Са овако преправљеним авионима вршене су пробе. Постоји траг о овим пробама на фотографијама тих авиона Бреге које се данас чувају у спомен соби фабрике "Трајал".

Још неке везе Крушевца са ваздухопловством

Да поменемо још једног крушевачког "градитеља" авиона, који није директно правео авионе, али се бавио њиховом конструкцијом и пројектовањем. То је био ваздухопловни инжењер Михајло Мика Живић, родом из села Дедине, бриљантан студент и врло способан инжењер. Завршио је Технички факултет у Београду и 1935. постао електро-машински инжењер. По одслужењу војног рока, као државни стипендиста одлази на постдипломске студије у Француску, које завршава као најбољи у рангу. У земљу се враћа 1939. и почиње да ради у Команди ВВ. Крај Априлског рата Живић је дочекао у Никшићу, одакле је са још четворицом ваздухопловаца покушао да се пребаци авионом у СССР, али је због квара авиона покушај прелета пропао.¹¹⁶

Поменимо и то да је Живић завршио прво ваздухопловно-извиђачку, потом пилотску и коначно, ловачку пилотску школу, поставши пилот-ловац. Он је у другој половини тридесетих година, радио на пројекту свог авиона са пилотом у лежећем ставу о коме се веома мало зна. Постоје неке индикације да је тај авион био у изградњи или је чак и завршен, али за сада нема сигурне потврде за то.¹¹⁷ Уз-

116 Бојић 1973. У свом чланку С. Бојић износи интересантне податке о М. Живићу. Као проверени родољуб, Живић је постао први командант партизанског Расинског одреда, формираног 22. јула 1941. на брду Беловић код Крушевца. У време првих акција одреда Живић и даље остаје у свом селу Дедини, одлазећи повремено у Одред. Из тог периода, С. Бојић наводи: "Претпостављало се да Живић имао план конструкције новог типа авиона, са пилотом у лежећем ставу, па је његова кућа често пута била претресана од стране Немаца." Живић је ухапшен крајем августа 1941, али је условно пуштен нешто касније. У јуну 1943. поново је ухапшен и стрељан 29. истог месеца код Казнег завода у Крушевцу.

117 Изјава механичара и пилота ВВ, наредника Вуле-

Крушевац и околина у историји српског народа

гред, напоменимо да је у Краљевини Југославији, до рата био реализован авион са пилотом у лежећем ставу (да би се омогућило пилоту да издржи велика оптерећења у лету), којег је пројектовао млади техничар Драгољуб Бешлин, а произвела фабрика “Икарус” под ознаком Б-5. Осим ове двојице српских конструктора, једино су још Немци експериментисали са овом врстом авиона. Направили су такав авион (Berliner В-9) а испитивали су и заплењени Бешлинов авион Икарус Б-5.

Михајло Живић је радио на још једном пројекту од есенцијалног значаја за ваздухопловство. Био је то његов пројект вођеног оружја, кога је он незванично звао “један метак – погодак”.¹¹⁸ Колико су ови његови пројекти, нарочито овај други, били испред тог времена, говори чињеница да се прво ваздухопловно вођено оружје појавило тек у другој половини Другог светског рата.

Године 1938. на крушевачки аеродром изненада је слетео један велики страни авион. Био је то двомоторни бомбардер Савоја (Savoia-Marhetti S.79В) са италијанском посадом на прелету из Италије за Румунију. Италијани су вршили испоруке нових авиона у Румунију преко територије Југославије. Посада поменутог авиона је погрешила сматрајући ушће двеју Морава код Сталаћа за ушће Саве у Дунав. Слетевши на аеродром Кошијско поље и видевши Роме из оближње Циган-мале, Италијани су уплашено питали да нису у Абисинији. Приликом слетања, авион је до главчина упао у благо, па га је шест волова извлачило.¹¹⁹

У Крушевац је, у другој половини тридесетих, често долазио млади пилот Бошко Станојловић, двокрилним ловцем Фјури 2 (Hawker Yugoslav Fury Mk.II), посећујући своју девојку. Предњи део трупа његовог авиона је био црвено обојен, док је све остало било сребрнасто. И авион и пилот су, наравно, били честа мета неизбежног чаршијског оговарања у Крушевцу.¹²⁰

та “Попа” Радојковића, пензионера из Крушевца, дата 6. јула 1994. године О. Петровићу у Крушевцу. Радојковић је, као питамац Подофицирске механичарске школе у Петроварадину, срео Живића кога је познавао још из Крушевца и који је у истом гарнизону служио војни рок као ђак-редов (Школа за ваздухопловне резервне официре). Сам Живић је у разговорима изнео податке о својим радовима.

118 Исто.

119 Изјава пилота Јоксимовића 1996. Аутор овог текста је имао прилике да код крушевачких макетара види фотографију двомоторне Савоје на крушевачком аеродрому. Авион је имао двобојну камуфлажну шему и није имао никакве ознаке на себи.

120 Изјава Наталије Стјеповић, тада ученице Женске

ПРИЛОГ

Припадници Ваздухопловства војске из Крушевца и околине

Нижи војно-технички чиновник IV класе Данило М. Петковић р. 22. јануара 1910. у Ђићевцу.

Поднаредник Животије Р. Срећковић р. 1. септембра 1907. у Варварину, пог. 16. маја 1935. у Земуну.

Поднаредник Милош В. Миленковић р. 14. августа 1909. у Крушевцу.

Поднаредник Миодраг М. Милетић р. 23. марта 1911. у Доњем Крчину, пог. 16. августа 1940. у Нишу.

Поднаредник Милутин М. Крстић р. 8. новембра 1912. у Крушевцу.

Поднаредник Драгиша С. Кованџић р. 4. маја 1913. у с. Доњи Ступањ Код Александровца.

Наредник-водник Душан А. Миленковић р. 1905. у Блацу.

Наредник-водник III класе Милорад В. Пешић р. у Брусу

Наредник Добривоје О. Трајковић р. 20. септембра 1907. у Медвеђи код Трстеника.

Наредник Благоје Т. Грујић р. 4. септембра 1909. у с. Кукљину.

Наредник Верољуб Стојадиновић р. 3. фебруара 1916. у Медвеђи код Трстеника, пог. 6. априла 1941. на Режановачкој коси код Куманова.

Наредник Вукадин “Поп” Радојковић р. у с. Бошњане, умро децембра 1999. у Крушевцу.

Потпоручник Миодраг А. Алексић р. 7. октобра 1909. у с. Бачина код Крушевца, стрељан крајем 1944. у Италији

Потпоручник Милош Д. Максимовић р. 23. априла 1911. у Александровцу.

Поручник Милан К. Цветковић, р. 19. марта 1906. у с. Јасика, пог. 30. октобра 1934.

Поручник Бранислав П. Каракушевић, р. 3. децембра 1906. у Крушевцу, пог. 30. октобра 1934. у Новом Саду.

Поручник Миодраг Љ. Павловић р. 1. марта 1907. у Бивољу, пог. 12. јуна 1939. у Скопљу.

Поручник Десимир С. Смиљковић р. 8. октобра 1915. у с. Шанац.

Поручник Слободан Д. Думановић р. 26. јуна 1916. у с. Станишинци.

радничке школе у Крушевцу, дата 12. маја 1995. године Небојши Ђокићу у Крушевцу.

Поручник Радивоје С. Милојевић р. 27. децембра 1916. у с. Штитаре.
 Капетан II класе Агатон С. Зарић, р. 1893. у с. Мала Стубица код Трстеника.
 Капетан II класе Радомир Г. Станојевић, р. 21. фебруара 1898. у Крушевцу.
 Капетан II класе Едвард В. Смит р. 1902. у Трстенику.
 Капетан II класе Павле О. Голднер р. 26. јануара 1906. у Крушевцу.
 Капетан I класе Миодраг "Сица" Љ. Павловић, р. 16. фебруара 1907. у с. Бивољу, пог. 12. јуна 1939. у Скопљу.
 Капетан I класе Милан Н. Јанковић р. 22. фебруара 1909. у Крушевцу, пог. 13. априла 1941. на Илици код Сарајева
 Капетан I класе Прокопије В. Главичић р. 18. јула 1910 у Бачини.
 Мајор Радослав Д. Ђорђевић р. 1899. у Брусу.
 Мајор Драгомир В. Жикић р. 26. јануара 1901. у с. Бачина.
 Потпуковник Драгутин Ђ. Мишић р. 1884. у с. Церови.
 Официр Првослав М. Недељковић, р. 17. децембра 1914. у Крушевцу.
 Инжењер поручник Милосав Н. Спасић р. 11. априла 1904. у Крушевцу, пог. 3. октобра 1930. у Новом Саду.
 Инжењер поручник Михаило Т. Живић р. 1911. у с. Дедина, стрељан 17. јуна 1943. у Крушевцу.

БИБЛИОГРАФИЈА / BIBLIOGRAPHY

Бојић, С. 1973. Михајло Живић, *Багдада* бр. 171-172, Крушевац, јун/јули 1973.
 Буразовић, С. 1930. Леп пример осећаја дужности и присебности, *Ваздухопловни гласник* бр. 11/1930, 195-204.
 Велики рат Србије 1937. *Велики рат Србије, књига 30*. Београд, 1937.
 Војводић, М., Живојиновић, Д. ed. 1970. *Велики рат Србије 1914-1918*. Београд 1970.
 Gersdorf, K., Grasmann, K. 1981. *Flugmotoren und Strahltriebwerke*. Bernard & Graefe Verlag, Munchen, 1981.
 Ђокић, Н., Петровић, О. 1991. Макензенова офанзива на Србију, *Оружје* бр. IX/91, 47/48.
 Janić, Č. 1982. Avioni Sime Milutinovića, II deo – Sim-VIII, *Front* br. 1237, Beograd, 9. april 1982.
 Janic, Č. 1996. Le Potez 25 en Yougoslavie in: *LE POTEZ 25*, La Presse, Boulogne sur Mer, 1996, 184-197.

Јанић, Ч., Петровић, О., 2010. *Век авијације у Србији 1910-2010, 225 најзначајнијих летелица*, Аеро комуникације, Београд, 2010.

Јанић, Ч., Петровић, О., 2017. *Творци ваздухопловства Краљевине Југославије*. Музеј науке и технике Београд, 2017.

Календар Аероклуба 1940. Календар кретања акције Аероклуба у 1940. год., *Годишњак ЈВ 1941*, Београд, 1941.

Крунић, Ч. 1994. У Крушевцу опет на почетку, *Авијатика* бр. 2/3, Београд, септембар 1994.

Колунџић, Д. 2016. *Утва фабрика авиона, производња једрилица 1935-1955*. Панчево 2016.

Лучић, Д., Живић, М. 1940. *Познавање авиона*. Земун 1940.

Микић, С. Ј. 1932. *Историја Југословенског ваздухопловства*. Београд, 1932.

Миленковић, Д. 1936. *Шумадиска дивизија I позива 1915, књига трећа*. Крагујевац, 1936.

Миленковић, Д. sine anno. *Необјављени рукопис*, Музеј ваздухопловства, Београд.

Миросављевић, Н. 1935. Акција Аероклуба у 1934. год. *Годишњак Југословенског ваздухопловства 1935*, Београд, 1935, 147-155.

Нешић, М. 1996. Крила уместо авиона, *Победа* бр. 2231. Крушевац, 10. март 1996.

Петровић, О. 1998. Цивилни аероплани Краљевине Југославије 1925-1941, *Лет* бр. 1, Београд 1998, 79-149.

Петровић, О. 2000. Војни аероплани Краљевине СХС/Југославије (типологија и начини набавке) 1918-1930 (I део), *Лет* бр. 2, Београд, 2000, 21-84.

Петровић, О. 2013а. Школски авион Физир Наставни, *Весник* бр. 40, Београд, 203-227.

Петровић, О. 2013б. Спортско-туристички авион Милутиновић СИМ VII и СИМ VIII, *Расински анали* бр. 11, Крушевац 2013, 181-214.

Петровић, О. 2014. Ваздухопловна команда и српски авиони 1912-1913, *Весник* бр. 41, Београд, 2014, 101-147.

Петровић, О. 2015. Аероплани Морис Фарман у Србији и на Солунском фронту, *Весник* бр. 42, Београд, август 2015, 83-125.

Петровић, О., Ђокић, Н., 1997. Авиација у Крушевцу (фељтон, наставак VII), *Победа*, Крушевац, 18. април 1997.

Поповић, С. 1938. Стварање школских и прелазних аероплана домаће израде,

Крушевац и околина у историји српског народа

Ваздухопловни гласник бр. 9, Београд 1938.
Преглед аероплана 1936. Преглед саобрајних, клупских и приватних авиона у Краљевини Југославији на дан 1. јануара 1936. год. *Годишњак ЈВ 1936*, Београд, 1936, 226.

Преглед аероплана 1938. Преглед саобраћајних, клупских и приватних авиона у Краљевини Југославији, на дан 1. јануара 1938. год. *Годишњак ЈВ 1938*, Београд, 1938, 31-32.

Рад Аеро-клуба 1931. Рад Аеро-клуба, *Југославија* бр. 54, Крушевац, 22. јануар 1931.

Симић, Р. 1998. Јасика у доба аустро-угарске окупације, *Крушевачки крај у окупацији 1915-1918. године*, Крушевац, 1998.

Сондермајер, Т. 1929. Наше ваздухопловство, *Јубиларни зборник живота и рада СХС I. XII 1918-1928*. Београд, 1929.

Spasić, K. 1985. *Iz Dnevnika i izveštaja pukovnika Furnijea, Vojno istorijski glasnik* бр. 1, Београд 1985.

Огњевић, А., Петровић, О., Миклушев, Н. ed. 2015. *Миодраг П. Томић, Споменница српског војног ваздухопловства*. Београд 2015.

Фото-монографија "14. октобар". *Индустрија пољопривредних, рударских и грађевинских машина, Крушевац - 50 година рада*. Крушевац, 1973.

Циглић, Б. 2009. *Крила Србије*. Београд 2009.

Šmoldas Z. 1989. Bez mýtů a legend, k 70. výroci tragické smrti M.R.Stefánika, Čast II, *Letectví i kosmonautika (L + K)* no 13, Praha 1989, 492-484.

IX годишња скупштине 1930. Извештај са IX Редовне годишње земаљске скупштине Аеро Клуба Наша Крила (2. јун 1930. у Београду), *Наша Крила*, двоброј 75/76, август/септембар 1930.

XV земаљска скупштина 1936. XV земаљска скупштина Аеро-Клуба Краљевине Југославије (29. март 1936), Извештај о раду Обласних одбора, *Годишњак ЈВ 1936*, 190-202.

XVI годишња скупштина 1937. XVI годишња скупштина Кралjevskog jugoslovenskog Aero-kluba (28. mart 1937). Izveštaj o radu po odborima Kraljevskog Aerokluba, *Годишњак ЈВ 1937*, 33-43.

Summary

AVIATION IN KRUSEVAC UNTIL 1941

Citizens of Kruševac were first encountered with aviation in war circumstances at October-November 1915, during the retreating operations of Serbian Army. The Košijsko polje, later Kruševac airfield, was then war base of French and Serbian military aviations. During liberation, in October 1918, airplanes of retreating German Army were performed combat actions from Kruševac area. Shortly after liberation of town, on 9 November 1918, the first Serbian airplane, a Breguet Bre 14 biplane, was unplanned landed at Košijsko polje. Aeroclub City Council was established on 22 May 1925, while celebration and aeromiting were held on Vidovdan Day, 28 June. During the next years, club members worked on aviation propaganda and tried to collect necessary money for airplane purchase. The first airplane, SIM-VIII, arrived at Kruševac during 1934, as the first Aeroclub's machine in the Kingdom of Yugoslavia bought for money. Until 1941, Region Council of Aeroklub Kruševac used two trainers (FN-Walter and Hanriot-Walter) while agile Aeroclub members built a HM.14 Pou du ciel and begun manufacturing of light plane Edo and the second modified HM.14. Members of Jastreb Glider Group were built two basic training gliders, types Zögling and Vrabac.

Key words: Košijsko polje, Kruševac airfield, Region Council Kruševac, Aeroclub "Our wings", Military-technical works "Obilićevo", Glider group "Jastreb", SIM-VIII YU-PCI, FN-Walter YU-PDK, Hanriot-Walter YU-PEK, Pou du ciel, Zögling, Vrabac (Sparrow)

Славе Бојић, музејски саветник у пензији
Крушевац

ОД ИНДУСТРИЈСКЕ ЕЛЕКТРИЧНЕ ХИДРОЦЕНТРАЛЕ „ОБИЛИЋЕВО“ ДО ПРВЕ ЈАВНЕ ТЕРМОЦЕНТРАЛЕ 1922. ГОДИНЕ У КРУШЕВЦУ ДОЛАЗАК ЂОРЂА СТАНОЈЕВИЋА САРАДНИКА НИКОЛЕ ТЕСЛЕ У КРУШЕВАЦ 1903. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду је обрађена историја увођења електричне енергије у Крушевцу и то најпре у војном заводу Обилићево а затим и самом граду. Такође, је обрађен и рад Ђорђа Станојевића у Крушевцу.

Кључне речи: Крушевац, електрична енергија, Обилићево, Ђорђе Станојевић

Осветљавање Крушевца, његових најпретметнијих улица, важнијих објеката - јавних зграда и кућа познатих личности вароши Крушевца у 19. веку, као и у многим градовима Србије, обављало се општинским фењерима. По кућама се за осветљење употребљавао луч, свећа, жижа, чуча на фитиљ, лампа (стона, зидна и плафонска), разне врсте фењера на гас, уље и карбит, батеријске лампе и др. Лампе су биле лимене и стаклене, а код богатијих породица и од порцулана, који су набављали трговци у иностранству. Скоро свака кућа је имала мању лампу, која је служила за свакодневну дужу употребу, а веће су служиле за славе, богомоље и када у кући има више гостију. Градске улице су биле осветљене ретким фењерима, који су више служили за оријентацију пролазника, а мање за осветљавање. Према сећању једног старог Крушевљанина из око 1882. године „осветљење је било никакво, свега неколико фењера у целој вароши, са развојем града било их је више“.¹ Градске улице и тргове су осветљавали плаћени општински службеници - фењерције, а звали су их и патролције. Они су у први сумрак палили фењереи, лупајући тојагом о гвоздену плочу, монотоним гласом, сваког часа узвикивали - време. Њихова дужност је била и да спречавју туче између гимназијалаца и шегрта, а будно су мотрили и на касне посетиоце многих кафана, од којих је најпознатија била „Талпара“, а најомиљенија и нај-

бучнија „Краљевић Марко и Муса Кесеџија“ и касније „Стара престоница“.² Власници кафана фењере су постављали испред кафана „Париз“, „Цар Лазар“, „Српска круна“, „Солун“, стара „Европа“ и др. Такође, фењера је било и испред приватних кућа познатих и богатијих личности, као што су: Филип Јовановић - Филипера, Стојан Симић /стари музеј/, Божа Јевтић - Млинар, Арса Дреновац, браћа Зојић, браћа Дунда, породица Паскаљевић и др. На старим фотографијама и разгледницама може се видети да је фењера било на јавним зградама или испред њих: старе гимназије, начелства, код старог Општинског суда, црква Лазарице и Св. Ђорђа, апотеке „Кедровић“, трговачке куће браће Зојић, око Споменика косовским јунацима, Крушевачке болнице, железничке станице, Доње ваге (код данашњег Споменика Мира и Трга Мира), Горње ваге (данашње фонтане испред цркве Св. Ђорђа), Дрвене пијаце - „Код дуда“ (преко пута Градског парка) и др. Људи који су се ноћу кретали носили су упаљени ручни фењер. Фењери су стављани и на градске фијакере, као ина запрежна кола, која су се ноћу кретала по друмовима. Луч су у Крушевцу набављали и доносили катранције (катран за подмазивање кола) са Златибора, преко Краљева, Ужица и Студенице. Луч су секли на комаде и продавали у парчадима.³

² Стари Крушевац, *Лист Победа*, 28. VI 1977; Буда Илић, *Историја Крушевца 1371 - 1971*, Крушевац 1971, 154.

³ Олга Савић, *Крушевац и његова утицајна сфера*, Београд 1969, 30.

¹ Стари Крушевљанин, *Наш Крушевац пре пола века, Крушевачки гласник*, 3 - 4. јануар 1932.

Крушевац и околина у историји српског народа

У предрачуна - буџета прихода и расхода Суда општине вароши Крушевац за 1891. годину, предвиђено је за: два паљача фењера 648 динара, 12 нових стражара 3.888 динара, 2 ноћна разводника 792 динара и разни расходи за осветљење вароши и светковине 1.500 динара.⁴

У предлогу буџета установа у Округу крушевачком за 1892. годину, за осветљавање Крушевачке болнице предвиђено је 400 динара, а за Начелство окружно, такође је планирана за осветљење, огрев и канцеларијски материјал сума од 2.000 динара.⁵

ПОЧЕЦИ ЕЛЕКТРИФИКАЦИЈЕ И ПРВА ИНДУСТРИЈСКА ХИДРОЕЛЕКТРАНА „ОБИЛИЋЕВО“ У КРУШЕВЦУ

У последњој деценији 19. века дошло је до значајних открића широм света која су у многоме утицала на примену електричне енергије у различите сврхе за осветљење, затим у индустрији, саобраћају, рударству и др.

Познато је да је прва електрична централа на свету Едисоновог типа почела да ради у Њујорку 1881. године, а генијални проналазач вишефазних струја Никола Тесла својим проналасцима учиниће револуцију у области енергетике 90-тих година 19. века. Теслин систем вишефазних струја, први пут је примењен подизањем и стављањем у погон велике хидроцентрале на Нијагари 1895. године. Почела је серијска производња лучне лампе и електричне сијалице. Многи градови у свету настојали су да дотадашње изворе вештачког осветљења замене савременим – електричним. Врло брзо се почела употребљавати за осветљење градских улица, тргова, домова и других просторија. За ширу примену електричне енергије веома је значајан проналазак мотора, у почетку једносмерне, а затим наизменичне струје и његова шира примена у многим гранама индустрије. Информације да се широм света граде електричне централе и електрична енергија све више користе, допрле су и до Србије. Чине се напори да се електрична струја и њена енергија и овде примени. Први пут је електрична енергија у Србији употребљена за осветљење Војно-техничког завода у Крагујевцу августа 1884.

4 Глас из Крушевца, бр. 3, Крушевац, 13. I 1891. (прилог)

5 Бранко Перуничкић, Крушевац у једном веку 1815-1915, Крушевац 1971, 967, 972.

године, како би новоизграђена радионица / чаурница/могла да ради чауре за пушчане фишке ноћу. Заслуге за то највише припадају инжењеру Тодору Селесковићу, који је, захваљујући познанству са Сигмундом Шукером, успео да из Немачке испоруче динамо машину и лучке лампе, а сам је обавио монтажу.

Приликом доласка краља Милана и краљице Наталије у Крагујевац 1884. године, импровизирана је мала изложба производа управе Војно-техничког завода и том приликом је у присуству високих гостију пуштена у рад прва инсталација динамо електричног осветљења у Србији.⁶ Динамо машина напајала је 30 сијалица и 2 лучне лампе од 1200 свећа.

Краљ Милан је био одушевљен и упутио је похвале овом подухвату. На тражење Завода и Селесковића следеће године Шукер је испоручио још две динамо машине.

Уследила је градња прве хидроцентрале у Србији у Параћину на реци Црмници за потребе текстилне индустрије браће Минск. У „документима из 1889, 1891. и 1896. године се помиње да је Текстилна фабрика браће Минск у Параћину осветљена електричном светлошћу“.⁷ Затим је у Обилићеву крај Крушевца 1891. године, завршена индустријска хидроцентрала Фабрике барута која је производила струју за рад и осветљење.

Прва јавна електрична термална централа у Београду завршена је и званично почела да ради 1893. године. Ова година је узета као почетак електрификације Србије. Ускоро после пуштања електричне централе у Београду, почела је градња првих јавних хидроцентрала у многим градовима широм Србије. Прва од њих је изграђена у Ваљеву на реци Градац 1899. године, затим, у Ужицу на Ђетињи 1900, код Чачка у Овчарско-кабларској клисури 1901, код Лесковца у Вучју 1903. године и др. Градња наведених хидроцентрала је остварена уз велику помоћ професора Ђорђа Станојевића, који се активно укључивао, предлажући да се оне граде по принципу искоришћавања водене снаге, која ће електричну енергију производити по Теслином принципу полифазних струја.

6 Р. Марковић, Д. Митровић, Почети електрификације у Србији и њени носиоци, Наука и техника у Србији друге половине XIX века 1854-1904, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац 1998, 321.

7 Р. Марковић, Д. Митровић, н. д, 322.

ПРВА ИНДУСТРИЈСКА ХИДРОЕЛЕКТРАНА „ОБИЛИЋЕВО“ У КРУШЕВЦУ

На предлог Министарства војске решено је да се за потребе наоружања војске у близини Крушевца подигне државна Фабрика барута. У том циљу из државног буџета одвојена је сума од 80.000 динара, ради куповине имања Ђорђа Симића⁸ српског посланика у Петровграду и околних земљишта на реци Расини близу Крушевца.⁹ Пошто је подизање барутане за Крушевац и крушевачки округ било од великог значаја, то је крушевачка општина уложила 12.000 динара, а крушевачки округ 54.837 динара.¹⁰ Одлучено је да се барутана зове „Обилићево“.¹¹

Главни пројектант барутане био је инжењер Тоша Селесковић, професор механичке технологије на Великој школи, конструктор познате Селесковићеве водене турбине. Дипломирао је на машинском одсеку Баденске политехнике у граду Карлсруе. За изградњу барутане ангажована је група стручњака Војно-техничког завода Крагујевац, под чијим је окриљем привремено била.

Упоредо са изградњом барутане према пројекту се решавала и њена погонска снага. О томе Српски технички лист пише:

„Три километара од средине овог земљишта идући уз Расину, успорена је та река браном и вода навраћена у некадашњи господарски јаз, који долази до барутане, где служи као моторна снага... Та водена снага има да покреће три турбине, изграђене по пројекту и руковођењем г. Т. Селесковића, у војној фабрици у Крагујевцу... Тим турбинама, а помоћу воде која са три метра висине пада, може се произвести рад од 30 до 15 коњских снага. Та снага се преноси челичним ужетима у поједине радионице, које су једна од друге удаљене 40 до 100 метара... Пројекат за све зграде, тако и за јаз и сву инсталацију изградио је г. Т. Селесковић а извршење грађевина руководио је г. Рака Мутавцић, инжењер. Први је награђен Таковским крстом III степена, а други Таковским крстом V степена.“¹²

8 Син Стојана Симића и унук војводе Ђорђа Симића учесника у Првом и Другом српском устанку.

9 А/БН 2475, Београд 11. април 1888.

10 Буда Илић, *Историја Крушевца 1371-1971*, Крушевац 1971, 166.

11 По имању које се звало Обилићево – Кобиље, а према предању то је место рођења Милоша Обилића.

12 Државна барутана на Обилићеву код Крушевца, *Српски технички лист*, бр. 8-9, Београд 1891.

Тако је донета одлука да се за погон барутане на реци Расини изгради хидроцентрала, са снагом три /Селесковиће/ турбине по 25 коњских снага и одговарајућим генераторима. По завршетку барутане и хидроцентрале, поносни на своје значајно дело, конструктори и радници Крагујевачког завода дали су посебна имена изграђеним турбинама: Соко, Момчило и ...

„Главни машински и енергентски пројекат је радило Војно министарство. Руковођење овим обимним послом поверено је пуковнику Шафарику и капетану Перишићу са капетаном Божидаром Крстићем и поручником Илијом Ђирићем који су окупили групу стручњака. Грађевински део радова је био поверен инжењеру Тодору Селесковићу. Целокупна екипа стручњака која је требало да руководи изградњом „Обилићева“ била је, сем Шафарика и Перишића, састављена од стручњака из Страгарске барутане /код Крагујевца/. Радови су текли истовремено, грађевински и постављање машина. Већ 1891. године, машине су биле постављене и способне за употребу... Мајстори и стручњаци /овога завода/ успели су да израде, поред осталог, и три турбине за хидроцентралу. Барутанска централа требала је да има снагу од 75 коња.“¹³

Градњу хидроелектране у Обилићеву редовно је пратио локални лист „Глас из Крушевца“: „Особено треба размотрити зграду у коју се смештају млинови, јер је то најважнија зграда у којој пад воде окреће три велике турбине, помоћу којих сва остала машинерија за производњу барута ради“...¹⁴... „Радови на државној барутани на Обилићеву увелико напредују, сада се углавном ради на прокопу канала за спровод воде до пада у турбине и на путу који води за улаз у фабрику од главног друма Крушевац – Алексинац, спроводећи га средином фабричког простора до крајњих зграда. На овом послу ради 200 радника, све сељака из околине.“¹⁵

... „Рад око довршавања послова на овој Фабрици напредује гигантским корацима. Машинерија за сва одељења фабричких зграда, сем зграде где ће бити постављене турбине, приспела је и увелико се намешта... То раде два вредна Србина Андра Поповић и

13 Драгомир Лазић, *Трипут рођена – Монографија хемијско-гумарске индустрије „Милоје Закић“*, Крушевац 1969, 30.

14 *Глас из Крушевца*, Крушевац, 10. II 1891.

15 *Глас из Крушевца*, Крушевац, 17. II 1891.

Крушевац и околина у историји српског народа

Водопад Хидроцентрале „Обилићево“ код Крушевца

Велимир Владисављевић, оба родом из Крагујевца, са радницима. У згради је смештена хидраулична преса, три велике турбине производе се у крагујевачкој ливници, остала је машинерија из фабрике Grusonwerk-Magdeburg Buiscau Немачкој.¹⁶

Поводом обележавања 500-годишњице Косовске битке 1889. године, краљ Александар Обреновић је у присуству својих намесника и министара, поставио камен темељац за израду барутане у Крушевцу, а две године касније 15. септембра 1891. године, краљ је присуствовао и свечаности почетка производње. Запис који је положен у темеље барутане на Расини близу Крушевца, стављен је у цев топа заробљеног од Турака.¹⁷

Непрестана улагања у војну индустрију учинила су да „Обилићево“ добије другу хидроцентралу у Србији.

Поводом великих војних маневара моравске и шумадијске дивизије који су одржани 1898. године у Крушевцу, а којима су присуствовали бивши краљ Милан (тадашњи командант српске војске) и краљ Александар Обреновић, град је привремено био осветљен електричном енергијом из хидроцентрале „Обилићево“. Неки делови града су још раније добили улично осветљење.¹⁸

ТЕРМОЕЛЕКТРАНА У ОБИЛИЋЕВУ

Модернизација наоружања у европским земљама принудила је Владу Краљевине Србије да се у Обилићеву, поред пос-

¹⁶ Глас из Крушевца, Крушевац, 14. III 1891.

¹⁷ Т. Селесковић, Сећање на Сигмунда Шукерта, Српски технички лист, бр. 1-2, 1896; Бранко Танасијевић, у: Почетак и развој електрификације на подручју „Електросрбије“ Краљево, Краљево 1994, 30.

¹⁸ Небојша Ђокић, Пре и после Обилићева, лист Град, Крушевац, 29. VIII 2003, 21.

тојеће фабрике за израду црног барута, подигне и фабрика за израду малодимног барута за пушке и топове са муницијом, који би се набавили у познатој француској фирми Schneider – Creusot. Пошто је склопљен уговор са фабриком у Триисдорфу за куповину машина и лиценце, приступило се изградњи фабрике која је трајала од 1899. до 1903. године.¹⁹ Нова фабрика је подигнута у постојећем кругу Обилићева. У оквиру ново - изграђених зграда, подигнута је парна централа јачине 250 коњских снага за производњу електричне струје која је задовољавала производњу црног и малодимног барута. За потребе парног котла изграђен је водовод који је служио само за индустријске сврхе. Вода је са Расине каналом спроведена до отвореног резервоара смештеног до нове термоелектране. Термоцентрала је пуштена у пробни рад 1903, а када је завршена Фабрика малодимног барута, свечано је пустио у рад, 28. јуна 1904. године, краљ Петар I Карађорђевић. Барутана је у периоду од 1905. до 1908. радила са прекидима, јер је имала само једну парну машину и три трофазна генератора. Од средине 1910. године термоелектрана ради са три парне машине од по 110 коњских снага и са три трофазна генератора са радним напонима од 3 x 300 V, 3 x 350 V и 3 x 400/230 V, све до Првог светског рата 1915. године.²⁰ После ослобођења Крушевца у Првом светском рату октобра 1918. године, фабрика је обновљена. Са репарације враћене су однете машине и добијене нове, долазе инжењери са специјализације из Француске, а електрични блок у централи замењен је јачим и бољим машинама. У периоду од 1928. до 1932. фабрика производи нитроцелулозни барут, а у новим фабрикама тротил и гас маске.

Увођење електричне енергије у индустрији Крушевца довело је већег прилива становништва, развоја трговине, угоститељства и већих индустријских/привредних/ предузећа. Крушевац постаје главни административни и привредни центар Округа крушевачког. Крајем XIX века и почетком XX општинска власт је отпочела да ради на постављању електричне мреже по улицама и кућама. На одређеној раздаљини постављено је више дрвених стубова са инсталацијама /гвоздени држачи, лампе, сијалична места, жице/ у главној калдрмисаној улици.¹⁹ Радослав Гавриловић, Светлосни пут Електродистрибуције Крушевац, Електродистрибуција Крушевац, Крушевац 2010, 29.

²⁰ Р. Гавриловић, н. д, 30.

*Индустријска хидроелектрична централа
„Обилићево“, Крушевац у погону од 1891. године
- турбине (изграђене у Крагујевцу)*

ци, почев од Споменика Косовских јунака, па све до цркве Св. Ђорђа, као и у околним улицама. Касније су имућнији људи уводили у станове осветљење са више сијаличних места.

Радња за производњу обичних и миришљавих сапуна „Мерима“ из Крушевца основана од стране акционара Г. Јанковића 1839. године, добила је струју за погон машина 1897. године. Из Аустрије је увезена једна локомотива од 5 коњских снага, а из Белгије две, као и један парни котао из Аустрије.²¹

Електрична централа Фабрике сапуна „Бурковић, Ристић и компанија“ подигнута је 1924. године. Имала је генератор од 10 киловата једносмерне струје са напоном од 220 волти. Генератор је покретан помоћу парне машине од 30 коњских снага. За резерву је имао довод из вароши Крушевца. Електрична енергија је употребљавана за моторни погон и осветљење.²²

21 Драгомир Митровић, *Индустријски развој индустрије Крушевца* (рукопис), Народна библиотека Крушевац, Крушевац, 5.

22 Танасковић, н. д, 50.

ФОРМИРАЊЕ ПРИВРЕМЕНОГ ОДБОРА ЗА УВОЂЕЊЕ ЕЛЕКТРИЧНОГ ОСВЕТЉЕЊА - ДОЛАЗАК ЂОРЂА СТАНОЈЕВИЋА У КРУШЕВАЦ

Почетком 20. века у Краљевини Србији јављају се многа електрична друштва. Прво од њих је формирано Српско електрично друштво „Овчар и Каблар“ 1901. у Чачку, затим, Лесковачко електрично друштво 1901, Зајечарско електрично друштво 1902. године, и слична.

Члан и председник многих основаних електричних друштава Србије био је Ђорђе Станојевић. Од осамдесетих година XIX века па до краја живота био је водећа личност науке у Србији. Професор је факултета и Војне академије, ректор Велике школе и Универзитета у Београду. Бавио се научним истраживањима из области физике, астрофизике, метеорологије, један је од инструктора и реализатора првих хидроцентрали у Србији на реци Ђетињи и на Вучјанки код Лесковца, научник са преко 80 објављених научних радова и књига у земљи и иностранству. Станојевић је био вршњак Николе Тесле, лични пријатељ и његов сарадник. Без те сарадње, Теслина достигнућа из тог времена у Србији би остала непозната. Професор Станојевић је један од првих људи који

Крушевац и околина у историји српског народа

Ђорђе Станојевић

је схватио предност Теслиног полифазног (трофазног) система у односу на једносмерну струју.

По угледу на тада формирана електрична друштва у Србији и у Крушевцу се јавила замисао и потреба да се формира Крушевачко електрично друштво. Најпре је формиран привремени одбор, који је имао задатак да проучи прилике и спреми потребан материјал за образовање акционарског друштва за увођење електричног осветљења у вароши Крушевцу. Већину акционара чинили су трговци и угледни људи из Крушевца. Друштво је планирало да на општинском земљишту гради електричну централу. Из плаката - расписа /дописа/ који је упућен Арси Дреновцу, трговцу и сенатору из Крушевца,²³ види се да је привремени одбор изабран на скупу 24. новембра 1902. године. Током јануара 1903. године привремени одбор је разматрао питања увођења електричног осветљења и сматрао је за прву дужност, да позове и саслуша на првом месту мишљење познатог стручњака из области електрицитета Ђорђа Станојевића професора Велике школе. Он се са познатом његовом спремношћу да помогне оваквим прегнућима одазвао од свег срца одбору, и пре неки дан је долазио у Крушевац, те се о томе

23 Народни музеј Крушевац, Плакат - Распис, Историјска збирка, јануар 1903, Штампарија Будимовић.

посаветовао са члановима одбора.²⁴ Чланови одбора су били охрабрени Станојевићевим упутствима да се може остварити замисао о увођењу електричног осветљења у Крушевцу – помоћу водене снаге реке Расине или Мораве. Привремени одбор је послао проглас - допис /распис/ у коме се наводи:

ГОСПОДИНЕ!

„Сваки почетак је тежак, а још тежи, кад се нема новца. Пре него што би се образовало само акционарско друштво и скупио нужни капитал, потребно је извршити извесне предходне радове, за које треба имати готових пара. Како привремени одбор не располаже никаквом новчаном готовином, то се он обраћа на Вас, да му сваки помогне, колико ко може. Чим се буде образовало акционарско друштво, исти ће се новац вратити лицима, која га буду дала одбору, из оснивачких улога, и то свакоме онолико, колико је био добар да приложи унапред за ову целу.“²⁵

Привремени одбор је набавио и оверио одговарајуће књижице у које ће сваки записати своје име и колико је дао. Ако се овај подухват не би могао остварити, то ће привремени одбор, сразмерно приложницима вратити, а прикупљене податке чувати за нове сличне покушаје.

Прикупљање прилога за електрику поверено је члановима овог одбора: Г. Г. Љуби Николићу, трговцу, Кости Г. Јанковићу трговцу, Драгутину Рашићу трговцу, др Живку Михаиловићу лекару и Стеви Маринковићу професору крушевачке гимназије. Такође се у наведеном прогласу наводи:

ГОСПОДИНЕ!

„Привремени одбор се нада: да ће потомци Цара Лазара свесрдно помоћи, да се замисао о извођењу електричног осветљења у старој српској престоници приведе у дело, у што краћем времену, и да неће допустити да њихова варош заостане за Лесковцем, Нишом, Чачком, Зајечаром, чији су грађани учинили све да добију – у скоро најјаче, најбоље, најздравије, па и најјевтиније – електрично осветљење, како већ имају вредни Ужичани.

Учинимо то и ми, јер нам добра светлост, свима, сваког дана треба. Прегатоу и Бог помаже!“²⁶

12. јануара 1903. год.
Крушевац

24 Исто.

25 Исто.

26 Исто

Привремени одбор за електрично осветљење града Крушевца сачињавали су: Сава Браљинац, окружни инжењер; Љуба Николић, трговац; Драгутин Рашић, трговац; Коста Г. Јанковић, трговац; др Живко Михаиловић, лекар; Велимир Виторовић, пензионер; Стеван Маринковић, професор и Младен Ђуровић, цртач.

Привремени одбор је радио више година, али није познато колико је новаца прикупљено.

Електрификација Крушевца на прелазу из XIX у XX век још увек у почетку нема карактер јавне електричне централе. Поред индустријске хидроцентрале у Обилићеву (пуштена у рад 4. августа, а свечано 15. септембра 1891. године), термоелектране у Обилићеву (изградња трајала од 1899, пробни рад октобра 1903, а 28. јуна 1904. године свечано је пустио у рад краљ Петар I Карађорђевић) и термоелектране на Равњаку (пуштена у погон 1930), јављају се и друге индустријске, мешовите електроцентрале, не само за осветљење, него и за моторни погон. Тако је 1901. године, изграђена модерна стругара Божидара Ц. Јеличићана Копонику (30 км од Бруса), на месту зв. „Саставци Самоковске реке“. Текућа вода је доведена из два јаза, један из Црвене реке, а други из Гобељског потока. Оба јаза доводе воду у у дубоки резервуар, одакле се помоћу цеви спроводи у турбину, снаге 35 коњских снага. Турбина је систем „Francis“ из фабрике J.M.VoithHedenheim, No 1076. Patent No. 99590. Стружница има: два гатера /већи и мањи/, два циркулара, машину за оштрење тестера и динамо машину за електрично осветљење. Све машине покреће турбина помоћу трансмисије. Машине су набављене из фабрике W. Landfalder из Будимпеште. Поред наведених машина за израду грађе постоји и динамо машина која даје струју напона 120 волти, јачине 50 ампера, а потребна јој је снага од 6 коња. Струја ове машине употребљава се за осветљење стругара и свих осталих зграда и дворишта помоћу 6 великих угљених лампи од по 400 свећа и 35 сијалица од по 16 свећа.²⁷

Француско - српско акционарско друштво 1910. године, добило је концесију за експлоатацију шуме на Јастрепцу. Преко пута тадашње Барутане „Обилић“ у Крушевцу је подигнута стругара са четири га-

тера и сушаром, а на Јастрепцу (Равниште) је постављен ускотрачни колосек, како би се грађа брже преносила. Поред одговарајућих машина и објеката, стругара је имала и електричну централу, којој као погон служи триња од дрвета и шушке из паркетарнице, које иду у ложиште директно из радионице помоћу вентилатора. Ова централа има 500 NR, а користи само 300-400 NR.²⁸ За време окупације у Првом светском рату Немци су поставили жичару све до Равништа. Две и по године Аустројанци су експлоатисали шуме на Јастрепцу и радну снагу становника долине Расине. После ослобођења 1918. године, сељаци су је размонтирали и однели. После Првог светског рата, Драгутин Јовановић из Крушевца отвара стругару на Малом Јастрепцу, Жељину и Крушевцу у којима производи дрвену галантерију (четке и сличне производе) и дуге за бурад. Дрво исечено на Јастрепцу превозено је железницом која је ишла приближно истом трасом којом и данас иде пут. За потребе своје стругара набавља и инсталира електричну централу на Јастрепцу (у близини данашњег планинарског дома). После Првог светског рата електрична централа је предата на коришћење грађанима за потребе осветљења.²⁹

Године 1910, на локацији поред стругара у Крушевцу, држава подиже предузеће за импрегнацију прагова. Пошто су је Немци уништили у Првом светском рату, обновљена је 1921. године. За потребе железнице радила је и после Другог светског рата. За рад машина користила је електричну енергију.

На реци Расини код села Ђелије 1912. године, учињени су први покушаји да се изградимала хидроцентрала. Поп Михаило Минић из Мајдева, дугогодишњи народни посланик за округ крушевачки, из економских и стратешких разлога, залагао се за градњу железничке пруге Крагујевац - Крушевац - Јанкова клисура која би преко Ниша, Прокупља и Куршумлије ишла према Турској. За градњу ове пруге поп Минић се везао са великим француским предузећем: Societe de dragages et des travaux Publics d'Extrême Orient у Паризу уговор „О експлоатацији шума Манастира Наупаре“, општине купачке и задруге поп Минића, израда Фабрике хартије у Мајдеву и искоришћавање водене снаге реке Расине у циљу добијања елект-

28 Олга Савић, Крушевац и његова утицајна сфера, Београд 1969, 130.

29 Легат породице Сироватка (Историјски архив Крушевца)

27 Бранко Перуничкић, Крушевац у једном веку 1815-1915, Крушевац 1971, 1135-1138.

Крушевац и околина у историји српског народа

ричне енергије за осветљење и наводњавање целог потеса од Ђелија до Крушевца.³⁰ Овај покушај је пропао јер су убрзо почели балкански ратови и Први светски рат. Пројекат за искоришћавање водене снаге, који је замислио поп Минић, добио је свој епилог у толико, што је после 50 година, Савез водопривреде ФНРЈ израдио пројекат, за водојажу високу 73 м, на истом месту где је поп Минић предвидео.

Такође, и у новије време постојали су покушаји (настојања, планови) да се искористи водена снага са језера Ђелије и направи мања хидроцентрала, али се на томе и остало.

Приликом формирања језера Ђелије за водоснабдевање Крушевца, остављена је могућност да се на истом месту где је и поп Минић замислио (планирао) и данас подигне мања хидроцентрала, која ће се у догледној будућности можда и остварити.

Константин Костка Косић подиже 1908. године, прву радионицу столица на машински погон. Затим у друштву са Глигоријем Протићем оснива 1910. године, радионицу столица „Јастребац“, која је радила до Првог светског рата, а после рата оснива нову радионицу са Обреном Радићем. Радионица се налазила поред железничке станице.³¹

У Крушевцу су 1908. године Љуба Николић и Савић подигли парни млин, на месту где се сада налази Индустрија „14 октобар“.

Електрична централа стругаре на води „С. Николић и комп.“ има генератор од 2,5 киловата једносмерне струје напона 120 волти. Генератор је покретан водном турбином стругаре јачине 30 коњских снага. Касније, после 1930. године, власници су добијали државну струју.³²

Воденице на Расини и Западној Морави нису задовољавале потребе становништва Крушевца па се наметнула изградња машинске индустрије.

Првипарни аутоматски млин за прераду пшенице својина Крушевачке задруге АД, подигнут је у Крушевцу 1908. године. Имао је своје купатило са тушевицама.³³

30 Писмо Димитрија Тодорића, окружног грађевинског инжењера, зета попу Минића из Мајдева. (Историјски архив Крушевца).

31 Буда Илић, н. д, 169; Драгољуб Спасојевић, н. д, 285-286.

32 Бранко Танасијевић, Почетак и развој електрификације на подручју електросрбије Краљево, Краљево, 1994, 50.

33 Б. Илић, н. д, 250.

Две године касније 1910. на Расини у Липовцу покрај Крушевца подигнут је млин-сатурбином зв. Рашићев млин.³⁴

Одмах после Првог светског рата подигнут је парни млин власништво крушевачке задруге А.Д.³⁵

Крушевачка задруга (после Првог светског рата „Стара пошта“, данас Управа прихода) смештена у згради из 1906. године, имала је парну локомотиву од 170 коњских снага, која је покретала један трофазни генератор од 37,5 киловат-ампера са производним напонем 3 x 380/220 волти (3 x 400/231 волт). Централна је производила струју за моторни погон и осветљење од 1923. године. Касније је парна локомотива замењена парном машином снаге 210 коњских снага. Електричном енергијом напајају се и зграде млина за осветљење и електромоторни погон. Задруга је после 1930. године добијала државну струју.³⁶

Фабрика вагона Крушевац основана је 1923. године. Почела је да ради као Српско акционарско друштво АД, а капитал за њено оснивање је дала бечка фирма АФЕС. Електрична централа Фабрике машина и вагона изграђена 1926/7. године, имала је у почетку једну парну машину од 80 коњских снага и један трофазни генератор од 70 киловат ампера са трофазним напонем 3 x 400/231 волт. Године 1931. производила је 150.000 КWh. Имала је своју тарифу за продају електричне енергије.³⁷

Фабрика плавог камена „Жупа“ у Дедини крај Крушевца, подигнута је 1934. године, од стране акционара трговаца браће Дунда. Фабричка електрична централа почела је да ради 1935. године. Године 1937. проширила је производњу на сумпорну кiselину.³⁸

„Модерна кланица за пернату живину“, Живојина Стефановића Дуђе, подигнута је 1927. године, касније изградњом кланице и хладњаче, проширена и 1931. године прерасла у фабрику.³⁹

Фабрика платна „Обилић“, коју су 1930. године основали крушевачки трговци Зоја Зојић, Милан Мишић и Тихомир Дреновац

34 Д. Спасојевић, Пољопривреда и индустрија Крушевца између два светска рата, Крушевачки гласник бр. 1, Крушевац, 284; Б. Илић, н. д, 169.

35 Д. Спасојевић, н. д, 285.

36 Гавриловић, н. д, 37-38; Б. Танасковић, н. д, 50.

37 Спасојевић, н. д, 251; Танасковић, н. д, 50.

38 Б. Илић, н. д, 251.

39 Б. Илић, Исто.

је имала 65 аутоматских разбоја.⁴⁰

У Крушевцу је између два светска рата, постојало више радионица, и то: Трикотажа „Багдала“ основана 1922 године, Радионица бонбона Васића и Цветковића /1927/, Трикотажа „Дијамант“ /1939/, Ткачка радионица српског платна“ Марјана М. Васића /1930/ и Радионица за прераду длака и израду четака /1931/.⁴¹

ЦЕНТРАЛА У КРУШЕВЦУ 1922. ГОДИНЕ

После Првог светског рата Крушевац, који је тада имао око 14.000 хиљада становника, убрзано се развијао у свим областима живота. Поред бројних занатских и трговачких радњи, почињу да се модернизују постојећа и граде нова индустријска предузећа. Даљи развој технологије захтевао је употребу електричне енергије како за моторни погон тако и за домаћинства и јавно осветљење. Да би се задовољио бржи развој привреде и њене потребе, изграђена је и свечано пуштена у погон 1. марта 1922. године Општинска електрична централа у Крушевцу (у Југ Богдановој улици у близини Аутобуске станице, до чесме са бронзаном вучјом главом). Општинска термо елек-

40 Б.Илић, н. д, 252

41 Б.Илић, н. д, 251-252

*Прва јавна термоцентрала
у Крушевцу 1922. године*

трична централа је имала две парне локомотиве од 75 и 100 коњских снага, са могућношћу да се повећа до 145 коњских снага. Уграђена су и два трофазна генератора од 75 и 100 KVA. Производни напон износио је 2.100 V, а разводна мрежа под напоном 3 x 380/220 V.⁴² После подизања централе, почела је изградња електричне мреже са трансформаторима и уличном расветом. Године 1925. постављене су три трансформаторне станице /на углу улице Краља Милана и Чолак Антине које су напајале ужи део града, затим угао Југовићеве и Раствоке и трећа на платоу код цркве Св. Ђорђа/. Из плана мреже коју је урадио дипл. инж. Вас. Кавасински 1925. види се да је високонапонска мрежа дугачка 1,4 км док је надземна нисконапонска мрежа дужине 12,35 км обухватала 31 улицу и пут до железничке станице.⁴³ На плану се види да су нисконапонски стубови постављени на међусобном растојању од око 25 метара, светиљке за осветљење су биле распоређене на сваком другом стубу, осим у центру града, где су постављене на

42 Радослав Гавриловић, *Светлосни пут електродистрибуције Крушевац*, Крушевац 1910, 33; Танасијевић, н. д, 48.

43 Р. Гавриловић, н. д, 33.

Крушевац и околина у историји српског народа

сваком стубу. У главној улици је постављена електрична мрежа са неколико сијаличних места. Електрифициране су и јавне зграде. Према плану мреже за 1925. годину види се да су број и снага уличних светиљки износиле: 30 светиљки од 200 свећа у режиму полуноћног осветљења, 10 комада од 50 свећа-полуноћно, 22 комада од 50 свећа-целоноћно, 75 комада од 32 свеће-целоноћно и 105 комада од 32 свеће помоћне, са одређеним бројем боја. Инсталирана снага уличне расвете је износила 14 kw.⁴⁴ Према сећању старих Крушевљана први машиниста је био Милан, а помоћник Стојковић. Током 1926. године, Вас. Кавасински је урадио план реконструкције електричне мреже високог и ниског напона.

Овим планом је предвиђена изградња три нове трансформаторске станице код цркве Св. Ђорђа, Фабрике вагона и код цркве Лазарице, са ТС од 30 kVA. Током 1931. године у централи су парне локомобиле замењене новим парним машинама снаге 350 коњских снага, као и трофазни генератори чија је снага била 2x275 kVA, а производни напон 3.000 волти. Ниско - напонска мрежа износила је 18,5 км. Највеће оптерећење износило је 280 kW, а произведена електрична енергија 134.700 kWh.⁴⁵

Прва јавна општинска централа радила је до 28. октобра 1932. године, када је пуштена у погон јача и већа друга Термо централа поглаварства града Крушевца, поред реке Расине у Бивољу.

Summary

FROM INDUSTRIAL ELECTRICAL HYDRO POWER PLANT "OBILIĆEVO" TO THE FIRST PUBLIC TERMOCENTRAL IN 1922 IN KRUSEVAC

The paper deals with the history of electricity introduction in Krusevac, first in the military establishment of Obilićevo and then in the city itself. Also, the work of Djordje Stanojevic in Krusevac was discussed.

⁴⁴ Танасијевић, н. д, 48.

⁴⁵ Р. Гавриловић, н. д, 35.

СРПСКИ МИТ ПРИЛОГ ОПШТЕМ САГЛЕДАВАЊУ ОСНОВНИХ ОБРАЗАЦА И КОДОВА

Апстракт: На овом месту се – у форми блиској једној врсти проширене лексикографске одреднице, а у вези с формулисањем појма *српски мит* – скреће пажња на неке од основних српских митских и заветних образаца и кодова. Посебна пажња посвећена је косовском миту / завету, представама о Новом Израиљу / изабраном народу, слави и ентитетима српске народне митологије.

Кључне речи: Срби, мит, завет, сажето одређење, средишњи обрасци, косовски мит / завет, Нови Израиљ, слава, митски ентитети.

Опште уводно одређење.¹ Појам *мита*² има изузетно важно значење са становишта сагледавања људске културе и људског друштва, а исти случај је и са значајем *митских и заветних садржаја* код Срба.³ У савременим схватањима мит је сложена појава, а његове дефиниције крећу се у широком распону између „лажне историје“ и „свете истине“ (која представља духовни стожер одређене заједнице) за оне који у њега верују, што би било и његово изворно одређење. Наиме, *мит* и с њим повезани *заветулазе* у домен *светог*, које се испољава у виду стварности сасвим различите у односу на тзв. „природну стварност“, са сакралним простором и временом који су сасвим другачији у односу на уобичајене просторно-временске оквири и околности.

Митови настају као производ мно-

штва људи током великог броја година усменог преношења приче, при чему се она на различите начине преузима и поново тумачи, спајајући претке и потомке. *Митско мишљење* је у непосредној вези са *архетиповима*, а митови најчешће делују на надивидуалној основи, без свести појединаца о њиховом основном значењу. Ово у потпуности важи и за *главне српске митолошке образце*, чије се суштинске поруке декодирају тек у најновије време.

Митнепосредно живи и самоостварује се кроз *ритуал*, заједно с њим представљајући једну од кључних димензија испољавања *религије*. Саобразно томе, могло би се говорити и о *јединственој митско-обредној смисаоној целини*, коју образују српски народни обичаји, ритуали и митолошке представе. Поред осталог, *архетипски митски образци* посебно јасно су сачувани у *бајкама* и *бајковним мотивима*, који су првенствено универзалног карактера, а дотичне архетипске садржаје на врло упечатљив начин чувају и српске бајке (почев од најсложенијих, као што су „Баш Челик“ и „Златна јабука и девет пауница“).

У оквиру српских митских система са традицијским предзнаком могу се, с једне стране, издвојити „нижи“ облици засновани на представама о митским бићима и разноврсним веровањима магијског карактера. С друге стране, „виши“ изрази српског митотворства базирају се на надградњи хришћанских садржаја, тј. *светосавског српског православља*, али и виших духовних домета

1 Текст је резултат рада на пројекту Етнографског института САНУ бр. 177028: *Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 У контексту овог поглавља в. превасходно Лић 1982, 65 и даље; Елијаде 2003, пре свега стр. 129-144; Елијаде 1999, 64-67; Тодоровић 2009, 157-167 итд; Тодоровић 2005а, в. најпре 57-62; Тодоровић 2015а, в. првенствено поглавља II, III и V.

3 Овај текст је, као што је већ назначено у апстракт, осмишљен у облику блиском својеврсној проширеној лексикографској одредници (због чега је и примењен одговарајући начин излагања садржаја, лишен бројних и обимних напомена, тј. честих и детаљних упућивања на референце), а заснован је на претходним ауторовим и другим радовима, при чему се најзначајнији од њих наводе у склопу изношења литературе и извора.

Крушевац и околина у историји српског народа

дрвног словенско-индоевропског наслеђа, који су Србима заједно дали одговарајући идентитетски печат.

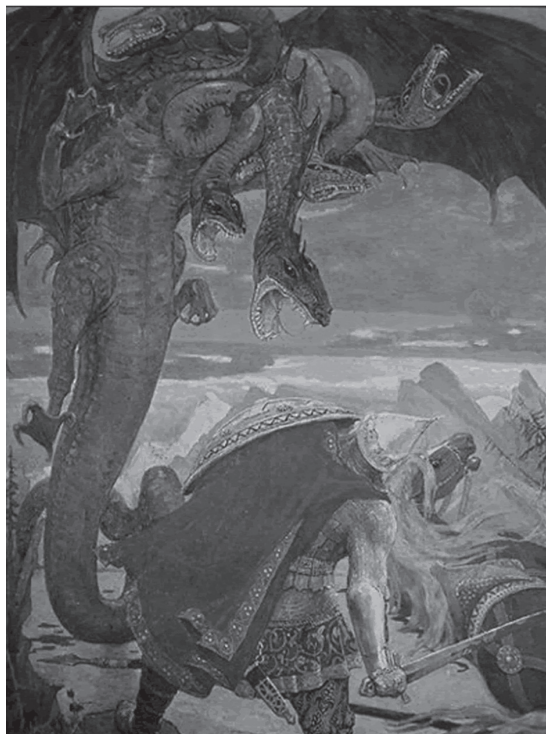
Српска народна митологија.⁴ „Нижи“ изрази и облици испољавања српске народне митолошке свести у прошлости су били садржајни и разнолики, заснивајући се и на хришћанским и на бројним претхришћанским представама, које су опстајале или се (у појединим формама као што су, рецимо, веровања везана за *злато* и *народну медицину*) развијале паралелно са доминантним хришћанским садржајима. Наведени оквир обухвата велики број митских бића различитих особина, којима су се придавала позитивна или негативна својства и која су комплементарно формирала особене митолошке кодове, типичне за српске народне представе.

На пример, *змај* и *вила* поседују више позитивних особина док су, с друге стране, *вампири* (*тенаци*) и *вештица* изразито непријатељски настројени према човеку, а представе о овим митским ентитетима се преплићу у оквиру различитих садржаја и уобичавају *јединствену семантичку матрицу*, на нивоу колективне свести одашиљући поруку о свету и човеку. Другим речима, ову поруку (о *добру* и *злу*, *мушком* и *женском* принципу итд), декодирамо на нивоу митског обрасца који говори о *основном егзистенцијалном моделу* и упућен је сваком појединцу.

Веровања сличне врсте присутна су широм српског етничког простора, али је већи број био типичан само за неке области, при чему је данас већина сасвим избледела. Међу њимасе, ипак, може издвојити значајан број митских бића (*водењак*, *здухач* / *ветрењак* / *вједогоња*, *вукодлак*, *таласон*, *нави* / *некрштенци* / *свирци*, *дрекавац*, *чума*, *псоглави*, *суђенице*, *ала*, *аждаја*, *змија чуваркућа*, *дивови*, *ламија*, *осења* / *приказе* / *прикојасе*, *самовила*, *горска* / *шумска мајка*, *мора*, *ноћнице*, *бабице*, *баук*, *караконцуле*, *расковник*, *сребрни цар*, *водени бик* итд).

У српским народним причама и епци такође се помињу бројни митски ентитети, као што су: *Биберче*, *Међедовић*, *Баиш Челик*, *Бисерко*, *Војвода Балачко*, *Шараи*, *Јабучило*, *Ноћило* итд. Исто тако, у народној традицији и топонимима су се у траговима сачувала сећања и на ранија, претхришћанска

4 В. Кулишић и други 1998; Тодоровић 2004; Тодоровић 2005б; Тодоровић; Чајкановић 1994; Булат и Чајкановић 2007; Петровић 2001/ 2002; уп. Словенска митологија 2001; Бандић 2004.

Змај

Дрекавац

„божанства“ (*Хроми Даба* / *Дабог*, *Вид*, *Перун*, *Баба*, *Марен*, *Јарило* итд). У традицијским народним представама су свеприсутни и ентитети који потичу из хришћанства (*Бог*, *Богородица*, *Ђаво*, *анђели*, *свечи*, *Св. Сава*, *Св. Илија*, *Огњена Марија*, *Св. Аранђео*

Баба рога

Караконцула

итд.), али често представљени на другачији начин, у складу сразличитим, специфичним схватањима, али и преиначавањима основних хришћанских појмова и значења, као и у вези с тзв. народним етимологијама. Бројним животињама такође су, у различитим околностима, придавана својства свесних натприродних бића.

Међу митским бићима код Срба су посебно занимљиве и оригиналне представе о змају. Змај је митско биће сложеног карактера, а веровања у змајеве су присутна код многих народа и општесловенског су карактера, али треба нагласити да су они посебно карактеристични за Србе. Наиме, код њих је веровање у змајеве било толико распрострањено, да су различити аутори констатовали како су управо они српска специјалност. За змаја се, на основу његових улога, може рећи да је представљао једну врсту митског *господара атмосферских појава*. Такође, по одговарајућим представама, он је истовремено и *митски предак*, родоначелник и заштитник појединих родова и области, али и читавог српског народа. Наведени садржаји додатно подвлаче свеприсутност *предака* и значај „култа предака“ у српским народним митолошким и традицијским представама, уз напомену да они своје порекло имају још у древној прошлости.

Косовски мит / завет.⁵ С друге стране, када је реч о елитним и кључним идентитетским изразима српске митолошке свести са традицијским предзнаком, пре свега треба издвојити представе о *изабраном народу* и с њима повезани *косовски мит / завет*. Овај митско-заветни комплекс је инспирисан Ко-

совским бојем као догађајем од суштинске важности, али и *светосавским* православно-хришћанским наслеђем, које је базични темељ српске самосвести.

После *Косовског боја* (1389. године на *Видовдан*) српске државе и српски етнички простор полако потпадају под турску власт, односно – падају у ропство које је у неким деловима овог подручја потрајало и читавих пет векова. Током тог, *посткосовског периода* спроведен је један од највећих геноцида у европској историји; рецимо, *Теле кула* код Ниша, сачињена од лобања страдалих Срба, само је један од симбола односа муслимана према православним Србима. За ово време ропства српски народ је био делимично уништен и делом исламизован и расрбљен, док је велики број Срба плански расељен или посредно принуђен на пресељење у друге крајеве. У наведеном смислу, идеја ослобађања Косова као средишње, симболички најзначајније, српске земље истовремено је представљала и идеју ослобађања и обнове *српске цивилизације*.

Значај сакралног простора *Косова* и *Метохије* одговарајућег *косовског завета / мита* у непосредној је вези с чињеницом да се *Косово*, не само као *територијавећ* и као *идеја*, најчешће налазило у самом средишту идентитетског самоодређења и слободарско-државотворних надања Срба, како некада тако и сада. Примера ради, вођа Првог српског устанка и ослободилац *Карађорђе* је називан *косовским осветником*, а поменути сложени *феномен Косова* се и данас у најразличитијим тумачењима издваја као основна матрица целокупне српске историјске мисије. Одлазак на Косово, и сада као и некада, има иницијацијску симболику сакралног чина одласка у средишњу *Свету земљу* Срба, јер за религиозног човека, као што је

5 В. Новаковић 1995; Тодоровић 2010; Тодоровић 2015а, 243-286; Тодоровић 2008, 276-279; Марковић 1998; Ковић 2017; Богдановић 1999; Лома 2002; Гавриловић 2009; Бећковић 1989; уп. Антонијевић 2007, 38.

Крушевац и околина у историји српског народа

Адам Стефановић, *Косовски бој*, (1870)

познато, простор није истозначан већ постоје делови простора који имају своје изузетне специфичности, разликујући се од других, мање значајних тј. профаних територија.

У традицијском смислу, *Косово* (као *свети простор*) и *Видовдан* (као *свето време*) имали су централни значај за српски етнос, у непосредној вези са задобијањем *царства небеског* кроз херојску акцију. И народна епика *песама косовског циклуса* (у складу са стиховима: „Земаљско је за малена царство / А небеско у век и до века“) јасно дефинише етос акције по узору на херојски подвиг *кнеза / цара Лазара* и читавог српског народа, који је страдао опредељујући се за вечно *царство небеско*, у одбрани хришћанских вредности (али и отаџбине), у суштинском смислу следећи пример *Спаситеља, Богочовека Исуса Христа*. Овај егзистенцијални – не само лични, већ превасходно колективни – модел је, уосталом, посведочен и кроз историју као једно од главних упоришта српске традиције и културног кода. Тако Св. владика Николај Велимировић дефинише *српство* као једну врсту историјске и духовне мисије чији је циљ приближавање светских народа Богу непрестаним историјским сведочењем *Христовог пута и јеванђеоске по руке*.

И у српској народној епизи *Косовски бој* и *косовски завет* заузимају средишње место, при чему су посебно издвојене личности *Св. кнеза / цара Лазара* (косовског мучени-

ка), као и *Милоша Обилића* (архетип хероја) и *Вука Бранковића* (архетип издајника). Осим тога, у народној традицији су истицани и ликови *Царице Милице*, *Косовке девојке*, *Мајке Југовића* (када је реч о женама), као и *Југ-Богдана* и *Девет Југовића*, и других косовских јунака (*Топлица Милан*, *Косанчић Иван*, *Бановић Страхиња*, *Мусић Стефанитд*). Косовска традиција је састављена од бројних дела непролазне уметничке вредности, а највиши израз добила је у поменутих народним епским песмама, првенствено у онима које су забележене од стране Вука Караџића. Ови садржаји настављају се и кроз новије облике народних завета са хришћанском основном, тако да се данас говори и о *Јасеновачком завету*, који произилази из истог значењског језгра. С друге стране, поред снажне хришћанске симболике, косовска традиција такође поседује и древнију компоненту, заснивајући се на старим индоевропским митским обрасцима, тако да се може говорити и о постојању митолошког система *Пракосова* у српском народном памћењу.

Осврт на славу.⁶ *Слава* (крсно име, свети, служба, помен, благодан итд.) је најзначајнији српски народни обичајни комплекс, како у прошлости тако и данас, о

6 О крсном имену 1985, в. пре свега Грујић 1985; Тодоровић 20056; Тодоровић 20156; Калезић 2005; Недељковић 1991; Влаховић 1998.

чијем значају – као и српском карактеру – сведоче народне изреке и народне песме, уз различите историјске изворе и бројну етнографску грађу. У оквиру српске славе су сачувани и разнисадржаји који имају заветно-митски предзнак и који успостављају везу између давних предака и савремених Срба. Сачуване су представе о томе како су српски владари и обичан народ још у стара времена прослављали своје славе, а и до данашњих дана очувана је суштина духа прослављања крсног имена. Саборни дух и гостопримство су, током славских дана, били изузетно изражени, како у давној прошлости тако и данас. Некада су се припремале велике гозбе и на различите начине одавала почаст славском свецу и прецима, уз мноштво пратећих обичаја.

Посебно значајан је *заветни карактер* славе, изражен и у чињеници да се она преноси са оца на сина, али и да се везује за кућу и имање, или пак за неки посебно важан догађај. *Славски завет*, може се рећи, подразумева чврсту одлуку да се настави традиција предака, односно да се сачува православна вера и припадност српству, као и одговарајућем роду чији је покровитељ *славски светац*. У вези с чињеницом да је, по свему судећи, без обзира на своје старије корене, слава дефинитивно уобличена под утицајем *Св. Саве* и његових ученика – она се може довести у везу и са главним српским идејним обрасцима који су такође иницијално уобличени у то време, уз представе о *изабраном народу (Новом Израиљу)* у њиховом језгру.

Они који славе исту славу (свеца) сматрали су се рођацима, без обзира на просторну, дијалекатску, етнокултурну и сваку другу удаљеност. Слава се код Срба и данас прославља као свеопшти народни обичај – уз разне регионалне варијанте и савремене утицаје – при чему је и у новије време, као и некад, често прогоњена у циљу *расрбљавања*, јер је она један од посебно важних симбола *српске самосвести и преношења завета предака*.

Осим *породичне славе*, такође су се прослављале и *црквене*, али и *сеоске славе / заветине*, које поседују мноштво слојевитих значења, ритуалних радњи и порука. На основу њих је могуће одгонетнути постојање јединственог српског народног мита, који спаја различита народна веровања и обичаје у јединствену семантичку целину. И у оквиру сеоске славе / заветине „култ предака“ је такође био свестрано заступљен, при чему

су се елементи овог ритуала комплементарно повезивали са породичном славом, али и ширим српским системима обичаја годишњег и животног циклуса.

У склопу сеоских слава посебно значајни и комплексни били су *литујски / крстоношки опходи*, чији су основни циљеви били освештавање природе и обједињавање народне заједнице, односно – док је породична слава усмерена на кућу и микро-простор, заветина је окренута повезивању целокупне заједнице и ресакрализацији читавог њеног макро-простора. Притом је сложеност крстоношких ритуалних радњи и кретања између осталог представљала и израз народне воље да у потпуности овлада својим простором и временом, односно читавим светом који заједници стоји на располагању. Примера ради, такви случајеви – доведени до крајње сложености – забележени су у источној Србији, рецимо у сврљишкој културној зони. Наиме, у поменутој области примећени су изузетно сложени модели кретања крстоноша, тј. одговарајућих обредних поворки, при чему се често дешавало да учесници сваке године обилазе различите половине кругова које света стабла (или други објекти) формирају око села, као и да се током једне године више пута спроведе опход, у оквиру ширег календарског оквира, повезаног са више датума слављења. Ово је, у различитим формама, био ефикасан начин (ре)сакрализације како простора тако и времена народне заједнице, односно – периодичног освештавања одговарајућег континуума, схваћеног као једна врста „средшта универзума“. Другим речима, дотични сценарио је у бројним српским насељима примењиван током сваке године, када су се обилазили најважнији сакрални објекти, првенствено у циљу обнове светости, као и ревитализације снаге и јединства заједнице, услед чега је ово био један од кључних српских народних ритуала.

Нови Израиљ / Изабрани народ.⁷ У непосредној вези са косовским митом / заветом су и идеје о Србима као *Новом Израиљу*, тј. *новозаветном, другом и коначном Израиљу*, изабраном народу Божјем. Представе овог типа су свеприсутне у српској колективној свести, још од времена

7 В. Благојевић 1994; Тодоровић 2010; Богдановић 1984; Тодоровић 2015а; Тодоровић 2015б; Тодоровић 2005а; Доментијан 2001; Велимировић 2001; Велимировић 1999; Арсенијевић 2002; Благојевић 2011, в. првенствено стр. 169-171; Поповић 2006, 19, 21, 71-73 итд; Грчић 2011, 191.

Крушевац и околина у историји српског народа

средњовековних српских земаља, па све до данас. О томе су писали бројни аутори, почев од историчара, академика Милоша Благојевића, који је доказао да је управо ово била доминантна идеологија средњовековне Србије, у директној релацији са представама о светородној династији Немањића. Наиме, у српској традицији и њенимидеалтипским сажецима одговарајућег историјског путајасно је дефинисана идеја о сродности пута и страдања српског народа и *Исуса Христа*, као и о идентичности српског народа и *старог Израиља*. Нека од најупечатљивијих одређења у овом смислу уобличио је поменути Св. владика Николај Велимировић, по којем су Срби, као један од најстрадалнијих народа у светској историји, у страдању Христовом гледали своје страдање, у његовој смрти своју смрт, а у Христовом васкрсењу своје васкрсење и обратно, односно – они су веровали да сам Христ своју судбинупонавља кроз српски народ. Наведена идеја *изабраног / небеског народа*, као и *свете Српске земље*, наслања се и на есхатолошке представе из *Откровења Јовановог*, као и на друге библијске садржаје. С друге стране, поменута идеја има потпору и у реалним чињеницама везаним за некадашњу величину и разгранатост српског народа.

О Србији као о *метафизичком средишту света* и о Србима као народу од посебног значаја, али и старости (Срби као *пранарод*) – надовезујући се на претходно поменуте представе – говоре многобројни и разнослојни новији садржаји, од дела са уметничким, научним и научно-популарним претензијама до разнородне журналистике и пророчанстава. Међутим, од суштинског значаја за формирање образаца о изабраном народу и светој земљи у средњовековној Србији биле су, пре свега, представе о *Стефану Немањи*, *Светом Симеону Мироточивом*, родоначелнику *светородне династије Немањића*, као и о *Светом Сави*, његовом сину и оснивачу самосталне српске цркве. Делатност *Светог Саве* превасходно је уобличила и српски идентитетски код, суштински онакав каквог га познајемо данас. Поред осталог и поменута *српска слава* – као најзначајнији народни ритуални комплекс – поседује особенизаветни карактер, у видљивој вези управо са темељним српским идејним обрасцима светосавског предзнака.

Поменуте средњовековне представе, почев од Доментијановог „Житија Светог Саве“, *Стефана Немању* афирмишу у смис-

лу легитимног (и *изабраног*) настављача/наследника и протагонисте библијске историје, са одлучујућом глобалном улогом и значајем, односно – као родоначелника *Новог Израиља*, новозаветног изабраног народа Божјег са посебном мисијом. Наиме, лик *Стефана Немање*, али и *Светог Саве*, је у репрезентативним изразима средњовековне српске традиције у највећој мери грађен према старозаветним узорима (о чему су писали Милош Благојевић, Димитрије Богдановић и други), а неки од најважнијих идеолошких садржаја, тј. идеје о изабраном народу и победничком вођи, добили су легитимитети потврду позивањем на догађаје и протагонисте *Старог завета*, као што су *Мојсије*, *Давид*, *Јаков* и *Јосиф*.

Садржајни комплекс који најлакше препознајемо преко одредница типа *изабрани (небески) народ/Нови Израил* и *света земља/метафизичко средиште света* – учвршћен је већ током средњег века и српске немањићке цивилизације, а иницијално осмишљен у време *Светог Саве* његових ученика. По свему судећи, он се делимично базирао на још древнијој традицији, односно на обрасцима наслеђеним из ранијег периода који су потпомогли учвршћивање, у колективној свести Срба, овог идејног система изузетне сложености и истрајности.

Новији и најновији сродни облици дотичних идејних образаца непосредно се наслањају на своје идејне претече, усложњавајући их, ревитализујући и преобликујући у складу са савременим изазовима и околностима. Управо садржаји овог типа су, уосталом, на суштински начин уобличили српску колективну свест, тј. „српску идеју“, као и „понашање“ српског народа током векова. У сваком случају, бројне чињенице сведоче у прилог закључка да је идеја о српском народу као *Новом Израилу* дефинисана већ у давна времена, поставши једно од темељних упоришта српског етничког и верског идентитета – тако да се могу мењати искључиво манифестни изрази српске етничко-историјске динамике, али не и суштински кодови, који истрајавају у свим околностима, представљајући непроменљиву вредност (која није увек јасно видљива, али је увек присутна). Наиме, као што се показало на различитим примерима током историје, одвајање од овако дефинисане матрице етничке свести Срба истовремено је и одвајање од српског етничког идентитета, као и од јасно зацртаних народних и државних стремљења.

Литература и извори:

Антонијевић 2007: Драгана Антонијевић, *Карађорђе и Милош – мит и политика*, Српски генеалогски центар, Београд, 2007.

Арсенијевић 2002: Матеј Арсенијевић, *Срб је Христов (Цртице за увод у Српски црквени завет)*, у: Небеска Србија, Манастир Светог Архиђакона Стефана, Сланци, 2002.

Бандић 2004: Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд, 2004.

Бећковић 1989: Матија Бећковић, *Косово – најскупља српска реч*, Глас Цркве, Ваљево, 1989.

Благојевић 1994: Милош Благојевић, *О националним и државним интересима у делима Доментијана – Срби изабрани народ*, Историјски гласник 1-2, 1994.

Благојевић 2011: Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011.

Богдановић 1984: Димитрије Богдановић, *Политичка филозофија средњовековне Србије. Могућност једног истраживања*, Филозофске студије XVI, 1984.

Богдановић 1999: Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Народна књига – Алфа, Београд, 1999.

Булат и Чајкановић 2007: Петар Булат, Веселин Чајкановић, *Митолошки речник*, Српска књижевна задруга, Београд, 2007.

Велимировић 1999: Николај Велимировић, *Царев завет*, Манастир Рукумија, 1999.

Велимировић 2001: Николај Велимировић, *Српски народ као Теодул*, у: Српски завет на размеђи векова, Светигора, Цетиње, 2001.

Влаховић 1998: Петар Влаховић, *Крсна слава и њена улога у породичном и друштвеном животу код Срба*, Етно-културолошки зборник IV, Сврљиг, 1998.

Гавриловић 2009: Жарко Гавриловић, *Косовски завет српског народа*, Београд, 2009.

Грчић 2011: Мирко Грчић, *Географија религија*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.

Грујић 1985: Радослав Грујић, *Црквени елементи крске славе*, у: О крсном имену, Просвета, Београд, 1985.

Доментијан 2001: Доментијан, *Житије Светог Саве*, Српска књижевна задруга, Београд, 2001.

Елијаде 1999: Мирча Елијаде, *Слике и симболи*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1999.

Елијаде 2003: Мирча Елијаде, *Свето и профано*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2003.

Калезић 2005: Димитрије Калезић, *Крсна слава у Срба*, Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке и Православни богословски факултет Сарајевског универзитета – Фоча, Београд, 2005.

Ковић 2017: Милош Ковић, *Косовски завет и национални идентитет Срба*, у: Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији – историја, идентитет, угроженост, заштита, САНУ, Београд, 2017.

Кулишић и други 1998: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд, 1998.

Lič 1982: Edmund Lič, *Klod Levi-Stros*, Prosveta, Beograd, 1982.

Лома 2002: Александар Лома, *Пракосово*, Балканолошки институт САНУ – Посебна издања 78, Београд, 2002.

Марковић 1998: Марко С. Марковић, *Тајна Косова*, Србиње – Београд – Ваљево, 1998.

Недељковић 1991: Миле Недељковић, *Слава у Срба*, Вук Караџић, Београд, 1991.

Новаковић 1995: Стојан Новаковић, *Косово – српске народне песме о боју на Косову (епски распоред)*, Вукова задужбина, Београд, 1995.

О крсном имену 1985: *О крсном имену*, Просвета, Београд, 1985.

Петровић 2001/2002: Сретен Петровић, *Теоријско-методолошки проблеми у проучавању српске митологије*, Етно-културолошки зборник VII, Сврљиг, 2001/2002.

Поповић 2006: Даница Поповић, *Под окриљем светости – култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Балканолошки институт САНУ – Посебна издања 92, Београд, 2006.

Словенска митологија 2001: *Словенска митологија – енциклопедијски речник*, Zepher Book World, Београд, 2001.

Тодоровић 2004: Ивица Тодоровић, *Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије – Митска бића Тамнаве*, Гласник Етнографског инсти-

Крушевац и околина у историји српског народа

тута САНУ LII, Београд, 2004.

Тодоровић 2005а: Ивица Тодоровић, *Митска истина Срба*, Звоник, Београд, 2005.

Тодоровић 2005б: Ивица Тодоровић, *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*, Етнографски институт САНУ – Посебна издања 53, Београд, 2005.

Тодорович 2008: Ивица Тодорович, *Пространство и време мужичины в историко-антропологическом контексте*, Наша повседневная жизнь, Антропологические исследования ученых России и Сербии, Москва, 2008.

Тодоровић 2009: Ивица Тодоровић, *Света структура – трагање за јединственом основом културних феномена*, Етнографски институт САНУ – Посебна издања 71, Београд, 2009.

Тодоровић 2010: Ивица Тодоровић,

Матерњи језик сакралне географије Срба – митска симболика Косова у контексту одређења српског идентитета и пројекције историјске судбине, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, Језик и народна традиција књ. 1, Косовска Митровица, 2010.

Тодоровић 2015а: Ивица Тодоровић, *Српска тајна*, Невен, Етнографски институт САНУ, Београд, 2015.

Тодоровић 2015б: Ивица Тодоровић, *Базични митски и ритуални обрасци Срба*, Етно-културолошки зборник XIX, Сврљиг, 2015.

Тодоровић: Ивица Тодоровић, *Змај*, у: Појмовник српске културе; <http://www.etnoinstitut.co.rs/cir/pojmovnik/pojmovnik.php>

Чајкановић 1994: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Група издавача, Београд, 1994.

Summary

Ivica Todorović
Institute of Ethnography SASA, Belgrade

THE SERBIAN MYTH – A CONTRIBUTION TO A GENERAL CONSIDERATION OF BASIC PATTERNS AND CODES

Here, in a form resembling an extended lexicographical entry, where a concept of the Serbian myth is formulated, our attention is drawn to some of main Serbian mythical and votive patterns and codes. Special attention was paid to the Kosovo myth, representation of the New Israel as of chosen nation, celebrating of “slava” and entities of Serbian folk mythology.

ГРАД СТАЛАЋ

Апстракт: У раду је дата средњовековна историја града Сталаћа а такође су представљени и најновији резултати археолошких истраживања. Сталаћ има континуитет још од праисторије, преко антике до позног средњег века. По мишљењу аутора Сталаћ није напуштен након његовог освајања од принца Мусе 1413. године већ је остао значајно утврђење и у каснијем периоду.

Кључне речи: Сталаћ, Моравска Србија, деспот Стефан, кнез Лазар, принц Муса, Тодор од Сталаћа, војвода Пријезда

Историја

По мишљењу Стојана Новаковића Сталаћ се помиње, као Истаглангон повељи византијског цара Василија II Бугароубице из 1020. године којом је он Охридској архиепископији потврдио територијални опсег који је она имала за време ранијих бугарских царева.¹ Интересантно је да је ово мишљење усвојено у нашој историографији, практично без озбиљније дискусује.² Додуше М. Динић на једном месту наводи: “Али то су само нагађања без сигурне потврде у изворима.”³ У, вероватно, најновијем раду о Браничеву, А. Веселиновић о овом проблему само укратко каже: “Тада се помиње Браничевска епархија у саставу Охридске архиепископије. Имала је велики обим. Припадало јој је Смедерево и још нека места чија убикација није сасвим сигурна. Ако би прихватили мишљење С. Новаковића, онда би она обухватала добар део данашње централне Србије, а на истоку би ишла до сливова Млаве и Пека.”⁴ Проблем са овим мишљењем је у томе што се Истаглангон налазио у Браничевској епархији а мало је вероватно да се простор око Сталаћа икада налазио под јурисдикцијом те епархије.⁵

1 С. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку XI века*, Глас СКА 76, Београд, 1908, 36-44.

2 На пример видети М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд, 1978, 76

3 М. Динић, “Браничево у средњем веку”, у: *Српске земље у средњем веку*, Београд, 1978, 91

4 А. Веселиновић, *Североисточна Србија у средњем веку*, Историјски гласник бр. 1-2/1987, 55

5 Детаљније о овоме видети у: Н. Ђокић, *Границе Браничевске епархије у XI и XII веку*, Саборност

Кнез Лазар је даровао манастиру Раваници у Сталаћу “панађур Петров с бродом”.⁶ Тај панађур у Сталаћу помиње 1473. године и један Дубровчанин.⁷ У Раваничкој повељи кнеза Лазара помињу се и Ћићевац и Лучина, као и нека села са десне обале Велике Мораве, у близини Сталаћа, која данас више не постоје: Бежање, Грменоввац, Поскурице, Придворица и Куциново.⁸

Кнегиња Милица је 1395. године поклонила манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори у Сталаћу човека по имену Стајка.⁹

Овај крај се помиње и у српским летописима поводом напада принца Мусе на Србију почетком 1413. г.

Принц Муса је на Бадњи дан 24. децембра 1412. године кренуо из околине Једрена, преко Софије и Пирота да нападне Хамзу. Из Пирота је, највероватније, преко града Темске најпре напао Сврљиг. По освајању овог града освојио је и град Соко где је заробио и Хамзу. Хамза је послан за

1/2007, Пожаревац 2007, 99-111

6 Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, 770; М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд, 1978, 76

7 Б. Храбак, *Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом брду*, Огледи, 1952, 61

8 Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство, Манастир Раваница*, Београд, 1981, 90

9 Кнегиња Милица са синовима Стефаном и Вуком, 1395, даје и потврђује добра и повластице манастиру Св. Пантелејмона у Св. Гори, (издање др. Ј. Шафарика), *Гласник Српског ученог друштва* 24, Београд, 1868, 273; Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, 518; М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја у Крушевцу кроз векове*, Крушевац, 1972, 41

Крушевац и околина у историји српског народа

Једрене где је убрзо погубљен. Муса је, већ од раније, пописао и припремио туркменско становништво из Румелије да га насели у околини Сокола и Сврљига. Због тога је одмах по заузимању горе поменутих градова наредио да се попишу сва околна села и да се њихово становништво окупи око заузетих градова. Док је један део турске пешадије са својим старешинама извршавао ово наређење дотле је Муса наставио офанзиву на Србију. Из Сокола турске снаге су најпре нападе Бован. Градска посада се предала без отпора. Пошто их је опљачкао Муса је и њих послао да се придруже онима који су били предвиђени за пресељење. Затим је освојио и опљачкао Липовац. Следећи циљ је био значајан град Сталаћ. Сам град је брзо освојен и опљачкан али се у малом граду дуго одржао командант утврђења. Како Константин Филозоф каже: "А у кули се задржа, чувајући град, неки благородни муж, док са кулом не изгоре, јуначан као неко од старих." Током опсаде Сталаћа, освојен је и разорен оближњи град код Трубарева.¹⁰

10 У новијој литератури детаљније о нападу принца Мусе на Србију 1413. г. видети у С. Мишић, *Поход султана Мусе на деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница*, Историјски гласник бр. 1-2/1987, 78-88; А. Веселиновић, *Североисточна Србија у средњем веку*, Историјски гласник бр. 1-2/1987, 43-74; Н. Ђокић, *Напад принца Мусе на Србију 1413. г.*, Браничевски гласник 1, Пожаревац, 2002, 23-38 и Н. Ђокић, Прилог проучавању ратних

Османлије су ове крајеве поново напали негде крајем 1425. године. Војску је лично предводио султан Мурат и том приликом је посебно страдала околина Крушевца.¹¹ Ратовање је настављено и 1426. и 1427. године током кога је султан заузео Крушевац и друге градове и то већ 1426. године а почетком 1427. године је опседао и Ново Брдо.¹² Нови српски деспот Ђурађ склопио је 1428. године мир са султаном којим је пристао на губитак Крушевца и Ниша. Наравно, том приликом је и Сталаћ потпао под османску власт.

Овим крајем је на свом путовању кроз Србију прошао и Бертран де ла Брокијер који га је релативно детаљно описао. Ево шта он каже¹³:

операција у окружењу манастира Светог Стевана, Манастир "Свети Стеван" - Липовац 6 векова (зборник радова), Алексинац, 1999, 163-204 (нарочито стране 164-174). у овим радовима видети и старију литературу о овој теми.

11 Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд-Сремски Карловци, 1927, 226; В. Јагић, *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића, деспота српског*, Гласник СУД 42 (1875), 317; М. Динић, *Сребрник крај Сребрнице*, Глас СКА 161 (1934), 190 и 193; М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд, 1962, 48; М. Спремић, "Крушевац у XIV и XV веку", у: *Крушевац кроз векове*, Крушевац, 1971, 13-14

12 О овим догађајима постоји богата литература за коју видети М. Спремић, "Крушевац у XIV и XV веку", у: *Крушевац кроз векове*, Крушевац, 1971, 14 нап. 34

13 Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*,

“И после ове вароши Крушевца, пређох речену реку Мораву на једној скели и уђох у државу деспота Рације или Србије. И оно што је с оне стране реке је Турчиново, а оно што је с ове стране то је реченог деспота, који плаћа за то 50000 дуката годишњег данка. А када прођох преко речене реке, наиђох на врло леп и добро насељен крај и прођох крај једног градића који називају Есталаш (Есталацхе) и који је некад био врло јако и лепо утврђење на врху једне планине, тамо где се Нишава улива у Мораву. И још стоји усправно један део зида, а има и једна велика кула слична главној градској кули, а другог нема ничег, јер је све порушено а припадало је реченог деспоту.

А у подножју те планине, тамо где се ове реке састају, има 80 до 100 шајки које ту држи Турчин, а то су галијице и лађице да би пребацио коње и своју војску. И наредио је да их стално чувају 300 људи, који се ту смењују свака два месеца, као што ми је рекла веродостојна личност која је све то видела, а ја их нисам видео, јер они не дозвољавају ни једном хришћанину да их види.

Од реченог Сталаћа до Дуно (Дуное) има 100 миља. И (у Сталаћу) нема никаквих

утврђења, већ постоји само једно село и једна кућа коју је Синан бег саградио и једна хамија на узбрдици.”

Премда је овај део Брокијеровог путописа већ много пута цитиран треба ипак бити опрезан при његовом буквалном коришћењу. Наиме, Брокијер није прилазио Сталаћу ближе од 4 км а ако је ишао путем којим се кретао Митесер крајем XVIII века онда је то растојање било и знатно веће. Питање је шта је он стварно могао да тачно запази. Треба водити рачуна и о томе да се подграђе налазило поред леве обале Јужне Мораве на улазу у Сталаћку (Стеваначку) клисуру тако да га Брокијер није могао ни да види (ако је постојало). Он сам тврди да се у Сталаћу налазио османски гарнизон од 300 људи а они су негде морали да живе. У осталом постојање џамије говори само по себи да је у Сталаћу стално живео већи број муслимана. Пошто је само утврђење у контранагибу у односу на посматрача са друге обале Западне Мораве Брокијер је и могао да види само једно зидно платно. Што се тиче кула само утврђење и поред тога што је било прилично велико имало је веома мали број кула тако да је неком ко је видео друга утврђења у Србији (као, на пример, оближњи Крушевац) са великим бројем кула могао је да изгледа и рунираније него обично.

Питање је да ли је случајно што га је чувени млетачки картограф фра Мауро (fra Mauro) уцртао у своју карту света, израђеној између 1448. и 1459. године. Наиме, на овој карти су убележени и Сталаћ (stalaci) и Крушевац (crusenaci).¹⁴

Уосталом, када је хетерогена хришћанска војска састављена од Угара, Пољака и Чеха, под командом Јована Марцалија прешла Дунав ноћу 19. јуна 1437. године као први циљ напада имала је турску флотилу код Сталаћа коју је уништила 21. јуна. Једа део бродовља су спалили а други део пустили низ Мораву у Дунав. Неке турске стражаре су посекали док је један део успео да побегне. Током 22. јуна Угри су спалили сва насеља између Сталаћа и Крушевца да би 23. јуна око подне стигли до Крушевца и потпуно га спалили. Следећег дана, 24. јуна, наставши неке лађе на Морави угарска војска се ужурбано повукла преко деспотовине према Ковину.¹⁵

14 Г. Шкриванић, *Fra Mauro, il Mappamondo*, Историјски часопис, 12-13 (1963), 164

15 E. Fermendzin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagrabiae, 1892. g, s. 143; L. Thallóczy - A. Áldásy, A

Београд, 1950,129; Н. Ђокић, *Напад принца Мусе на Србију 1413. г.*, Браничевски гласник 1, Пожаревац, 2002, 34

Крушевац и околина у историји српског народа

На основу турских дефтера можемо са сигурношћу тврдити да Сталаћ (и Крушевачка Браљина), за време турске владавине - бар од почетка XVI века, нису спадали у нахију Загрлату. Загрлата је приликом припајања Крушевачком санџаку добила нека села из Крушевачке нахије али су то била села уз реку Расину и на простору између Расине и слива Шиљеговачке реке. Крушевачка Браљина, Јаковац (данас Јаковачка коса) и Гаглово припадали су крушевачкој нахији а Трубарско, Ђунис и Каоник Загрлати. Нахија Загрлата је, по турским дефтерима, обухватала цео слив Рибарске реке и простор између тог слива и леве обале Јужне Мораве од Трубарског до слива Турјиске реке на југу.¹⁶

Археологија

Град Сталаћ је насеље смештено на једном издвојеном избочу на северној ивици Мојсињских планина у троуглу који чине Западна и Јужна Морава.¹⁷ О значају овог положаја довољно говори и постојање два утврђења у самом насељу, на растојању од око 1 до 1,5 км ваздушне линије. Наиме, поред самог Сталаћа (“куле Тодора од Сталаћа”) на нешто више од 1000 м јужно готово на самом улазу у Стеваначку клисуру налази се утврђење познато у народу као Укоса или Кућиште. Три примерка новца који потичу са утврђења Укоса:¹⁸ Константи-

Magyarország és Szerbia közti összeköttetések okleveltára (1198-1526), Monumenta Hungariae historica, Diplomataria 33, Budapest, 1907, s. 119-120; Љуб. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд, 1927, 230; Ј. Радонић, *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века*, Нови Сад, 1905, 78-79; П. Рокаи, *Последње године балканске политике краља Жигмунда (1435-1437)*, Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, XII/1, Нови Сад, 1969, 107. Детаљније о овоме видети у: С. Мишић, *Унутрашње воде и њихово коришћење*, Београд, 1997, на више места.

16 Преводе делова дефтера Başbakanlık Arşivi, Istanbul - Defter-i Mufassal-i Liva-i Alacahisar, Tapu defteri No 179 iz 1536. g. Başbakanlık Arşivi, Istanbul - Defter-i Mufassal-i Liva-i Alacahisar, Tapu defteri No 567 iz 1575/76. g. i Tapu ve Kadastro - Ankara, Tapu defteri No 95 iz времена владе султана Мрата III, уступила нам је покојна колегиња Душанка Бојанић. мр Небојша Ђокић, *Свети Нестор у Витковицу*, Расински анали 1, Крушевац, 2003, 95 нарочито нап. 41 и нап. 42.

17 О географском положају Града Сталаћа видети у Б. Ж. Милојевић, *Главне долине Југославије*, Београд 1951, 5 и од истога аутора *О значају Сталаћске клисуре и околних удолина за људски живот*, Географски гласник 13, Београд 1951, 338-340.

18 Д. Рашковић, “Рановизантијски археолош-

на I, Јустина I и Јустинијана I као и пентану-мијум Анастасија I говоре нам да време настанка утврђења на Укоси треба тражити у IV веку а да је највећу улогу имало у VI веку што сведочи и рановизантијска керамика пронађена током рекогносцирања овог подручја. Приликом више рекогносцирања нађена је већа количина касноантичке керамике углавном из VI века а знатно мање из IV века.¹⁹ Још значајнији су и налази четири фибуле: лангобардске “S” фибуле,²⁰ рановизантијске гвоздене фибуле из V века, рановизантијска фибула са посувраћеном стопом из V века и фибулом са посувраћеном стопом из VI века.²¹ Лангобардска фибула говори о присуству Лангобарда у утврђењу у улози војне посаде. Према локалним подацима на Укоси сељаци су ископавали римски новац и прстење. Са овог локалитета продат је Народном музеју у Београду један римски златник.²² По површини ово је једно од највећих касноантичких утврђења у овом делу Србије, дужине 400 м а ширине 80 до 100 метара. Површина утврђења је природно каскадно подељена на 4 платоа. Са јужне стране је најлакши прилаз па је на тој страни усечен вештачки ров изнад кога се налази елипсаста (или кружни) објекат врло великог пречника, врло сличан каснијим тврђавским “бастионима”. Интересантно је, да је по подацима О. Вукадин, током рекогносцирања које је вршио Краљевачки за-

ки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју”, у: *Трећа југословенска конференција Византолога* (Крушевац 10-13. мај 2000.), Београд – Крушевац 2002, 51; Д. Рашковић, *Појединачни налази римског и византијског новца Народног музеја Крушевца*, Нумизматичар 21, Београд 1998, 103-110; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 15

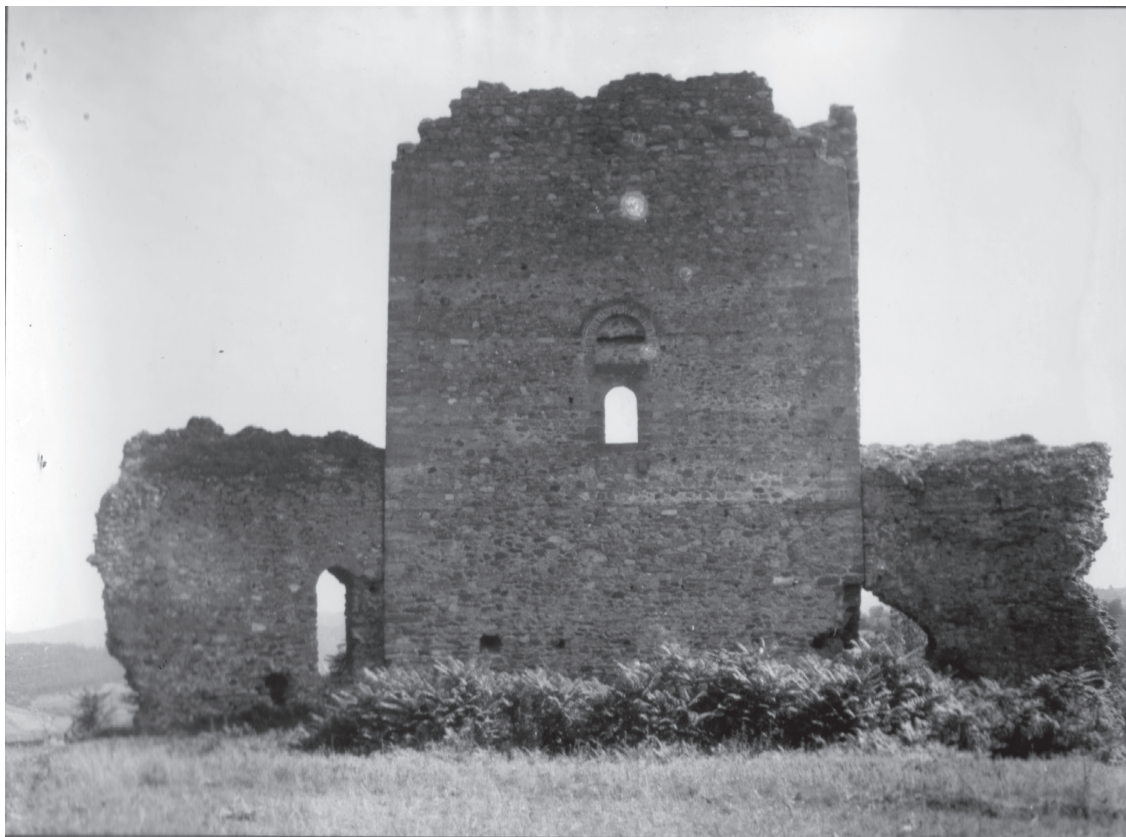
19 О. Вукадин, *Утврђење Укоса (Кућиште)*, Рашка баштина 3, Краљево 1988, 281-282. Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 15

20 Д. Рашковић, “Стање истражености рановизантијских утврђења на северозападу области Наиса”, у: *Ниш и Византија*, III научни скуп, Ниш, 3-5. јун 2004, Ниш 2005, 189-190; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 15

21 Ова фибула одговара најприближније Бојовићевој варијанти 5 (Кат. број 325; Т. XXXIII) коју он датује у VI век. Д. Бојовић, *Римске фибуле Сингидунума*, Београд 1983, 20. А. Јовановић наводи један фрагментовани примерак нађен у селу Малошиште код Ниша. Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 15

22 М. Димитријевић, *Ђићевац са околином*, Београд 1999, 114. Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

вод за заштиту споменика културе, на Укоси нађена, поред касноантичке и керамика из (оквирно) X-XI века.²³

У стручним круговима постоји опште раширено уверење да је утврђење у Сталаћу настало у време кнеза Лазара. Овоме је допринело неколико радова у којима је публикован материјал са систематских археолошких ископавања вршених на утврђењу и у којима је презентирани материјал готово у потпуности из времена Моравске Србије.²⁴

Не негирајући чињеницу да је Сталаћ обновљен негде у то време и да је био у

23 О. Вукадин, *Утврђење Укоса (Кућиште)*, Рашка баштина 3, Краљево, 1988. г, 281-282; мр Н. Ђокић, М. Стевић, *Краћи прилози историји града Сталаћа*, Расински анали бр. 3 (за 2005. г.), Историјски архив – Крушевац, Крушевац 2005, 50-51; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

24 Д. Минић, О. Вукадин и С. Ђорђевић, *Средњовековни град Сталаћ*, Рашка баштина бр. 1, Краљево, 1975, 185-98; Д. Минић, О. Вукадин и С. Ђорђевић, *Средњовековни Сталаћ (каталог изложбе)*, Крушевац, 1979, 3-12; Д. Минић, *Релације Крушевац-Сталаћ у средњем веку*, Синтеза н. с. 5, Крушевац, 1979, 68-76; D. Minić, *The role of Stalać in Serbia of Prince Lazar*, *Balkanoslavica* 11-12, Прилеп, 1984/85., 147-152 (где износи врло прихватљиву тезу да је Сталаћ био једна од Лазаревих резиденција). У овим радовима видети и за старију литературу. М. Поповић, *Утврђења Моравске Србије*, Свети кнез Лазар, Београд, 1989, 71-87.

функцији у време кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића, ипак морамо нагласити да основни елементи фортификационог уређења тврђаве (пре свега велики размак између кула – које не представљају главни елемент одбране бедема као код осталих утврђења из тог времена – Крушевца, Смедерева, Београда па и Новог Брда)²⁵ недвосмислено говоре да је реч о знатно старијој тврђави.²⁶

25 Поред тога релативно мала дебљина бедема, доста мртвих углова – недоступних фланкирној ватри, слабо заштићен улаз у град итд.

26 О византијским утврђењима у провинцији видети у: Whittow Mark, "Rural Fortifications in Western Europe and Byzantium, Tenth to Twelfth Century", u: *Byzantinische Forschungen* v.21 (1995) i Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier – A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge university press, 2000, 1-324; McGeer Eric, "Byzantine Siege Warfare in Theory and Practice", u: *The Medieval City Under Siege* (1995); George T. Dennis, *Byzantine Heavy Artillery: The Helepolis*, Greek, Roman, and Byzantine Studies 39 (1998), 99-115; Bartusis Mark C., "The Cost of Late Byzantine Warfare and Defence", u: *Byzantinische Forschungen* v.16 (1991); Haldon John, "Strategies of Defence, Problems of Security: the Garrisons of Constantinople in the Middle Byzantine Period", u: *Constantinople and its Hinterland* (1995); Haldon John, "The Organisation and Support of an Expeditionary Force: Manpower and Logistics in the Middle Byzantine Period", u: *Byzantium at War* (1997); Humphries Paul Douglas, "Of Arms and Men: Siege and Battle Tactics in the Catalan Grand

Крушевац и околина у историји српског народа

Овог пута ћемо се задржати на неким другим моментима интересантним за Град Сталаћ. Наиме, када говоримо о његовом датирању не смеемо занемарити још неколико чињеница. Прво, истражен је релативно мали простор тзв “мали град” са донжон кулом. Друго, управо је овај простор вештачки нивелисан када су грађени објекти из времена кнеза Лазара. Када се исцртају прецизне изохипсе терена то постаје врло очигледно. Са друге стране, док свуда око овог простора имамо (као што ћемо даље видети) археолошки материјал из свих могућих периода од праисторије до данас овде опет нема апсолутно никаквог материјала старијег од XIV века (чак ни праисторијског) што је невероватно. Повремено вршење нивелације терена није ништа необично. Приликом вршења ревизионих ископавања у крушевачком граду средином деведестих година наилазили смо, врло често, на тај случај. Да су вршени већи нивелациони радови сведочи и дубоки и широки вештачки ров између малог и великог града. Постоје и много јачи докази о континуитету живота у Сталаћу - најпре је то сам положај града.

На простору “куле Тодора од Сталаћа” тј сталаћског утврђења има случајних налаза античких фибула (каснолатенска фибула из I века пре Христа).²⁷ Ту је нађен и

Chronicles (1208-1387)”, u: *Military Affairs v.49* (1985). О средњовековним утврђењима уопште видети у: *Technik des Befestigungswesens*, von J. Schroeter (Sonderabdruck der Kultur der “Gegenwart”, IV, 12), Berlin, 1913; *Traite, de Fortification permanente et semi-permanente*, Redacteur en chef Desire Lacroix, Paris, 1884, H. Guerlac, “The Impact of Science on War,” у: E. M. Earle et al., eds., *The Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, Princeton, 1943; Philippe Contamine, *La Guerre au moyen age*, Paris, 1980, R. C. Smail, *Crusading Warfare, 1097-1193*, Cambridge, 1956; F. Verbruggen, *De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen*, Brussels, 1954; Bernard S. Bachrach, “Logistics in Pre-Crusade Europe,” u: John A. Lynn, ed., *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, Boulder, 1993, p. 57-78; Robert J. Bartlett, “Technique militaire et pouvoir politique, 900-1300,” *Annales ESC*, September-October 1986, 1135-59; Bernard S. Bachrach and Rutherford Aris, “Military Technology and Garrison Organization: Some Observations on Anglo-Saxon Military Thinking in Light of the Burghal Hidage,” *Technology and Culture* 31 (1990): p. 1-17; Bernard S. Bachrach, *Armies and Politics in the Early Medieval West*, London, 1993; Kelly DeVries, *Medieval Military Technology*, Peterborough, Canada, 1992; Bernard S. Bachrach, “Medieval siege warfare: A reconnaissance,” *The Journal of Military History* vol. 58 no. 1 (January 1994) itd.

27 Д. Бојовић, *Римске фибуле Сингидунума*, Београд 1983, 20. Наша фибула најприближније одговара Бојовићевој познолатенској фибули варијанте 4 (Кат.

оловни оквир минијатурног огледала такође из античког периода.²⁸ Када томе додамо и групни налаз “37 комада разног римског новца из Града Сталаћа” који бележи још М. Васић,²⁹ као и налаз римске цигларске пећи³⁰ (уз пронађену римску керамику око пећи) добијамо чврсте корене сталаћског града бар од антике. Најновији налази бронзано-допске керамике на платоу околу цркве Св. Духа пронађене 1998. г. несумњиво показују и на још старије корене. То потврђују и налази забележени у литератури као што је бронзана секира са отвором за држаљу пронађена 1905. г.³¹ и камени чекић – бат кога помињу М. и Д. Гарашанин 1951. године.³² Током рекогносцирања Народног музеја из Крушевца уочено је да су уз саму цигларску пећ у Сталаћу налазе скелетни гробови, у којима су покојници положени на античке тегуле. Непрекинути континуитет живота на овом месту потврђује и налаз пронађен приликом конзеваторских радова на цркви Св. Духа, у црквеним темељима пронађен је примерак златног новца – солидуса Романа I (921-927).³³ М. Ризнић је забележио важан податак који је добио од месног пароха, да су приликом обнављања црк-

број 5; Т. I) коју он датује у крај I в. п. н. е. и почетак I в. н. е. што одговара времену римског освајања ових крајева. Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

28 Д. Рашковић, “Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју”, у: *Трећа југословенска конференција Византолога* (Крушевац 10-13. мај 2000.), Београд – Крушевац 2002, 50; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

29 М. М. Васић, *Извештај о раду у археолошком одељењу Народног Музеја*, Годишњак СКА, XXV, 1912, 200; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

30 Д. Минић, *Цигларска пећ у Сталаћу*, Старијар XL-XLI, Београд 1988-1990, 312-313; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

31 М. М. Васић, *Извештај о раду у археолошком одељењу Народног музеја*, Годишњак СКА XXVI, (1912), 198; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

32 Д. и М. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951, 58; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

33 Р. Станић, *Средњовековне цркве у Сталаћу и околини*, Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије, Београд 1980, 70 нап. 45.. Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

ве Св. Духа 1836. г. уједној гробници нађени: “Златни чанкасти новци и две минђуше од сребра особитог облика.”³⁴ Ова два податка се врло лепо допуњују па тако можемо говорити о животу у овом граду и у X и XI веку много пре него је постојеће утврђење обновио кнез Лазар.³⁵ Интересантно је, да је незнајући за ово Александар Лома лингвистичким методама дошао до закључка да је Сталаћ добио име по Св. Теодору Стратиоту и то још негде у X и XI веку.³⁶

Скренули би ипак пажњу на област Смилис која се јавља у византијским изворима из средине XII века и за коју се каже како је била посебно јако утврђена. Још пре више од три деценије Ј. Калић је доказала да се та област налазила око данашњег села Смиловца тј између Ражња и Сталаћа.³⁷ Нема потреба да понављамо њене аргументе једино што се не можемо сложити са њом да та област обухвата само подручје око самог села Смиловца већ се морала простирати нешто шире. Вероватно је реч о каснијој жупи Поморавље. У сваком случају, ако Смилес не представља каснију жупу Поморавље онда сигурно одговара каснијој Ражњској нахији а никако само широј околини села Смиловца. Како било да било ова нарочито уврђена област се, у оба случаја, директно наслања на сам Сталаћ и сам њим твори “Капију Поморавља” из војно-стратегијске географије.³⁸

Непосредно са друге стране Мораве,

34 М. Ризнић, *Старине у планини Мојсињи и околини*, Старинар, 1891, 86-87; Д. Рашковић, *Налази римског и византијског новца Народног музеја у Крушевцу, у подручју римског друма – виа публица*, Нумизматичар 20, Београд 1997, 111-112; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

35 Н. Ђокић, М. Стевић, *Краћи прилози историји града Сталаћа*, Расински анали бр. 3 (за 2005. г.), Историјски архив – Крушевац, Крушевац 2005, 51; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

36 А. Лома, *Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу*, Ономатолошки прилози XI, 10; А. Лома, “Сутиван, Сутилија, Суноврат...”, у: *Култ светих на Балкану*, Лицејум 5, Кругјевац 2001, 26; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 16

37 Ј. Калић, *Област Смилис у XII веку*, Зборник радова византолошког института 14/15, Београд 1973, 29-39

38 Није искључено да је Смилис укључивао и жупу Дубравницу. О жулама Поморавље и Дубравница детаљније видети у: С. Мишић, “Жупе Поморавље и Дубравница у средњем веку”, у: *Делиград од устанка ка независности 1806-1876 (ед. Д. Алексић)*, ИНИС Београд 2007, 1-7.

насупротив граду Сталаћу, налази се касноантичко утврђење “Бедем” у Маскару, најважнији рановизантијски локалитет Темнића и овог дела Поморавља.³⁹ У раду објављеном 1891. године, Михаило Ризнић наводи да су димензије утврђења 156x132 м и да је утврђење зидано од камена и опеке, са 12 истурених кула, удаљених 18 м једна од друге и дебљине зидова 1,25 м.⁴⁰ Према катастарској мапи локалитета “Бедем” димензије каструма су 130 са 130 метара.⁴¹ Најчешћи материјал који се може пронаћи на локалитету “Бедем” су одломци опека, међу којима неке носе украс у виду мањег крста рељефно изведеног на површини опеке.⁴² Сличне крстове на опекама налазимо на локалитетима рановизантијских утврђења у Бреговини, у Балајнцу и на Царичином граду.⁴³ Међутим, на две опеке се налазе рељефно изведени крстови, на крајевима рачвасто расцепљени. Примери оваквог типа крста, у сличним композицијама или усамљени, често су урезивани на зидовима црквава значајних хришћанских центара X века на територији коју је покривало бугарско Прво царство. Његова је употреба константована и у Србији у истом периоду. Постоје при-

39 С. М. Браљинац, *Дописи - I Крушевац*, 18. априла 1890 год, Старинар 2/1890, Београд 1890, 57; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 17

40 М. Ризнић, *Старине у планини Мојсињи и околини*, Старинар 8 (1891), 71; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 17

41 Д. Рашковић, “Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју”, у: *Трећа југословенска конференција Византолога* (Крушевац 10-13. мај 2000.), Београд – Крушевац 2002, 36; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 17

42 Детаљније видети у: Д. Рашковић, Н. Ђокић, *Резултати рекогносцирања античких налазишта и комуникација на подручју јужног Темнића*, Гласник Српског археолошког друштва 13 (1997), 135-146; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 17

43 Д. Рашковић, Н. Ђокић, *Резултати рекогносцирања античких налазишта и комуникација на подручју јужног Темнића*, Гласник САД 13, Београд, 1997, с. 137-139, сл.1 и сл.2; мр Н. Ђокић, *Духовни живот у Варварину и околини до Првог светског рата*, Корени бр. 1 (за 2003. г.), Историјски архив у Јагодини, Јагодина, 2003. г, с. 77; мр Н. Ђокић, О. Думић, проф, *Храм Успеније Пресвете Богородице у Варварину – Од Темнићског записа до друге владе Милоша Обреновића*, Гласник – Службени лист Српске православне цркве бр. 3/март 2004. г, с. 91-93; Н. Ђокић, Д. Рашковић, *Град Сталаћ Капија Поморавља*, Весник Војни музеј 34, Београд 2007, 17

Крушевац и околина у историји српског народа

мери таквог крста урезани на керамичким судовима, довратницима или фасадним украсима откривеним на неким византијским утврђењима у Србији (Чечан, Рас–Градина, Београд).⁴⁴ У оближњем Варварину је нађен Темнићки натпис који потиче управо из тог периода као и некропола са материјалом из IX-X века.⁴⁵

Током сондажних ископавања на локалитету је нађен материјал из праисторије (гвозено доба) као и из VI века: разни гвоздени предмети, стрелица и коштане чешаљ.

Summary

THE FORTIFIED TOWN OF STALAC

The fort was built in the Middle Ages. Stalac has a late antique phase. The town was built on a wide plateau - a strategic place that controlled westward communications. For the first time Stalac is mentioned in 1377 in a charter of prince Lazar, and later in a charter of princess Milica in 1395. Philosopher Constantine of Kostenets, mentions that in 1413 Musa Çelebi raided Stalac and razed it. The Stalac served as a fortress and after that until at least the fall of Belgrade in 1521.

During his voyage in 1433 Bertrandon de la Broquière mentioned Stalac and mentions 80–100 barges and galiotes in the area of Stalac at the confluence of the two Morava rivers.

44 М. Бајаловић-Хаџи Пешић, *Унутрашње утврђење Београдског града*, Годишњак града Београда књ. XXX-IX, Београд, 1992, 39; Н. Ђокић, *Духовни живот у Варварину и околини до Првог светског рата*, Корени бр. 1 (за 2003. г.), Историјски архив у Јагодини, Јагодина, 2003, 77

45 Д. Минић, *Керамичке посуде као гробни прилози на средњовековним некрополама у Србији*, Годишњак града Београда XXV, Београд, 1978, 88; Н. Ђокић, *Духовни живот у Варварину и околини до Првог светског рата*, Корени бр. 1 (за 2003. г.), Историјски архив у Јагодини, Јагодина, 2003, 77; Н. Ђокић, О. Думић, проф, *Храм Успеније Пресвете Богородице у Варварину – Од Темнићског записа до друге владе Милоша Обреновића*, Гласник – Службени лист Српске православне цркве бр. 3/март 2004, 91-93

Славица Д. Јовановић
Гимназија Пожаревац.

ДВА ЛИЦА ЉУБИШЕ ЋИДИЋА

Апстракт: У овом раду предмет нашег огледа биће збирке Љубише Ћидића „Моравска Тројеручица“ и „Копље Светог Ђурђа“. У питању су две збирке различите провинијенције, надахнућа, док је прва родољубива и сва у знаку косовског мита, српства и српске реке Мораве, друга је махом испевана љубавним песмама. Песник Љубиша Ћидић ревитализује митско и архетипско, тражи упориште у косовском миту, судбоносној епизоди наше историје. Река Морава постаје иманентни знак његове поезије, симбол и стални топос његове иконографије. У другој збирци пева о љубави која је космичка, брише земаљске стеге и границе и сели се у предграђе сунца и архиљубави.

Кључне речи: Љубиша Ћидић, поезија, мит, архетип, Морава, љубавна поезија

Има код нас још песника епског надахнућа, иако је време у коме живимо понајмање херојско и епско. Но, песник Љубиша Ћидић који, по преимућству, живи мало у Крушевцу, мало у Београду, лета проводи на Багдали изнад цароставног града, а зиме на Копаонику, у ванмонденском дивљем шумарку са једном вучицом, опредељен је својом душом и својом поезијом за архетипско, митоманско и епско. Он допуњује ону никад завршену књигу јединственог косовског епа, тзв. „Лазарицу“, коју су промовисали многи слависти, попут А. Мицкијевича, уочавајући епску целину у сабрању песама косовског круга. Има ли „Лазарице“ или не, фолклористика није успела да докаже постојање саге, епа попут оних хомерских, германских или скандинавских. Међутим, док се год о Косову буде певало, та ће се пасија и епопеја проносити српством, ширити и допуњавати и сведочити да смо још живи.

Ћидићева збирка песама „Моравска Тројеручица“ није се као бисер на сјајну филигранску ниску, као накрстице, крсташци, крстуљци, крстаљке на косовском везу, отменом и уникатном. Свето и световно кореспондирају у овој књизи, лепота и занос косовским митом живе без анахронизама у времену прошлом, садашњем и будућем. У овом својеврсном омнибусу, Љ. Ћидић прелази велику скалу од духовне до рефлексивне лирике.

Заљубљен, „још витак“, пева песник својој крушевачкој Лазарици:

*Ја ти долазио с Дамјановом руком,
кнежева невесто и невесто моја.*

(Триптих за Лазарицу)

Апострофира цркви као драгој, као Лаза Костић својој Salute, разлива вечну туту по версу. Колико је још у овој књизи худих невеста, ту је и Косовка девојка и Гојковица и Симонида... Али црква је знамен и евхаристија, причешће и покров, кивот и постојбина. Љубишу Ћидића и поетски и човечно узнемирава стара црква, лепа црква, молитва са дубоким смислом, мир, религиозни, Бог. Посматрајући Лазарицу у Крушевцу и њену сестру Мораву, он гледа очима изученим, зна шта је то песма зидова, углава, розета..., каже Буца Мирковић. (Мирковић, 2012, стр. 113)

Танано је повесмо ове песме, као писак Гојковице, као дамар мајке Југовића. Разлива се та пређа као Морава, чест песников симбол Србије – тројеречне, љуте, мутне, брзе, сузне. Насловна песма „Моравска Тројеручица“ сва је у слави тог тројства – света река, света рука, српство. Ко зна где је све наш песник по свету тројеноћио, али морао је кући да „малтер своје жизни“ узида у Лазарицу, да умилостиви водоплавну Тројеречицу и љубављу, сољу и хлебом пулс њен сједини са Пресветом Тројеручицом.

Он је песник Мораве, свете српске реке, тројеручице, водоплавнице. Морави се обраћа као мајци која лечи љубављу, сољу и хлебом. Она је симбол непребола, венчања

Крушевац и околина у историји српског народа

госпође Јелице и војводе Пријезде, љубави која васкрсава и после смрти. Морава је и разводница и разбистрица и повратница и водитељица и видарица свеколиког српства које се у њеној води огледа и разлива тројеруко, на три стране као у светом тројству. Из Мораве се рађају и у њу залазе српски јунаци и чеда бројна која у њој добијају и причест и знамен. Морава еманира све оно што је у српству бујно и благородно, плодно и хлеבודарно. Морава је и крсно погружење и појилиште за атове јуначке и птице небеске. Она је иманентни знак Ђидићевог песништва и стални топос његове иконографије.

*Тројеручица Морава моје је мастило
из Милоша и Лазара искапљује век,
крваво житије се обистинило,
у перу већ шкрипи палог царства јек.*

(Константин Филозоф у Крушевцу)

Овако каже песник и сви актери велике драме су ту. И Деспот Стефан, тужни епигон и Јевросима мајка и војвода Пријезда и краљ Милутин и Јелена Балшић и Никон Јерусалимски и зограф Макарије. Стожерни хронотоп (време-простор) у поезији Љубише Ђидића је Крушевац, и то Крушевац са фреске, из епске и лирске песме, али и из окца распећеног времена садашњег, које садашњошћу, као рђавом бесконачношћу, појачава свест о ономе шта смо некад били, а шта смо сада. Довољно је само да поменемо наслове неких песама из Ђидићеве књиге „Моравска Тројеручица“ – „Триптих за Лазарицу“, „Српски зид плача“, „Милица“, „Константин Филозоф у Крушевцу“, „Душа мајке Јевросиме“, „Свадба у Каленићу“, „Причешиће у Љевишкој“, „Плач краља Милутина“, „Јелена Балшић Бешкој на Скадру“, „Легенда о водоплавној земљи“ – па да призовемо немањићи сјај и данашњи вај свеопште српске удесности. Ђидић је песник и тог сјаја и тог ваја, нераздвојно помешаних, у кроткој водоплавној земљи по којој му се каткад привиђају из потаје хајдуци, а Пријезда, попут Христа, по води ходи. (Петров Ного, 2012, стр 109)

Све што смо хтели да заборавимо као бумеранг нас је сустигло:

*Јер горим и даље
век по век део по део
у нескончаном косовском боју.*

(Косовски свећњак од крви)

Љубиша Ђидић је песник са снажним осећањем припадности своје народу. Сви смо ми и васељенски и земаљски, но није свакоме дато да ту дихотомију и трвење људског бића тако снажно доживи и опише. Сви једнако дугујемо Творцу, али ко је достојан да то искаже? Песници су још остали савест човечанства. Бити песник и хришћанин посебна је благодат и жртва. Бити песник спаљених богомоља и пустих огњишта – то је плач, јеремијада.

*О Љевишка згарављена ал чиста
с нежним тропрстјем у мом бићу
причешићујеш ме опет у ватри.*

(Причешиће у Љевишкој)

Као загасито злато иконостаса древни мотиви васкрсавају у овој поезији. Изразито јак лирски код даје им нежност и лепоту оних што дубоко виде и осећају. Занимљиво је колико је песнику блиско тзв. „женско начело“ и колико често гласом трубадурским пева нашим лепим страдалницама и дјевама.

*Сви ти краду Симониду

и ја грешан својим вајем
прогледах у обневиду
и венчах је – праићај, краљу!*

(Венчање са Симонидом)

Посебну љубав има песник за своју Јелену Балшић (написао је истоимену монодраму), Косовку девојку. Преовлађује, ипак, онај однос братско-сестрински, синовско-мајчински, типичан за нашу епску поезију и патријархални свет високих моралних назора. Морал пак не може надоместити онтологију, ни тугу.

*На бојишту још лежим, никако да сване,
мене вековима нико извидео није,
још чекам, жедан, твог кондира кап.*

(Кондир Косовке девојке)

Код неких је народа теже бити песник него ратник. Љ. Ђидић у овој својој збирци изразито сублимиране високе лирике, покло-нио се скутовима српских деспотица, одржао опело косовским мученицима, и цару Лазару и служи Милутину, додирнуо свеце са фресака и у гласној молитви, из своје Лазарице, помолио се за Србију. Како каже критичар Зоран

Павловић у тексту „Експликација методолошког приступа“: *Песник би се определио за одабирање библијских смисаоних експлицита којима би могао да поклопи темпоралистички и спацијалистички библијско време са временом и простором Косова и Метохије.* (Павловић, 2005, стр. 72)

Љубиша Ћидић, принц од Расине, витез лазарички, пише „Копље Светог Ђурђа“ у коме као у неком омнибусу прибира своје омиљене теме, сан о Косову и Србији, своје молитве, своје песме љуvene.

Рањених груди, још витак, лута својим митским пловидбама и моли за мир шумских црквица по Расини, за побијену српску децу, за избеглице, за непријатеље. Болно узнесен, у вапају Господу да спаси пострадале, невино узвикује: *Мене још немој!* Јер не може још Љубиша овакав тамо, као у истоименој песми. Још није завршио све што треба, још није затворен његов дневник усхита и узлета, заноса и атерирања. Крхак као младић, још чека, одлаже године невичан крају и његовом сухом лишћу. Жудан живота зна да ће још искати неко његову страст и његову сузу.

Плаче и краљ Милутин у песниковој слици грачаничке архипатетике и архитуте. Недавно, кад бејаш у Грачаници, радосна између две фреске на два супротна зида који се скоро додирују, седог краља Милутина и млађане краљице Симониде прво сам се сетила Љубишиног стиха: *Милутине, свети краљу сви ти краду Симониду.* Сав у митоманији косовској, у његовом стиху још језде и Лазар и Милош и остали причасници са кнежеве вечере. Песник следи ону звездану линију осветника косовског завета и живи време епско кога је тако мало у овом нашем времену.

Значајан део поетике принца са Расине заузимају и песме љуvene. Ту је Љубиша Ћидић попут младог трубадура занесен, еруптиван и страствен. Његова драга постаје севремена, спаја младићке године са садашњошћу, чува читаву вечност мирисе свог младог тела у орману песникове оставштине и метафорама Васка Попе. Она је и чедна и чулна, вечни женски принцип који обитава у рајском врту. Она је и безгрешна драга и варљива химера, њој упућује све своје нежности и жудње. Она је кушачица ватре, снена заводница, неодољива, вечна девојчица. Њој поручује:

*Ал за све те кушње касниш,
твоју библијску јабуку
већ сам загризао
вољена!*

(Сва твоја јабука)

Песник се предаје „господарици своје нове азбуке“, сав ломан моли да због своје несанице макар пола сата у Варшави плаче.

Све је био спреман да учини због љубави и оно што се не сме, могао је прокоцкати домовину и побећи из војске, променити смер локомотиве од Сталаћа ка Крушевцу, могао је продавати њене дојке и заштитити њене бутине од пужева који су у галопу јуришали на њу. Његова драга и дионизијска и орфичка постаје аксиом, непромењена, не могу јој ништа ни људи, ни градови, ни време. Она усисава библијску росу и храни се херувимским јабукама као вечно женско, као прадрага, варљива Ева. Она је лепа и нага као анђели, она је чедна и прозирна као кристал и снег, она је синергија и спој супротности. У њој се укршта и песников поетски код, кључ за разабрање његове поезије. Она је симбол Ћидићевог бекства и оправдање за све глупости из младости, за узлете и падове песниковог будног сна. Његова љубав постаје космичка, брише земаљске стеге и границе и сели се у предграђе сунца и архиљубави. Никада Љубиша Ћидић не може остарити јер не може престати да воли и да се повинује лепоти. Естетa по опредељењу, чежњив по осећању, слаб пред својом господарицом он ће јој певати док год има гласа и самогласника мелемних да му у грудима гасе угљевље и језде далеким једрима жеље и љубавне страсти. Етеричан је попут Црњанског и чулан попут Давича, модерног проседеа и сензибилитета. Има у њему и љутитог змаја и вилењака, пише он својој драгој и оде и химне и поклања се безмерној и бескрајној сили љубави која све превазилази. Понекад је гледа оком уметничког фотографа, понекад оком пронађеног сабрата, понекад оком коњичког официра који носи копље да њиме распара шавове њеног капута и њених подвезица.

У циклусу *Изгнанство* Љубиша Ћидић пева са свога Ронта из своје тачке изгнанства о свему што га мучи и оптерећује његову свакодневицу. Ту је пре свега жал за изгубљеним друговима из генерације над којима песник вапи неутешно:

*Тако нас је мало остало
пријатељи
на прсте се можемо избројати.*

(Тако нас је мало остало)

Крушевац и околина у историји српског народа

Сетан је пред чињеницом да „све више нас је којих је све мање“. Његови пријатељи, његова генерација полако одлази, а Господ и даље нуди само љубав да преостале учврсти на њиховом крсту.

„Нек се нађе још по нешто, пријатељи“, узда се Љубиша Ђидић да није све изгубљено и да нећемо сасвим нестати. Нек се нађе још по нешто и за ону коју је безмерно волео и за Мику Циганина и за његовог Змаја од Ноћаја, његову рагу не већу од јарца и за песникову генерацију која је заборавила да се додирује ногама испод стола. Нек се нађе још по нешто у праменовима магле која односи у неповрат и смех и сузе и сећање.

Носталгичан је и тужан због мајстора који су отишли, завршили и темељ и кров и димњак. И после тог животног фајронта, за утеху остаје неко ко куца на вратима и носи вршак копља Светог Ђурђа. То копље пара самоћу и постаје метафора за песника витеза. То копље разгони непријатеље на буљуке, дохвата небо и божје розете. Њиме Љубиша Ђидић јуриша на утваре и егзистенцијалне страхове, бори се против тмине око нас и у нама, за своју и сваку другу генерацију која још увек уме да љуби и сања.

Ове неодољиве песме имају фон нежности и миља, имају и бистрину Мораве и дубину песникове љубави за неименовану драгу, али и за човека разапетог у дихотомији својих жеља и могућности. Оне носе сенз младости, имплицирају једну пијану ноћ у којој су још увек били заједно Мома, Небојша, Пера и Мита. Тематско-мотивски она повезује етно-патриотске тонове са љубавним и рефлексивним стиховима. Љубиша Ђидић је осетљив попут струне која трепери у зраку и производи сетну

музику сећања. Љубав је непролазна, жива, а песник своју глад за њом евоцира вечитим жаром у грудима. Жена је пут у еденске вртове и лирске опсервације на ободима песникове јаве. У тој визури песник је трагач за оним најтананијим стихом, надстихом којим би описао своје усхићење љубављу као лајт-мотивом овог песништва. Тим стихом Љубиша Ђидић бори се против ефемерности и трошности. Тај стих је његово копље којим дотиче светла и далека сазвежђа наше поезије.

ЛИТЕРАТУРА

Ђидић (2012), Љубиша Ђидић, *Моравска Тројеручица*, Српска књижевна задруга, Београд.

Ђидић (2016), Љубиша Ђидић, *Копље Светог Ђурђа, The lance of St. George*, Zora publishing, California, USA

Мирковић (2012), Милосав Буца Мирковић (рецензија) у: Љ. Ђидић, *Моравска Тројеручица*, Српска књижевна задруга, Београд.

Павловић (2005), Зоран Павловић, *Експликација методолошког приступа*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић.

Павловић (2002), Миодраг Павловић, *Поетика модерног*, Bonart, Нова Пазова

Петров Ного (2012), Рајко Петров Ного (рецензија) у: Љ. Ђидић, *Моравска Тројеручица*, Српска књижевна задруга, Београд.

Summary

Slavica Jovanović

TWO FACES OF LJUBIŠA DJIDIĆ

Summary: The topic of our essay are the collections of poems by Ljubisa Djidic titled “Morava Three Handed Virgin Mary Icon” and “Saint George’s Lance”. The collections are markedly different in origin and inspiration, while the former is patriotic and marked by the Kosovo Myth, Serbian identity and the river Morava in Serbia, the latter is mostly love poetry. The poet, Ljubisa Djidic, revitalizes the mythical and the archetypal, seeks support in the Kosovo Myth, the pivotal episode of our history. The river Morava thus becomes the immanent emblem of his poetry, the symbol and the constant locus of his iconography. In the second collection he sings of love that is cosmic, transcends the earthly bounds and limits and is transmitted to the area of the sun and super-love.

Key words: Ljubisa Djidic, poetry, myth, archetype, Morava, love poetry

Голуб М. Јашовић¹
Филозофски факултет Универзитета у Приштини
Косовска Митровица

ОНОМАСТИКА ПОТКОПАОНИЧКОГ СЕЛА БАБИЦА КОД ЛУКОВСКЕ БАЊЕ

(Бабица)

Етник: Бабичанин, Бабичанка. Ктетик: бабицки/бабички

Апстракт. У раду је обрађена комплетна ономастика села Бабица које се налази у Горњој Топлици недалеко од Лукова и Луковске бање. Урађена је кратка анализа топонимијске и антропонимијске грађе забележене на терену. И топонимија и антропонимија је дата по азбучном реду класификована прво у две категорије, на топонимију и антропонимију, а антропонимијска грађа је даље класификована на: породичне надимке, презимена, мушка лична имена, женска лична имена, мушки хипокористици, женски хипокористици, мушки лични надимци и женски лични надимци.

Кључне речи: Горња Топлица, Бабица, топонимија, антропонимија.

Село припада месној заједници Мерћез, има четрдесет кућа. Подељено је на засеоке: Равно брдо, Шубар и Пецаци. Про-стире се по долинским странама Бабичке реке, десне притоке Топлице. Удаљена је тридесет четири километра северозападно од Куршумлије и десетак километра од Луковске бање. Граничи се са куршумлијским селима: Сеоце, Жалица, Трећак, и са селима: Судимље, Иричиће и Радуње која припадају општини Брус.

Помиње се 1878. године када је имало 180 становника и двадесет шест кућа (Станменковић 2001, стр. 340).

У селу постоји четвороразредна основна школа која је постојала још у турско време. Деца у пети разред иду у суседни Блажево, удаљено једанаест километара од Бабице. Становништво је староседелачко, даље порекло везује за Црну Гору.

У атару Бабице налази се црквиште на ком се налазила црква Света Петка од које је сачуван само престони камен. На потесу Селиште постоје остаци цркве посвећене

светој Богородици. Црква је изграђена 1863. године, па реновирана 1931, а срушена је у земљотресу 1982. године. У Гужвеничком потоку, у једној пећини, налази се црквиште посвећено Огњеној Марији. На потезу Ливаћкови постоји једно свето место на ком сељаци остављају дарове и пале свеће, јер сматрају да ће се тако ослободити тегоба и болести.

У атару села Бабица постоји неколико гробаља. На потезу Равно брдо постоје два гробља, у засеоку у којем живе Петковићи једно гробље, а постоји и гробље код цркве Света Богородица. Мештанин Богомир Милисављевић сахрањен је на својој ливади. Сеоска молитва је Мали Спасовдан.

Село је електрифицирано 1983. године. До села се може доћи новим асфалтираним путем изграђеним осамдесетих година прошлог века и аутобусом који саобраћа на релацији Куршумлија-Блажево. Од аутобуског стајалишта у Мерћезу до села Бабица мора се препешачити три-четири километра макадамским путем. До 1976. године у селу је радила и амбуланта.

Ономастичка грађа села Бабице забележена је 1997. године. Забележена је у разговору са најбољим познаваоцима села и сеоских прилика и са аутентичним представницима локалног говора.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, 178020 који се уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја реализује у Институту за српски језик САНУ, руководилац академик Слободан Реметић.

Крушевац и околина у историји српског народа

Бабичани говоре косовско-ресавским дијалектом, копаоничким говором (Радић 2010). Регистровани примери садрже обиле примера са непренесеним старим акцентима и са преакцентанском дужицима. На пример: Арсић поћок, Бабичка планина, Бачиште, Белчева вода, Високи точак, Вукосављевића воденица, Зрнопаћа, Зрнопаћа, Јасићово корићо, Језерића, Код Мачкове воде, Крушаћ, Кршић, Крушеље, Кулића, Лава ливада, Лојзнача, Лучаћ, Љубић поћок, Метаљка и слично. Поред два стара чује се и нови узлазни акценат: Бабичка река, Градинак, Ирчки наслон, Кула, Лединце, Пецаћи, Подкула, Присојак.

У селу је забележено нешто више од четири стотине ономастичких јединица. Пописано је 180 топонима, двадесет презимена, седамнаест породичних надимака, 129 личних имена, четрдесет девет хипокористика и свега девет надимака.

Топоними су по структури једночлани и двочлани називи типа: Барице, Брезје, Врело, Врљак, Вртиште, Илињача, Језерина; Арсин поток, Арсина њива, Бабин поток, Бела вода, Велики лаз, Велико пресло, Високи точак, Гајина крчевина, Дедина

Аустроугарска војно - топографска карта простора Луково - Блажево - Меркез

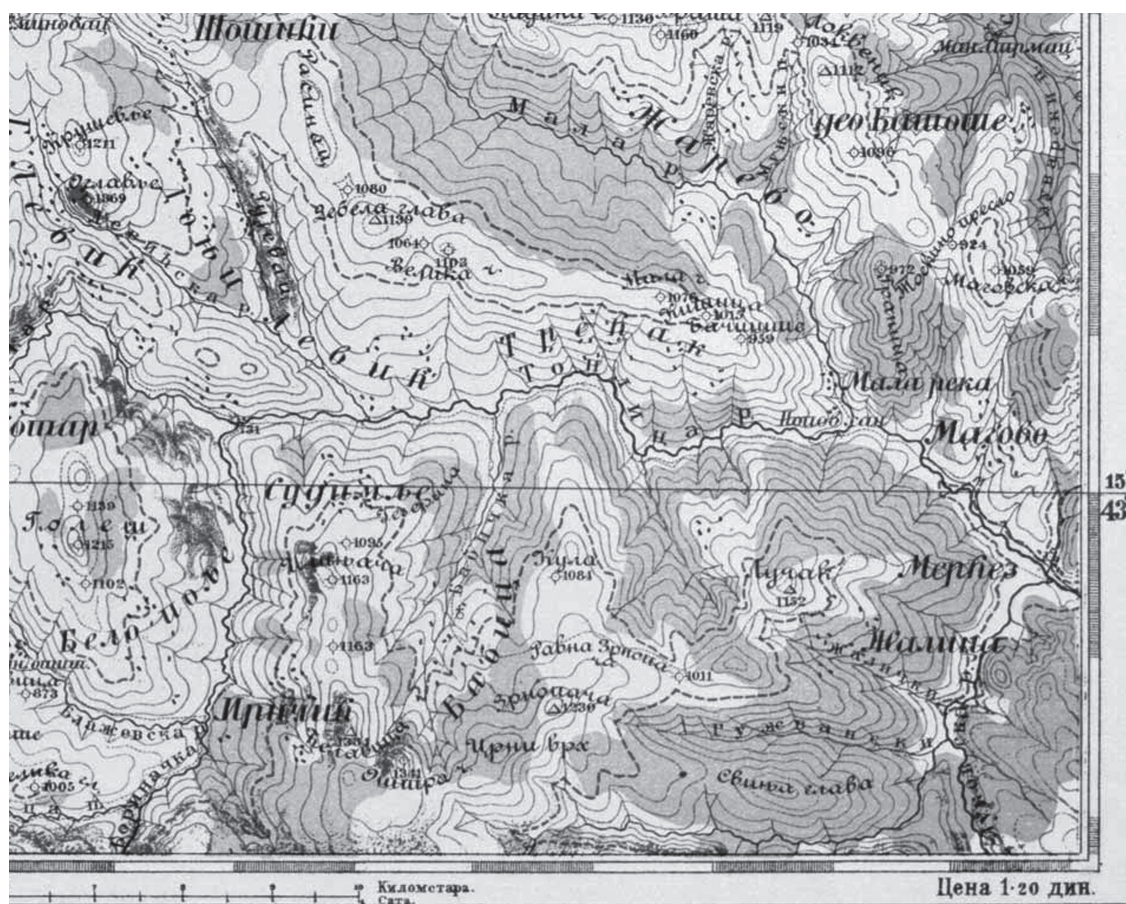
пчела, Ивићки брећ, Јасићово корићо и само два трочлана топонима: Код Мачкове воде, Код слатке крушке.

Забележено је највише топонима насталих од фитонимских и зоонимских основа: Брезје, Буквабик, Бучевина, Врело, Јавор, Јасикова коса, Јошје, Код глога, Пасуљиште, Папрдљивица; Коњски део, Мачкова вода, Мечкина рупа.

Наравно, има топонима насталих од антропонима, онимизацијом географских термина и апелативне лексике: Вјасићка воденица, Велића крчевина, Вукосављевића воденица, Гољићка воденица, Ирчки наслон, Ковачка вода, Лучевићки поћок, Мађерски дрећ, Пеџак, Плажа, Планина, Плоча, Појгора, Ровиште, Самар Тулац и тако даље.

У Бабици 44 породице носе двадесет презимена. Већина презимена настала је од страних личних имена преузетих из хришћанског календара: Алексић, Апостоловић, Игњић, Исаиловић, Јовановић, Марковић, Лазаревић, Николић, Павловић,

Урошевић. Неколико презимена изведено је од личних имена домаћег порекла: Вељковић, Вукојичић, Вукосављевић, Миленковић, Миловановић, Младеновић.

У нашој грађи регистровано је нешто више мушких личних имена (76) него женских (53 имена). Број мушких хипокористика је троструко већи од броја хипокористика којима се ословљавају лица женског пола. Већина личних имена је домаћег порекла, али има и имена страног, најчешће грчког, хебрејског и латинског порекла: Василије, Ђорђе, Иван, Илија, Јован, Лазар, Михајло, Томислав, Филип; Данијела, Евица, Ивана, Кадивка, Ранђелија, Селена.

Мушки и женски хипокористици се граде најчешће са наставком –а: Баћа (Обрад), Бина (Добривоје), Бица (Љубисав), Бица (Љубинко), Блажа (х2; Благоје), Боца (Богољуб), Брана (Бранимир), Буда (Будимир), Вула (Вукосав); Вера (Верица), Гора (х3; Горгина; Горица; Загорка), Дара (Даринка), Деса (Десанка).

На крају можемо закључити да је и у селу Бабици удаљеном десетак километара од Луковске бање забележена ономастичка

Српска војно - топографска карта села Бабица и околине из времена пред Први светски рат

грађа углавном словенског порекла, изузимајући презимена која су у овом селу изведена углавном од личних имена страног порекла и наставка –ев-ић и –ов-ић.

ТОПЕНИМИЈА

- Алѣксицка воденица, в. воденица.
- Ѐрсић поћок, в. поток.
- Ѐрсића њива, в. њива.
- Бабин поћок, в. поток.
- Бабичка планина, огранак Копаоника, планински врх висок око 1200 метара.
- Бабичка река, в. река.
- Бабички поћок в. Бабичка река.
- Бабичко присоје, шума у страни.
- Баџице, ливаде.
- Баџиште, шума у центру села.
- Беља вода, в. вода.
- Белчева вода, в. вода.
- брдо: Равно брдо, заселак у којем живе Марковићи, Симићи, Јовићи, на десној обали Топлице; Равно брдо в. Равно брдо.
- брег: Јошки брег, шумовито узвишење средње висине и величине; Крајњи ~, ливаде

Крушевац и околина у историји српског народа

на крају села; Левицки ~, шума на брду према селу Левиће; Ристин ~, пшњак и шума.

Бреџје, шума и пашњак.

Буквабик, КО Бабица.

Бучевина, КО Бабица.

Валоге, шума.

Васицка воденица, в. воденица.

Вел'ики лаз, в. лаз.

Вел'ики поток, в. поток.

Вел'ико пресло, шуме и пашњаци.

Велина крчевина, ливада.

Високи точак, извор.

вода: Беља вода, извор; Белчева ~, извор породице Симић; Дибицка ~, извор; Кितिцка ~, извор; Ковачка ~, извор; Код Мачкове ~, њива крај извора; Мачкова ~, њива; Станичина ~, извор.

воденица: Алесицка воденица, воденица на Бабицком потоку; Васицка ~, воденица на Бабицком потоку; Вукојичицка ~, воденица из земљиште око њена Бабичкој реци; Вукосављевића ~, воденица на Бабицком потоку која још ради; Гагицка ~, воденица на Бабичкој реци; Голицка ~, воденица на Бабицком потоку; Илицка ~, воденица у власништву породице Илић; Јолицка ~, воденица на Бабичкој реци; Малетицка ~, воденица на Бабичкој реци; Милановицка ~, шума и ливаде око воденице на Бабичкој реци; Мусицка ~, предео око воденице на Бабичкој реци; Радосављевицке ~, две мале воденице поточаре у власништву породице Радосављевић; Симицка ~, воденица на Бабичкој реци; Синадинова ~, шума и ливаде око воденице на Бабицком потоку.

Вукосављевића воденица, в. воденица.

Врело, снажан извор и шума испод Црног врха.

Врљак, шума.

Вртиште, њиве на брду на којем се срушио хеликоптер после земљотреса седамдесетих година.

Вукојичицка воденица, в. воденица.

Вукосављевића воденица, в. воденица.

Гагицка воденица, в. воденица.

Гајина крчевина, шума и пашњаци.

Голицка воденица, в. воденица.

Градинак, четинарска шума засађена на сеоској утрини.

Гркаја, њива и ливада, на којој има дивљих трешања званих гркаје.

Грчевине, КО Бабица.

Гужвеник, шума и голет.

Гучевина, КО Бабица.

Дедина пчела, ливада.

Дибичка вода, в. вода.

Долина, ливада.

Доња њива, в. њива.

Дубоки поток, в. поток.

Дугачка коса, в. Коса.

Заврата, њива и ливада.

Запутка, ливада у беспућу.

Зрнопача, ливада на Великом брду.

Ивицки брег, в. брег.

Илињача, шумовито брдо.

Илицка воденица, в. воденица.

Ирички наслон, в. Ирички наслони.

Ирички наслони, шума на међи села

Иричићи и Бабице.

Јавор, ливада.

Јалина коса, в. Коса.

Јасикова коса, в. Коса.

Јасиково корићо, пашњак.

Јасиче, ливаде на којима има бреза.

Језерина, подводне, мочварне ливаде и пашњаци.

Језеро, назив потеза на ком се налази извор око којег се створила овећа бара.

Јовина орница, пашњак.

Јолицка воденица, в. воденица.

Јошје, ливаде и њиве у долини поред реке.

Јошки брег, в. брег.

Катанчап, плац на којем је била ковачка радионица.

Китицка вода, в. вода.

Ковачка вода, в. вода.

Код глога, њива крај извора.

Код јавора, шума.

Код Мачкове воде, в. вода.

Код слатке крушке, извор и земљиште око извора.

Коски део, шума и пашњаци на издуженом брду.

Коса, ливаде на падини узвишења више цркве; Дугачка ~, шума; Јалина ~, шума, пашњак; Јасикова ~, шума; Мала ~, пашњаци и шума.

Котлењак, вир и земљиште око њега ка Топлици.

Крајњи брег, в. брег.

Крћина орница, ливаде.

Крушак, шума.

Кршић, пашњак.

Крушевље, пашњаци.

Кула, ливаде и њиве.

Кулина, на врху брда има неких зидина које су остаци некадашње турске карауле.

Кулска/Кулска чука, в. чука.

Кућиште, ливада.

Лава ливада, в. ливада.

лаз: Вел'ики лаз, пашњаци; Мали ~, пашњаци и њиве; Милошев ~, шума; Округли ~, шума и пашњаци.

Лакчић, њива на кривини поред пута.
 Левицки брег, в. брег.
 Лединце, ливада.
 ливада: Лава ливада, неравна ливада
 испод Виса; Љубина ~, Вукосављевића ли-
 вада и пашњак; Милашинова ~, ливаде
 Вукосављевића; Панина ~, ливада.
 Миленкова ливада, пашњаци Миленко-
 вића.
 Милићева ливада, Вукосављевића ливада.
 Ливаткови, мале ливаде у долини. На
 том месту налази се једно светилиште на
 ком верници пале свеће.
 Лојзнача, пашњаци на којима је расла
 дивља лоза.
 локва: Локва горња, ливада и њива у
 долини; Локва ~, башта у долини између
 брежуљака.
 Локва горња, в. локва.
 Локва доња, в. локва.
 Ломови, шума и пашњаци.
 Лукчић, ливада у Равном потоку.
 Лучевски поток, в. поток.
 Лучак, потез, шума, пашњаци.
 Љубин поток, в. поток.
 Љубина ливада, в. ливада.
 Мађерски дрѐн, ливаде и њиве.
 Малетицка воденица, в. воденица.
 Мапа коса, в. Коса.
 Мапа лаз, в. лаз.
 Мапа поток, в. поток.
 Малински поток, в. поток.
 Марића вода, извор.
 Марковицко гробље, у потезу Лазић
 постоји шума и гробље поред ње.
 Мацкова вода, в. вода.
 Металка, пашњак.
 Метовија/Метовија, шуме и пашњаци
 поред границе.
 Мечи поток, в. поток.
 Мечкина рупа, шума на потезу Црни
 врх.
 Миланова вода, извор.
 Милановицка воденица, в. воденица.
 Милашинова ливада, в. ливада.
 Миленкова ливада, в. ливада.
 Милићева ливада, в. ливада.
 Милосављевића колиба, пашњак на
 планини више села.
 Милошев лаз, в. лаз.
 Мусицка воденица, в. воденица.
 Нова црква, утрина и ливаде на Селишту
 око цркве посвећене Светој Богородици,
 срушене у земљотресу 1982. године.
 њива: Арсића њива, ливаде и пашњаци
 породице Вукојичић; Доња ~, ливада.
 Обориште, ливада.

Од Јавора поток, в. поток.
 Огњена Марија, црквине у пећини, у
 долини Гужвеничког потока. Народ на том
 месту слави Благу Марију. Мештани верују
 да је вода из те пећине лековита и користи се
 за лечење болести очију.
 Округли лаз, в. лаз.
 Остра/Оштра чука, в. чука.
 Панија, њиве и ливаде.
 Панина ливада, в. ливада.
 Папрадљивица, ливаде на којима расте
 папрат.
 Пасуљиште, ливада поред сеоског пута.
 Паћина кућа, њива.
 Пеасак, ливаде.
 Пискавац, ливада, воћњак.
 Петковача, утрина и земљиште на
 имању на којем се налазила црква од које је
 остао само један део каменог стуба. Сељаци
 су покушавали да помере камен упрегнувши
 три пара волова, али га нису могли померити
 с места на којем и данас стоји.
 Пецацко, ливаде и шума.
 Пецаци, заселак у којем живе
 Стојадиновићи, Илићи, Алексићи и
 Вукосављевићи.
 Плажа, КО Бабица.
 Планина, КО Бабица.
 Планиница, пашњаци.
 Плач, ливада на брду према Сеоцу.
 Плоча, камењар на чуки.
 Подгора, ливада на стрмој страни
 узвишења.
 Подкула, заселак Бабице.
 поток: Арсић поток, поток; Бабин ~,
 шуме и пашњаци у долини потока на ком
 је некада мрело више од двадесет сеоских
 воденица; Вел'ики ~, изворишни крак
 Бабичке реке; Дубоки ~, поток испод Црног
 врха; Лучевски ~, поток је десна притока
 Топлице; Љубин ~, шума и ливада у доини
 потока који је десна притока Бабичке
 реке; Мали ~, сеоски поток; Малински ~,
 десна притока Бабичке реке; Мечи ~, лева
 притока Бабичке реке; Од Јавора ~, десна
 притока Бабичке реке; Равни ~, десна притока
 Топлице; Црновршки ~, тече од Црног
 врха, десна притока Бабичке реке; Целатушки ~,
 лева притока Бабичке реке.
 Присојак, шума.
 Просиште, ливада.
 Пучевина, КО Бабица.
 Радићева долиња, њива.
 Равна брњица, ливада.
 Равно брдо, в. брдо.
 Равно камење, шума.
 Равни поток, в. поток.

Крушевац и околина у историји српског народа

Радосављевићке воденице, в. воденица.
Ракиће, врбак и ливада око извора у
равници.

Ралине, ливада.

Репиште, ливада.

Ра̀мно бр̀до в. Равно брдо.

река:Ба̀бичка река, тече од Великог
извора испод Шиљате чуке, десна притока
Топлице;Тошина ~, ливада.

Рйсти́н брѣт, в. брег.

Ро̀виште, извор и њиве.

Ру̀пчине, шума и пашњаци изван села.

Сама̀р, шума.

Се́лиште, раван на којој су њиве и
ливаде на којима се некада налазило село.
Сачувана је легенда о баби која је једина са
два унука преживела након што су Турци
разорили село. Потомци те деце су скоро
сви данашњи становници Бабице, Јасичја и
других околних насеља.

Сйми́цка водени́ца, в. воденица.

Сйми́цко гробље, пашњаци око гробља.

Синади́нова водени́ца, в. воденица.

Сре́дак, ливада, њива и воћњаци.

Ста̀ра ку̀ћа, ливада.

Ста̀ро гу̀вно, ливада на равници.

Ста̀ничина во́да, в. вода.

Ста̀нково ку̀ћиште, ливада и плац на
којем је живео ковач који је правио катанце.

Топли́к, извор топле воде на Вукоичића
имању.

То̀шина/То̀шина река, в. река.

Трше́вина, ливада.

Трше́вине, ливаде на брду.

Ту̀лац, стене, кршеви.

Ће́ловица, брдо на којем нема дрвећа,
расте местимично само ситно жбуње.

У Лива̀тко̀ве, сакрално место на којем
народ оставља металне новчиће и делове
одеће болесника.

Царински брег, КО Бабица.

Цр̀ни вр̀, голет и ситно растиње на
планинском врху.

Црновр̀шки по̀ток, в. поток.

чука: Остра/Оштра чу̀ка, кршеви,
пашњаци и шумарци; Шиљата ~, каменито
и стрмо брдо делимично покривено шумом.

Чука̀рка, ливада на узвишењу.

Целату̀шки по̀ток, в. поток.

Шева̀р, барљиве ливаде.

Шиља́та чу̀ка, в. чука.

Шуба̀р, заселак у којем живе: Базићи,
Вукосављевићи, Вукојичићи, Миленковићи,
Миливојевићи, Стојадиновићи и
Вељковићи. Заселак је назван по великим
јаким изворима на којима вода „шубура“ –
жубори.

АНТРОПОНИМИЈА

Породични надимци

Ба̀бићи, надимак породице Миловановић.

Ве́лићи, надимак породице Исаиловић.

Ву́јићи, надимак породице Илић.

Гу́шићи, надимак Урошевића.

Жу́јићи, надимак породице Апостоловић.

Ма̀ђери, надимак породице Васић.

Ке́нићи, надимак породице Николић.

Ко́јићи, надимак породице Павловић.

Ма̀летићи, надимак породице Лазаревић.

Мйми́ћи, надимак породице Миливо-
јевић.

Не́гићи, надимак породице Младеновић.

Пе́ићи, надимак породице Исаиловић.

Пеца́ци, надимак породице Апостоловић.

По̀повићи, надимак породица Вељковић,
Симијонових и Јовановић.

Ра́кићи, надимак породице Радисављевић.

Цве́тићи, надимак Јовановића и Симијо-
новића.

Шу́ћићи, надимак породице Вукосавље-
вић и Миленковић.

Презимена

Але́ксић, презиме једне породице.
Седам кућа су се иселиле у Бановце код
Београда и једна у Ниш. Били су једна
кућа са Миладиновићима, Николићима
и Младеновићима. Слава Свети Ил'ија.
Информатор Алексић Љубинко Бикан,
рођен 1949.

Апосто̀ловић, презиме две породице.
Две куће су се иселиле у Банат, а по једна
у Крушевац и у Куршумлију. Пореклом су
из Горњег Левића. Надимак им је Пецаци и
Жујићи. Слава Свети Ра̀нђо и Свети Ра̀нђо
ма̀ли. Информатор Апостоловић Михајло,
рођен 1943.

Ба̀зић, презиме једне породице која
живи у селу и још једне која се иселила у
Инђију. Пореклом су из села Бело Брдо
код Лепосавића. Отац им се призетио у
породици Вукосављевић. Слава Свети
Нико̀ла и Агато̀ник. Информатор Базић
Драгослав, рођен 1965.

Ва̀сић, презиме три породице. Пет
породица су се иселиле у Куршумлију,
три у Београд и по једна у Бело поље и у
Доњи Петрич код Пећи. Пореклом су из
села Сељанце код Косовске Митровице.
У Бабицу су дошли још за време Турака.
Надимак им је Ма̀ђери. Слава Петковића

и Света Пётка лётња. Информатор Васић Ђорђе Ђола, рођен 1930.

Велић, нико не живи у селу. Нису имали мушких потомака. Били су староседеоци. Слава Свети Илија. Информатор Исаиловић Слободан, рођен 1848.

Велџковић, презиме једне породице. Некада су се презивали Поповићи, јер им је неки предак био свештеник. Рођаци су са Јовановићима. Слава Свети Ил'ија. Информатор Велџковић Бранимир Брана, рођен 1936.

Вукојичић/Вукои'чић, презиме две породице. Две куће су се иселиле у Београд и по једна у Куршумлију и у Мерћез. Староседеоци су. Информатор Вукојичић Будимир, рођен 1940.

Вукосављевић, презиме једне породице. Две породице су се иселиле у Београд и по једна у Мачковац, Врњачку Бању и једна у Марковиће. Нико не зна да су се однекуд доселили. Себе сматрају староседеоцима. Надимак им је Шућићи. Слава Свети Никола и Агато'ник, а слави и славе своје мајке Светог Луку и Марковдан. Информатори Вукосављевић Миладин Мида, рођен 1933. и Вукосављевић Милисав, рођен 1952.

Игњић, нико не живи у селу. Игњић Јова убијан је 1917. У селу Ирчиће. Славили су Светог Илију. Информатор Исаиловић Слободан, рођен 1848.

Илић/Илић, презиме једне породице. Две породице су се иселиле у Бановце и једна у Суботицу. Род су са Николићима, Алексићима и Миладиновићима. Надимак им је Вујићи. Слава Илиндан. Информатор Илић Мирослава, рођена 1925.

Исаиловић/Исајловић, презиме две породице. Пореклом су из села Судимље. Отац им се призетио у кући василија Велића. Надимак им је Пеићи и Велићи. Слава Свети Илија и Свети Никола. Информатор Исаиловић Слободан, рођен 1948.

Јовановић, презиме две породице. Четири породице су се иселиле у Пожаревац, Београд, Куршумлију и у Ђерекаре. Симијоновичи и Протићи у Куршумлији су им одељаци. Надимак им је Цветићи. Кажу да су у Бабицу дошли из Црне Горе пре триста година. Слава Илиндан. Информатор Јовановић Велимир Веља, рођен 1930.

Јовић, презиме једне породице. Пореклом су из суседног села Сеоце. Призетили су се у кући Марковића. Слава Свети Миња и Свети Рањо, а због имања слави и Светог Никола и Светог Агато'ника. Информатор Јовић Петар Пера, рођен 1927.

Лазаревић, нико не живи у селу. Пореклом су из Судимље под Копаоником. Доселили су се у Бабицу пре ослобођења Топлице. Надимак им је Малетићи. Пореклом су из села Судимље. Отац им се призетио у кући Василија Велића. Слава Свети Лука и Марковдан. Информатор Милисављевић Миломир Мица, рођен 1932.

Марковић, презиме шест породица. Три породице су се иселиле у Куршумлију, по две у Нови Сад и у Суботицу и једна у Београд. Пореклом су из Трећака. Род су са Милисављевићима из Трећака. Слава Свети Никола и Агато'ник, Информатор Марковић Милослав Цула, рођен 1930.

Миленковић, презиме две породице. Надимак им је Шућићи. Слава Свети Никола и Агато'ник. Информатор Миленковић Миодраг Мица, рођен 1932.

Миливојевић, презиме једне породице. Две породице су се иселиле у Куршумлију. Слава Свети Рањо и Свети Ил'ија. Информатор Миливојевић Благоје Блажо, рођен 1922.

Миливојевић 1, нико не живи у селу. Иселили су се у Куршумлију и у Београд. Надимак им је Мимићи. Информатор Радисављевић Живорад Жика, рођен 1937.

Милисављевић, презиме једне породице. Пореклом су из Црне Горе. Живели су пре доласка у Бабицу у Пепељевцу и у Горњем Левићу. Род су са Апостоловићима и Стојадиновићима. Слава Свети Рањо и Свети Ил'ија. Информатор Милисављевић Миломир Мица, рођен 1932.

Милисављевић 1, презиме једне породице. Пореклом су из села Сеоце. Призетили су се у породици Младеновић после Другог светског рата. Слава Свети Миња и Свети Рањо. Због имања слави и Светог Илију. Информатор Милисављевић Живадин Тила, рођен 1951.

Миловановић, презиме једне породице. Две куће су се иселиле у Куршумлију и у Београд. Имају рођаке Миловановиће у Пачараћи и Мачковцу. Надимак им је Бабићи. Слава Свети Ил'ија и Свети Пантелеја. Информатор Миловановић Душан Дуле, рођен 1947.

Младеновић, презиме једне породице. Пореклом су из Горњег Левића. Призећени у кући Миладиновића. Надимак им је Негићи. Слава Свети Ил'ија и Свети Рањо. Информатор Младеновић Олга Цоја, рођена 1924.

Николић, презиме једне породице. Једна кућа се иселила у Куршумлију. Надимак им

Крушевац и околина у историји српског народа

је Кенићи. Слава Свети Ил`ија. Информатор Николић Миланка, рођена 1922.

Павловић, презиме две породице. Две куће су се иселиле у Куршумлију. Пет породица су се иселиле у Београд, Краљево, Гувниште, Рашку и у Лешак. Пореклом су из села Гувништа код Лепосавића. Призећени су пре више од сто година у кући Марка Симијоновића. Надимак им је Којићи. Слава Тодорова субота, односно Чиста Субота и због имања Илиндан. Информатор Пвловић Крстивоје Миша, рођен 1940.

Радисављевић, презиме две породице. Две породице су се иселиле у Куршумлију и једна у Београд. Староседеоци су. Надимак им је Ракићи. Слава Свети Ил`ија. Информатор Радисављевић Живорад Жика, рођен 1935.

Симијоновић, презиме једне породице. Две породице су се иселиле у Куршумлију. Род су са Јовановићима. Надимак им је Поповићи и Цветићи. Слава Свети Ил`ија. Информатор Симијоновић Новица, рођен 1932.

Симић, презиме три породице. Пет породица су се иселиле у Београд, две у Куршумлију и по једна у Прокупље и у Приштину. Доселили су се са Косова пре више од сто година. Надимак им је Белчевићи. Слава Свети Ранђо јесењи, Свети Ранђо летњи и Свети Ђорђе (9. децембра). Информатор Симић Благоје Блажа, рођен 1926.

Стојадновић, презиме пет породица. Шест породица су се иселиле у Београд и по једна породица у Пирот, Гргуре, Велику Плану, и у Нове Бановце. Надимак им је Пецаци. Слава Свети Ранђо и Свети Ранђо мали. Информатор Стојадиновић Светомир, рођен 1928.

Урбшевић, нико не живи у селу. Две куће су се иселиле у Београд. Живе у Падинској Скели. Надимак им је Гушићи. Слава Свети Ранђо и Свети Ранђо летњи. Информатор Урошевић Далибор Диба.

Мушка лична имена

+Алекса́ндар
Бла́гоје х2
Бо́гоје 1931.
Бо́гољуб
Бого́сав
Брани́мир
*Брани́слав
Буди́мир
+Васи́л`ије

Вел`и́мир х2
Вуко́сав
Го́ран х2; 1964.
Дали́бор х2 1980.
Да́рко 1981.
+Добро́сав
*Драго́слав
Душа́н
Жи́ворад
Де́јан х2; 1974
Добри́воје
Дра́ган
Драги́воје
Дра́гић 1945.
Драги́ша
Драго́слав
Душа́н
Ђорђе
Живади́н
Жи́ворад
Зо́ран х2
*И́ван
+Ил`и́ја
Јо́ван/Јова́н х2
Крани́слав
Крени́слав
Крсти́воје 1940.
Ла́зар
Љуби́нко х2
Љуби́сав
Љуби́ша
Мија́јло х2
Мијо́драг
Милади́н
Мила́н
Миле́нко
Миленти́ја
Мил`и́воје
Мил`и́сав
Ми́лован х2
Мило́мир
Ми́лорад
Мило́слав х2
Мил`и́сав
Мильо́јко
Михаи́ло
Миха́јло
Мо́мир
*Небо́јша
Но́вица
Обра́д
Пе́рица
Пе́тар
Ра́де
+Ради́сав
Ради́ша
Ра́дован

Ра́досав
Свето́мир
Сла́вко
Слободан
Срђан 1977.
Томис́лав
+Фили́п
*Храни́слав 1933.

Сла́вица
Слове́нка 1944.
Стади́ја х2
Ста́на
Станка
Сто́ја
Стојади́нка х2
*Сунчи́ца 1967.

Женска лична имена

А́на 1992.
Бого́слава 1938.
Боси́љка
Бра́нка
Бу́димка
Ве́рица х2
Горги́на
Го́рица
Даније́ла
Дари́нка
Деса́нка х4
Деси́мирка
Добри́ца
Драги́на
Драги́ња
Душа́нка
*Ду́шица 1964.
Ђви́ца 1967.
Жива́на
Живади́нка
Заго́рка
Зо́рка
Јивана
+Јова́нка
Кадив́ка
Крста́на
Ма́рица
Мила́дија х2
Милади́нка
Мила́на
Мила́нка
Мил`е́на х6
*Миле́нџија 1930.
Мили́борка 1944.
Ми́лија
Мил`и́ца х4
Милка́ х2
Миро́слава
+Нера́нца
О́лга
Ра́досава
Ра́дмила
+Ранђели́ја
Руси́мка 1924.
Селе́на 1934.

Мушки хипокористици

Ба́ћа (Обрад)
Бикан (Љубинко)
Бина́ (Добривоје)
Би́ца (Љубисав)
Би́ца (Љубинко)
Бла́жа (х2; Благоје)
Бо́ца (Богољуб)
Бра́на (Бранимир)
Бу́да (Будимир)
Ву́ла (Вукосав)
Ги́ћа (Драгић)
Го́се (Драгослав)
Го́чур (Горан)
Де́ја (Дејан)
Ди́ба (Далибор)
Ди́са (Радисав)
Дра́жа (Драгиша)
Ду́ла (Душан)
Ђо́ла (Ђорђе)
Жи́ка (Живорад)
Жи́ла (Живадин)
Зо́ка (Зоран)
Јо́ва (Јован)
Јо́ца (Јован)
Ко́ја (Михајло)
Кре́на (Кренислав)
Ла́за (Лазар)
Ми́ла (Мил`исав)
Ми́ца (х2; Мијодраг; Миломир)
Ми́ша (Милослав)
Не́ба (Небојша)
Пе́ра (х2; Петар; Перица)
Ра́ка (Радосав)
То́ма (х2; Томислав; Светомир)
Ца́ја (Александар)
Цу́ла (Милослав)

Женски хипокористици

Бо́ла (Богослава)
Бу́дица (Будимка)
Ве́ра (Верица)
Го́ра (х3; Горгина; Горица; Загорка)
Да́ра (Даринка)
Де́са (Десанка)

Крушевац и околина у историји српског народа

Дија (Миладија)
 Љупка (Љубица)
 Мара (Марица)
 Меџта (Милентија)
 Мица (x2; Милија; Милиборка)
 Нена (Данијела)
 Стада (x2; Стадија)

Мушки лични надимци

Жвиџга (Мил`исав)
 Миша (Крстивоје)
 Циџи (Далибор)
 Цицко (Милорад)
 Џвиџга (Мил`исав)
 Џука (Драгослав)

Женски лични надимци

Циџанка (Драгиња, зато што је црнпу-
 раста)
 Цоја (Олга)
 Шица (Стадија)

ЛИТЕРАТУРА

Грковић 1970. Милица Грковић, Микро-
 топонимија изворишне области Топлице,
 Прилози проучавању језика 6, Нови Сад,
 стр. 183-202.

Јашовић 2016. Голуб Јашовић, Онома-
 стика села Својнова, Филозофски факултет
 и Удружење за културу и уметност „Логос“,
 Косовска Митровица-Својново.

Јашовић 2018. Голуб Јашовић, Онома-
 стика слива реке Косанице, Филозофски фа-
 култет Универзитета у Приштини, Косовска
 Митровица.

Марјановић 1980. Антропоними међу
 топонимима Горње Топлице, Втора југосло-
 венска ономастичка конференција, Скопље,
 стр. 182-192.

Мађејка 2000. Миливоје Мађејка, Топ-
 личке бање крајем 19. и почетком 20. века,
 Куршумлија.

Попис 2002. Први резултати пописа по
 општинама и насељима Републике Србије,
 Републички завод за статистику Србије,
 Београд.

Стаменковић 2001. Србољуб Стаменко-
 вић, Географска енциклопедија-насеља
 Србије, књига 1-4, Географски факултет-
 Стручна књига.

Summary

GolubJašović

ONOMASTICS OF THE BABICA VILLAGE SITUATED AT THE KOPAONIK FOOT- HILL NEAR LUKOVSKA BANJA

The paper deals with onomastics of the village Babica situated in GornjaToplica, in the vicinity of Lukovo and LukovskaBanja. We have analysed toponyms and anthroponyms that have been recorded on the field. Both toponyms and anthroponyms are arranged in alphabetical order and classified in two categories. Anthroponyms are further classified in: family nicknames, surnames, male first names, female first names, male hypocoristics, female hypocoristics, male personal nicknames and female personal nicknames.

Keywords: GornjaToplica, Babica, toponymy, anthroponymy.

Душан Р. Стефановић
Филозофски факултет у Приштини
Катедра за српски језик и књижевност

МУШКИ ЛИЧНИ НАДИМЦИ У ВИТКОВЦУ И СРЕЗОВЦУ (КОД АЛЕКСИНЦА)

Сажетак: Предмет истраживања у овом раду јесу мушки лични надимци у селима Витковац и Срезовац, територијално смештених у северозападном делу Алексиначког Поморавља. Корпус је заснован на информацијама забележеним од изворних дијалекатских говорника који од рођења живе у ова два села, а критеријуми према којима је вршена класификација према мотивима настанка биле су управо информације добијене од информатора. Анализом грађе приметан је знатно већи број надимака мушкараца, те је према томе пажња усмерена управо само на мушке надимке. Систем личних надимака чини укупно 144 личних надимака мушкараца, од тога је 77 прикупљено у Витковцу, а 67 у Срезовцу. Увидом и бележењем личних надимака пружа се извесна слика о језику, семантици, али и култури овог краја. На крају рада дат је и Речник надимака у којем је прикупљена грађа узбучена и акценатски обрађена.

Кључне речи: ономастика, антропонимија, мушки лични надимци, Срезовац, Витковац, Алексиначко Поморавље.

Увод. Идеја за рад овакве врсте развила се након детаљнијег увида у лингвистичку литературу о самом поднебљу Алексиначког Поморавља и његовом говору. Наиме, приметно је да су ономастички радови у дефициту, те је, како би се будућим нараштајима оставило сведочанство о животу читаве једне генерације, изучавање имена једно од важнијих питања лингвиста на овом простору.

Ономастика је релативно млада лингвистичка дисциплина за коју се истраживачи интересују тек у другој половини XX века. Радова овакве врсте на простору Алексиначког Поморавља нема, па према томе овакво истраживање може бити од великог значаја за испитивани предео. „Лични надимак се у свакодневној комуникацији, поред личних имена, хипокористика и (или) презимена, употребљава

као име за идентификацију људи“ (Јашовић, 2009, стр. 26). Петар Шимуновић (2009) их дефинише као „приимке који се додају породицама или појединцима уз њихово лично име и(ли) презиме“ (Šimunović, 2009, стр. 191), док Рикард Симеон у свом Енциклопедијском рјечнику лингвистичких термина надимак дефинише као „придјевак, односно друго име које неко има поред свог правог имена и које у сваком тренутку може заменити право име“ (Simeon, 1969, стр. 869). Суштина ономастичког значења у систему надимака огледа се у односу именоватеља и именованог. Тај однос опредељује механизам полисемије у стварању надимака, а надимак често чини ефектнијим средством у идентификацији појединца или породице но што су то лично име и презиме, па поред тога што идентификује појединца, надимак упућује и на неку особину свог носиоца, па је према томе неопходно разматрати мотивацију која је условила постанак надимка. Када надимак бива придружен одређеној особи примарно добија функцију номинализације, те отуда временом долази и до губитка значењске везе са лексемом која је мотивисала надимак. Дешава се и то да временом дође до својеврсног „пражњења“ значења надимка,

1 dusan93esn@gmail.com

2 Део грађе систематизован је и класификован у мастер раду истог аутора под називом „Лични надимци у селима са леве долине стране Јужне Мораве на улазу у Сталаћку клисуру“ одбрањеног 4. 10. 2018. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици пред комисијом у саставу: проф. др Голуб Јашовић, проф. др Драган Лилић и доц. др Сања Микетић Суботић.

Крушевац и околина у историји српског народа

па онда кажемо да је мотивација истог забораваљена.³ Неретко се у случају губљења првобитне мотивације, у оквиру затворене групе људи у којој функционише одређени надимак, дају накнадна – секундарна објашњења о значењу надимка, па је зато семантичка анализа личних надимака често незахвална и ономастичаре неретко држи у сферама претпоставки (Танасковић, 2012, стр. 25–26). Надимак је уникатан за сваког појединца. Никада се нечији надимак не може тако добро уклопити уз неку другу особу. Један надимак изузетно добро описује једну особу којој је он и дат. Његова функција је, у неку руку, препознавање појединца у групи. За надимке је још карактеристично и то да се преносе с колена на колена и често се не зна тачан мотив давања надимка.⁴ Пејоративност која је углавном садржана у личном надимку главни је разлог његовог прикривања од истраживача, па се за надимке каже да припадају неслужбеној комуникацији (Петровић - Савић, 2016, стр. 58).

Анализа грађе спроведена је квалитативном методом, огледаној у дескрипцији и класификацији примера према критеријумима који су релевантни за језичку анализу. Поред класификације надимака према мотивима настанка извршене су и творбена и структурална анализа истих. На крају рада налази се Речник надимака у коме су сви узбучени. Грађа је у Речнику бележена онако како је слухом регистрована на терену, а прикупљана је у два села северозападног дела Алексиначког Поморавља; у Витковцу и Срезовцу. Село Витковац помиње се први пут у записима из XIX века. Постоје подаци о томе да је готово читаво Јужно Поморавље било насељено још у праисторији, а о томе сведоче и бројни археолошки налази. Тихомир Ђорђевић, историчар и археолог који је писао с краја XIX века, бележи да су сва села алексиначке општине са леве стране тока Јужне Мораве била насељена још у праисторији, од села Витковца, па све до Тешице. Тиме се Витковац помиње као прво село општине из правца Крушевца, смештено на северозападном делу исте. У Витковцу 2011. године живи укупно 312

3 Ова чињеница доводи до одређених методолошких проблема.

4 Приликом прикупљања грађе од велике важности је знати ово из простог разлога што је могуће не знати мотивацију надимка.

становника.⁵ Срезовац је једно од, према броју становника, мањих села општине Алексинац. Године 2011. у Срезовцу живело је 185 становника.⁶ Село Срезовац помиње се први пут 1516. године као влашко село у кнежевини Радосава, сина Божидарева.

Анализа мотивације надимака. У данашњим временима, онда кад су лично име и породично презиме законски обавезни сваком појединцу, надимци су и даље веома распрострањени, и то из разних разлога. Постоји неколико разлога за давање надимака: заштита, надимци од миља (имена са експресивном функцијом), надимак се даје и као израз исмевања или ругања, а они служе и лакшем препознавању неке особе ван куће (Грковић, 1977, стр. 522). Сви надимци мушкараца класификовани су у једанаест група у зависности од тога чиме је њихов настанак мотивисан.⁷ Прву групу чине надимци мотивисани разним зоонимима, другу надимци мотивисани занимањем појединца или каквом активношћу у вези са пословима које обављају. Трећа група формирана је од надимака мотивисаним понашањем или поступцима појединаца у друштву, а четврта физичким изгледом појединца. Пету групу чине надимци мотивисани именима, надимцима или презименима познатих личности. Шеста група формирана је од надимака мотивисаним породичним презименом. Седма група сачињена је од надимака мотивисаних карактерним особинама мушкараца, а осма пореклом појединца или каквим етником. Девету групу чине надимци мотивисани говорном маном појединца. Претпоследњу – десету групу чини један надимак мотивисан фитонимом. Последњу, уједно и посебну групу чине надимци нејасне мотивације – то су они надимци за које информатори нису знали због чега су наденути њиховим носиоцима.

1. Надимци мотивисани зоонимима (18): Вук, Гугутка, Зајац, Зећ, Ластваца,

5 Сајту Републичког завода за статистику <http://www.stat.gov.rs> приступљено је 16. августа 2018. године: „Књига 20“. Упоредни преглед броја становника 1948–2011.

6 Сајту Републичког завода за статистику <http://www.stat.gov.rs> приступљено је 16. августа 2018. године: „Књига 20“. Упоредни преглед броја становника 1948–2011.

7 Укупан број примера једне групе условљен је бројем забележених надимака у Витковцу и Срезовцу. Грађа за рад прикупљана је лета Господњег 2017. године.

Лисац, Магаре, Мајмун, Мечка, Певац, Петлић, Прасе, Пуж, Риба, Свиња, Ђурче, Цивцаћ, Шипаре.

2. Надимци мотивисани занимањем појединаца (17): Гребуља, Гробар, Доктор, Електричар, Каблар, Командант, Коритар, Кројач, Кромпирач, Кујунџија, Лимар, Млекација, Нишан, Пинтер, Пчелар, Судија, Шнајдер.

3. Надимци мотивисани понашањем или поступцима појединаца у друштву (15): Баја, Бузда, Гаће, Жица, Јеца, Карамела, Качкет, Кмет, Лула, Мирни, Незналица, Пиштољ, Шваба, Шибница, Шумски.

4. Надимци мотивисани физичким изгледом појединца (9): Буца, Жути, Калајџија, Пега, Педер, Ђора, Човања, Шиља, Штрока.

5. Надимци мотивисани именима, надимцима или презименима познатих личности (8): Бебан, Берчек, Јашар, Кеба, Луис, Маратонац, Синиша, Штрумф.

6. Надимци мотивисани породичним презименом (7): Бишке, Гвозден, Јованча, Јокан, Југ Богдан, Каменко, Кљаја.

7. Надимци мотивисани карактерном особином појединца (6): Анђео, Добрица, Дрнда, Думбија, Мрга, Правда.

8. Надимци мотивисани пореклом појединца или каквим етником (4): Американац, Босанац, Мозговац, Шоћ.

9. Надимци мотивисани говорном маном појединца (3): Пискавац, Сава, Сим сим.

10. Надимци мотивисани фитонимом (1): Мушмула.

11. Надимци нејасне мотивације (52): Ајвар, Бакраче, Беленгир, Борча, Буклија, Бумбар, Бургија, Ване, Верзало, Волен, Врца, Вучко, Ђера, Ђуче, Дунда, Живот, Зоце, Срика, Јебрик, Клефиш, Коче, Лапац, Лапка, Лутка, Мисераћ, Мура, Ноне, Пилајка, Порча, Рале, Ранче, Рача, Рунда, Ручић, Рша, Совељка, Соске, Тестера, Трагедија, Тукела, Ђуле, Цојка, Чизма, Цаја, Цаца, Цоца, Шилеж, Шимша, Шој, Шоче, Шуме, Шуца.

У прикупљеној грађи забележене су и неколике вокалске и консонантске карактеристике специфичне за говор Алексиначког Поморавља. Сви прикупљени надимци са собом носе експираторни акценат, а све дужине, како предакценатске, тако и постакценатске, нестале су из употребе. Већ поменути експираторни акценат може се наћи на свим позицијама у речи:

- на иницијалном слогу: Ајвар, Добрица,

Пискавац;

- на унутрашњем слогу: Думбија, Незналица, Совељка;

- на финалном слогу: Беленгир, Јебрик, Пиштољ.⁸

Говор два испитивана села познаје пет основних вокала: а, е, и, о и у. Уз то, познаје и р у вокалској функцији. Вокално р се у надимцима налази само на иницијалном слогу: Врца, Дрнда, Мрга.

Једна од консонантских одлика призренско-тимочког дијалекта јесте и употреба консонанта *s*, који најбоље показује одступање овог дијалекта од стандардног језика. У Срезовцу је забележен пример *Срика*.

Уместо закључка. Лични надимци прикупљени у Витковцу и Срезовцу чине део ономастичког фонда Алексиначког Поморавља. Теренским истраживањем прикупљено је укупно 144 надимака који се односе на мушкарце, од тога 77 у Витковцу, а 67 у Срезовцу. Будући да су лични надимци најсвестранија ономастичка категорија, сасвим је природно што семантика има великог утицаја на настајање нових надимака. Сагледавши мотиве настанка мушких надимака у два испитивана села, долази се до закључка да је највише надимака забележено са мотивима различитих зоонима (12,86%). Следе надимци мотивисани занимањем појединаца (12,14%), понашањем или поступцима појединаца у друштву (10,71%), физичким изгледом (6,43%), именима, надимцима или презименима познатих личности (5,71%), породичним презименом (5%), карактерном особином појединца (4,29%), пореклом појединца или каквим етником (2,86%), говорном маном појединца (2,14%) и фитонимом (0,72%). Посебну групу чине надимци нејасне мотивације (37,14%). Пошто се и људи који „надевају“ надимке разликују по својој природи, у неким надимцима више се осећа сатира „кума“, док се у неким осећа и хумористичка нота, те се према томе однос онога ко даје надимак према ономе на кога се надимак односи сматра једним од значајнијих односа у антропонији. Многа обележја именованог појединца могу се класификовати на основу критеријума према којима је надимак надевен појединцу, па стога значајну улогу при надевању

⁸ У говору мештана Витковца и Срезовца, акценат се може реализовати и на финалном слогу, што у књижевном језику никада није случај.

Крушевац и околина у историји српског народа

надимака има стилска фигура метафора.

Речник личних надимака. Речник надимака конципиран је тако да се и у њему могу добити одређене информације о надимцима мушкараца у Витковцу и Срезовцу. Будући да је Речник формиран на основу семантичке поделе надимака, уз одређене одреднице може се наћи и наведено значење одређеног надимка од стране информатора. Сви примери дати су у номинативу јединине онако како су слухом регистровани, а грађа је узбучена и акценатски обрађена. Такође, иза сваке одреднице може се наћи „адреса“ на којој је надимак забележен.⁹

Ајвар (Миле) (Срез.)
 Американац (Стева, студирао у Америци у Лос Анђелесу) (Витк.)
 Ањео (Иван, поштен човек) (Витк.)
 Баја (Мића, у друштву се прави важним) (Витк.)
 Бакраче (Новица) (Витк.)
 Бебан (Владимир, физички подсећа на Бебана из серије „Породично благо“) (Витк.)
 Беленгир (Драган) (Витк.)
 Берчек (Вилотије, „многo воли оног глумца Берчека) (Витк.)
 Бишке (Радмило, према презимену Бишевац) (Срез.)
 Борча (Славољуб) (Срез.)
 Босанац (Драган, досељен из Босне и Херцеговине) (Витк.)
 Бузда (Топлица, „зато што ништа не зна ки буздован“) (Срез.)
 Буклија (Мића) (Витк.)
 Бумбар (Никола) (Срез.)
 Бургија (Драгиша) (Витк.)
 Буца (Небојша, пуначког стаса) (Срез.)
 Вање (Миомир) (Срез.)
 Верзало (Славољуб) (Витк.)
 Волен (Драган) (Срез.)
 Врца (Миле) (Витк.)
 Вук (x2) (Драгомир, бави се ловом (Витк.); Новица (Витк.))
 Вучко (Топлица) (Срез.)
 Гаће (Мића, увек је у ранцу у школи носио резервне гаће) (Витк.)
 Гвозден (Драган, према презимену Гвозденовић) (Срез.)
 Гера (Драган) (Срез.)
 Гребуља (Зоран, бави се пољопривредом) (Витк.)
 Гробар (Дејан, ради у продавници погребне опреме) (Витк.)

⁹ Витк. – Витковац; Срез. – Срезовац.

Гугутка (Мића) (Срез.)
 Гуче (Мирко) (Срез.)
 Добрица (Миле, „ки лебац добар“) (Срез.)
 Доктор (Тихомир, ради у КЦ Ниш) (Срез.)
 Дрнда (Дејан, лако се наљути) (Срез.)
 Думбија (Милан, шкртица) (Витк.)
 Дунда (Синиша) (Срез.)
 Електричар (Јован, професор у Електротехничкој школи) (Срез.)
 Живот (Мића) (Срез.)
 Жица (Драгиша, лоповима који су му крали ствари из дворишта на огради је као замку поставио електричну струју; тиме је спречио њихов сваки даљи улазак у двориште) (Витк.)
 Жути (Драгиша, плаве косе) (Витк.)
 Зајац (Млађан) (Витк.)
 Зеџ (Драган, као дечак бавио се трчањем) (Витк.)
 Зоџе (Миша) (Срез.)
 Срика (Топлица) (Срез.)
 Јашар (Ратомир, физичким изгледом подсећа на Јашара Ахмедовског) (Срез.)
 Јебрик (Синиша) (Витк.)
 Јеца (Предраг, као дечак јецао је док плаче) (Срез.)
 Јованча (Иван, према презимену Јованчић) (Витк.)
 Јокан (Илија, према презимену Јокановић) (Срез.)
 Југ Богдан (Петар, према презимену Југовић) (Витк.)
 Каблар (Новица, бави се електротехником) (Срез.)
 Калајџија (Радивој, црн тен) (Витк.)
 Каменко (Јовица, према презимену Каменковић) (Срез.)
 Карамела (Бранимир, од бомбона једе само карамеле) (Витк.)
 Качкет (Драгиша, никада није у јавности виђен без качкета) (Срез.)
 Кеба (Драгомир, према познатом фолк певачу) (Витк.)
 Клефиш (Љубиша) (Витк.)
 Кљаја (Предраг, према презимену Кљајић) (Витк.)
 Кмет (Драган, обавља физичке послове у селу) (Витк.)
 Командант (Славиша, био је командант у војсци) (Срез.)
 Коритар (Драган, правио и продавао корита на пијаци) (Витк.)
 Коће (Славко) (Срез.)
 Кројач (Радомир, занатлија) (Витк.)
 Кромпирач (Драган, продавао кромпир

- на пијаци) (Витк.)
 Кујунџија (Радомир, „радио ко златар у Алексинац“) (Витк.)
 Ланац (Зоран) (Витк.)
 Лапка (Јован) (Витк.)
 Ластавица (Живорад, селио се више пута) (Срез.)
 Лимар (Саша, бави се лимарством) (Срез.)
 Лицац (Драган, лукав као лисица, „тај увек гледа да преманда човека нешто“) (Витк.)
 Луис (Драган, физичким изгледом подсећа на пок. народног певача Луиса) (Срез.)
 Лула (Зоран, цигарету пуши из луле) (Витк.)
 Лутка (Миломир) (Срез.)
 Магаре (x2) (Зоран (Витк.); Нинослав (Витк.))
 Мајмуџ (Славко, изобличеног лица налик мајмуну) (Витк.)
 Маратонац (Јован, према главном лику из филма „Маратонци трче почасни круг“) (Витк.)
 Мечка (Мирослав) (Витк.)
 Мирни (Новица, иронично, никада није миран – „човек од акцију, не држи га место“) (Срез.)
 Мисераџ (Славољуб) (Витк.)
 Млекација (Миодраг, откупљује млеко) (Витк.)
 Мозговац (Топлица, има кућу и у Мозгову) (Срез.)
 Мрга (Срђан, „рођен намргођен“) (Срез.)
 Мура (Момчило) (Витк.)
 Мушмула (Топлица) (Срез.)
 Незналица (Милан, учествовао у квизу у Нишу и изгубио у свим играма) (Витк.)
 Нишан (Слађан, најбољи пуцач у војсци) (Витк.)
 Ноџе (Славиша) (Витк.)
 Певац (Миле, „ма тај будан и пре певца“) (Витк.)
 Пега (Милош, пегавог лица) (Срез.)
 Пеџер (Владимир, у шали зато што је офарбан у плаво) (Витк.)
 Петлић (Зоран) (Витк.)
 Пилајка (Миле) (Витк.)
 Пинтер (Драгослав, правио буриће у младости) (Срез.)
 Пискавац (Славиша, има изузетно пискав глас) (Витк.)
 Пиштољ (Зоран, „тај човек редовно носи пиштољ и у ауто и у џеп, и кођ кућу има један, нема де нема пиштољи“) (Витк.)
 Порча (Небојша) (Витк.)
 Правда (Мирослав, изузетно поштен човек) (Витк.)
 Праце (Жикица, пунијег стаса) (Витк.)
 Пуџ (Мирко, успорено живи, „ништа му није хитно“) (Срез.)
 Пчелар (Станиша, чува пчеле) (Срез.)
 Рале (Добрица) (Срез.)
 Ранче (Драган) (Срез.)
 Рача (Слободан) (Срез.)
 Риба (Драган) (Срез.)
 Рунда (Либе) (Кор.)
 Ручић (Александар) (Витк.)
 Ђша (Драган) (Срез.)
 Сава (Саша, своје име је до петог разреда уместо „Саша“ изговарао „Сава“, данас га зову Сава) (Срез.)
 Свиња (Бојан, љигаве нарави) (Срез.);
 Сим сим (Милан, као дете није умео да изговори „мислим“, већ је изговарао „сим сим“) (Витк.)
 Синиша (Небојша, према имену фудбалера Синише Михајловића) (Срез.)
 Совељка (Мића) (Витк.)
 Соске (Топлица) (Срез.)
 Судија (Стефан, професионално се бави суђењем фудбалских утакмица) (Срез.)
 Тестера (Ранко) (Витк.)
 Трагедија (Горан) (Срез.)
 Тукела (Зоран) (Витк.)
 Ћора (Новица, целог живота носи наочаре) (Витк.)
 Ћуле (Синиша) (Витк.)
 Ћурче (Небојша) (Витк.)
 Џојка (Мирослав) (Срез.)
 Чизма (Мића) (Витк.)
 Човања (Славко, има велику главу) (Срез.)
 Чуца (Зоран) (Витк.)
 Џаја (Славиша) (Срез.)
 Џаца (Влада) (Срез.)
 Џивцаџ (Зоран) (Витк.)
 Џоџа (Славиша) (Витк.)
 Шваба (Милоје, био је учесник Другог светског рата) (Срез.)
 Шибица (Славиша, у Немачкој тражио да купи шибицу) (Срез.)
 Шиља (Новица, има шиљату главу) (Срез.)
 Шилеџ (Живорад) (Витк.)
 Шимша (Љубиша) (Срез.)
 Шипаре (Живорад) (Срез.)
 Шнајдер (Славиша, шнајдер по занимању) (Срез.)
 Шој (Небојша) (Витк.)
 Шоп (Драгиша, шоп према пореклу) (Витк.)

Крушевац и околина у историји српског народа

Шоће (х3) (Драгомир (Витк.); Јаблан (Витк.); Стојан (Витк.))
 Штрока (Слободан) (Срез.)
 Штрумф (Драган, према лику из цртаног филма) (Срез.)
 Шуме (Мирослав) (Срез.)
 Шумски (Славиша, живи у кући изнад села) (Срез.)
 Шуца (Горан) (Срез.)

Литература

Богдановић, Н. (1987). *Говор Алексиначког Поморавља*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Грковић, М. (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.

Јашовић, Г. (2009). *Лични надимци у Угљару код Косова Поља*. Зборник радова Филозофског факултета, XXXIX, 25–40.

Петровић-Савић, М. (2016). *Из ономастике Рађевине*. *Лични надимци два рађевска села: семантика и мотивација*. Филолог, 13, 57–74.

Стефановић, Д. (2018). *Лични надимци*

у селима са леве долинске стране Јужне Мораве на улазу у Сталаћку клисуру (одбрањен мастер рад). Филозофски факултет, Косовска Митровица.

Танасковић, Т. (2012). *Мушки надимци у селу Шљивовцу код Крагујевца*. У: М. Ковачевић (прир. и ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности (23–33)*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.

Šimunović, P. (2009). *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing.

Електронски извори.

<http://www.stat.gov.rs> „Књига 20“. *Упоредни преглед броја становника 1948-2011*. (Приступљено: 16. 8. 2018).

Summary

Dušan R. Stefanović

**Faculty of Philosophy with temporary Head-Office
in Kosovska Mitrovica
Department for Serbian Language and Literature**

MALE PERSONAL NICKNAMES IN VITKOVAC AND SREZOVAC (VILLAGES NEAR ALEKSINAC)

The subject of the research in this paper are male personal nicknames in the Vitkovac and Srezovac, villages territorially located in the northwestern part in Pomoravlje of Aleksinac. The corpus is based on information recorded from the original dialectic speakers who lived in these two villages since their birth and the criterion for classification according to the motives of creation were precisely the information obtained from the informers. By analyzing the material, there is a noticeable increase in the number of men's nicknames, and therefore attention is focused on male nicknames only. The system of personal nicknames consists of 144 personal nicknames of men, of which 77 were collected in Vitkovac and 67 in Srezovac. By inspecting and recording personal nicknames there is a certain picture of the language, semantics, and culture of this region. At the end of the work, there is a Vocabulary of all nicknames.

Keywords: onomastics, anthroponomy, male personal nicknames, Srezovac, Vitkovac, Pomoravlje of Aleksinac.

Јована С. Мицић
Филозофски факултет у Приштини
Катедра за српски језик и књижевност

ЛИЧНИ НАДИМЦИ У НЕКИМ СЕЛИМА ОПШТИНЕ ЗВЕЧАН

Сажетак: Предмет наших истраживања у овом раду јесу лични мушки и женски надимци неких села која административно и катастарски припадају Општини Звечан. Семантичка анализа и класификација надимака извршена је у следећим селима: Кориљу, Матици и Житковцу. Саставни део овог рада чине и речници у којима су надимци дати у изворној дијалекатској форми.

Кључне речи: ономастика, Звечан, лични надимци, семантичка анализа

Ономастика се код нас као научна дисциплина формира тек последњих деценија двадесетог века. Све до средине 70-их година прошлог века она је код Срба била далеко слабије развијена него код осталих народа. Крајем двадесетог века на простору Србије штампане су значајне монографске публикације и мањи радови посвећени испитивањима из појединих ономастичких дисциплина, а теренска топономастичка истраживања систематски су вршена у појединим областима, при чему је највише радова са Косова и Метохије.

Године 1974. у Српској академији наука и уметности, на Одељењу језика и књижевности, основан је Одбор за Ономастику, чиме су створени услови за систематска теренска ономастичка истраживања. Први председник овог Одбора био је Милан Будимир, иначе иницијатор за покретање истог. После његове смрти председник је била Фанула Папазоглу, а до краја 1981. године Павле Ивић, док је данас то Александар Лома.² Одбор је после самог оснивања за свој главни задатак одредио сакупљање, сређивање и публиковање ономастичке грађе, дакле, искоришћен је, може се са сигурношћу рећи, последњи тренутак

за почетак сакупљања овог драгоценог ономастичког материјала који је почео да се објављује у *Ономатолошким прилозима*.³

Системска теренска истраживања отпочела су 1975. године у околини Дечана и то према писменим инструкцијама Павла Ивића. Косову и Метохији дат је приоритет због тамошњег стања српског становништва. Материјал је сакупљан у свим насељима Косова и Метохије где живи и један једини Србин, као и тамо где живе Бошњаци, Горанци и католици српског језика.

Истраживачи су грађу сакупљали у дијалекатској форми, систематски, од насеља до насеља, од куће до куће. Грађа је у принципу бележена од најстаријих особа. Бележени су топоними, микротопоними, етници, ктетици, породични и лични надимци... Уз име испитиваног села бележени су и сви остали подаци: географски положај насеља, тип, близина и квалитет путева, старине, порекло становништва... Такође, бележени су и подаци информатора: име, презиме и година рођења.

Антропонимија⁴ је на Косову и Метохији бележена, као и остала ономастичка грађа, од старих особа, али у овом послу је често била потребна и помоћ деце. Тежило се

1 Jovana.micic19@gmail.com

2 Руководилац: академик Александар Лома Чланови: проф. др Љиљана Црепајац, проф. др Драгољуб Петровић, проф. др Милица Грковић, проф. др Радојица Јовићевић, др Звездана Павловић, проф. др Мато Пижурница, проф. др Недељко Богдановић, академик АНУРС Слободан Реметић, др Јованка Радић (секретар) Сарадник: др Мирјана Петровић-Савић

3 Одбор за ономастику покренуо је *Ономатолошке прилоге*. Прва књига овог часописа изашла је 1979. године. Главни уредник је био Павле Ивић, а у уређивачком одбору нашле су се Фанула Папазоглу и Љиљана Црепајац.

4 Антропоними су имена људи. Проучава их грана ономастике која се зове антропономастика. Ова имена могу бити: лична имена, надимци (лични и породични) и презимена.

Крушевац и околина у историји српског народа

да се уз надимак добије и узрок његовог настанка, али је, нажалост, тај податак често изостајао. Некада се то дешавало због тога што га информатори нису знали, а некада зато што нису хтели да кажу. Лична имена, хипокористици и надимци записивани су у свим деловима Косова и Метохије укључујући и мала насеља варошког типа (Дечане, Исток, Клина, Липљан...).

Лични надимци села Кориља

Село Кориље⁵ се налази на непуних 300 метара од Општине Звечан.⁶ Са његове десне стране налази се албанско село Видомириће, док се са леве стране налазе српска села Банов До (Бандо), Дољане, Сендо, Житковац и Матица.

На улазу у село Кориље налази се *Гвоздићка чесма* која је саграђена 1927. године. Осим ове чесме село поседује и реку коју мештани називају *Кориљачка река*, а у њему се налазе и два сеоска бунара која нису у функцији.

У селу се налази и православна црква посвећена Христовом Вознесењу.⁷ Њена тачна локација је унутар гробља, где се налази и капела. Надомак овог гробља саграђено је и ново гробље са сопственом капелом, али оно још увек није у функцији.⁸ Село прославља Спасовдан као своју, сеоску, славу.⁹

Сведо формирања општине Звечан, село је поседовано и своју Месну канцеларију, након чега је угашена.¹⁰ Надомак канцеларије налази се и *Запис*, дрво старо више од пола века.

Иако је релативно мало, село је

5 По причи Бора Гвоздића, местана споменутог села, село је добило назив једном приликом када га је неки владар укорио.

6 Шире посматрано, подручје општине Звечан заузима северни периферни положај Косова. На територији ове општине која заузима површину од 122,4 km² налази се насеље Звечан и 34 насељених места. Само насеље Звечан је смештено на северној страни Косовске котлине у долини реке Ибар, као и на додиру огранака Копаоника, Мокре Горе и Рогозне.

7 Цркву је подигао Бошко Радовић 1933. у својој 23. години.

8 Испед цркве се налази плоча коју је подигао Милован Анђелковић у знак захвалности свом деди Вуку Тимотијевићу који је у прилог цркви 1932. год. поклонил парцелу *Ливада*.

9 Село слави ову молитву седам дана након Спасовдана обележеног у Жеровници.

10 Кућа у којој се налазила ова канцеларија приватно је власништво Бошка Живковића.

подељено на махале: Гвоздиће, Васиће, Живковиће, Козаревце, Доње Кориље, Горње Кориље и Анђелковиће.

Кориље броји 50 кућа и 357 становника. Целокупно становништво села је православне вероисповести. Већинско становништво чине староседеоци, негде око 90%, док остатак становништва чине досељеници из Рогозне, Шипова, Ловца, Извора, Мијалића, Белице, Вељишта и Пирче.

У селу има 25 породица и то од староседелаца: Анђелковић, Васић, Гвоздић, Живковић, Марковић, Милетић (х 2)¹¹, Миловић, Миљковић, Миткић, Младеновић, Радовић и Радовановић, а од досељеника Анђелковић, Антовић, Вуксановић, Вуловић, Јовановић, Краговић, Миљковић, Марјановић, Марковић, Петровић и Стевић.¹²

У селу сузабележена 94 лична надимка.¹³ Од укупног броја њих 78 се користи за идентификацију особа мушког пола, а само 16 за идентификацију жена.¹⁴

Надимке забележене у овом селу можемо, с обзиром на то чиме је њихов настапак мотивисан, класификовати у 13 група. У прву групу сврстани су надимци мотивисани спољним изгледом, у другу говорном маном, лапсусом или каквом узречицом. Затим су у посебне групе сврстани су надимци мотивисани занимањем, хобијем или неком активношћу, карактерном особином, националном припадношћу, ликовима из цртаних филмова, песмама, властитим именима, као и топонимима, зоонимима и фитонимима. У последње две групе се налазе надимци мотивисани турцизмима и надимци нејасне мотивације.

1) Надимци мотивисани спољним изгледом

Бего, Бели, Бешир, Буба, Буре, Брундо,

11 У селу живе две поредице староседелаца, које нису у сродству, а носе исто презиме - Милетић. Једна прославља Ђурђевдан као своју породичну славу, док друга слави Светог Јована.

12 Највећи број становника овог села носи презиме Гвоздић. По речима чланова ове породице, давне 1850. год. се из Брњака у Кориље доселио Гвоздо Филиповић, родоначелник породице, од чијег је имена изведено њихово презиме.

13 Интересантна је чињеница да је М. Луковић у свом раду *Ономастика Гајтана*, Ономатолошки прилози IV, забележио знатно више женских него мушких личних надимака.

14 У укупан број надимака уврштени су и надимци који су се користили за идентификацију људи који су умрли или су се одселили, а живели су и испитиваном селу.

Гаро, Гузичко, Грбо, Дрфо, Жаба, Кица, Кићо, Краљко, Крља, Крцо, Кркоња, Лаки, Миге, Нуна, Пирго, Топ, Циги, Цица, Чкрбо, Цомфла, Циги, Шкривка.

2) Надимци мотивисани говорном маном, лапсусом или каквом узречицом Боса, Врче, Милан Муто, Сиске.

3) Надимци мотивисани занимањем, хобијем или каквом активношћу

Бекса, Бинго, Жарко Коњушар, Зомби, Ишко, Пилићар, Пилке, Ђама.

4) Надимци мотивисани неком карактером осовином

Батко, Самба, Spsa, Пицула, Пишта Лажов, Ђаво, Ђушке, Цинка.

5) Надимци мотивисани националном припадношћу Туђманче

6) Надимци мотивисани ликовима из цртаних филмова

Густав, Мрги, Нинца.

7) Надимци мотивисани песмама Фифи, Цоле.

8) Надимци мотивисани властитим именима:

а) сродника: Жико Марин, Милован Ђамин, Пајо.

б) животиња: Ђупи, Рујка.

9) Надимци мотивисани топонимима Кулизан

10) Надимци мотивисани зоонимима Срндаћ

11) Надимци мотивисани фитонимима Ружа

12) Надимци мотивисани турцизмима Мицо

13) Надимци нејасне мотивације и порекла

Бате, Гецо, Гијо, Грудвица, Дада, Ђедо, Соне, Кека, Кеко, Кузо, Лалко, Ланка, Лили, Микица, Нане, Пепа, Пиле, Пици, Сталета, Треми, Ђимо, Ђуће, Фрањо, Цака, Цацка, Цаки, Цанде, Цино, Цице, Цуле.

Анализом класификованих надимака, уочено је да је највећи број њих мотивисан спољним изгледом (28), а да најмање има оних који су мотивисани турцизмима, топонимима, зоонимима, фитонимима, као и националном припадношћу (регистрован је по један надимак из сваке групе).¹⁵ Регистроване су и четири синтагме: а) властито име + придев/именица: Милан муто, Жарко коњушар; б) властито име + присвојни придев: Жико Марин, Милован Ђамин.

¹⁵ Класификовани су само надимци чија је мотивација за настанак позната.

Осим овога, запажено је и неколико карактеристичних особина за косовско-ресавски дијалекат. Акцентуација је у говору овог села старија штокавска, с тим што долази до повлачења `` са последњег слога што значи да је новоштокавско преношење само делимично извршено. Дакле, говор овог села, као и већински територијални део овог дијалекта, има троакцентски систем: `` ˘ ˘ . Дугосилазни акценат се не преноси уопште, ни са ултима, ни са пенултима, ни када је у питању отворени ни затворени слог, тј. сачувано је старо стање: Бешџр, Кулизан, Пилићар... Такође, саставни део консонанског система говора села Кориља јесте африката S која је обично у иницијалном положају у речи: Самба, Соне, Spsa.¹⁶ Замена јата није доследно екавска, те овде налазимо: нисам, ниси... дативе: жени, мени... Фонема х се у говору овог села спорадично среће: 'леб– хлеб. У погледу наставка датив и инструментал имају форме на –ма: валовима, воловима, женама. Изостаје образовање суперлативне множине на –ад: пилићи, јагнићи... Такође, јавља се редовна синтетичка компарација придева. У морфосинтаксичком погледу нарушен је однос датива као падежа правца и локатива као падежа места.

Речник

Батко (Миљан; пријатили су га тако прозвали зато што је изузетно дружељубив)
+ *Бате* (Славо)

Бего (Синиша; својим изгледом подсећа на бега, газду)

Бекса (Томица; по занимању камерман; први је у селу имао фотоапарат и камеру)

Бели (Владица; плавокос, светле пути)

Бешџр (Михајло; има жути тен)

Бинго (Миломир; хоби му је играње игара на срећу, првенствено Бинга)

Боса (Часлав; по мајци Боси коју је стално спомињао)

Буба (Ђурђа; женаситнијег раста)

Баре (Миљан; надимак је добио зато што је крупан)

Брундо (Срђан; има чупаву, уковрцану косу)

+ *Врче* (Живко; хвалио се како му се овце често врчу, што му је прешло у узречицу)¹⁷

¹⁶ Види: П.Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод у штокавско наречје*, Нови Сад 1985, стр.102-104

¹⁷ Термином врче означава се процес парења оваца.

Крушевац и околина у историји српског народа

Гáро (Данило; црне пути, црномањаст)
 Гéцо (Драган)
 Гíјо (Угљеша)
 +Гузíчко (Владан; због своје конституције, нарочито задњице)
 Гúстав (Владан; по цртаном јунаку Густаву из истоименог цртаног филма)
 Грúдвица (Грујица)
 + Грбо (Томислав; имао је грбу на леђима)
 Дрфо (Зоран; крупан и тром)
 +Дáда (Миланка)
 +Бéдо (Сталета; стар је, од дедо)
 Жáрко Коњушáр (Жарко; држао је фарму коња)
 Жáба (Снежана; надимак је добила због кривих ногу)
 Жíко Мáрин (Жико; по баби Мари)
 + Зóмби (Милан; био је бубњар у бенду)
 Сáмба (Звездан; волео је да се побије, био је свађалица)
 Сóне (Звонко)
 Срsа (Славиша; зато што се стално свађа)
 Їшко (Славиша; воли путовања, увек негде путује)
 *Кéка (Вера)
 +Кéко (Дејан)
 Кíца (Душан; воли да се дотерује)
 Кíћо (Милован; ситног раста)
 Кúзо (Радован)
 Кулизáн (Зоран; зато што је из Кулизића)¹⁸
 +Крáљко (Радуле; био је увек дотеран, носио се као краљ)
 Крља (Владица; ниског раста, а дебео)
 +Крцо (Крсман; био је много ситан)
 Кркоња (Драган; зато што је много дебео)
 Лáки (Владимир; као мали је био јако мршав, лак к'о перо)
 +Лáлко (Радован)
 Лáнка (Светлана)
 Лíли (Живка)
 Мíге (Милош; ситног раста, мали)
 +Мíлан Мúто (Милан; замуцкивао је док је прићао)
 Мíлован Ђáмић (Милован; по баби Ђами)
 +Мíцо (Дамљан; од турке речи амица – сриц)
 Мрѓи (Небојша; по цртаном јунаку Мргуду из *Штрумфова*)
 Нáне (Драган)

18 Кулизићи су један територијални део махале Горње Кориље који је састављен од пар кућа у којима живи породица Радовић.

Нíнца (Дејан; по јунаку из цртаног филма *Нинца корњаче*)
 +Нúна (Радунка; била је много крупна жена)
 Пајо (Срђан; по оцу Павлу)
 + Пéпа (Горица)
 Пилићáр (Бубе; надимак је добио због тога што је држао фарму пилића)
 Пíлке (Бојан; гаји пилиће).
 Пíрго (Срећко; надимак је добио због пега по лицу)
 Пíцула (Миљан; увек је избегавао друштво)
 Пíле (Миодраг)
 Пíци (Миљан)
 Пíшта Лажбв (Мирко; често је лагао)
 *Рúжа (Анђелија; стриц јој је дао овај надимак пошто је као мала била румена као ружа)
 Рúжа (Зоран; по крави Рујки коју је држао његов отац)
 Сíске (Зоран; због тога што је, хвалећи се друштву како има својту са позамашним грудима, уместо груди рекао сиске; због тог лапсуса је добио овај надимак)
 Срдáћ (Милан; једном је уловио срдáћа)
 Стáлета (Зоран)
 Тóп (Драгоњуб; има велику главу)
 Тúђманће (Саша; зато што му је баба била Хрватица)
 Трéми (Митар)
 Ђáво (Славиша; у детињству је био јако шераст)
 +Ђáма (Александра; лила је олово, секла страву...)
 Ђíмо (Ивица)
 Ђáпи (Бане; имао је пса којег је звао Ђупи)
 Ђúће (Душан)
 Ђúшке (Зоран; стално је лупао ћушке деци)
 Фíфи (Зоран; као мали је волео песму *Фифи Драгана Лукића*)
 + Фрáњо (Драган)
 *Цáка (Јелисавета)
 *Цáцка (Стамена)
 Цáки (Драгиша)
 +Цáнде (Светислав)
 Цíги (Славољуб; низак и црн).
 Цíнка (Богдана; воли да трачари, цинкари)
 Цíно (Радосав)
 Цíца (Радмила; ситна, мала).
 Цíце (Здравко)
 Цóле (Срђан; волео је песму Лепе Брене *Учи, Цоле, да изучиш школе...*)

Цуле (Веселин)
 Црни (Саша; по црном тену)
 Чкрбо (Драгослав; нема предње зубе)
 Цомфла (Пеђа; изузетно крупан дечак)
 Циги (Срђан; био је мршав као дете)
 Шкривка (Љиља; крупна, штракава)

Лични надимци Матице

У околини општине Звечан, са леве стране села Кориља, налази се јако мало насеље -Матица.¹⁹

Некада живо насеље данас броји свега 13 кућа од којих је само 6 насељено. Цело насеље се дели на два неједнака засеока, на Стару Матицу која је мања и већу Нову Матицу. У Старој Матици је насељена само једна кућа, а у Новој пат кућа. Свеукупно, данас у овом месту живи 25 људи.

Раније је у овом насељу живело седам породица: Живковић, Јевтић, Јаковљевић, Костић, Милошевић, Милентијевић и Недељковић. Данас, нажалост, у овом насељу живе 4 породице које су подељене по засеоцима.²⁰

Предмет истраживања овом приликом биће само део ономастичке грађе који се односи на антропонимију, тачније бележени су само мушки и женски лични надимци становништва овог испитиваног краја. Регистровано је 26 личних надимака.²¹ Од укупног броја само 3 надимка се користе за идентификацију особа женског пола, а преосталих 23 надимка за идентификацију жена.

Надимке забележене у овом месту можемо класификовати у осам група. Највише је оних надимака који су мотивисани спољашњим изгледом (4), док је најмање оних који су мотивисани зоонимима, титулом и узречицом (по један из сваке групе).

Анализом надимака уочене су 4 синтагме: а) хипокористик + надимак – Мијо Козаревац, Мијо Кулизан, б) хипокористик + апелатив – Ацо магистар, Огњо воденичар.

19 Демографски подаци о овоме насељу забележени су са терена.

20 Данас у Старој Матици живи само један брачни пар Костић, док у Новој Матици живе Јевтићи, Јаковљевићи и Милошевићи.

21 Од укупног броја прибележених надимака њих 16 се користи за идентификацију људи који тренутно живе у испитиваном месту. Преосталих 10 надимака су се користили за идентификацију људи који су умрли или су се одселили, а живели су и испитиваном селу.

а) Надимци мотивисани спољашњим изгледом

Брко, Лија, Мачак, Скапаћ

б) Надимци мотивисани неком карактерном особином

Ђера, Шушо

в) Надимци мотивисани топонимима

Мијо Козаревац, Мијо Кулизан

г) Надимци мотивисани неким апелативом

Лулаш, Огњо воденичар

д) Надимци мотивисани зоонимима

Зељо

ђ) Надимци мотивисани титулом

Ацо Магистар

е) Надимци мотивисани узречицом

Селе

ж) Надимци нејасне мотивације

Бричке, Думбо, Драган, Ице, Кица, Лила, Мишке, Пуцко, Спуква, Томка, Ћоске, Ћуре, Френки

Речник

Брко (Милоје; имао је бркове)

Бричке (?)

Драган (Предраг)

Думбо (Далибор)

Ђера (Раде; био је јако шераст као дете)

Зељо (Бранко; надимак је добио по врсти паса - Зељов)

*Ице (Драган)

*Кица (Душан)

*Лила (Стана)

Лија (Миле; жут је као лисица)

+Лулаш (Радован; имао је дрвену лулу)

*Ацо магистар (Аца; надимак је добио по звању)

*Мачак (Дејан; имао је зеровите очи)

*Мишке (Горан)

Мијо Козаревац (Миодраг; долази из Козаревца)

Мијо Кулизан (Мијо; из Кулизана је)

+ Огњо воденичар (Огњо; имао је своју воденицу)

Пуцко (Миодраг)

Селе (Гојка; узречица јој је била селе)

Скапаћ / Раџо Скапани (Ратомир; био је скапан)

Спуква (Миљан)

*Ћоске (Горан)

Ћуре (Зоран)

+Френки (Синиша)

Шушо (Миле; био је јако шунтав)

Лични надимци села Житковца

Крушевац и околина у историји српског народа

Село Житковац²² се налази на три километра северно од Звечана са леве стране пута који води од Звечана према Зубином Потоку и простире се дуж Козаревске реке и поред пруге Косово Поље – Краљево.

На имањима мештана Житковца на обали Ибра је насеље старије Винчанске културе. Материјал који је нађен у јамама има елементе већ поменуте културе, а материјал нађен ван јама припада старијој Старчевачкој култури (антропоморфна фигурина од печене глине). За ово село је мало поузданих података јер се не помиње у Светостефанској повељи краља Милутина и каснијим турским пописима, али је по народном предању формирање села почело крајем XVIII века.

По подацима из пописа село је: 1961. Године имало 88 домаћинства и 526 становника, 1981. године је имало 173 домаћинства и 744 становника. Сада има око 850 становника.

Село нема основну школу, па деца одлазе у Основну школу *Вук Караџић* у Звечану или Основну школу *Свети Сава* у Жеровници. Захваљујући путу који пролази кроз село добро је повезано са Звечаном и другим местима. За село је значајно и што у близини протиче река Ибар и Козаревска река. Село је повезано на градски водовод.

У овом селу је забележено 55 надимака (52 за идентификацију мушкараца и само 3 за идентификацију жена). Прибележене је и 5 синтагми: Бошко Коњушар, Врда Кика, Зоран Шљива, Карабоја Лаце и Ћишо Поштар. Њиховом анализом уочено је да је највише њих мотивисано карактерном особином, а најмање презименом и несрећним случајем. С обзиром на то чиме је њихом настанак мотивисан, надимке можемо разврстати у 8 група:

1. Надимци мотивисани спољашњим изгледом

Бели, Биберче, Главоња, Жујо, Кепи/Кепо, Никсон, Пуљка, Риско, Цепо.

2. Надимци мотивисани неком карактерном особином

Аго, Врда Кика, Баклавција, Дада, Дракула, Зоран Шљива, Карабоја Лаце, Лулаш, Толумба, Цртани.

3. Надимци мотивисани лапсусом или каквом узречицом

Ојро, Панцер, Фулда, Шеф, Шумски.

4. Надимци мотивисани занимањем

²² Атар насеља се налази на територији катастарске општине Житковац површине 335 ha, по општинским проценама 281 ha.

или каквом активношћу

Бошко Коњушар, Паларва, Плугација, Ћишо Поштар, Цикулар.

5. Надимци мотивисани неком јавном личношћу или неким цртаним јунаком

Бурда, Геншер, Калимеро, Пицула, Ћита.

6. Надимци мотивисани несрећним случајем

Ливгација

7. Надимци мотивисани презименом

Анте

8. Надимци нејасне мотивације

Бабо, Бицан, Бојка, Боса, Бурек, Брежњев, Брзи, Гаце, Гицко, Каракуш, Крља, Лико, Мида, Мушки, Мицо, Пишта, Цаки.

Речник

+ Аго (Јарго; надимак је добио због доброг домаћинства)

+ Анте (Драган; од презимена Антовић)

Бабо (Славо)

Баклавција (Александар; након што је изгубио опкладу, појео је целу тепсију баклава)

Бели (Зоран; има светлу пут)

Биберче (Мирко; ситног раста)

Бицан (Братислав)

Бојка (Голуб)

Боса (Васиљка)

Бошко Коњушар (Бошко; држао је коње)

Бурда (Радивоје; по глумцу Бурдушу – Душан Јаничијевић)

Бурек (Александар)

+ Брежњев (Миодраг)

Брзи (Ранко)

+ Врда Кика (Крсман; Врда – када је било гласање, пристао је да гласа, а после је одустао; Кика –зато што је волео је жене које носе кике)

Геншер (Радомир; надимак је добио по немачком председнику Геншеру)

Гицко (Драган)

Главоња (Бранислав; има велику главу)

Дада (Милка; *волела је да даје децама нешто: шећер, врућ леба из црепуље, сир...*)

Дракула (Томислав; *знао је све к'о Дракула, сваког ђавола*)

Жујо (Слободан; био је жут)

Зоран Шљива (Зоран; воли да пије Шљивовицу)

Калимеро (Љубиша; по цртаном филму Калимеро)

Карабоја Лаца (?; Карабоја – мајка га

је стално слала по Карабоју – плави камен;
Лаце – био је ласкавац)

Каракуш (Зоран)

Кѐпи /Кѐпо (Бојан; има клемпаве уши)

КрѠљ (Стефан)

Лѣко (Илија)

Лѣфтација (Драган; пропао је кроз лифт)

ЛулѠш (Радован; цигарете је пушио само помоћу луле)

Мѣда (Мирослав)

Мѣшки (Добривоје)

+ Мѣдо (Младен)

+ Нѣксон (Гута; лично је на америчког председника Никсона)

Ојро (Радуле; на немачком ојро значи евро)

ПалѠрва (Зоран; Радио је у Трѣпчи као ложач ватре)

ПѠнцер (Михајло; *кад је био мали као сва сиротиња, није ишао у школу. Кад је након неколико дана отиш'оу школу рекао је учитељу да није долазио зато што није имао панце²³ да обује. Деца су га тада прозвала Панцер*)

ПашчѠра (Мирослав; воли да шета псе)

Пѣцула (Бранислав; надимак је добио по уметнику Пицулину)

+ Пѣљка (Стануша; била је дебела као пуљка)[□]

+ Пѣшка (Саво)

Плѣгација (Братислав; штелује плугове)

Рѣско (Миломир; има риђу косу као рис)

Рѣс (Милан; породица Весковић је велика, има их као Руса)

Толѣмба (Бошко; воли да једе толумбе)

Тѣта (Миле; по мајмуну из цртаног филма Тарзан)

Тѣшо Пѣштар (Радиша; по занимању је поштар)

Фѣлда (Милан; хвалио се да је посетио немачки град Фулду)

Цѣго (Маринко; црнопут)

ЦикулѠр (Лазар; држао је пилану у којој је радио на цикуларима)

Цѣки (Радован)

Цѣртани (Срђан; воли да гледа цртане филмове)

+ Шѣф (Милован; хвалио се да је шеф)

Шѣмски (Зоран; једном приликом је рекао да живи у шуми)

Закључак

Предмет овог рада били су лични надимци становника испитиваних места. Забележено је 175 надимака, од којих се за већину њих (115) зна мотивација за настанак, док се за преосталих 60 не зна. Од укупног броја регистрованих надимака, њих 153 се користи за идентификацију мушкараца, а само 22 за идентификацију жена. У Кориљу је забележено 94 надимака, 78 за идентификацију мушкараца и 16 за идентификацију жена. У Матици је забележено 26 надимака, 23 за идентификацију особа мушког пола, а само 3 за идентификацију жена. Најзад, у Житковцу је забележено 55 надимака, 52 за идентификацију мушкараца и 3 за идентификацију жена. Затим, истраживајући се дошло до закључка да је највећи број њих мотивисан спољашњим изгледом (укупно 41 надимак) и неком карактерном особином (20 надимака), а најмање има оних мотивисаних турцизмима (1), топонимима (1), фитонимима (1), зоонимима (2), песмама (2), национално припадношћу (1), титулом (1), несрећним случајем (1) и презименом (1). Осим тога, регистровано је и 13 синтагми и то у Кориљу и Матици по 4 синтагме и у Жеровници 5 синтагми.

Литература:

1. Барјактаревић, Д. (1986). *Историјски развој косовско - метохијских говора*. Приштина : Академија наука и уметности Косова.
2. Божовић, М. (1983). „Ономастика Бановог Дола код Звечана “ У: *Ономатолошки прилози IV*, стр. 453 – 467.
3. Букомирић, М. (2015). *Ономастика централног Косова*. Београд : Институт за српски језик САНУ.
4. Дошљак, Д. (2009). „Ономастикон Црне Горе у , Ономатолошким прилозима’ “ У: *Ријеч*. Никшић (31-42).
5. Златковић, М. (2008). *Средњовековни град Звечан*. Косовска Митровица : Градска библиотека “Вук Караџић”.
6. Ивић, П. (1985). Дијалектологија српскохрватског језика; увод у штокавско наречје. Нови Сад : Матица српска.
7. Јашовић, Г. (2010). *Лични надимци са Косова и Метохије*. Косовска Митровица-Београд: Друштво за неговање и проучавање српског језика.
8. Стијовић, С. (1997). „Развој српске

23 Опанке

Крушевац и околина у историји српског народа

ономастичке науке у последњој четвртини века” У: *Јужнословенски филолог LIII*. Београд : САНУ (203-210).

9. Šumanović, P. (2009). *Uvoduhrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Summary

Jovana Micić

PERSONAL NICKNAMES IN THE VILLAGES OF ZVEČAN MUNICIPALITY

The subject of our research are personal male and female nicknames of some villages that administratively and cadastrally belong to Zvečan municipality. Semantic analysis and classification has been performed in the following villages: Korilje, Matica and Živkovic. An integral part of this paper are dictionaries that contain nicknames in their original dialectical form.

175 nicknames has been recorded, and we know the motivation for their creation for the majority of them (115), while the motivation for the remaining 60 is unknown. Out of the total number of the registered nicknames 153 are used for the identification of men, and merely 22 for the identification of women.

ГОЛИ ОТОК КАО ХРОНОТОП ПАТЊЕ

Апстракт: У овом раду бавићемо се начином на који је писац приказао комунистичку идеологију, као облик нове религије, која обликује свијест јунака у романима *Време власти I* и *II*, као и начином на који се дата идеологија претворила у тиранију, односно терор над неистомишљеницима, који су отпали од раније вјере и завршили у логорима, али и пишчевим доживљајем голооточког логора. Посебну пажњу обратићемо на пишчеву слику самог логора, у чије тамне вилајете залази његов јунак наратор, али и слику људи у њему сагледаних кроз дату идеолошку призму.

Кључне речи: Добрица Ћосић, *Време власти*, идеологија и књижевност, Голи оток, историјски роман, историја и фикција.

Прича о Голем отоку је прича о људима, о њиховој злој и доброј страни. Редослед категорија добра и зла у претходној реченици намјерно је изокренут као најавна прича у којој ће добра бити сасвим мало, а зла толико да се то добро неће ни осјетити.

Причом о голооточком логору и логорашима, Ћосић потврђује своју истинску посвећеност трагању за корјенима и мотивима зла у човјеку, а посебно у човјеку из његовог народа.

Кроз ту супротстављеност идеја добра и зла које је ипак доминантно, писац овог романа гледа на епоху о којој треба изрећи суд. Истина ће, у то је писац сигуран, бити најбоља пресуда тој епоси.

А да ли ће та истина побиједити зло, коме Ћосић тражи и налази корјене у човјековој природи? Бавити се људима и њиховим судбинама у својим дјелима значи и бавити се њиховим злом, кога треба именовати и жигосати, да се не би још више ширило, ако га већ не може сузбити.

Ћосићев јунак у злу види нужно, биолошко средство самоодржања. Ако служи самоодржању, зло онда можда није лишено човјечног смисла и вриједности (1998:202). Чинећи зло да би преживио, човјек то ради несвјесно, нагонски, јер је његова превасходна дужност одржавање живота. Зло, значи, није само у човјеку, него и у свијету којим је људска егзистенција „многоструко условљена“. Самим нагоном да егзистира у таквом свијету човјек потврђује своју спремност да учини или отрпи зло. Ако као природно биће и твори и трпи зло у животу, човек није крив јер зло

не извире из личности него увире у њу из света у којем мора да опстане(1998:202).

Писац голооточких исповијести свјестан је чињенице да књижевност не може да умањи зло нашег свијета, али може да упутити читаоца и покаже му мјеста на којима оно обитава и људе који га, инфицирани њиме, сију на све стране. У том смислу његову причу о Голем отоку треба схватити као последњи камен бачен у правцу грешника скривених иза зидина историје, очекујући њен коначан суд.

Причу о тајанственом острву у Јадранском мору писац је повјерио Ивану Катићу, коме је то трећи боравак у логору. Пишчева слика голооточког мучилишта, помало нестварна, са елементима фантастике, подсећа на легенде и предања о адским предјелима.

Добрица Ћосић се суочио са проблемом истинитог приказа логора чији бивши затвореници још увијек живе и причају другима или на разним заједничким сусретима препричавају своје муке на том острву. Сваки од њих имао је своју причу, различит доживљај острва. С друге стране, о Голем отоку је написано доста романа који су изашли давно прије *Времена власти I*. Требало је написати другачију причу о истој теми, а исте поступке другачије мотивисати и поново задобити читаочева пажњу.

Поред јасне критике владајуће идеологије приказивањем начина њеног обрачуна са неистомишљеницима, стаљинистима и догматичима, на раније романи о Голем отоку подсећа и неколико, сада већ, општих мјеста у причи о голооточком страдању. Ту се прије свих мисли на нека, раније

Крушевац и околина у историји српског народа

наведена мјеста као што су: суровост голооточке свакодневице, нечовјечан, понижавајући однос иследника, полиције и ревидираца према логорашима, хапшење и мучење ибеоваца, злоупотреба положаја свих структура система у односу према логорашима, изнуђивање признања, пролазак кроз шпалир, бесмислен рад (Сизифов посао) итд.

Дакле, требало је написати причу која ће бити најближа оној истинитој, у којој ће се пронаћи сви голооточки прометеји, сизифи, иследници и руководиоци. У својој одлуци да се не поведе само за причом оних који су боравили у овом логору, знајући да такве приче знају да буду врло непоуздане, писац се ослонио на своје раније искуство стечено приликом писања романа *Време смрти*.¹

Зато је Ћосић од самог почетка имао јасан план: последијемног година ћутања казати своју истину о злочину и злочинцима, испричати другима своје заблуде које су у ствари заблуде читавог једног народа, описати владаре поретка зла у које се претворила једна идеологија.

Велика превара коју писац у роману именује као контрареволуција дјело је Великог Обмањивача, који је и главни лик другог дијела овог романа (*Време власти II*).

У роману *Време власти I* Ћосић је дао слику логора који је био другачији од осталих логора у којима је робијао његов јунак-приповједач Иван Катић.

Причом о јунаковој кривици отвара се питање тираније власти, која на апсурду темељи свој правни поредак. Ако је јунакова кривица стварна и као таква кажњива, онда нам његове судије и целати дјелују као нестварни, имагинарни представници мрачних сила. Дакле, дешава се нешто што се из данашње перспективе тешко може замислити, а то је дугогодишња робија као посљедица изговорене реченице, која нема чак ни увредљиво значење.

Бесмисленост јунакове кривице огледа се у трагикомичном начину на који је исценирана. Наиме, јунак се пред својом сестром изјаснио о сукобу између Тита

1 „Док сам проучавао историјску грађу за роман *Време смрти*, иако су били живи многи учесници српског рата 1914–1918, најмање сам користио њихова сведочења. Брзо сам увидео да су они о свом рату имали своју причу. Она је памћењем и маштом, односно непамћењем и одсуством маште, толико редуквана и лична да само по нечем, не најважнијем, представља сведочанство и документ о човеку и рату...“; Писмо уреднику, стр. 32.

и Стаљина истичући да је он у суштини догматски и да може трајати сто година, чак и последије Титове смрти. Та његова реченица је, наивношћу његове сестре и њене пријатељице, дошла тамо гдје треба, односно гдје не треба- код Удбиног официра Мишка Пуба. Даљом разрадом ове јунакове мисли дошло се до закључка да Иван Катић Тита третира као догматика. Довољно за неколико година робије на Голом отоку.

Причом о Голом отоку Добрица Ћосић је желио да каже своју истину о том злогласном логору. Други писци којима је као и Ћосићу у средишту пажње био овај логор покушавали су да саопште истину о Резолуцији ИБ-а и Голом отоку, а затим су постављали питање кривотворења истине и одговорности људи који су ту истину свјесно злоупотребљавали. За разлику од њих Ћосић се пита да ли објективна истина о овом логору уопште постоји, свјестан да постоје они који ће оспоравати другу страну приче, претпостављајући јој своју истину. Питање је да ли та истина којој, по неком урођеном инстинкту тежимо, доноси људима добро или зло. Ако доноси добро, онда је треба казати и њоме усрећити друге. Међутим, шта ако она доноси зло, као што то писац напомиње на једном мјесту у роману? Да ли је и тада треба саопштити? Ако она доноси зло, онда је треба прећутати, а то значи ослободити одговорности владајућу партијску елиту, која је чинила злочиња о којима је писац ипак намјеран да проговори. На једном мјесту он каже: Од истинољубља нема опакије врлине. Њом се нехотице чини зло; њом се и убија (2007: 59).

Иако је, причајући истину, отјерао своју сестру у смрт, јунак долази до закључка да он припада посебној категорији људи (а то су понижени) која има право на ту последњу одбрану пред својом нагрђеном свијешћу и савјешћу.

Цијена те истине мјери се животима оних који су неспремни да је прихвате. Зато се јунак, још једном се колебајући да ли да је каже, пита: Има ли ја право на истину? Истина је убила Милену. Да сам истину прикрио лажју или ћутањем, Милена не би отишла у Прерово. Можда ћу голооточким истинама убити још неког (2007: 237).

Ако истина, као у овом случају, доноси смрт, а ономе ко ју је саопштио кривицу за нечију смрт због сопствене таштине и честољубља, онда она доноси зло. У даљој разради ове идеје долазимо до закључка да истину о Голом отоку треба прећутати,

јер онај који је јавно каже, отвориће Пандорину кутију из које ће се разлетјети приче о знаним и незнаним злочинцима, људима за чију умијешаност у такве работе нијесмо знали. Истина о Резолуцији ИБ-а отворила би многе ране, именовала кривце, осудила злочин. Једини проблем је тај што је најмање оних невиних, без кривице. Већина робијаша доведена је без стварне кривице, али су временом постали подложни злу које им је свакодневно нуђено као једини излаз из свеопштег хаоса. Упрошћено: да би престала тортура над логорашима, они треба да се прихвате исте, примјењујући је над осталима, а посебно над непослушнима. Прави примјер је приповједачева прича о Мирку Цекићу, човјеку који је од мученика постао мучитељ и мрзитељ.

То зло које је у људској природи биће генератор свих дешавања у овом роману, чији аутор инсистира на тврдњи да ће се зло које постоји у сваком човјеку испољити увијек када му то услови омогућавају.

Испричати истину о том злу, тврди писац, јесте узвраћање, односно освета том злу. Поставља се питање како онда одговорити на злочин који је извршен над хиљадама логораша. Добрица Ћосић, како истиче М. Маричић, гласом свог фиктивног двојника Писца Преровца на ово питање не може одговорити јер он није био жртва тог злочина. Он се нашао на супротној, у овом случају, злочиначкој страни, иако сам није починио злочин. Пред том дилемом нашао се и његов јунак, Иван Катић. Гордијевски чвор- како одговорити на злочина и остати човјек, ни сам јунак није до краја ријешено, лутајући негдје између освете и опроштаја злочинцима (1997:445). До пред сам крај романа јунак ће се колебати. Остаће нејасно и последице читања овог романа за шта се одлучио бивши логораш.

Уз доста колебања пишчев јунак логораш ипак се окренуо истини, сматрајући да је неправедно опростити злочин кад већ нијеси бог, већ човјек који за себе не тражи небеску, већ земаљску правду. Та правда није опрост, већ освета.

Пишчев фиктивни двојник, наратор, отишао је на Голи оток са скоро готовом романескном конструкцијом за свој роман о сувишном човјеку, кога би представљао Иван Катић, да сазна што више о људима који бораве на том острву, о условима у којима живе, да се сусретне са својим јунаком и сазна стварни разлог његовог хапшења, а враћа се разочаран, као човјек

који је нешто изгубио. Да ли се то нешто што је писац на острву изгубио можда назива вјера у комунизам, партију, Тита?

Дакле, концепција Сувишног човјека разбијена је неочекиваним догађајима којима је писац постао свједок. Ови догађаји условили су настанак новог романескног сижеа са сложенијим заплетом и низом личности које је писац издвојио из ранијег корпуса својих књижевних јунака. Све то преточено је у нову романескну структуру романа *Време власти I*.

Боравком на голооточком острву писац је себе ставио у вртлог збивања која сам не може да опише тако да овај одлазак можемо тумачити и као позив свом јунаку да учествује у нечему што је сам писац формулисао као концепција ранијег романа.

Након њиховог сусрета са својим јунаком Иваном Катићем на Голом отоку, писац ће перо, умјесто свом двојнику Преровцу, препустити овом јунаку, схватајући да је његов кратак боравак на овом острву недовољан да се појми, а камоли психолошки снимити огањ пакла, и трагична судбина кажњеника (1996:786). По свом карактеру Иван Катић одговара пишчевој визији приповједача, способног да сам изнесе причу о мучилишту на Голом отоку. Растајући се са њим, писац се растао и са првобитном визијом сопственог романа. Тај роман ће сачекати повратак кући свог јунака и приповједача.

Праву, животну причу о логору на Голом отоку Ћосић почиње повратком Ивана Катића са робије.

Овдје се раздвајају пишчева и јунакова перспектива. Одавде писац престаје да буде писац и постаје посредник између јунака и стварног свијета, док његову улогу преузима јунак, који именом и презименом потписује своју животну причу.

Сусрет са сестром био је повод за мрачну исповијест робијаша чија патња директно оптужује његову сестру. Иако није директни кривац за његов одлазак на робију, сазнање да га је њена ријеч, злоупотријебљена од стране партије, одвела на Голи оток одредило је њену трагичну судбину.

Ивановим монологом почиње права, опора прича о логору зла, о утопијској држави Сатаниних следбеника. Његовим монологом пред Миленом, једином особом којој јунак вјерује и којој се смије повјерити, почиње прича о злу у људима и држави.

На самом почетку своје тешке

Крушевац и околина у историји српског народа

исповијести сестри Милени, Иван Катић, без околишења, непотребних увода, сувишних дигресија, што би се рекло, у даху, прича о свом боравку на острву. За разлику од писца, који се на острву задржао прекратко да би о њему могао рећи праву истину, Иван Катић је живио свој логорски живот на Голом отоку. Због тога он има и личну и моралну потребу да тај дио живота отргне од заборав. Ако прећути истину о злу и злочинцима, о чему ће уопште моћи да прича. Заслужује ли толика патња да се о њој ћути? Како се последице одређеног времена поставити према онима који су свјесно вршили злочине? Да ли ћутање о злочинцима значи опроштај њиховог злочина? Око ових питања неће се сложити писац и његов приповједач. Њихове перспективе ће се привремено раздвојити.

Писац ће нам с једне стране, умјесто одговорности за почињени злочин понудити опроштање, али не оно хришћанско, до којег се долази окајавањем ранијих гријехова, већ оно земаљско, кроз заборав. У складу са овим он ће покушати да одбрани тезу да је у основи трагања за истином зло, јер оно наводи на освету, односно узвраћање зла злим. А ако на зло одговоримо злом, ми више нијесмо жртве, већ злочинци као и они чији нас је злочин приморао на освету.

Дакле, закључак би био да је истина за голооточке логораше погубна уколико не подразумијева опроштање, већ захтјев да се одговара за почињено дјело (1997:440).

С друге стране приповједач, бивши логораш, сматра да би опроштање зла био већи злочин од оног који је почињен над голооточким жртвама. Има ли права човјек да опрости ономе који му наноси зло у име другог зла. Ако је зло само њему учињено, онда га у своје име може опростити другоме. Међутим, приповједач поставља питање, смије ли појединац у име свих опростити свим злочинцима. Храбост и снага за такав опроштај људима није својствена.

Христос је с крста опрости својим мучитељима и убицама. Али само својим! Христос не би имао права да опрост мучитељима и зликовцима да су неколико стотина или хиљада његових следбеника, заједно с њим, распели на јерусалимском брежуљку. Да су само неколико његових најближих пријатеља распели пред њим, он не би могао, нити би имао права, да опрости Пилатовим војницима и Јеврејима, њиховим саучесницима. Христос је опростио само своју патњу и позвао људе да опросте само

своја распећа (2007: 337).

На своје тумачење хришћанског учења о љубави и опраштању као њеној директној последици, јунак-приповједач додаје своје људске разлоге због којих злочинца треба лишити опроштаја, који би исто тако био злочин.

Ја не могу да опростим творцима логора и полицијским зликовцима који су мучили девојке и жене зато што су биле љубавнички одане великој идеји, или су само биле верне својој браћи и људима које су волеле, па су због те своје оданости ухапшене и бачене у мучилишта на Светом Гргуру и другим местима, да им и сузе буду презрене и исмејане. Не могу то да опростим... Ако је неопраштање грех, тај је грех раван мојој фиктивној кривици због које сам утамничен. Тај грех је раван кривици невиних, оној кривици која није човекова. У том случају, победа нихилизма биће апсолутна. Зато не опраштам. (2007: 338).

Ова два различита гледишта на однос злочина и казне неће бити утицати на читаочев доживљај кривице и потребе њеног евентуалног санкционисања. У даљој причи о голооточком логору доминира јунакова перцепција голооточке стварности. Писац ће свој суд дати на крају, пишући епилог јунакових биљежака.

Причом о смрти голооточког мученика Петра Поповића Деде, коју писац придодaje Тамној свесци свог јунака-приповједача, Ивана Катића, Ђосић спушта завјесу на први дио романа Време власти. Голооточкој причи писац се више неће враћати. За последњим кажњеником који је напустио ово острво, на брод се укрцао и сам писац, остављајући за собом мноштво неиспричаних догађаја и ђаволско церекање убијеног праведника.

Из пера свог јунака, чију је судбину и сам дијелио, писац оставља опоруку целатима, спремним на све и свашта зарад идеологије, односно вјере у њу. Јунакова опорукa њима и себи, у ствари је опроштај увријеђене и понижене жртве онима који су криви за ропца у коме се нашао.

Ово је мјесто гдје се пишчева и приповједачева перспектива поново спајају. Дакле, долазимо до јединственог става писца и његовог јунака да треба опростити злочинцима. Опроштај који им јунак ипак даје на крају, није хришћански, односно Христов (јер не знају шта чине), већ људски, који не потиरे њихов злочин стављајући га у сферу несвјесног. И када опраштају људи то у већини случајева не чине од срца, већ

из осјећања да тако треба и да је то исправно те зато јунаков опроштај нема ослобађајуће, олакшавајуће дејство.

Опроштај је моја логорашка дужност. Паћеничко достојанство. Људска одговорност за живот. Разборито разумевање историјског бивствовања човековог. Ту одговорност испуњавам с неким благодатним спокојем... Опраштам управнику логора и Удбиним иследницима који су ме мучили, тукли, понижавали, вређали. Знам да су постали полицајци и мучитељи зато што су за своје идеале спремни да раде и најгаднији посао (2007: 335).

Опроштај који Иван Катић даје својим злочинцима открива човјека чији атеизам постепено ишчезава због јако изражене потребе да вјерује у добро, у чин жртвовања у име нечег великог. Љубави можда. Не ходочасти ли то Ћосићев наратор добро утабаним хришћанским стазама?

Међутим, околности под којима је Иван Катић својим целатима дао опроштај могу накнадно проблематизовати тај јунаков чин милосрђа. Од јунака који хита у сусрет последњој великој заблуди, љубави, а на том путу по први пут, последије дуже времена, не стоји препрека, није тешко добити било шта, па чак и опроштај. Он се последије дуже времена осјетио као слободан човјек. Последије толико година мучења и малтретирања којима је био изложен, човјеку, који је напокон изашао из таквог окружења, свака ријеч која за собом не повлачи ударац, осуду, изгледа као подршка, те је несвјесно упија и схвата као љубазност. Одлука партијског функционера да му се дозволи пут у иностранство и сусрет са некадашњом пријатељицом, који упознајемо преко чежњивих писама упућених приповједачу, имала је благотворно дејство на њега. Хрлећи у сусрет последњем дашку слободе, јунак је олако опростио кривицу својим злочинцима.

Овај опроштај изгледа као коначна опорукa Ћосићевог наратора, дата два дана уочи поласка на пут. Међутим, тог последњег дана уочи поласка за Венецију јунак пориче опроштај својим злочинцима, што додатно проблематизује питање је ли или није дао опроштај.

Ја не могу да опростим творцима логора и полицијским зликовцима који су мучили девојке и жене зато што су биле љубавнички одане великој идеји, или су само биле верне својој браћи и људима које су волеле па су

због те своје оданости ухапшене и бачене у мучилишта на Светом Гргуру и другим местима, да им и сузе буду презрене и исмејане. Не могу то да опростим. (2007: 338).

Порицањем опроштаја јунак неће изаћи из тог зачараног круга опраштања и неопраштања иако је можда нашао најубедљивији разлог да не опрости злочин јер злочин над слабијима не заслужује опроштај.

Поставља се питање не опредељује ли се јунак за царство земаљско свјесно се одричући опроштаја као улазнице за царство небеско. Порицањем датог опроштаја писац са свог јунака скида ореол жртве, осавремењеног светитеља. Пред нама стоји обичан човјек, бродоломник, који је неславно проживио свој земаљски живот и изгубио наду у онај небески.

Голооточка прича остаје неиспричана до краја. Иза наратора, који је требао да јој допише завршетак, остају биљешке које чине окосницу првог дијела његовог романа.

Романом о Голем отоку Добрица Ћосић је показао своју приврженост истини, која му је, по сопственим ријечима била изнад свега. Рећи истину о својој епоси, у његовом случају, значило је и суочити се са злом једне идеологије која јој је нагрдила лице. Сликајући тамнију страну те епохе својим последњим романима, писац је покушао да дочара трагизам савременог човјека, суоченог и супротстављеног историји која руши и много постојаније грађевине. Вријеме, односно историја је та која гради и разграђује, док је човјек она Његошева сламка међу вихоровима. Његова патња и жртва, односно моћ и задовољство само су пролазни моменти у нечему што исцури за час. Голооточка прича само је споменик тој човјековој пролазности и слабости.

Послијечитања овог романа пред очима и даље стоји слика голооточког Сизифа и Прометеја из септичке јаме, који се, обезбожени и обезљуђени ругају својим постојањем онима који су их унизили. Њихова слика, виђена очима Ћосићевих наратора, слика је послератне ФНРЈ, односно касније СФРЈ.

Осим централне теме романа, а то је Голи оток, у овом првом дијелу романа успутно су напоменути и неки други важни догађаји из тог времена, којима ће се писац накнадно вратити својим романом *Време власти II*.

Крушевац и околина у историји српског народа

- Извори и литература:
- Радуловић, Милан. Роман Добрице Ђосића. Београд: Народна књига, Алфа, Институт за књижевност и уметност, 1998
- Ђосић, Добрица. Време власти I. Београд. Просвета, 2007
- М. Маричић, Информбиро и голоо- точки логор у роману Време власти Добрице Ђосића, Књижевност, Просвета, Београд, 1997, стр. 440.
- Радован Ђукић, Ђосићево виђење Голог отока у роману Време власти, Стварање, часопис за књижевност и културу, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица 1996, стр. 786.

Summary

Tomica Mojašević

GOLI OTOK AS A CHRONOTOPE OF SUFFERING

In this paper, the author dealt with the way in which the communist ideology, as a form of a new religion, turned into tyranny, or the terror over the opponents, who had fallen away from the earlier faith and ended up in the camps, and with the writer's experience of the Goli Otok camp as well.

Having conquered the institution of power ideology ceased to exist, facing with the impossibility of achieving its original revolutionary ideals, and finally turning into a tyranny that survives through repression, and the creation of a camp like the one on Goli Otok.

Thus, the period of the Informbiro, although narrated from different perspectives, the perspectives of the inmates and the perspectives of a man of power, is presented as a consequence of ideological misunderstanding.

By portraying the reality of Goli Otok, the writer seeks to come to it by referring to the moments of its distortion under the influence of ideological dogma.

Миломир Стевић
Крушевац

Небојша Ђокић
Српски научни центар, Београд

ПОПИСИ ЦРКАВА И МАНАСТИРА У ОКРУЖЈУ КРУШЕВАЧКОМ 1836. И 1837. ГОДИНЕ

Аутори су ова два пописа објавили пре петнаестак година у првим бројевима Расинских анала. Међутим, пошто су ти бројеви тешко доступни а постоје велика потреба за овим пописима ми их овог пута поново објављујемо. Овог пута смо и за сваку од поменутих цркава у напоменама додали основну, али мање познату, доступну литературу о њима.

ПОПИС ЦРКАВА И МАНАСТИРА ИЗ 1836. ГОДИНЕ

АС - ДС - II Бф1Но30/836

Списак Црквиј наодећи се у Окружју Крушевачком и описаније сваке Цркве у цјелом њеном састојанију

Число ...1

Наименование и Храм Цркве ...

Крушевачка, храм Рождество Богородице¹

Где лежи у селу или изван села? и положение места на коме лежи ... На обрежку, после кога се даљне равница простире, а лежи готово на крај Крушевца. Порта и место око цркве доста пространо.

Када је начињена и од кога? По казивању у време Србски владатељи ил' од Кнеза лазара ил' од сина његовог Стефана, а управо се незна од кад ни од кога

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена са циглом мешано, а у стању је худом јер је сва излупљена а с некиј се места и обурвала.

1 В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, на више места; О. Думић, Н. Ђокић, *Крушевачке цркве у средњем веку и за време османске владавине*, Расински анали бр. 11, Крушевац 2013, 93 – 110. У ова два рада видети старију врло обимну литературу.

Утвара црковне... 1 путир, 1 дискус, 3 звездице среб. и калајна, 1 кашичица, 1 копље, 1 воздух од стофа а 1 од цица, 2 дарка од цица а 2 од стофа, 1 крст седефлиј, 4 чирака, 6 кандила, 2 кадилници, 4 покроба на част. трапези а 3 на просхомидији, 3 завесе на двери, 1 антимијс, 2 престолне иконе а 13 малиј, 1 барјак од ђезије, 1 полелеј, 2 пред престолом од камена чирака, и мумаказе (?) за нови, 2 налоњице, 3 послужавника, 1 мало звонце

Одејаније црковне... 1 епитрахиљ, 1 стихар, 1 појас, 1 наруквице и 1 фелон сав с овај окрут од стофа, а 1 епитрахиљ, 2 стихара, 1 пафте среб., 1 појас, 2 наруквице, 1 фелон и 4 ђачка стихара

Књиге... 1 Тестамент, 1 Евангелије, 1 Апостол, 2 Осмогласника, 1 Служевник, 1 Псалтир, 2 Часловца

Звона...3

Новац у готовости...2084 гроша и 20 пара

Новац на облигацији...9755 гроша - пара

Имање црковно изван Цркве - Покретно ... -

Имање црковно изван Цркве - Непокретно ... 3 куће под ћерамидом од који је 1^{ма} на два ката са 6 соба а две на на дољњем кату једна са две собе а друга са једном, а 4 опет под сламом од које су две по две собе а две по једна.

(лист 130 - 131)

Число ...2

Наименование и Храм Цркве ...

Наупарска, храм Рождество Богородици²

Где лежи, у селу или изван села ? и

2 Љ. Поповић, Н. Ђокић, М. Стевић, *Прилог познавању историје манастира Наупаре до Првог светског рата*, у: Расински анали бр. 3 (за 2005), Крушевац 2005, 29 – 41;

Крушевац и околина у историји српског народа

положеније места на ком лежи... Крај села на брду, испод кога речица тече, место пријатно и доста пространо

Када је начињен и од кога ? ... Први пут по сказивању од Стефана, сина Кнеза Лазаревог а другиј пут од полак готово направљена од оближњи села помоћу Стојана Симића.³

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази. ... Од камена са одној кубетом и у врло добром стању

Утвари церковне... 1 путир, 1 дискос, 1 звезда, 1 копље, 1 воздух, 2 дарка, 1 антимиш, 3 покроба на час. трапези а 2 на просхомидији, 2 кандила, 1 кадилница, 1 звонце, 3 завесе на двери, 3 иконе мале, 1 налоњика. Ништа сребрно и од свиле нема.

Одејаније церковно... 1 стихар, 1 појас, 1 наруквике, 2 фелона. Од цица.

Књиге... -

Звона... -

Новац у готовости... 213 гроша - пара

Новац на облигацији... -

Имање црковно изван цркве Покретно ... -

Имање црковно изван цркве Непокретно... 1 кућа под сламом од две собе.

Особита Примјеченија.. -

(лист 131-132)

Число ...3

Наименование и Храм Цркве ...

Сталаћска, храм Св. Тројица⁴

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи... Поред села на брду, простора прилично има, али није најбоље место.

Када је начињен и од кога ? Први пут не зна се кад е ни од кога, а другиј пут 1836. год. од села Сталаћа

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена са циглом и у добром стању.

Утвари церковне... 1 путир, 1 дискус,

³ Јанко Шафарик такође тврди да су цркву обновили браћа Симићи. Др Јанко Шафарик, Извјестије о путовању по Србији 1846. године, Ваљево 1993, 38.

⁴ Р. Станић, Средњовековне цркве у Сталаћу и околини, Старице ХХХ, Београд 1980, 65 – 73; Н. Ђокић, Прога Драгомир Јаковљевић – скица за један портрет, Расински анали бр. 1 (за 2003. г.), Крушевац 2003, 179 – 180; Н. Ђокић, О. Думић, Црква св. Јована Главосека у Стеванцу код Сталаћа, Гласник Српске православне цркве бр. 9 (септембар) 2005, 260 – 262, бр. 10 (октобар) 2005, 286 – 290 и бр. 11 (новембра) 310 – 312; Н. Ђокић, Д. Рашковић, Град Сталаћ Капија Поморавља, Весник – Војни музеј бр.34, Београд 2007, 11 – 28;

1 звезда, 1 копље, 2 дарка, 1 воздух, 3 кандила, 1 кадионица, 1 антимиш, 2 покроба на часној трпези, 2 на просхомидији, 3 завесе на двери, 10 иконица. Од различног метала и материје окром (?) строб. и свиле

Одејаније церковно... 1 стихар од цица

Књиге... -

Звона... -

Новац у готовости... -

Новац на облигацији... -

Имање црковно изван Цркве Покретно ... -

Имање црковно изван Цркве Непокретно... Кућа под сламом са две собе

Особита Примјеченија... -

(лист 131-132)

Число ...4

Наименование и Храм Цркве...

Врбничка, Храм св. Николаја⁵

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи. ... У сред села на красној равници. Порта пространа а на тому и пријатна, покрај које и речица тече.

Када је начињен и од кога ? Првиј пут од дрвета бивша, незна се кад и од кога, а другиј пут за владанија Господаревог, од среза Крушевачког.

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена и у добром је стању.

Утвари церковне... 1 путир, 1 дискус, 1 звезда, 1 кашика, 1 копље, 2 дарка, 1 воздух, 1 петолебница, 2 чирака, 3 кадилнице, 4 кандила, 1 антимиш, 3 покроба на час. трапези, а 2 на просхомидији, 3 завесе на двери, 4 иконе прес: а 3 мале, 1 барјак, 1 звонце, 1 послужавник, 2 налоњике. Ништа среб. ни свилено.

Одејаније церковно... 1 стихар, 1 пафте среб. са појасом, 1 наруквике, 1 фелон, све од цица.

Књиге... Страстно Евангелије, 1 тестамент, 1 Служевник, 1 Осмогласник, 1 празничкиј минеј

Звона... 1

Новац у готовости... -

Новац на облигацији... 1021 гроша - пара

Имање црковно изван Цркве Покретно ... жита 780 ока

Имање црковно изван Цркве Непокретно... Кућа нова под ћерамидом с 4 собе

⁵ Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку, Расински анали бр. 4, Крушевац 2006, 105

Особита Примјеченија... (за све 4 претходне цркве потписао) Милован Протић протопрезвитер Крушевачки (лист 132-133)

Число ...5

Наименование и Храм Цркве...

Рибничка, храм Св. Архангела⁶

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи... На сред села, покрај друма, положеније врло добро, равница свуда јер је близу Мораве. А порта је и место око цркве доста пространо.

Када је начињен и од кога ? Први пут прављена у год. 1824. с милошћу од Књажеског Наследника Господара Милана Обреновића

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена и у стању добром

Утвари црквоне...2 путира 1 сребрн, 1 дискус, 2 звездице 1 на сребрна, 2 дарка, 2 воздуха све од цица, 1 крст содефлиј (?), 3 чирака, 1 петољебница, 5 кадилница, 1 звонце, 1 антимиc, 3 покроба на час. трапези, а 2 на просхوميцији, 3 завесе на двери све од цица, 5 кандила, 2 престолне иконе, 8 мали, 1 полелеј, 1 копље

Одејаније црквон... 3 епитрахиља, 2 стихара, 1 среб. пefте са појасом, 2 наруквице, 2 фелона од цица

Књиге... 1 Тестамент, 1 Служевник, 4 минеја месеца јануара, јула, августа и новембра, 1 велики псалтир и 1 мали.

Звона... 2

Новац у готовости... 75 гроша - пара

Новац на облигацији... -

Имање црквон изван цркве Покретно ... -

Имање црквон изван цркве Непокретно... -

Особита Примјеченија... (за ову цркву потписан) Јосиф Поповић протопрезвитер Јошанички и Терстенички (лист 132-133)

Число ...6

Наименование и Храм Цркве...

Велућска, храм Воведеније⁷

6 Р. Станић, *Упуство кнеза Милоша Јовану Обреновићу у вези са оправком цркве у Рибнику*, Врњачке новине од 15. јула 1971, Врњачка бања 1971, 8;

7 Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку*, Расински анали бр. 4, Крушевац 2006, 107 – 109; Н. Ђокић, М. Стевић, *Из историје манастира Велуће*, Расински анали бр. 12, Крушевац 2014, 423 – 448; Н. Ђокић, *Нека запажања о ликовима на живопису Велуће*, у: Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи.... На крај села, место и положеније прекрасно, и пријатно, мала речица покрај њ тече и с обе стране после приличног пространства планине лежу.

Када је начињен и од кога? По сказивању првој пут у време деспота од браће Јована и Стефана а и од некаквог у исто време владике Максима. А пограђивана по другиј пут у год. 819 помоћу капетаније жупске.

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена с циглом мешано с једним кубетом и у стању добром.

Утвари црквоне... 1 путир, 2 звездице 1 на среб., 1 дискус среб., 1 каишичица среб., 1 воздух и 2 дарка од цица, 1 крст среб., 1 петољебница, 2 чирка, 2 кадилнице, 1 антимиc, 2 покроба на часној трапези а 2 на просхوميцији, 3 завесе на двери, 5 кандила, 3 иконе престоне, а 8 мали, 1 полелеј, 4 нелоњице и 1 послужавник, 1 копље

Одејаније црквон... 1 епитрахиљ, 1 стихар, 1 пафте среб. са појасом, 1 наруквице, 2 фелона све од цица.

Књиге... 1 Евангелије, 1 Апостол, 1 Служевник, 1 Осмогласник и 1 Пролог месеца септем., октом. и ноем.

Звона...2

Новац у готовости...-

Новац на облигацији...-

Имање црквон изван цркве Покретно...30 глава оваца, 35 коза, 17 свиња, 3 стога сена, 2 бакрача, 3 вана (?) и сотало посуђе кућевно прилично има.

Имање црквон изван цркве Непокретно ... Кућа на горњем кату 4 собе а на дољем кујна са собицом. 1 ливада од 10 коса а 2 по 3 косе, 2 њиве по 2 дана плуга, 1 виноград од 4 мотике, 1 воденица и 1 мали шљивак.

Особита Примјеченија... -

(лист 133-134)

Число ...7

Наименование и Храм Цркве...

Кожетинска, храм Вознесеније⁸

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи... Усред села на брегу доста високом, и с обе стране

1402. године, (ур. Синиша Мишић), Крушевац 2014, 367 – 388.

8 Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку*, Расински анали бр. 4, Крушевац 2006, 99 – 104; М. Стевић, Н. Ђокић, *Кожетинска црква у првој половини XIX века*, Жупски зборник 6 – 7, Александровац 2011 – 2012, 31 – 42.

Крушевац и околина у историји српског народа

брегамале речице течу. Порта црквена и место око ње доста тесно из узрока што су дућани баш покрај цркве.

Када је начињен и од кога ? Првој пут од када и од кога незна се а другиј пут у год. 1803. пограђивана је од самог темеља, помоћу среза оног у коме се находи т. е. од Жупе.

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена са једним кубетом и у добром стању.

Утвари црквене... 2 путира, 1 ан среб., 2 звездице, 1 кашика, 1 копље, 1 дискус, 1 крст. среб. 1 пјатолбница, 1 воздух, 3 дарка, 4 кадилнице, 3 чирака, 1 антимиш, 3 покроба на час. трапези, а 2 на просхомидији, 3 завесе на двери, 3 кандила 1 но сребрно, 6 икона престолни а 10 мали, 1 звонце, 3 налоњница, 2 послужавника

Одејаније црквено... 1 епитрахил, 1 стихар, 1 пафте среб. са појасом, 2 наруквице, 1 фелон. Све од цица.

Књиге... 1 Евангелије, 1 Апостол, 2 Службеника, 2 Осмогласника, 1 Триод, 1 Пентикостар, 2 минеја празничка, 1 Обшти минеј, 4 минеја месеца септ., октом., ном. и јануара. 1 велики Требник и 1 велики Полуств.

Звона...3

Новац у готовости...-

Новац на облигацији...200 гроша - пара
Имање црквено изван Цркве Покретно

...-

Имање црквено изван Цркве Непокретно... 1 кућа са три дућана и 4 собе

Особита Примјеченија...-

(лист 133-134)

Число ...8

Наименование и Храм Цркве... **Брус, храм Преображенија**⁹

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи... Изван села положеније прекрасно јер пред црквом је велика равница а стоји на углу под ким се Грашка река у Расину слива.

Када је начињен и од кога ? Сад год. 836 од народа Среза Жупског

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази.. Од камена у стању врло добром

Утвари црквене... 2 велике престолне иконе

Одејаније црквено...1 епитрахил, 1
9 Н. Ђокић, М. Стевић, О. Думић, *Кратки прилози за историју цркава у Жупи и околини у XIX веку*, Расински анали бр. 4, Крушевац 2006, 105;

стихар, 1 наруквице

Књиге...1 Евангелије, 1 Апостол, 1 Осмогласник

Звона...-

Новац у готовости...-

Новац на облигацији...-

Имање црквено изван Цркве Покретно

...-

Имање црквено изван Цркве Непокретно... Кућа са једном собом, ћилером и кујном, и једна ливада од 5 коса

Особита Примјеченија...-

(лист 134-135)

Число ...9

Наименование и Храм Цркве... **Стрмац, храм Рождества Богородице**¹⁰

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи...Између великиј планина изван села, у врло тесном месту, покрај које и речица тече

Када је начињен и од кога ?... Незна се кад је првој пут начињена и од кога, но стајала је стара нека зидина коју су људи за целитељну држали, па зато сељак именом Илија Кршанин помоћу два села Среза Жупског и то само мало јапијом а остало је све сам плаћао и сасвим начинио па зато се зове да је његова.

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од дрвета, кречом помаза. плочом покривена и у добром је стању

Утвари црквене...1 путир, 1 дискус, 1 воздух, 2 покроба на час. трапези, 2 завесе на двери, све од цица, 2 кандила, 5 икона, 2 налоњнице

Одејаније црквено...-

Књиге...1 Осмогласник

Звона...-

Новац у готовости...90 гроша - пара

Новац на облигацији...-

Имање црквено изван цркве Покретно

...-

Имање црквено изван цркве Непокретно... Једна добра ћошка (?) са подрумом малим

Особита Примјеченија ... (потписао од числа 6 до числа 9) Сава Петровић прото-презвитер и парох кожетински

Число ...10

Наименование и Храм Цркве
...Павлица, храм Воведеније¹¹

10 Н. Ђокић, *Неколико података о оснивању манастира Стрмац*, Гласник Српске православне цркве бр. 2 фебруар 2005, 52

11 Ђ. Мано – Зиси, *Нова Павлица на Ибру*, Старинар

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи...На крај села, под брдом, испод кога мала речица тече а мало подаље и река Ибар. Место око њ доста пространо.

Када је начињен и од кога ? По казивању првиј пут у време Немањића и то од Св. Саве а сад наново поправљена помоћу Јошаничке капетаније

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази... Од камена са једним кубетом и у стању врло добром.

Утвари церковне...1 крст седефлија, 6 кандила, 6 икона, налоњ

Одејаније церковно...-

Књиге...-

Звона...-

Новац у готовости...-

Новац на облигацији...-

Имање црковно изван цркве Покретно ...-

Имање црковно изван цркве Непокретно...Кућа сад урађена на горњем боју 3 собе а доле подрум и ћилер покрај ње.

Особита Примјеченија ... Јосиф Поповић протопрезвитер Јошанички и терстенички

(лист 135-136)

Число ...11

Наименование и Храм Цркве ...

наименованије и храм Св. Петка

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи...Изван села, ко мало на брду и то у шуми. Место пространо и обачно (?).

Када је начињен и од кога ? Првој пут од дрвета и не зна се кад је и од кога но под другој пут у год. 1823 год. народа капетаније Бугар - Моравске.

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази...Од камена, у стању је добром, но само што је свод од земљотресенија мало напукао.

VIII – IX/1933 – 34, Београд 1934, 154 – 159; С. Ненадовић, *Конзерваторски радови на Новој Павлици*, Саопштења I, Београд 1956, 46 – 48; Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац 1968, 40 – 72 (о Новој Павлици посебно 59 – 63); Ж. Микић, *Земни остаци историјских личности у Новој Павлици*, Зограф 19, Београд 1898, 45 – 47; М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, Београд 1989; В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 223 – 224; Б. Цветковић, *Портрети у наосу Нове Павлице: историзам или политичка актуелност?*, Саопштења 35 – 36, Београд 2006, 79 – 97

Утвари церковне...1 путир среб па позлаћен, 1 дискус среб., 1 звезда среб., 1 кашика среб., 1 копље среб., 2 воздуха, 2 дарка, 1 крст среб., 1 кутија среб. врло лепа у којој стоји агнец (?), 3 чирака, 1 кадилница, 1 антимиш, 3 покроба на час. трапези а 2 на проскомидији, 2 завесе на двери, 6 кандила, 1 звонце, 3 иконе престоне а 7 мали, 2 налоњице.

Одејаније церковно...1 епитрахил свилени, 2 стихара, 1 пафте среб. са појасом, 4 чивте (?) наруквице, 2 фелона, 2 арера (?), 2 ђачка стихара, све од различите материје окром (?) свилене.

Књиге... 1 Евангелије, 1 Апостол, 1 Служевник, 1 Осмогласник, 1 минеј празнички, 1 Триод, 1 Псалтир

Звона...-

Новац у готовости...-

Новац на облигацији...-

Имање црковно изван цркве Покретно ...15 брава које оваца које коза, 14 свиња, 1 вочић, 1 коњ, 300 ока вина, 2 бакрача, 2 тепсије, 2 вена (?) и остало посуђе које гвоздено које земљано прилично има. 1 бачва од 12 товара, 3 бурета помања.

Имање црковно изван цркве Непокретно... 2 Куће под сламом, 1 амбар, 3 кола сена, 1 њива од 3 дана орања, 1 ливада од 4 коса, 10 мотика винограда, 1 шљивар од 80 дрвета.

Особита Примјеченија...Стојан Јовановић ишао и писао.

(лист 135-136)

Число ...12

Наименование и Храм Цркве...

Наименованије и храм Св. Архангела¹²

Где лежи, у селу или изван села ? и положеније места на ком лежи...Изван села на брду доста високом и прези (?) тога није најбоље око цркве место.

Када је начињен и од кога ? Првиј пут незна се кад је и од кога начињена, а други пут у Турско време започета а 834 године помоћу среза Бугар Моравског довршена.

Од каквог је материјала и у каквом се стању налази...Од камена са једним кубетом и у добром је стању

Утвари церковне...1 крст дрвен, 4 кандила, 1 кадилница, 2 чирака, 1 звонце, 1 антимиш, 4 покроба на час. трапези, 2 воздуха, 5 иконе престолне а 17 мали, 1 полелеј

12 Црква се налази у селу Црквини код Каоника. О. Думић, Н. Ђокић, М. Стевић, *Планина недосањаних снова – свети Нестор код Витковца*, Крушевац 2006;

Крушевац и околина у историји српског народа

Одејаније црквно...1 епитрахил, 2 нарукнице, 1 пафте среб. 1 фелон, ништа свилено.

Књиге...1 Апостол, 1 Осмогласник, 1 Празничкиј минеј, 1 Псалтир, 1 Часлословац, 1 Хермологија (?) и Христов молитвеник

Звона...-

Новац у готовости...72 гроша и 14 пара

Новац на облигацији...-

Имање црквно изван цркве Покретно...8 свиња

Имање црквно изван цркве Непокретно...1 њива од 3 дана орања, 1 ливада од 2 косе

Особита Примјеченија... - (лист 136-137)

Милован Протић протопрезвитер Крушевачки

Член Исправничества Окружја

Крушевачког

Радован Поцић (?)

лист 137

АС КК XIV-1443

Списак свију цркава находених се у Окружју крушевачком високо - војне Моравско - подринске команде

Бр.	Место где је саграђена	Храм цркве	Које године је са-зидана или об-новљена	Јели мирска или манастир	Примедба
1.	У Крушевцу	<i>Рождество Богородице</i>	у време кнеза Лазара	мирска	у рђавом стању се налази
2.	У Кожедину	<i>Вознесенија Господња</i>	1803. год.	мирска	у рђавом стању се налази
3.	У Брусу	<i>Преображење Господње</i>	1836. год.	мирска	Народ градио и платио
4.	У Стрмцу	<i>Јоаким и Ана</i>	1836. год.	мирска	Илија Кршанин из Доброљубаца начинио
5.	У Велућу	<i>Ваведeње Пресвете Богородице</i>	у време деспота српски грађена и поправљена 1830. год.	манастир	поправио народ
6.	У Павлици	<i>Ваведeње Пресвете Богородице</i>	Од Св. Саве Немањића и оног времена	мирска	пограђивао је сад уз помоћ народа капетан Јошанички
7.	У Рибнику	<i>Светог Архангела</i>	1824. год.	мирска	Сазидана са милошћу књажевског наследника Милана Обреновића
8.	У Наупари	<i>Рождество Богородице</i>	у време кнеза Лазара и сина његова Стефана	мирска	пограђивана 1833. год. помоћу народа платио мајсторима Стојан Симић
9.	У Врбници	<i>Светога Николе</i>	1824. год.	мирска	од среза крушевачког
10.	У Сталаћу	<i>Света Тројица</i>	1836. год.	мирска	пограђивана од житеља села Сталаћа
11.	близу Трњана	<i>Света Петка</i>	1823. год.	мирска	начињена је помоћу народа Среза Бугар Моравског
12.	близу Каоника	<i>Светог Аранђела</i>	1834. год.	мирска	начињена је помоћу народа Среза Бугар Моравског

Но 171

8. фебруара 1837. год.

у Крушевцу

mr Nebojša Đokić
Srpski naučni centar, Beograd

PRILOG POZNAVANJU JUGOSLOVENSKEG REGISTRA CIVILNIH AVIONA OPŠTE NAMENE 1960 - 1990. GODINE

Istorija tehnike kod nas ne postoji kao nauka. Pa tako ne postoji ni istorija vazduhoplovstva kao nauka grana. Da bi se ipak sačuvali neki podaci za buduća vremena kada će i u Srbiji istorija tehnike biti ozbiljno shvatana odlučilo smo da u seriji tekstova prezentujemo teško dostupnu izvornu građu iz više oblasti istorije tehnike.

Ovog puta dajemo izvod iz registra civilnih aviona opšte namene za period 1960 - 1990. godine. Nadamo se da će pomoći i sadašnjim i budućim istraživačima. Podaci su preuzeti iz izvoda iz registra za spomenuti period a podatke ćemo u budućnosti dopuniti iz drugih izvora.

YU-BAA PT-17/N2S Stearman (c/n), motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija, domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1960. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), lom,

YU-BAB PT-17/N2S Stearman (c/n 75-7118), ex Bu. 07514, motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija, domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1960. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), PT-75 domicil Beograd (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), lom,

YU-BAC PT-17/N2S Stearman, motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija, domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1960. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), lom,

YU-BAD PT-17/N2S Stearman (c/n 75-7614), ex Bu. 37993, motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijaci-

ja domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1960. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), PT-75 domicil Beograd (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), lom,

YU-BAE PT-17/N2S Stearman (c/n 75-7527), ex Bu. 07923, motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija, domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1960. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), PT-75 domicil Beograd (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), lom,

YU-BAF Utva 56 (c/n 00672), prvi let 22. aprila 1959. godine,

YU-BAG Piper PA-23-250 Aztec (c/n 27-334), (br. reg. 317), prvobitno N6830Z, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BAG, 2 motora Lyc 0-540-A1 od , Maksimalna težina u poletanju 2177 kg, maksimalni broj sedišta 5. Vlasnik Izvršno Veće NR Hrvatske. (*Izvod za 31. 12. 1960. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1963. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), IV SR Hrvatske, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), domicilni aerodrom Titograd – ne piše vlasnik, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 2150 kg, avion je 31. 12. 1989. godine vlasništvo Privredne avijacije Zagreb, koja je bila i korisnik aviona. Domicilni aerodrom je bio Zagreb, avion je bio plovidben do 06. aprila 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), u Hrvatskoj najpre registrovan kao RC-BAG pa zatim kao 9A-BAG da bi na kraju bio prodat u Mađarskoj gde je registrovan kao HA-YCG,

YU-BAH PT-17/N2S Stearman, lom, motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija, domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962.*

Kruševaц и околина у историји српског народа

godinu), (*Izvod od 31. 12. 1963*), domicil Beograd (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BAI **PT-17/N2S Stearman**, (c/n 72-12350), (br. reg. 322), motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija, domicil Zemun, (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2040 kg, JAT Vazduhoplovni školski centar u Vršcu, domicil Vršac, ploviben do 18. januara 1986. godine,

YU-BAJ **Cessna 310-F** (c/n 149), (br. reg. 325), 2 motora Continental IO-470-D od 250 KS, maksimalni broj sedišta 5, maksimalna poletna masa 2600 kg, domicil Ljubljana (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963. godinu*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), Izvršno Veće Slovenije, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 2350 kg, ploviben do 16. novembra 1990. godine, vlasnik Viktor Porenta iz Žabnica, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BAK **Utva U-60-AG**, (c/n 0673), motor Lyc 240 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, avion je bio bez važećeg uverenja o plovibenosti u 1961. g. (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), maksimalni broj sedišta 4, Vlasnik Zrakoplovni centar Osijek,¹ domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), maksimalni broj sedišta 1, (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAL **Utva U-60-AG**, (c/n 0674), motor Lyc 240 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, avion je bio bez važećeg uverenja o plovibenosti u 1961. g. (*Izvod za 31. 12. 1961. godinu*), maksimalni broj sedišta 4, Vlasnik Zrakoplovni centar Osijek, domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), maksimalni broj sedišta 1, (*Izvod od 31. 12. 1963*), bez važeće plovibenosti u 1964. g. (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAM **Morava L-200-A**, (170717), (br. reg. 330), 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Aero klub Ljubljana

¹ U 1962. god. to je Poljoprivredni centar Osijek, u 1963. god. to je Zrakoplovni centar Osijek a u 1964. god. to je Agro avio servis Osijek.

na, domicil Ljubljana (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), Aeroklub "Stanko Bloudek" Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 5, Zveza letalskih organizacija Slovenije Ljubljana, domicil Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Zveza letalskih organizacija Slovenije Ljubljana, domicil Ljubljana, ploviben do 03. februara 1986. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BAN **An-2**, (11(ili G)7014), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, PIK "Bratstvo Jedinstvo" Bečej, domicil Bečej (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), registrovan na 3 sedišta, JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BAO **Utva U-60-AG**, motor Lyc 260 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAP **Piper Colt**, motor Lyc 108 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 750 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*),

YU-BAR **An-2**, motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje (*Izvod za 31. 12. 1962. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAS **Utva U-60-AG**, motor Lyc 260 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik Zrakoplovni centar Osijek, domicil Osijek (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAT **Utva U-60-AG**, (c/n 678), (br. reg. 462), motor Lycoming GO-480 B1A6 od 260 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik Zrakoplovni centar Osijek, domicil Osijek (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), maksimalni broj sedišta 3 (nema oznaku AG), Aeroklub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), registrovan na 4 sedišta, vlasništvo fabrike "Utva", domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), maksimalna poletna masa 1700 kg, vlasnik Aeroklub Maribor, domicil Maribor,

plovidben do 11. aprila 1984. godine (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), sačuvana je i izložena na aerodromu Grosuplje u Sloveniji.

YU-BAU **Utva U-60-AG**, motor Lyc 260 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik Zrakoplovni centar Osijek, domicil Osijek (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAV **Utva U-60-AG**, motor Lyc 260 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BAW **Aero-145**, 2 motora Walter M-332 280 KS, prvobitno čehoslovački OK-NHG, u Jugoslaviji dobio registraciju YU-BAW, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1600 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik Vazduhoplovni centar Varaždin, domicil Varaždin, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), vlasnik Zrakoplovni savez SR Hrvatske, domicil Varaždin, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BAX **An-2** (1G3124), (br. reg. 475), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, Poslovni savez za mehanizaciju u hemizaciju poljoprivrede sreza Pančevo (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija JAT-a Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BAY **An-2** (1G3127), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Poslovni savez za mehanizaciju u hemizaciju poljoprivrede sreza Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1963*), (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BAZ **Utva 60 AG**, motor Lycoming GO-480 B1A6 od 260 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1640 kg, vlasnik Agro avio servis Osijek, domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BBA Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-2403), (br. reg. 504), prvobitno N 6828Z, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BBA, motor Lycoming O-540-B2 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), kasnije preregistrovan kao YU-BKH, da bi zatim bio

prodat Mađarskoj gde je dobio registraciju HAMJB,

YU-BBB Piper PA-23-235 Pawnee, (c/n 25-2424), (br. reg. 505), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine imao je 2 revizije,² maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Aeroklub Zrenjanin, domicil Zrenjanin, plovidben do 19. januara 1990. godine (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBC Piper PA-23-235 Pawnee, (c/n 25-2437), (br. reg. 506), motor Lycoming O-540-B2B5 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine imao je jednu reviziju,³ maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Privredna avijacija Zabreb, domicil Zagreb, plovidben do 19. januara 1990. godine (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBD Morava L 200A 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BBE Morava L 200A 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), L 200D Aeroklub Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Privredna avijacija OOUR-Osijek, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BBF Morava L 200A (c/n 171411 ili 301-21), (br. reg. 521), 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), L 200D Aeroklub Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 5, vlasnik Zveza letalskih organizacija Slovenije Ljubljana, domicil Ljubljana, plovidben do 10. avgusta 1989. godine, (*Iz-*

² Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g. od 10. 10. 1972. g.

³ Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g. od 10. 10. 1972. g.

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

vod od 31. 12. 1990. g.), kasnije SL-CAH, kasnije S5-CAH, kasnije HA-LDG,

YU-BBG Morava L 200A, (c/n 303-03), (br. reg. 522), 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), L 200D vlasnik Aeroklub Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalan broj sedišta 5, Poduzeće za aerodromske usluge – Aerodrom Zagreb, domicil Zagreb, ploviben do 01. jula 1974. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBH Morava L 200A, (br. reg. 523), 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*),

YU-BBI Morava L 200A, (c/n 305-05 u našem zvaničnom registru c/n 304-24 ili 171418), (br. reg. 524), 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), L 200D Savezno izvršno veće, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 5, vlasnik Aero klub Varaždin, domicil Varaždin, ploviben do 18. maja 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), prodat u Čehoslovačku gde je registrovan kao OK-RHH

YU-BBJ An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*),

YU-BBK Morava L 200A, 2 motora Walter M-337 210 KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1950 kg, vlasnik Aero klub Ljubljana, domicil Ljubljana, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), Aeroklub "Stanko Bloudek" Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BBL Aero-145, (c/n 19011), (br. reg. 530), sa 2 motora Walter M-332, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1600 kg, vlasnik Aeroklub Ajdovščina, domicil Ajdovščina, (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 5, ploviben do 01. aprila 1987. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBM An-2, (c/n 1G5123), (br. reg. 531), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj

sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agro avio servis Osijek, domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, ploviben do 23. decembra 1988. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBN An-2, (c/n 1G126), (br. reg. 532), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agro avio servis Osijek, domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, ploviben do 18. maja 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBO An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agro avio servis Osijek, domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BBP An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agro avio servis Osijek, domicil Osijek (*Izvod za 31. 12. 1964. godinu*), (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BBR PT-75 (c/n 75-3106), (br. reg. 535), motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), polomljen 1969. godine pa je bio bez važeće plovibenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), ploviben do 27. januara 1970. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990.g.*),

YU-BBS

YU-BBT PT-75, (c/n 75-3716), motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967*),

YU-BBU PT-75, (c/n 75-12347), (br. reg. 541), motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2010 kg, JAT Privredna avijacija Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), povučen iz službe 1970. godine premda je za 1970. godinu imao plovibenu dozvolu koja je važila i 31. 12. 1970. godine, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1900 kg, ploviben do 12. septembra 1970. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990*),

YU-BBV Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n

25-2896), (br. reg. 541), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine imao je 2 revizije,⁴ maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, plovibnen do 23. januara 1979. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990.*),

YU-BBW Piper PA-23-235 Pawnee, (c/n 25-2936), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine imao je 2 revizije,⁵

YU-BBX Piper PA-23-235 Pawnee, motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*),

YU-BBY Beechcraft B-55 Baron, (c/n TC-819), (br. reg. 547), 2 motora Continental IO-470-L od po 260 KS, maksimalni broj sedišta 5, maksimalna poletna masa 2250 kg, vlasnik **Ž**, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik Savezno izvršno veće, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 2300 kg, plovibnen do 05. marta 1982. godine, vlasnik Zveza letalskih organizacija Slovenije Ljubljana, domicil Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BBZ Utva 65 AG, (c/n 0691), motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik Fabrika "Utva", domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCA Piper Pawnee, (c/n 25-235), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10.

oktobra 1972. godine imao je jednu reviziju.⁶ Na letelištu Ždralovi kod Bjelovara 22. februara 1974. godine u 14⁰⁵ časova avion je doživeo udes. Neposredni uzrok udesa je bio skretanje aviona u levu stranu, nailazak na travnati deo PSS a zatim u mekano tlo oranice zbog čega se avion prevrnuo u položaj na leđa. Skretanje aviona je vreovatno doprinelo neprecizno oržavanje pravca u poletanju te izbočina na PSS koja je stvorila nagib u levu stranu prilikom podizanja repa aviona. Avion je prilikom udesa pretrpeo lom a pilot je lakše povređen.⁷

YU-BCB Piper Pawnee, motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Zavod za mehanizaciju poljoprivrede Novi Sad, domicil Novi Sad, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik Aeroklub "Heroj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCC An-2M motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCD

YU-BCE An-2M, (c/n 500404), (reg. br. 574), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija Beograd, domicil Beograd (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCF An-2M (c/n 600405), (br. reg. 575), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija Beograd, domicil Beograd (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCG Utva 65 AG motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik fabrika "Utva", domicil Sombor, avion je bio bez važeće plovibnenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCH An-2M, (c/n 600401), (br. reg. 577), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg,

⁴ Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g, od 10. 10. 1972. g.

⁵ Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g, od 10. 10. 1972. g.

⁶ Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g, od 10. 10. 1972. g.

⁷ Arhiv autora,

Крушевац и околина у историји српског народа

vlasnik Zavod za mehanizaciju poljoprivrede Novi Sad, domicil Novi Sad (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCI

YU-BCJ An-2M, (c/n 600407), (br. reg. 579), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCK Utva 65 AG, (c/n 0693), motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BCL An-2M, (c/n 600406), (br. reg. 581), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Zavod za mehanizaciju poljoprivrede Novi Sad, domicil Novi Sad (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCM An-2M, (c/n 600408), (br. reg. 582), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCN Utva 65 AG, (c/n 0694), motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BCO Aero Commander AC-500-U, (c/n 1635-1), (br. reg. 585), 2 motora Lycoming IO-540-E1A5 od po ? KS, maksimalni broj sedišta 7, maksimalna poletna masa 3060 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), vlasnik JAT Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCP Aero Commander, 2 motora Lycoming IO-540-E1A5 od po ? KS, maksimalni broj sedišta 7, maksimalna poletna masa 3060 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), Srušio se 1971.

YU-BCR Aero Commander, (c/n 1645-6), (br. reg. 587), 2 motora Lycoming IO-540-E1A5

od po ? KS, maksimalni broj sedišta 7, maksimalna poletna masa 3060 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), vlasnik JAT Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCS Piper Pawnee, motor Lycoming O-540-B 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik aeroklub "Heroj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*),

YU-BCT Utva 65 AG, (c/n 0695), (br. reg. 594), motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Agro avio servis Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik Vazduhoplovni savez Crne Gore Titograd, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Utva 65-P, motor Lycoming GO-480-B1A6, vlasnik nema, domicil Pančevo, plovidben do 20. avgust 1980. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCU Utva 65 AG motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik fabrika "Utva", domicil Sombor, avion je bio bez važeće plovidbenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCV Utva 65 AG motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik fabrika "Utva", domicil Sombor, avion je bio bez važeće plovidbenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCW Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 3848), (br. reg. 600), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik VS Srbije Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Aero klub Zrenjanin, domicil Zrenjanin, plovidben do 23. decembra 1988. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCX Utva 65 AG, motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od*

31. 12. 1968. g.), vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BCY Lockheed AL-60-B2, (c/n 49/629), (br. reg. 603), motor Continental TSIO-470-B od 260 KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 1746 kg, vlasnik VS Srbije Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1740 kg, Aeroklub Ptuj, domicil Ptuj, ploviben do 03. aprila 1986. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BCZ Lockheed AL-60-B2, (c/n 73/6253), (br. reg. 604), motor Continental TSIO-470-B od 260 KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 1746 kg, vlasnik VS Srbije Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1740 kg, vlasnik Milutin Nikitović iz Beograda, domicil Beograd, ploviben do 13. septembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDA Lockheed AL-60-B2 (c/n 74/6254), (br. reg. 605), motor Continental TSIO-470-B od 260 KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 1746 kg, vlasnik VS Srbije Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1740 kg, vlasnik Aeroklub Valjevo, domicil Valjevo, ploviben do 19. maja 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDB Piper PA-25-235 Pawnee (c/n 25-3178), (br. reg. 606), prvobitno N7110Z u Jugoslaviji registrovan kao YU-BOK, motor Lycoming O-540-B 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine imao je jednu reviziju,⁸ maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, ploviben do 07. marta 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), prodat je u Mađarskoj gde je dobio registraciju HA-MJC,

YU-BDC Utva 65 AG, motor Lycoming Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BDD Utva 65 AG, (c/n 0700), motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850

⁸ Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g, od 10. 10. 1972. g.

kg, vlasnik Poslovno udruženje za mehanizaciju i hemizaciju u poljoprivredi sreza Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Utva 65-P, motor GO-480-B1A6, vlasnik se ne navodi, domicil Pančevo, ploviben do 28. jula 1981. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDE Utva 65 AG, motor Lycoming Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDF Utva 65 AG, motor Lycoming Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik Vazduhoplovni savez Crne Gore Titograd, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDG Utva 65 AG, motor Lycoming Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BDH Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-3876), (br. reg. 613), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Aeroklub "Žarko Zrenjanin" Zrenjanin, domicil Zrenjanin, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Aeroklub Zrenjanin, domicil Zrenjanin, ploviben do 20. septembra 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDI Piper Pawnee, motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik "Zadrugar" Daruvar, domicil Daruvar, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDJ Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-3260), (br. reg. 615), motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik "Daruvar", domicil Daruvar, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Poljoprivreda Daruvar, Privredna avijacija, domicil Daruvar, ploviben do 15. novembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDK Cessna 185E motor Continental

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

od 285 KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 1631 kg, vlasnik Preduzeće za aerodromske usluge "Split", domicil Split, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BDL Cessna U-206-B Super Skywagon, (c/n 851), (br. reg. 617), motor Continental IO-520-F od 285 KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 1631 kg, vlasnik Preduzeće za aerodromske usluge "Split", domicil Split, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Aeroklub Ptuj, domicil Ptuj, plovidben do 01. septembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDM Cessna 172F motor RR O-300-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1042 kg, vlasnik Preduzeće za aerodromske usluge "Split", domicil Split, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Cessna 172H, (c/n 351), (br. reg. 618), motor Continental O-439, maksimalna poletna masa 1040 kg, maksimalni broj sedišta 4, vlasnik vazduhoplovni savez Hrvatske, domicil Split, plovidben do 06. juna 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDN An-2

YU-BDO Utva 65 AG, motor Lycoming 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, bez važeće plovidbenosti u 1967. godini, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BDP Piper PA-23-235 Pawnee, (c/n 25-3152), motor Lycoming 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine imao je jednu reviziju,⁹

YU-BDR Cessna 185F, motor Continental IO-520-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 1481 kg, vlasnik Zrakoplovni savez Hrvatske, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Cessna 172H, (c/n 412), (br. reg. 622), motor Continental O-439, maksimalna poletna masa 1040 kg, maksimalni broj sedišta 4, vlasnik vazduhoplovni savez Hrvatske, domicil Zagreb, plovidben do 06. aprila 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDS Cessna 172G, (c/n 264), (br. reg. 636), motor RR O-300-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1043 kg, Alpski letalskih centar Lesce Bled, domicil Lesce Bled, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik Aeroklub Lesce, domicil Lesce, (*Izvod od 31.*

12. 1970. g.), maksimalna poletna masa 1040 kg, Alpski letalskih centar Lesce Bled, domicil Lesce Bled, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BDT Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDU Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDV Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDW Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDX Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, avion je bez važeće plovidbenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDY Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BDZ Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEA Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BEB Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEC Zlin 37, motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BED Utva 65, motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasnik Aeroklub

⁹ Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g. od 10. 10. 1972. g.

Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEE Utva 65, (c/n 0705), motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aero klub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), vlasništvo fabrike "Utva", domicil Pančevo, avion je bez važeće plovidbenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEF Utva 65, motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, bez važeće plovidbenosti u 1967. godini, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), ima važeću plovidbenost 1970. godine, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEG Utva 65 (c/n 0707), motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, bez važeće plovidbenosti u 1967. godini, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), prodana je Alžiru gde je dobila registraciju 7T-VTA,

YU-BEH Utva 65, motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), avion je bez važeće plovidbenosti u 1970. godini, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEI An-2M, (c/n 701725), (br. reg. 653), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalni broj sedišta 14, SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, plovidben do 04. decembra 1979. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BEJ Cessna 421 Golden Eagle, (c/n 421-0109), (br. reg. 654), prvobitni američki N3128, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BEJ, sa 2 motora Continental GTSIO-520-D od ? po KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 3060 kg, vlasnik Izvršno veće SR Hrvatske, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 3200 kg, maksimalni broj sedišta 7, vlasnik Energoinvest-Elektroliza Mostar, domicil Mostar, plovidben do 07. oktobra 1988. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), prodan u Tursku gde je dobio registraciju TC-DVK a kasnije je kupljen u SR Nemačkoj gde je registrovan kao D-IGPP,

YU-BEK An-2M motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje,

domicil Skoplje (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BEL Piper Pawnee, motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik aeroklub "Heroj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BEM Piper Pawnee, (c/n 25-872), (br. reg. 657), motor Lycoming O-540-B2B5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik aeroklub "Heroj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, bio je bez važeće plovidbenosti u 1967. godini, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1300 kg, plovidben do 09. februara 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BEN Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Agromakedonija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEO Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Agromakedonija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEP Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Agromakedonija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*), Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BER Piper Pawnee, motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Aeroklub Zrenjanin, domicil Zrenjanin, (*Izvod od 31. 12. 1967. g.*),

YU-BES Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 490), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BET Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 493), (br. reg. 663), motor P&W R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2500 kg, plovidben do 29. januara 1982. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BEU Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 498), (br. reg. 664), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*nema ga u Izvodu za*

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

1970. godinu), maksimalna poletna masa 2500 kg, plovidben do 11. januara 1983. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BEV Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 499), (br. reg. 665), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2500 kg, plovidben do 18. aprila 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), avion je septembra 1969. godine bio u Sudanu.

YU-BEW Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 500), (reg. br. 660), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2500 kg, plovidben do 27. februara 1980. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BEX Utva 65 motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Vazduhoplovni savez Crne Gore Titograd, domicil Pančevo, avion je bez važeće plovidbene dozvole za 1970. godine, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BEY Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-4173), (br. reg. 700), motor Lycoming O-540-B2C5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Aeroklub Subotica, domicil Subotica, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik aeroklub "Heraj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, plovidben do 09. februara 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BEZ Utva 65 (c/n 0709), vlasnik fabrika Aviona Utva Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), prodana je Alžiru gde je dobila registraciju 7T-VTB,

YU-BFA Utva 65 (c/n 0710), vlasnik fabrika Aviona Utva Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), prodana je Alžiru gde je dobila registraciju 7T-VTC,

YU-BFB Utva 65 (c/n 0711), vlasnik fabrika Aviona Utva Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), prodana je Alžiru gde je dobila registraciju 7T-VTD,

YU-BFC Utva 65 (c/n 0712), vlasnik fabrika Aviona Utva Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), prodana je Alžiru gde je dobila registraciju 7T-VTE,

YU-BFD Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Agromakedonija Skopje, domicil Skopje, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BFE Zlin 37 (c/n 05-01), prodat Mažarskoj gde je registrovan kao HA-MGD, zatim je prodat u Čehoslovačku gde je registrovan OK-YJE a još kasnije OM-MYE,¹⁰

YU-BFF Zlin 37 (c/n 05-02), prodat Mažarskoj gde je registrovan kao HA-MGE odakle je još kasnije prodat u Čehoslovačku gde je dobio registraciju OK-YJD,¹¹

YU-BFG

YU-BFH

YU-BFI

YU-BFJ

YU-BFK

YU-BFL

YU-BFM

YU-BFN

YU-BFO An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalan broj sedišta 14, plovidben do 20. novembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BFP An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalan broj sedišta 14, plovidben do 14. decembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BFR An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalan broj sedišta 14, plovidben do 23. decembra 1988. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BFS An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalan broj sedišta 14, plovidben do 14. decembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BFT An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalan broj sedišta 14, plovidben do 14. decembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BFU Utva 65 motor Lycoming GO-

¹⁰ Postojao je i Zlin 37 HA-MGD sa c/n 17-19 ex bivši čehoslovački OK-DJR.

¹¹ Kasnije je u Mažarskoj registraciju HA-MGE dobio avion Zlin 137T Agro Turbo bivši (ex) čehoslovački OK-XJB.

480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aeroklub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik fabrika "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BFV Utva 65 motor Lycoming GO-480-G1J6 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik Aeroklub "Mlada krila" Sombor, domicil Sombor, (*Izvod od 31. 12. 1968. g.*), vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BFW Cessna 310P sa 2 motora Continental IO-470-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 5, maksimalna poletna masa 2600 kg, vlasnik Izvršno veće BiH, domicil Sarajevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BFX Piper Pawnee motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Vazduhoplovni savez Srbije, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BFY Piper Pawnee motor Lycoming O-540-B od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Vazduhoplovni savez Srbije, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BFZ Piper Pawnee

YU-BGA Aero Commander 500U sa 2 motora Lycoming IO-540 od ? KS, maksimalni broj sedišta 7, maksimalna poletna masa 3060 kg, vlasnik Pan Adria, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGB Piper PA-30-160 Twin Comanche (c/n 30-1903), sa 2 motora Lycoming IO-320 od ? KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1680 kg, vlasnik SUCVP Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGC

YU-BGD

YU-BGE Cesna 421 sa 2 motora Continental GTSIO-520-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 3060 kg, vlasnik Izvršno veće Slovenije, domicil Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGF Beechcraft 60 Duke (c/n P-117), prvobitno švajcarski HB-GDX, u Jugoslaviji dobio registraciju YU-BGF, sa 2 motora Lycoming TIO-541 od ? KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 3100 kg, vlasnik Aeroklub Slovenj Gradec, domicil Slovenj Gradec, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), prodat u Tursku gde je dobio registraciju TC-TLS,

YU-BGG An-2P, (c/n 1G11111), (br. reg. 760), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj

sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), An-2, maksimalni broj sedišta 14, SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, ploviben do 27. oktobra 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGH An-2P, (c/n 1G11112), (br. reg. 761), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), An-2, maksimalni broj sedišta 14, SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, ploviben do 11. novembra 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGI An-2P motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGJ An-2 motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg,

YU-BGK An-2, (c/n 1G11115), (br. reg. 764), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 2, maksimalna poletna masa 5500 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), An-2, maksimalni broj sedišta 14, SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, ploviben do 11. novembra 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGL Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGM Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGN Zlin 37 motor M-462 RF od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGO Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-5121), (br. reg. 777), motor Lycoming O-540-B2C5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, ploviben do 22. oktobra 1986. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGP Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-5051), (br. reg. 778), motor Lycoming O-

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

540-B2C5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine nije imao ni jednu reviziju,¹² maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, ploviben do 03. februara 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGR Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-4923), (br. reg. 779), motor Lycoming O-540-B2C5 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1413 kg, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), do 10. oktobra 1972. godine nije imao ni jednu reviziju,¹³ do 20. juna 1977. godine avion je imao nalet od 3015,15 sati,¹⁴ maksimalna poletna masa 1300 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, ploviben do 22. marta 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGS Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 597), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGT Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 607), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGU Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 618), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGV Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 630), (br. reg. 784), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2400 kg, ploviben do 11. januara 1983. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGW Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 638), (br. reg. 785), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2400 kg, ploviben do 09. juna 1982. godine, (*Izvod od 31. 12.*

12 Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g, od 10. 10. 1972. g.

13 Arhiv autora, Pregled sati rada aviona i motora i ostataka rada PAN ADRIA – Zagreb za mesec rujan 1972. g, od 10. 10. 1972. g.

14 Arhiv autora,

1990. g.),

YU-BGX Grumman G 164A Ag-Cat (c/n 671), (br. reg. 786), motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 2400 kg, ploviben do 18. aprila 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BGY Cessna 310Q sa 2 motora Continental IO-470-VO od ? KS, maksimalni broj sedišta 6, maksimalna poletna masa 2358 kg, vlasnik Energoinvest Sarajevo, domicil Sarajevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BGZ An-2P, (c/n 1G11515), (br. reg. 789), motor AŠ 62IR 1000 KS, maksimalni broj sedišta 14, maksimalna poletna masa 5250 kg, vlasnik Agrohemizacija Skoplje, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, ploviben do 27. septembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHA Cessna 172F, (c/n 710), (br. reg. 790), sa motorom Continental O-300-L od ? KS, maksimalni broj sedišta 4, maksimalna poletna masa 1040 kg, vlasnik Aeroklub Slovenj Gradec, domicil Slovenj Gradec, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), Cessna 172, Koroški letalski center Slovenj Gradec, domicil Slovenj Gradec, ploviben do 27. oktobra 1989. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHB Cessna 421A, (c/n 140), (br. reg. 794), sa 2 motora Continental GTSIO-520-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 7, maksimalna poletna masa 3103 kg, nema vlasnika, domicil Split, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), maksimalna poletna masa 3300 kg, vlasnik Aeroklub Split, domicil Split, ploviben do 25. marta 1987. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHC Morava L 200D, (c/n 171.118), sa 2 motora Walter M. 337 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1 (?), maksimalna poletna masa 1450 kg, vlasnik Preduzeće za aerodromske usluge Split, domicil Beograd (?) (da li nije greška možda je to YU-BHB), (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BHD U-65 Privrednik motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik fabrika "Utva", domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1970. g.*),

YU-BHE U-65 Privrednik, motor Lycoming GO-480-G1J6 od 270 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1850 kg, vlasnik fabrika "Utva", domicil Pančevo,

(*Izvod od 31. 12. 1970. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BHF Cessna 421B, 2 motora Lycoming TIO-541-E1C4, maksimalna poletna masa 3456 kg, maksimalni broj sedišta 8, vlasnik Energoinvest Sarajevo, domicil Sarajevo, (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BHG Hawk Commander, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, bez važeće plovidbenosti za 1971. g. (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*),

YU-BHH Hawk Commander, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, bez važeće plovidbenosti za 1971. g. (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*),

YU-BHI Cessna 172H, (c/n 678), (br. reg. 829), motor Continental O-300-D, maksimalna poletna masa 1043 kg, maksimalni broj sedišta 4, Letalska zveza SR Slovenije, domicil Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*), maksimalna poletna masa 1040 kg, vlasnik Zveza letalskih organizacija Slovenije, domicil Ljubljana, plovidben do 07. marta 1991. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHJ Cessna 172, motor RR O-300, maksimalna poletna masa 1043 kg, maksimalni broj sedišta 4, vlasnik -, domicil -, (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*), vlasnik Zveza letalskih organizacija Slovenije, domicil Novo Mesto, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BHK Beechcraft B-60A Duke, (c/n P-164), (br. reg. 846), 2 motora Lycoming TIO-541-E1C4, maksimalna poletna masa 3100 kg, maksimalni broj sedišta 6, vlasnik Izvršno veće SR Makedonije, domicil Skoplje, (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*), vlasnik SUKL Beograd, domicil Beograd, plovidben do 19. februara 1988. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHL Beechcraft B-60A Duke (c/n P-174), (br. reg. 865), 2 motora Lycoming TIO-541-E1C4, maksimalna poletna masa 3100 kg, maksimalni broj sedišta 6, vlasnik SIV Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*), vlasnik Republičko Izvršno vijeće Crne Gore Titograd, domicil Titograd, plovidben do 03. novembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHM Piper PA-320-300 Cherokee Six-D, (c/n 66), (br. reg. 866), 2 motora Lycoming IO-540-KIA5, maksimalna poletna masa 1500 kg, maksimalni broj sedišta 6, Letalska zveza SR Slovenije, domicil Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*), maksimalni broj sedišta 7, vlasnik Letalski centar Maribor, domicil Maribor, plovidben do 16. oktobra 1987. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHN Zlin 37, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, bez važeće plovid-

benosti 1971. g. (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*),

YU-BHO Zlin 37, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, bez važeće plovidbenosti 1971. g. (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*),

YU-BHP Zlin 37, Savezni vazduhoplovni centar Vršac, domicil Vršac, bez važeće plovidbenosti 1971. g. (*Izvod od 31. 12. 1971. g.*),

YU-BHR An-2, (c/n 1G11114), (br. reg. 884), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, SOZD MAGRO-RO za aerotransport Skoplje, domicil Skoplje, plovidben do 28. septembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHS An-2RP, (c/n 1G13542), (br. reg. 887), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, plovidben do 20. oktobra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHT An-2SH, (c/n 1G13543), (br. reg. 888), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, plovidben do 20. oktobra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHU An-2SH, (c/n 1G13544), (br. reg. 889), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, plovidben do 14. decembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHV An-2R, (c/n 1G13545), (br. reg. 890), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, plovidben do 14. decembra 1990. godine, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BHW An-2, Privredna avijacija Osijek, domicil Osijek, (*Izvod od 31. 12. 1972. g.*), avion je imao lom 17. februara 1975. godine između Kneževca-Belog Manastira posle čega je brisan iz registra.¹⁵

YU-BHX Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BHY Utva 65P, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1972. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BHZ Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT

¹⁵ Specijalni bilten Broj 20 udesi u civilnom vazduhoplovstvu u 1975. godini – Beograd, 1975. g.

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIA Cessna 500 Citation I, (c/n 500-0031), redni broj registra 908, 2 motora JT1 5 D-1, maksimalna poletna masa 5260 kg, maksimalan broj sedišta 7, Izvršno veće Slovenije Ljubljana, domicil Ljubljana, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), SOZD "Gorenje" – Velenje, domicil Velenje, važnost plovidbene dozvole do 12. 08. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BIB Utva 66V, (c/n 841), motor Lycoming GGSO 480B1 6J, maksimalna poletna masa 2010 kg, maksimalni broj sedišta 4, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1972. g.*),

YU-BIC Piper PA-25-235 Pawnee, motor Lycoming O-540B, maksimalna poletna masa 1413 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik Vazduhoploni savez Srbije, domicil Novi Sad, (*Izvod od 31. 12. 1972. g.*),

YU-BID Utva 65, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIE Cessna A188B Agwagon, vlasnik Kombinat "Ilova" Daruvar, domicil Daruvar, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIF Cessna A188B Agwagon, vlasnik Kombinat "Ilova" Daruvar, domicil Daruvar, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIG Utva 65-Super, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIH Learjet 24D/A (c/n 24D-0320), broj registra 945, 2 motora GECJ 610/6, maksimalna masa u poletanju 6123,6 kg, maksimalni broj sedišta 8, vlasnik "Iskra-komerc" Kranj, domicil Kranj, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*), Izvršni savet SR Slovenije – Ljubljana, domicil Ljubljana, plovidbenost važi do 13. 11. 1981. g. (*Izvod iz 1980. g.*),

YU-BII Cessna 402B, 2 motora Lycoming TSIO-520-F, maksimalna poletna masa 2858 kg, maksimalan broj sedišta 10, JAT OOUR Aviotaxi – Beograd, domicil Beograd/Surčin, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIJ Cessna 402B, 2 motora Lycoming TSIO-520-F, maksimalna poletna masa 2858 kg, maksimalan broj sedišta 10, JAT OOUR Aviotaxi – Beograd, domicil Beograd/Surčin, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIK Cessna 402B, 2 motora Lycoming TSIO-520-F, maksimalna poletna masa 2858 kg, maksimalan broj sedišta 10, vlasnik JAT, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIL Piper 34-200 Seneca, 2 motora Lycoming IO-360, maksimalna poletna masa 1903 kg, maksimalni broj sedišta 7, vlasnik TGO Gorenje Velenje, domicil Velenje, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIM Utva 350S, (c/n 728), vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIN Utva 65H, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIO Piper 25-235 Pawnee, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIP Piper 25-235 Pawnee, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIR Piper 25-235 Pawnee, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIS Piper 25-235 Pawnee, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIT Piper 25-235 Pawnee, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*), avion je imao lom na letelištu Nova Gradiška 21. decembra 1975. godine posle čega je brisan iz registra.¹⁶

YU-BIU Piper 25-235 Pawnee, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1973. g.*),

YU-BIV Utva 65PS, (c/n 0729), prodana u Indiji gde je registrovana kao VT-EDO,

YU-BIW Cessna 340, 2 motora Continental TSIO-520-K, maksimalna masa 2680 kg, maksimalan broj sedišta 10, vlasnik RSUP Bosne i Hercegovine, Sarajevo, domicil Sarajevo, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIX Cessna 402B, vlasnik RSUP Bosne i Hercegovine, Sarajevo, domicil Sarajevo, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIY Cessna 402B, vlasnik RSUP Bosne i Hercegovine, Sarajevo, domicil Sarajevo, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BIZ

YU-BJA Utva 65S, broj uložka 997, motor Lycoming IGO-540-A1C, maksimalna masa 2000 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, vlasnik Pan Adria Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1974. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), vlasnik JAT OOUR Privredna avijacija Vršac, domicil Vršac, važnost plovidbenosti do 06. 03. 1986. g. (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*),

¹⁶ Specijalni bilten Broj 20 udesi u civilnom vazduhoplovstvu u 1975. godini – Beograd, 1975. g.

YU-BJB Utva 65S, broj uloška -, motor Lycoming IGO-540-A1C, maksimalna masa 2000 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1974. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJC Utva 65S, motor Lycoming IGO-540-A1C, maksimalna masa 2000 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1974. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJD Utva 65S, broj uloška 1021, motor Lycoming IGO-540-A1C, maksimalna masa 2000 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1974. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), vlasnik JAT OOUR Privredna avijacija Vršac, domicil Vršac, važnost plovidbenosti do 30. 01. 1982. g, nije plovidben, (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*),

YU-BJE Utva 65S, broj uloška 1022, motor Lycoming IGO-540-A1C, maksimalna masa 2000 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik fabrika aviona "Utva" Pančevo, domicil Pančevo, (*Izvod od 31. 12. 1974. g.*), (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), maksimalna poletna masa 2042,5 kg, vlasnik JAT OOUR Privredna avijacija Vršac, domicil Vršac, važnost plovidbenosti do 18. 02. 1983. g, nije plovidben, (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*),

YU-BJF An-2R (P), vlasnik Agrobečej Bečej, domicil Bečej/Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1974. g.*),

YU-BJG Learjet 25B, (c/n 25B-0187), broj uloška 1036, 2 motora G.E. CJ 610-6, maksimalna masa 7030 kg, maksimalni broj sedišta 10, vlasnik SIV Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), maksimalna poletna masa 6804 kg, važnost plovidbenosti do 02. 06. 1987. g, vlasnik Servis za pružanje usluga za potrebe reprezentacije saveznih organa, Beograd, (*Izvod za 31. 12. 1980. godinu*), vlasnik SIV-III, (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*),

YU-BJH Learjet 25B, 2 motora G.E. CJ 610-6, maksimalna masa 7030 kg, maksimalni broj sedišta 10, vlasnik SIV Beograd, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJI Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJJ Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), avion je doživeo katastrofu na aerodromu Vršac 12. novembra 1975. godine

posle čega je brisan iz registra.¹⁷

YU-BJK Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJL Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJM Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJN Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJO Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJP Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJR Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJS Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJT Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJU Grumman G 164A Ag-Cat, motor R-985 od 450 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2464 kg, vlasnik JAT Privredna avijacija, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*),

YU-BJV An-2R, (br. reg. 1062), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, SOZD "Agrohemizacija" - R.O. Za serotransport Skoplje, domicil Skoplje, plovidben do 26.

17 Specijalni bilten Broj 20 udesi u civilnom vazduhoplovstvu u 1975.godini - Beograd, 1975. g.

Krushavac i okolina u istoriji srpskog naroda

novembra 1981. godine, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BJW An-2R

YU-BJX Piper PA-25-235 Pawnee

YU-BJY An-2R (br. reg. 1064), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, SOZD "Agrohemizacija" – R.O. Za serotransport Skoplje, domicil Skoplje, ploviben do 23. aprila 1981. godine, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BJZ An-2R (br. reg. 1065), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, SOZD "Agrohemizacija" – R.O. Za serotransport Skoplje, domicil Skoplje, ploviben do 04. decembra 1980. godine, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKA An-2R (br. reg. 1066), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5250 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija - OOUR Osijek, domicil Osijek, ploviben do 26. novembra 1981. godine, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKB An-2R (br. reg. 1067), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5250 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija - OOUR Osijek, domicil Osijek, ploviben do 26. novembra 1981. godine, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKC An-2R (br. reg. 1068), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5250 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija - OOUR Osijek, domicil Osijek, ploviben do 25. novembra 1981. godine, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKD An-2T, (br. reg. 1069), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5346 kg, maksimalni broj sedišta 14, Vazduhoplovni savez Srbije, domicil Trstenik, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), ploviben do 18. 04. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKE An-2T (br. reg. 1070), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Vazduhoplovni savez Jugoslavije, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), ploviben do 16. 04. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKF An-2T (br. reg. 1071), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Vazduhoplovni savez Jugoslavije, domicil Beograd, (*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), ploviben do 23. 04. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKG An-2T (br. reg. 1072), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Vazduhoplovni savez BiH, domicil Sarajevo,

(*Izvod od 31. 12. 1975. g.*), ploviben do 17. 04. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKH Piper PA-25-235 Pawnee, (c/n 25-2403), prvobitno N 6828Z, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BBA, zatim preregistrovan (?) kao YU-BKH, motor Lycoming O-540-B2C5, do 20. juna 1977. godine avion je imao nalet od 3406,27 sati,¹⁸ avion je konačno bio prodat Mađarskoj gde je dobio registraciju HA-MJB,

YU-BKI Utva 65S, broj uloška 1078, motor Lycoming IGO-540-A1G, maksimalna poletna masa 2000 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik JAT OOUR Privredna avijacija Vršac, domicil Vršac, važnost plovibenosti do 18. 02. 1983. g, nije ploviben, (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*),

YU-BKJ Learjet 25B (c/n 25B-0205), 2 motora G.E. CJ 610-6, maksimalna poletna masa 6804 kg, maksimalni broj sedišta 10, važnost plovibenosti do 17. 06. 1987. g, vlasnik Izvršno veće SR Makedonije, domicil Skopje, važnost plovibenosti do 23. 06. 1981. g. (*Izvod za 31. 12. 1980. godinu*), važnost plovibenost do 17. 06. 1987. g. (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*),

YU-BKK An-2 (br. reg. 1083), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija JAT-a OOUR Vršac, domicil Vršac, ploviben do 25. 12. 1980. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKL An-2R (br. reg. 1084), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija JAT-a OOUR Vršac, domicil Vršac, ploviben do 01. 02. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKM An-2R (br. reg. 1085), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija JAT-a OOUR Vršac, domicil Vršac, ploviben do 01. 02. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKN An-2 (br. reg. 1086), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija JAT-a OOUR Vršac, domicil Vršac, ploviben do 25. 12. 1980. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKO An-2RSH (br. reg. 1087), motor PZLK AŠ-62-IR od 1000 KS, maksimalna poletna masa 5500 kg, maksimalni broj sedišta 14, Privredna avijacija JAT-a OOUR Vršac, domicil Vršac, ploviben do 05. 02. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*),

YU-BKP Cessna A188B (c/n 2875T), (broj

¹⁸ Arhiv autora,

registracije 1090), motor Continental IO-520-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1905 kg, vlasnik PIK "ILOVA" OOUR "Poljopromet" Daruvar, (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*), maksimalna poletna masa 1900 kg, vlasnik Poljoprivreda Daruvar, domicil Daruvar, plovibden do 15. novembra 1990. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BKR Learjet 25B/D (c/n 25D-0221), broj uloška 1099, 2 motora G.E. CJ 610 maksimalna masa 5443 kg, maksimalni broj sedišta 10, vlasnik Servis za pružanje usluga za potrebe reprezentacije saveznih organa, Beograd, domicil Beograd, važnost plovibdenosti do 13. 06. 1981. g, (*Izvod za 31. 12. 1980. godinu*),

YU-BKS Cessna A185AG Caryol, (c/n 3325), broj uloška 1094, motor Continental IO-520-D-24 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1520 kg, vlasnik RO Zrakoplovni centar "Rudi Čajevac" OOUR Viša Zrakoplovna škola Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 10. aprila 1987. g, (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*), maksimalna poletna masa 1500 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 22. 03. 1990. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BKT Piper PA-31T Cheynee, broj registracije 1097, 2 motora PW-PT6-A28 od ? KS, maksimalni broj sedišta 8, maksimalna moptna masa 4082 kg, vlasnik Obrazovni centar zračnog saobraćaja Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 19. 06. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*)

YU-BKU Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BKV Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BKW Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BKX Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BKY Piper PA-31P Navajo

YU-BKZ Cessna 500 Citation I (c/n 500-0373/415)

YU-BLA Cessna 188B (c/n 2943), (broj registracije 1110), motor Continental IO-520-D od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1900 kg, vlasnik Poljoprivreda Daruvar, domicil Daruvar, plovibden do 15. novembra 1990. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BLB An-2R

YU-BLC An-2R

YU-BLD An-2R

YU-BLE Piper 25-235 Pawnee

YU-BLF Piper 25-235 Pawnee

YU-BLG Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BLH Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BLI Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BLJ Piper 25-235 Pawnee

YU-BLK Cessna 310R

YU-BLL Cessna 310R

YU-BLM Cessna 310R

YU-BLN Cessna 310R

YU-BLO Piper Pa-36-300 Pawnee Brave, (c/n 36-7860074), (broj registracije 1181), motor Lycoming IO-540-K1G5 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2000 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 04. februara 1983. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BLP Piper Pa-36-300 Pawnee Brave, (c/n 36-7860075), (broj registracije 1182), prvobitno N9702N, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BLP, motor Lycoming IO-540-K1G5 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2000 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, nema ga u izvodu iz 1990. godine (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), u Hrvatskoj najpre registrovan kao RC-BLP a zatim 9A-BLP da bi konačno bio prodat u Mađarsku gde je registrovan kao HA-MJH,

YU-BLR Piper Pa-36-300 Pawnee Brave, (c/n 36-7860086), (broj registracije 1183), motor Lycoming IO-540-K1G5 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2000 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 03. januara 1981. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BLS Piper Pa-36-300 Pawnee Brave, (c/n 36-7860087), (broj registracije 1184), motor Lycoming IO-520-K1G5 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2000 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 14. aprila 1990. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BLT Piper Pa-36-300 Pawnee Brave, (c/n 36-7860088), (broj registracije 11185), prvobitno N9686N, u Jugoslaviju registrovan kao YU-BLT, motor Lycoming IO-540-K1G5 od ? KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 2000 kg, vlasnik Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 14. aprila 1990. g, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), u Hrvatskoj prvo dobio registraciju RC-BLT pa 9A-BLT da bi na kraju bio prodat u Mađarskoj gde je registrovan kao HA-MJG,

YU-BLU Piper Pa-31T Cheynee, broj registracije 1187, 2 motora PW-PT6-A28 od ? KS, maksimalni broj sedišta 8, maksimalna moptna masa 4085 kg, vlasnik TRANS ADRIA R.O. Zagreb, domicil Zagreb, plovibden do 30. 01. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*)

YU-BLV Cessna 441 Conquest

YU-BLW Bechcraft 200 Super King Air (c/n BB-490)

YU-BLX PZL M-18 Dromader

YU-BLY NA-380 Sabre 75A (c/n 380-65), broj uloška 1116, sa dva motora G.E. CF 700-

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

2 D2, maksimalna malna 10433 kg, maksimalni broj sedišta 9, domicil Zagreb, vlasnik Izvršno veće Sabora SR Hrvatske – Sekretarijat za opšte poslove, Zagreb, važnost plovidbenosti do 16. 07. 1981. g. (*Izvod za 31. 12. 1980. godinu*), vlasnik Izvršno veće sabora SR Hrvatske, važnost plovidbenosti do 14. 07. 1987. g. (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*),

YU-BLZ PZL M-18 Dromader

YU-BMA An-2R

YU-BMB Transavia PL-12/T-300 Airtruk, (c/n G-891), broj uloška 1251, motor Lycoming IO-540-K1A5, maksimalna poletna masa 1855 kg, maksimalni broj sedišta 3, vlasnik Aero klub "Herroj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, važnost plovidbenosti do 07. 02. 1987. g. (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*), maksimalna poletna masa 1850 kg, plovidben do 19. 02. 1988. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMC Piper PA-31-350 Chieftain

YU-BMD Cessna 421

YU-BME Hawker Siddeley HS-125-600B, (c/n 25-6048), prvo je dobio britansku registraciju G-5-15, zatim je leteo u Švajcarskoj gde je imao registraciju HB-VDS odakle je prodat u Englesku gde je dobio registarciju G-BHIE, zatim je registrovan u Jugoslaviji kao YU-BME, broj uloška 1287, sa dva motora RR Viper 601, maksimalna poletna masa 11340 kg, maksimalni broj sedišta 12, vlasnik INA Zagreb, domicil Zagreb, važnost plovidbenosti do 13. 02. 1987. g. (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*),

Prodat je u SAD gde je dobio registraciju N6567G da bi bio kupljen od Turaka kod kojih je dobio registraciju TC-CYO i konačno je prodat u SAD gde je dobio novu registraciju N852GA,

YU-BMF Beech King Air 200, redni broj uloška 1293, 2 motora PW A/C Canada PT6A-41, maksimalna poletna masa 5670 kg, maksimalni broj sedišta 10, vlasnik Izvršno veće SR Makedonije, domicil Skoplje, važnost plovidbenosti 15. 04. 1981. g. (*Izvod iz registra 31. 12. 1980. g.*)

YU-BMG Cessna 441 Conquest, redni broj uloška 1294, 2 motora TPE 331-8-401S, maksimalna poletna masa 4458 kg, maksimalni broj sedišta 9, vlasnik "Iskra-invest-servis" Ljubljana, domicil Ljubljana, važnost plovidbenosti do 09. 05. 1981. g. (*Izvod iz registra 31. 12. 1981. g.*),

YU-BMH Transavia PL-12/T-300 Airtruk, (c/n G-892), broj uloška 1295, motor Lycoming IO-540-K1A5, maksimalna poletna masa 1855 kg, maksimalni broj sedišta 3, vlasnik Aero klub "Herroj Pinki" Novi Sad, domicil Novi Sad, važnost plovidbenosti do 07. 02.

1987. g. (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*), maksimalna poletna masa 1850 kg, plovidben do 09. 02. 1990. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMI Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BMJ Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BMK Grumman G 164B Ag-Cat

YU-BML Cessna 500 Citation

YU-BMM Piper PA-31T Cheyenne, broj registracije 1288, 2 motora PW-PT6-A28 od ? KS, maksimalni broj sedišta 7, maksimalna mopletna masa 4077 kg, vlasnik Savezni vazduhoplovni inspektorat - Beograd, domicil Beograd, plovidben do 05. 03. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1980. g.*)

YU-BMN Piper PA-25-235 Pawnee (c/n 25-8056006), (broj registracije 1301), prvobitno N9777N, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BMN, motor Lycoming IO-540-B2 od 235 KS, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 1300 kg, Privredna avijacija Zagreb, domicil Zagreb, (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*), u Hrvatskoj najpre registrovan kao RC-BMN pa zatim 9A-BMN da bi na kraju bio prodat u Mađarskoj gde je registrovan kao HA-MJI,

YU-BMO Cessna 421 Golden Eagle

YU-BMP Transavia PL-12/T-300 Airtruk, (c/n G-995), broj uloška 1327, motor Lycoming IO-540-K1A5, maksimalna poletna masa 1855 kg, maksimalni broj sedišta 1, vlasnik SOZD "MAGRO" – RO za aerotransport Skopje, domicil Štip, važnost plovidbenosti do 26. 11. 1981. g. nije plovidben, (*Izvod za 31. 12. 1986. godinu*), maksimalna poletna masa 1850 kg, domicil Skopje, plovidben do 26. 11. 1981. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMR Ayres S2RT-15 Turbostrush, (c/n T-15-014), broj uloška 1338, motor PW PTG-15AG, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 4292 kg, vlasnik Agrokosovo-Commerce Priština, domicil Priština, važnost plovidbenosti do 01. 04. 1987. g. (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*), motor PWC PT6A-15AG, maksimalna poletna masa 4300 kg, plovidben do 09. 08. 1990. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMS Ayres S2RT-34 Turbostrush, (c/n T-34-029), broj uloška 1339, motor PW PRG-34AG, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 4270 kg, vlasnik Agrokosovo-Commerce Priština, domicil Priština, važnost plovidbenosti do 12. 05. 1987. g. (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*), motor PWC PT6A-34AG, maksimalna poletna masa 4300 kg, plovidben do 14. 06. 1990. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMT Ayres S2RT-34 Turbostrush, (c/n T-34-034), broj uloška 1340, motor PW PRG-34AG, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 4281 kg, vlasnik Agrokosovo-

Commerce Priština, domicil Priština, važnost plovidbenosti do 22. 04. 1987. g. (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*), motor PWC PT6A-34AG, maksimalna poletna masa 4300 kg, plovidben do 14. 06. 1990. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMU Ayres S2RT-15 Turbotrush, (c/n T-15-009), broj uložka 1341, motor PW PTG-15AG, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 4292 kg, vlasnik Agrokosovo-Commerce Priština, domicil Priština, važnost plovidbenosti do 01. 04. 1987. g. (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*), motor PWC PT6A-15AG, maksimalna poletna masa 4300 kg, plovidben do 14. 06. 1990. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMV Ayres S2RT-15 Turbotrush, (c/n T-15-013), broj uložka 1342, motor PW PTG-15AG, maksimalni broj sedišta 1, maksimalna poletna masa 4292 kg, vlasnik Agrokosovo-Commerce Priština, domicil Priština, važnost plovidbenosti do 14. 02. 1987. g. (*Izvod od 31. 12. 1986. g.*), motor PWC PT6A-15AG, maksimalna poletna masa 4300 kg, plovidben do 09. 08. 1990. g. (*Izvod od 31. 12. 1990. g.*),

YU-BMW
YU-BMX M-18 Dromader
YU-BMY M-18 Dromader
YU-BMZ M-18 Dromader
YU-BNA Falcon 50 (c/n 43), (br. reg 1356), (JRV 72102), ex F-WZHO,
YU-BNB M-18 Dromader
YU-BNC M-18 Dromader
YU-BND M-18 Dromader
YU-BNE M-18 Dromader
YU-BNF M-18 Dromader
YU-BNG M-18 Dromader
YU-BNH M-18 Dromader
YU-BNI M-18 Dromader
YU-BNJ M-18 Dromader
YU-BNK M-18 Dromader
YU-BNL M-18 Dromader
YU-BNM M-18 Dromader
YU-BNN M-18 Dromader
YU-BNO M-18 Dromader
YU-BNP M-18 Dromader
YU-BNR M-18 Dromader
YU-BNS M-18 Dromader
YU-BNT M-18 Dromader
YU-BNU M-18 Dromader
YU-BNV M-18 Dromader
YU-BNW M-18 Dromader
YU-BNX M-18 Dromader
YU-BNY M-18 Dromader
YU-BNZ M-18 Dromader
YU-BOA An-2R
YU-BOB An-2R
YU-BOC An-2R
YU-BOD An-2R

YU-BOE Cessna 500 Citation II, (c/n S550-0045), (br. registracije 1461), ex N 1269Y,
YU-BOF An-2R
YU-BOG An-2R
YU-BOH Piper 25-260D Pawnee
YU-BOI Piper 25-235 Pawnee
YU-BOJ Piper 25-235 Pawnee
YU-BOK Piper 25-260C Pawnee, (c/n 25-2908), prvobitno N 7110Z, u Jugoslaviji registrovan kao YU-BOK, zatim je bio prodat Mađarskoj gde je dobio registraciju HA-MJA,
YU-BOL Learjet-35/A, (c/n 618), (br. registracije 1502),
YU-BOM PZL M-18 Dromader
YU-BON An-2R
YU-BOO An-2R
YU-BOP An-2R
YU-BOR PZL M-18 Dromader
YU-BOS PZL M-18 Dromader
YU-BOT An-2R
YU-BOU An-2R
YU-BOV PZL M-18 Dromader
YU-BOW An-2R
YU-BOX An-2R
YU-BOY
YU-BOZ An-2R
YU-BPA An-2
YU-BPB PZL M-18 Dromader
YU-BPC An-2R
YU-BPD PZL M-18 Dromader
YU-BPE An-2
YU-BPF Piper PA-31-T, (c/n 31T-8020006), ex N801CM
YU-BPG Piper PA-31-T, (c/n 31T-8020012), ex N2328W
YU-BPH Piper PA-31-T, (c/n 31T-8020063),
YU-BPI Piper PA-31-T (ili PA-31-220 Seneca III)
YU-BPJ An-2
YU-BPK PZL Mewa
YU-BPL Cessna 550 II
YU-BPM Piper PA-28-201 (?) (c/n 2803011)
YU-BPN Piper PA-28-201 (?) (c/n 2803012)
YU-BPO An-2R
YU-BPP Robin DR-400/180
YU-BPR
YU-BPS
YU-BPT
YU-BPU Citation II
YU-BPV Cessna 402
YU-BPW Piper (c/n 7250191), ex D-GEAR
YU-BPX

Kruševac i okolina u istoriji srpskog naroda

YU-BPY Learjet 35A (c/n 35A-0173)
YU-BPZ Falcon 50 (c/n 25), prodat de-
cembra 2002. godine u SAD gde je dobio reg-
istraciju N502EZ.

YU-BRA Lerajet 25B
YU-BRB Learjet 25B
YU-BRC Cessna 210K
YU-BRD Piper PA-32-300
YU-BRE
YU-BRF
YU-BRG
YU-BRH
YU-BRI Cessna 172N
YU-BRJ UT VA-75A-41
YU-BRK An-2

